ΤΕΥΧΟΣ 2

ΑΚΑΔΗΜΕΙΑ

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ ΣΥΓΓΡΑΜΜΑ
ΕΡΕΥΝΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ ΚΑΙ
ΚΑΛΛΙΕΡΓΙΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΑ ΜΗΝΑ ΕΚΔΙΔΟΜΕΝΟΝ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ

ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: Ι. Φ. ΔΗΜΑΡΑΤΟΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ: ΚΡΗΤΗΣ 19

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ: ***ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ Δ. ΚΟΛΟΚΟΤΣΑ**, Αἱ πρῶται ὑπὸ Ἑλλήνων ἔρευναι τῶν διαλέκτων τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης.—**ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ ΓΙΕΡΟΥ**, Ἡ μεταφυσικὴ καὶ ἡ ψυχικὴ ὁλότης παρ' Ἀριστοτέλει. [Διδακτορικαὶ διατριβαὶ ἐγκριθεῖσαι ὑπὸ τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν].—**Ι. Φ. ΔΗΜΑΡΑΤΟΥ**, Εἰσαγωγὴ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Σπουδὰς (κεφάλαιον γ' Ἐπιστημολογία τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν).—**ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ**: Ἡ ἔκδοσις τῶν «Μετὰ τὰ Φυσικὰ» τοῦ Ἀριστοτέλους ὑπὸ Κ. Γεωργούλη. Ἀκαδήμεια—Ἀκαδημία. Τὸ ποιὸν τῶν περὶ τὸν «Ἐκπαιδευτικὸν Ὅμιλον» δημοτικιστῶν καὶ ἄλλων τινῶν «νέων» ἀνδρῶν.*

ΤΙΜΑΤΑΙ ΔΡΑΧΜΩΝ 10

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ ΤΟΥ Α΄ ΤΕΥΧΟΥΣ

***Ι. Φ. ΔΗΜΑΡΑΤΟΥ.** Εἰσαγωγὴ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Σπουδὰς (κεφάλαιον α΄ Ὁ Ἑλληνικὸς Κόσμος, κεφάλαιον β΄ Αἱ Ἑλληνικαὶ Σπουδαί.*

***Κ. ΛΟΓΟΘΕΤΟΥ.** Βραχεῖα ἐπισκόπησις τῶν αἰτίων τῆς γενέσεως καὶ σύντομος ἔκθεσις τῆς μακρᾶς ἀνελίξεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφίας.*

***Ε. ΠΕΖΟΠΟΥΛΟΥ.** Παρατηρήσεις κριτικαί, ἑρμηνευτικαὶ καὶ μετρικαὶ εἰς τοὺς στίχους Νικολάου τοῦ Μουζάλωνος, τοὺς ἐκδοθέντας ὑπὸ τὴν ἐπιστασίαν τοῦ κ. Ι. Συκουτρῆ..*

***ΦΩΚΙΩΝΟΣ.** Ὁ ἐθνοκτόνος ἑλληνικὸς κοινοβουλευτισμός.*

***Π. ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΑ.** Ἡ ἐν τῇ γλώσσῃ ξενομανία (βεντέττα — ἀντεκδίκησις — ἐκδίκησις).*

***Σ. ΤΡΑΧΙΛΗ.** Κρίσις τῆς ὑπὸ τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν ἐκδοθείσης μεταφράσεως τοῦ Συμποσίου τοῦ Πλάτωνος, μετά τινων παρατηρήσεων περὶ τῆς νέας δημοτικῆς γλώσσης.*

***ΤΗΣ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ.** Ἡ ἔκδοσις τῆς «Ἀκαδημείας».*

Ἡ «ΑΚΑΔΗΜΕΙΑ» κυκλοφορεῖ διὰ τοῦ Κεντρικοῦ Πρακτορείου τῶν Ἐφημερίδων. Πωλεῖται μονίμως ἐν τῷ Βιβλιοπωλείῳ Ι. ΣΙΔΕΡΗ (ὁδὸς Σταδίου, κάτωθι Ἀρσακείου) καὶ παρ' ἡμῖν.

ΕΥΑΓΓΕΛΟΥ ΔΙΟΝ. ΚΟΛΟΚΟΤΣΑ

ΑΙ ΠΡΩΤΑΙ ΥΠΟ ΕΛΛΗΝΩΝ ΕΡΕΥΝΑΙ ΤΩΝ ΔΙΑΛΕΚΤΩΝ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

Ὅστις γὰρ αὐτὸς ἢ φρονεῖν μόνος δοκεῖ
ἢ γλῶσσαν, ἣν οὐκ ἄλλος ἢ ψυχὴν ἔχειν,
οὗτοι διαπτυχθέντες ὤφθησαν κενοί.

ΣΟΦΟΚΛΗΣ

Ὡς εἶναι γνωστὸν τοῖς περὶ τὴν γλωσσικὴν ἐπιστήμην ἀσχολουμένοις, ἡ εἰς διαλέκτους διαίρεσις τῆς γλώσσης παντὸς ἔθνους ἀποτελεῖ οὐ μόνον ἀναγκαῖον στοιχεῖον ἐξελίξεως, ἀλλὰ καὶ τὸν κυριώτατον παράγοντα τῆς τελειώσεως καὶ τῆς εἰς ὡρισμένην τινὰ μορφὴν προαγωγῆς αὐτῆς. Διότι ἡ γλῶσσα παντὸς ἔθνους δὲν εἶναί τι ἄψυχον, κεκρυσταλλωμένον καὶ ἀκίνητον, ἀλλ' ὅλον τι ὀργανικὸν ζῶν καὶ κινούμενον μετὰ τῶν λαλούντων αὐτήν, ἀλλοιούμενον δὲ διὰ τῆς ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεὰν μεταδόσεως αὐτῆς καὶ διὰ τῆς ἀπὸ τόπου εἰς τόπον μεταβάσεως καὶ ἐπεκτάσεως τῶν τὴν αὐτὴν καὶ ὁμοίαν ἀρχῆθεν ἀπὸ πάσης ἀπόψεως γλῶσσαν λαλούντων.

Εἶναι ἄρα αἱ διάλεκτοι πάσης γλώσσης ἀνάλογοι πρὸς τὰς πολλαπλᾶς διαφορὰς τῶν ὁμοιογλώσσων τὸ μὲν τὰς φυσικὰς ἤτοι κυρίως τὰς τῶν φωνητικῶν ὀργάνων καθ' ὅλου, τὸ δὲ τὰς ψυχικοηθικὰς καὶ διανοητικὰς ἤτοι εἶναι σχετικαὶ πρός τε τὰς φυσικὰς ἱκανότητας καὶ ἰδιότητας καὶ πρὸς τὸν ὅλον χαρακτῆρα τῶν λαλούντων, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὰς ποικίλας τῆς ἐν κοινωνίᾳ διαβιώσεως σχέσεις αὐτῶν, πρὸς τὸν πολλαπλασιασμὸν καὶ τὴν εἰς πλείονας χώρας ἔκτασιν αὐτῶν οὕτως, ὥστε, ἐπεκτεινομένης τῆς διασπάσεως τῶν τὴν αὐτὴν ἐν ἀρχῇ γλῶσσαν λαλούντων καὶ καθισταμένης οὕτω σὺν τῷ χρόνῳ ἐπὶ μᾶλλον δυσκόλου τῆς ἐπικοινωνίας αὐτῶν, ἡ ἀρχικὴ μορφὴ καὶ ἑνότης τῆς γλώσσης διασπᾶται καὶ ὁ γενικὸς αὐτῆς χαρακτὴρ ἀλλοιοῦται ἀναλόγως τῶν νέων ὅρων τοῦ καθ' ὅλου βίου τῶν ἐν τῇ διασπορᾷ καὶ δὴ καὶ τῶν τυχὸν ἐν δουλείᾳ ἔτι διαβιούντων ὁμοιογλώσσων.

Εἶναι δέ, ὡς γνωστόν, αἱ τὰς διαλέκτους πάσης γλώσσης χαρακτηρίζουσαι διαφοραὶ πολλαὶ καὶ ποικίλαι ἤτοι φωνητικαί, μορφολογικαί, συντακτικαί, λεξικολογικαί, σημασιολογικαὶ καὶ ἄλλαι, ὧν δ' ὅμως αἱ τὸ κυριώτατον διαλεκτικὸν γνώρισμα αὐτῶν ἀποτελοῦσαι εἶναι αἱ φωνητικαὶ καὶ αἱ περὶ τὴν προφορὰν καὶ τὴν κλίσιν ἤτοι αἱ μορφολογικαί.

Οὕτως ἐν πάσῃ γλώσσῃ καὶ μάλιστα ἐν ἑκάστῃ δι' ἄλλα ἑκάστοτε καὶ δὴ καὶ ἴδια πολλάκις αἴτια, πλὴν τῶν γενικωτέρων, παράγονται τοσαῦτα καὶ τοιαῦτα διαλεκτικὰ ἰδιώματα ὁπόσαι καὶ ὁποῖαι αἱ καθ' ὅλου κοινωνικαὶ καὶ πολιτικαὶ τῶν ὁμοιογλώσσων τάξεις, αἱ βιοτικαὶ συνθῆκαι, ὑφ' ἃς αὗται ζῶσι καὶ ἡ ἑκάστοτε καὶ ἑκασταχοῦ ἰδιοτροπία καὶ ἡ μόρφωσις ἢ ἡ ἀπαιδευσία καὶ ἡ καθ' ὅλου περὶ τὸ λαλεῖν προσοχὴ ἢ ὀλιγωρία ἑνὸς ἑκάστου λαλοῦντος.

Γνωστοῦ δ' ὄντος, ὅτι ἐν τῇ γλωσσικῇ ἐπιστήμῃ κρατεῖ ὁ νόμος, ὃν οὐδεὶς ἀμφιβάλλει, καθ' ὃν ζῶσα καὶ ἐξελισσομένη ὅπως δήποτε γλῶσσα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ἄνευ διαλέκτων, ὁ νόμος οὗτος οὐ μόνον ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ἀπαραβάτως ἐτηρήθη, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἀπαρεγκλίτως ἐκράτησε, διότι, πλὴν τῶν γενικῶν, κατὰ τἀνωτέρω εἰρημένα, αἰτίων καὶ νόμων, καθ' οὓς παρὰ τὴν

κοινὴν γλῶσσαν παράγονται καὶ αἱ διάλεκτοι αὐτῆς, ἐν τῷ καθ' ὅλου βίῳ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης συνετέλεσαν πρὸς τοῦτο μάλιστα τὸ μὲν ἡ μακραίων καὶ ὑπὸ πολλοὺς καὶ διαφόρους τὴν γλῶσσαν, τὸν χαρακτῆρα, τὰ ἤθη καὶ τὰ ἔθιμα ὑποταγὴ τῶν Ἑλλήνων, τὸ δὲ ἡ ἀνὰ τὸν ἀπολίτιστον καὶ τὸν πεπολιτισμένον ἔτι κόσμον διασπορὰ καὶ ἀνάμειξις αὐτῶν, ἐξ ὧν μάλιστα αἰτίων οὐ μόνον τὸ φθογγολογικὸν καὶ τὸ τυπικὸν τῆς κοινῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἀλλὰ καὶ ἡ τοῦ ἐτύμου τῶν λέξεων γλωσσικὴ συνείδησις ἠμαυρώθη καὶ δὴ καὶ αὐτὸς οὗτος ὁ τρόπος τῆς τοῦ ὅλου λόγου προφορικοῦ καὶ γραπτοῦ κατασκευῆς καὶ συνθέσεως ἠλλοιώθη [1].

Ὅθεν οὐδὲν ἄπορον, ὅτι πλείονες καὶ μάλιστα ἀλλήλων διάφοροι ἐν τῇ διὰ χρόνου ἐξελίξει διεκρίθησαν αἱ τῆς νεωτέρας ἑλληνίδος γλώσσης διάλεκτοι [2].

Περὶ τὸ σπουδαιότατον καὶ ἅμα ἐθνικώτατον ζήτημα τῶν διαλέκτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης πλεῖστοι κατὰ τοὺς νεωτέρους μάλιστα χρόνους ἠσχολήθησαν καὶ πάμπολλαι μελέται καὶ πραγματεῖαι ἐγράφησαν ἀφορῶσαι εἰς διαλέκτους καὶ ἰδιώματα τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἄφθονον ὑλικὸν συνήχθη ἐκ τῶν ἑκασταχοῦ διαλέκτων αὐτῆς, συστηματικὴ δ' ὅμως καὶ οἱονεὶ ἱστορικὴ κατ' ἀρχὴν ἀναγραφὴ τῶν γενομένων ἐρευνῶν ὑπὸ Ἑλλήνων καὶ δὴ καὶ τῶν πρώτων καὶ τῶν παλαιοτέρων ἐκ τούτων καὶ παράθεσις καὶ σύγκρισις τῶν ὑπ' αὐτῶν φερομένων διαλεκτικῶν παραδειγμάτων πρὸς τὰ καὶ μέχρι σήμερον ἔτι διατηρούμενα ἰδιώματα καὶ τὰς διαλέκτους καὶ τῶν ὁμοιοτήτων, μεταβολῶν καὶ διαφορῶν αὐτῶν ἀπὸ τῆς παλαιοτέρας καὶ κοινοτέρας τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης μορφῆς δὲν ἐγένετο.

Τὴν κατὰ τοὺς τελευταίους χρόνους ἰσχυροτέραν ὤθησιν εἰς τὴν περὶ τὰ γλωσσικὰ καθ' ὅλου ζητήματα ἀσχολίαν καὶ τὴν τούτων μελέτην ἔδωκεν, ὡς γνωστόν, ὁ τῆς συστηματικῆς καὶ ἐπιστημονικωτέρας ἐρεύνης τῶν διαλέκτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης εἰσηγητὴς καὶ τῶν ἐν γένει γλωσσικῶν προβλημάτων ἐρευνητὴς σεβαστὸς ἡμῶν διδάσκαλος Γ. Ν. Χατζιδάκις, μεθ' ὃν πλεῖστοι ἐρευνηταὶ συνήγαγον διαλεκτικὸν ὑλικὸν καὶ ἐνδελεχῶς εἰργάσθησαν εἰς διευκρίνησιν τῶν διαλέκτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης διαγνόντες πλὴν τοῦ ἐπιστημονικοῦ σκοποῦ τῆς τοιαύτης ἐργασίας καὶ τὴν μεγίστην καὶ ἅμα ἐθνικωτάτην σημασίαν τῆς ἐπιστημονικῆς περὶ τὰς διαλέκτους ἀσχολίας [3].

Χρησιμεύουσι δὲ πρὸς γνῶσιν τῶν ἀρχῶν τῶν διαλέκτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης τὰ δημοσιευθέντα κείμενα, τὰ γεγραμμένα ἔν τινι τῶν ἑλληνικῶν

[1] Περί τινων ἐν τῇ νέᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ ξένων λέξεων καὶ ἰδιωμάτων ὅρα τὴν ἐν τῇ «Νέᾳ Ἡμέρᾳ» 12-14 ἰουλίου 1923 μελέτην μου «Ἡ ἐκπαιδευτικὴ ἀναγέννησις».

[2] Ἐκτὸς τῆς κοινῶς ἤδη λαλουμένης, διακρινομένης καὶ ταύτης εἰς ἑτέρας καὶ κατὰ τόπους ἰδίας διαλέκτους καὶ εἰς ἰδιώματα ποικίλα, ὑπάρχουσι νῦν ἐν τῇ νεωτέρᾳ ἑλληνικῇ γλώσσῃ τρεῖς διάλεκτοι ὅλως ἀπ' ἀλλήλων διάφοροι ἤτοι ἡ τσακωνική, περιέχουσα καὶ στοιχεῖα τῆς ἀρχαίας δωρικῆς, ἡ μικρασιατική, περιέχουσα καὶ στοιχεῖα τουρκικὰ καὶ διακρινομένη εἰς ἰδιώματα: τὸ τοῦ Πόντου καὶ τὸ τῆς κεντρικῆς Ἀνατολῆς, καὶ ἡ τῆς νοτίου Ἰταλίας, ἀνάμεικτος μετ' ἰταλικῶν στοιχείων.

[3] Ἡ τοιαύτη γνώμη παλαιότερον καὶ κατ' αὐτοὺς ἔτι τοὺς μεσαιωνικοὺς χρόνους ἐξενεχθεῖσα, δογματικώτατα διετυπώθη ὑπὸ τοῦ κατὰ τὰ τέλη τοῦ ιη' καὶ τὰς ἀρχὰς τοῦ ιθ' αἰῶνος ἀκμάσαντος Ἀθηναίου λογίου Παναγιώτου Κοδρικᾶ ἐν τῇ ἐν ἔτει 1818 ἐκδοθείσῃ ἐν Παρισίοις «Μελέτῃ τῆς ἑλληνικῆς κοινῆς διαλέκτου» ὡς ἑξῆς: «Ἡ συζήτησις περὶ τῆς γνησιότητος τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν διαλέκτου καὶ ἡ ἐξέτασις τοῦ φυσικοῦ αὐτῆς τύπου δὲν εἶναι πλέον συζήτησις φιλολογικὴ ἢ γραμματική, ἀλλ' εἶναι συζήτησις ἐθνική, πρόβλημα δημόσιον καὶ τῶν ἱερωτέρων τοῦ ἔθνους δικαιωμάτων θεώρημα συστατικόν». Ὅρα καὶ Κ. Σάθα, Παράρτ. Ν. Φιλ. σ. 1 καὶ Γ. Ἀναγνωστόπουλον ἐν Ἐπετ. Ἑτ. Βυζ. Σ. α' 93.

διαλέκτων, ὡς λ. χ. τὸ Χρονικὸν τοῦ ἐκ Κύπρου χρονογράφου τοῦ ιε' αἰῶνος Λεοντίου Μαχαιρᾶ [1], ἐν ᾧ, γεγραμμένῳ ἐν ἀλλοκότῳ φραγκοελληνικῷ γλωσσικῷ μείγματι, εὑρίσκει τις πλείστους καὶ διαφορωτάτους διαλεκτικοὺς τύπους, τὰ κρητικὰ δράματα, ὁ Ἐρωτόκριτος τοῦ Κορνάρου, ὁ Φουρτουνᾶτος τοῦ Φωσκόλου, ἡ Ἐρωφίλη τοῦ Χορτάτση κλπ. [2].

Ἀλλὰ καὶ τὰ χειρόγραφα, τὰ περιέχοντα κείμενα φιλολογικὰ ἀρχαῖα καὶ μεσαιωνικὰ μετὰ προσοχῆς ἐξεταζόμενα ἐνδείκνυνται ὡς πολύτιμος πηγὴ διαλεκτική. Εἰς ταῦτα πολλοὶ γραφεῖς ἀντιγράφοντες παρεισῆγον γραφὰς λέξεων, ἐξ ὧν καταφαίνεται, ὅτι οὗτοι εἶχον σαφῆ γνῶσιν τῶν διαλέκτων αὐτῶν ἢ ὅτι ἄκοντες ὑπεισῆγον ἐν οὐ δέοντι καὶ στοιχεῖα τοῦ συγχρόνου διαλεκτικοῦ λόγου. Οὕτως ἐν τῇ ὑπὸ τοῦ Beck ἐκδόσει τῶν Γεωπονικῶν φαίνεται, ὅτι ὁ γραφεὺς ἦτο κύπριος ἢ δωδεκανήσιος, διότι ἀνέγραψεν ἀγριάππιδον διὰ διπλοῦ π κατὰ τὴν ἔκτοτε καὶ νῦν ἔτι συνήθη διπλῆν καὶ ἔντονον προφορὰν τῶν συμφώνων, ἥτις ἐν τοῖς εἰρημένοις τόποις μαρτυρεῖται κρατοῦσα ἤδη ἐν χειρογράφῳ τοῦ ιδ' αἰῶνος. Ἐν τῷ εἰρημένῳ χειρογράφῳ τὰ εἰς -ώνω ῥήματα γράφονται κατὰ κανόνα διὰ διπλοῦ ν. Οὕτω γράφεται ἀγριώννω, ἀντὶ ἀγριώνω. Παρατηρητέον δ' ὅτι καὶ νῦν ἔτι ἐν Κύπρῳ λέγεται χώννω, ἀρκώννω (ἄρκος—ἄγριος), γνωστοῦ ὄντος ὅτι πολλαὶ σύγχρονοι διαλεκτικαὶ διαφοραὶ ἀνάγονται πολλάκις εἰς γλωσσικὰ φαινόμενα μεσαιωνικὰ ὡς λ. χ. τὸ μεσαιωνικὸν μυροπῶλος, μεταπλασθὲν ἐκ τοῦ ἀρχαίου μυροπώλης, ἔχει ἀνάλογον νῦν τὸ κρασοποῦλος.

Ἑτέρα πολύτιμος πηγὴ πρὸς συναγωγὴν ὑλικοῦ ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῶν διαλεκτικῶν διαφορῶν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης εἶναι ὁ περίφημος ἀλεξανδρεὺς λεξικογράφος Ἡσύχιος, ἀκμάσας κατὰ τὸν ε' μ. Χ. αἰῶνα, τὸ μὲν διὰ τὰς ἐν τῷ ἀξιολόγῳ αὐτοῦ Λεξικῷ φερομένας γλώσσας ἤτοι τοὺς ἀσυνήθεις καὶ ἐπιχωριάζοντας ἔν τινι τόπῳ καὶ κατὰ διαλέκτους ἰδιάζοντας τύπους, τὸ δὲ διὰ τὰς γλώσσας, τὰς ἐν τῷ κώδικι τῷ περιέχοντι τὸ Λεξικόν, τὰς παρεμβληθείσας κατὰ τοὺς βυζαντιακοὺς χρόνους ὑπὸ τῶν κτητόρων καὶ ἀντιγραφέων αὐτοῦ [3]. Οὕτως ἐν τῷ Λεξικῷ φέρονται ἀναγεγραμμέναι λέξεις ἀρμενικαί, ἰταλικαὶ κλπ. οἷαι: ἀζάτη, σερίτι, πάλλα (πρβλ. Β. Φάβην ἐν Ἀθηνᾶς τ. λθ' σ. 219 ἑπ.). Ἐκ τῶν πολλῶν καὶ ποικίλων τοιούτων παρεμβλημάτων μνημονευτέα τὰ ἑξῆς: Φέρεται ἐν τῷ Λεξικῷ ὁ τύπος κοπέλλα=αἰδοῖα καὶ τὰ ὀστώδη τοῦ σώματος, ὅπερ ὀρθῶς θὰ εἶχε κοπέλλαι, ὡς πληθ. τοῦ κοπέλλα, (νῦν=κόρη), ἐκ τοῦ ἰταλικοῦ coppella (=ἀγγεῖον).

Ἐπ' ἴσης χρήσιμοι εἰς γνῶσιν τῶν διαλεκτικῶν διαφορῶν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης εἶναι τὸ μὲν οἱ κατὰ τὸν μεσαίωνα ἀκμάσαντες ἕλληνες λόγιοι, κληρικοὶ κλ., οἵτινες πλεῖστα διαλεκτικὰ στοιχεῖα παρεισαγαγόντες εἰς τὰ ὑπ' αὐτῶν γραφέντα μαρτυροῦσι ἅμα καὶ περὶ τῆς ἀπὸ τοῦ καθαροῦ αὐτῆς τύπου ἐκπτώσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, σφόδρα λυπούμενοι ἐπὶ τῇ ἐκβαρβαρώσει αὐτῆς, τὸ δὲ οἱ κατὰ

[1] Πρβ. ἔκδ. Σάθα, Παρίσιοι 1881—1882 καὶ Ἐπετ. Ἑταιρ. Βυζαντ. Σπουδῶν τ. 9, σ. 469 ἑ. ὅπου καὶ βιβλιοκρισία τῆς ἐκδόσεως τοῦ Μαχαιρᾶ ὑπὸ R. Dawkins.

[2] Ἔκδ. Κ. Σάθα «Κρητικὸν Θέατρον», Στ. Ξανθουδίδου, ἔκδ. Ἐρωφίλης τοῦ Χορτάτση καὶ Φουρτουνάτου τοῦ Φωσκόλου. Πρβλ. καὶ Studi Bizantini 2 (1927) 275.

[3] Περὶ τοῦ Ἡσυχίου καὶ τῶν ἐν λόγῳ παρεμβλημάτων πρβλ. Σ. Δραγούμην ἐν Ἀθηνᾶς τ. κη' σ. 307, κθ' σ. 225 καὶ λα' σ. 78 κ. ἑ., Β. Φάβην ἐν τ. λ' σ. 2 κ. ἑ.

τοὺς χρόνους τῆς δουλείας τοῦ ἔθνους ἰδία περὶ τὴν νέαν ἑλληνικὴν γλῶσσαν ἀσχοληθέντες καὶ δὴ ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς, ὅστις ἅμα διεῖδε καὶ τὴν ἀνάγκην τῆς συντάξεως ἐπιστημονικοῦ λεξικοῦ τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης [1].

Οὕτω ὁ ἐκ Χωνῶν τῆς Φρυγίας καταγόμενος, (1440) περίφημος μητροπολίτης Ἀθηνῶν καὶ πολυγραφώτατος λόγιος Μιχαὴλ Ἀκομινᾶτος ἐν ἐπιστολῇ αὐτοῦ ἀπευθυνθείσῃ τῷ Γεωργίῳ Τεσσαρακονταπήχει (ὅρα Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τὰ Σῳζόμενα Β, 44, 15 ἔκδ. Σ. Λάμπρου) λέγει περὶ τῆς τότε καταπτώσεως τῶν Ἀθηναίων οὐκ ὀλίγα, ἐξ ὧν καταφαίνεται ἡ βαθεῖα τοῦ φιλοπάτριδος ποιμενάρχου λύπη διὰ τὴν ὅλην καὶ δὴ καὶ διὰ τὴν γλωσσικὴν ἐκβαρβάρωσιν τοῦ ἀθηναϊκοῦ λαοῦ[2]: «Τί χρεὼν πάσχειν ἡμᾶς τοὺς ἁπάσης σοφίας ὑπερορίους καὶ παρ' οἷς βάρβαρος μόνον ὄχλος καὶ τὸ φιλοσοφεῖν ἀπωσάμενος καὶ οἱ πάλαι ἀττικισταὶ νῦν βαρβαρισταὶ καὶ μόλις τῶν τριῶν τούτων ἐνιαυτῶν τῆς διαλέκτου σύνεσιν μελετῆσαι ἄνευ τῶν ἔτι περισῳζομένων ἀδιαφθόρων ὀνομάτων τοῦ Πειραιέως, τοῦ Ὑμηττοῦ, τοῦ Ἀρείου Πάγου, τῆς Καλλιρρόης, τῆς Ἐλευσῖνος, τοῦ Μαραθῶνος καὶ τοῦ ὑποκορύζειν δενδρύφια (Β. δενδρίφια) προπατύλλια, παιδύλλια καὶ τά γε λοιπά, ὁ τεῦτος (Β. ὁ τεῦτο) καὶ ἀτοῦνος καὶ τὰ τούτοις σύστοιχα. Τίς καὶ συνήσει (Β. συνοίσει) μὴ συγγηράσας καὶ μαθὼν γλῶσσαν βάρβαρον». Περὶ τῶν ὑπὸ τοῦ Μιχαὴλ ἀναφερομένων ἀνωτέρω ὑποκοριστικῶν δενδρύφια, προπατύλλια καὶ παιδύλλια, παρατηρητέον, ὅτι ταῦτα ἐσχηματίσθησαν τότε τὸ μὲν δενδρύφιον κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὸ ἀρχαῖον ζωύφιον καὶ τῶν ἀναλόγων αὐτῷ, τὰ δὲ προπ(β)ατύλλια καὶ παιδύλλια κατ' ἐξελλήνισιν ἐκ τῶν προπ(β)ατούλλια, παιδούλλια [3].

Τὸ δὲ διαλεκτικόν, καὶ ἤδη παρὰ Προδρόμῳ ἐν 4, 256 καὶ Χρον. Μορ. 1122 αὐτοῦνος, ἀτοῦνος εὕρηται πολλαχῶς καὶ ἐν νεωτέραις διαλέκτοις ὡς ἑξῆς: ἀτοῦνος, τοῦνος ἐν Εὐβοίᾳ, αὐτουνὰς ἐν Κομοτηνῇ Θράκης, ἀτουνοῦ ἐν Οἰνόῃ, Τραπεζοῦντι καὶ ἀλλαχοῦ, ἀτεινοῦ, ἀτόν, ἀτόνα ἐν Οἰνόῃ, ἀτόναν ἐν Τραπεζοῦντι, ἀτὸ (οὐδ.) ἐν Πόντῳ, ἀτὸς ἐν Καππαδοκίᾳ, εὐτοῦνος ἐν Ζακύνθῳ, Ἀρκαδίᾳ, Μάνῃ καὶ Πελοποννήσῳ καθ' ὅλου, φτοῦνος ἐν Αὐλωναρίῳ, Γαύδῳ καὶ ἀλλαχοῦ, αὐτούνους παρ' Ἰταλιώταις, αὐτόνος ἐν Βιθυνίᾳ, Κρήτῃ, Σίφνῳ, ἐτοῦνος καὶ τοῦνος ἐν Κονίσταις, Αἰγίῳ, Κρήτῃ καὶ εὐτόνος ἐν Μυκόνῳ, Τήνῳ, Σύρῳ καὶ ἀλλαχοῦ.

Ὁ δ' ἐκ Θεσσαλονίκης περίφημος φιλόλογος καὶ συγγραφεὺς Εὐστάθιος, ἀκμάσας κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ ιβ' αἰῶνος, ἀναφέρει πολλαχοῦ τῶν ἔργων αὐτοῦ εἰδήσεις περὶ τῶν τῆς τότε ἑλληνικῆς γλώσσης διαλεκτικῶν διαφορῶν τὸ μὲν παρεισάγων καὶ ἑρμηνεύων δημώδεις λέξεις ὡς λ. χ. «....καὶ τὸν ξένον ἄρτον νόστιμον ἀποφαινόμεθα καὶ τὸν ἁρπαγιμαῖον οἶνον γλυκύτατον» (Opusc. 22, 44 Tafel), «....ὅτι δὲ καὶ σκεῦός ἐστι χαλκοῦν, ὅπερ κοινῶς κακκάβιον λέγεται» (σ. 1290, 42), «....σέλμα ἡ καθέδρα, ἐξ οὗ καὶ τὸ σελλίον ἔοικε λέγεσθαι» (σ. 197, 21), «....ὅτι τὸ ταρταρίζειν ἐλέγετο τὸ σφόδρα

1 Κατὰ τὴν σύνταξιν τῆς ἀνὰ χεῖρας πραγματείας πολλὰ ἠρύσθημεν καὶ ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ «Ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης», ἀδείᾳ τῆς Συγκλήτου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν.

2 Ὅρα καὶ Σ. Λάμπρου, «Αἱ Ἀθῆναι περὶ τὰ τέλη τοῦ ιβ' αἰῶνος», ἐν Ἀθήναις 1878, σ. 44. Ἐν ἅπασι τοῖς ἑξῆς ἀναγραφομένοις ἀποσπάσμασι διετηρήθη ἡ παραδεδομένη ὀρθογραφία.

3 Ἐκ τῶν τριῶν ὑποκοριστικῶν μόνον τὸ παιδύλλιον διετηρήθη ὑπὸ τὸν τύπον παιδοῦλλι.

ῥιγοῦν» καὶ πλείστας ἄλλας, τὸ δέ, ἐν ταῖς ὑπ' αὐτοῦ καταγεγραμμέναις παροιμίαις καὶ γνώμαις τῶν τότε χρόνων, μαρτυρῶν περὶ τῶν διαλεκτικῶν διαφορῶν τῆς ἐπὶ τῶν χρόνων αὐτοῦ ἑλληνικῆς γλώσσης, ἅτε χαρακτηριστικώτατα παρεισάγων ταύτας διὰ φράσεων, οἷαι αἱ ἑξῆς: «...ὁ ἐξ ἀγορᾶς λόγος λαλεῖ» (Opusc. σ. 347, 82), «...ὁ συρφετώδης λόγος φιλεῖ» (σ. 347, 84), «...οἱ ἀμαθέστερον φθεγγόμενοι» (106, 30), «...ἐν τῷ ἀγροικικῶς λαλεῖν» (19, 52), «...ἡ κοινὴ γλῶσσα βούλεται» (1584, 32), «...λέγει ἡ καθωμιλημένη γλῶσσα» (1349, 27), «...εἴποι τις ἂν κοινότερον» (1189, 5). Ὁμοίως ἐν Παρεκβολαῖς (1061, 42) φέρεται: «μυὼν ἡ γαστροκνημία ἐστίν, ἣν ἡ τῶν πολλῶν γλῶσσα ἄνζαν φησί, συγκειμένην ἐκ νεύρων πολλῶν καὶ συνεστραμμένων σαρκῶν» καὶ ἐν σ. 1326, 52: «κώληπα λέγει τὴν ἀγκύλην, κατὰ τοὺς παλαιοὺς τὴν περὶ τὰς ἰγνύας, ἣν τινες ἄντ⟨ζ⟩ζαν ἢ ἄνζαν φασί [1]. Πλεῖσται δ' ὡς γνωστόν, ἐκ τῶν παρ' Εὐσταθίῳ φερομένων λέξεων καὶ φράσεων παραμένουσιν εἰσέτι ἐν χρήσει ἐν τῷ στόματι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐν τῇ αὐτῇ ἢ ἐν ὁμοίᾳ που σημασίᾳ, οἷαι ἡ πολλαχοῦ κοινολεκτουμένη κακκάβι καὶ κακκάβα (ἡ) εἰς δήλωσιν τοῦ σχετικῶς μεγάλων διαστάσεων λέβητος πρὸς βρασμόν, τὸ σελλί, εἶδός τι σκαμνίου, τὸ παρὰ τῷ Εὐσταθίῳ φερόμενον ταρταρίζειν (προφανῶς ἐκ τοῦ ἀρχαίου ταρταρίζω, παρὰ Πλουτάρχῳ ἐν Ἠθικοῖς 2. 948 F, ὅπερ παρήχθη παρὰ τὸ Τάρταρος καὶ Τάρταρα) παρὰ τὸ νῦν ἔτι διατηρούμενον τουρτουρίζω, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τοῦ σφόδρα ῥιγοῦν. Ἡ παρ' αὐτῷ φερομένη λέξις ἄντζα εἶναι καὶ νῦν ἔτι συνήθης, ἀλλ' ἐν μεγίστῃ ποικιλίᾳ τύπων κατὰ διαλέκτους [2]. Διὸ ἡ τοιαύτη εἰς διαφόρους διαλεκτικοὺς τύπους τῆς λέξεως ἄντζα ποικιλία δικαιολογεῖ ἀπολύτως μικράν τινα παρεκβολὴν περὶ τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως, περὶ ὃ οὐκ ὀλίγοι ἠσχολήθησαν. Οὕτως ὁ Du Cange (λ. ἄντζα) φαίνεται, ὅτι συνάπτει ταύτην πρὸς τὸ γαλλικὸν anche. Ὁ Δ. Δάρβαρις ἐν τῇ Γραμματικῇ τῆς Ἁπλοελληνικῆς συνάπτει ταύτην πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἄγκη. (Ὅρα καὶ Θησαυρὸν ἐν λ. ἄγκη). Τὴν ἐτυμολογίαν ταύτην ἠσπάσθη καὶ ὁ Κοραῆς (ἐν Ἀτάκτοις 4, 21), ὅστις δ' ὅμως ἐν τῇ ἐκδόσει τοῦ Ἡλιοδώρου (2, 113) συνάπτει ταύτην καὶ πρὸς τὸ ἐπίρρημα ἄντα. Ὁ δὲ Boissonade (ἐν Ἡρωδιανοῦ Ἐπιμ. 44) συνῆψε πρὸς τὴν πρόθεσιν ἀντί. Ὁ Ι. Βαλαβάνης (ἐν Ἀρχείῳ Συλλόγου «Κοραῆς», σ. 105) παράγει ἐκ ῥίζης ἀγκ-. Ὁ Ι. Πανταζίδης (Λεξικὸν Ὁμηρικόν, ἐν λ. κνήμη) σχετίζει πρὸς τὸ οὐσιαστικὸν ἀντί. Ὁ G. Meyer. (ἐν Neugr. Studien 4, 11) ἀπὸ τοῦ ἰταλικοῦ anca (πβ. καὶ Ν. Πολίτην ἐν Παροιμ. 3. 670). Ὁ Thumb (Germ. Elem. Germ. Abh. 232) συνάπτει πρὸς τὸ ῥωμανικὸν (δημῶδες λατινικὸν) ancia. Ὁ Ι. Καλιτσουνάκις (ἐν Mittel-Neugrich. Erklär. 6, 15) παράγει παρὰ τὸ ἀρχαῖον γαλλικὸν hanche. Ὁ Φ. Κουκουλὲς (ἐν Ἀφιερώματι εἰς Χατζιδάκιν σ. 33 καὶ ἐν Ἀθηνᾶς τ. λε' 198) ἀπὸ τοῦ λατινικοῦ anta. Ἡ λέξις ὀρθότερον συναπτέα ἐτυμο-

1 Ὅτι ἡ διόρθωσις τοῦ ἄνταν εἰς ἄντζαν εἶναι πλέον ἢ ὀρθὴ βεβαιοῦται καὶ ἐκ τοῦ ὅτι οὐχὶ ἅπαξ φέρεται ὁ τύπος ἄντζα ἐν μεσαιωνικοῖς κειμένοις. Θὰ ἦτο δὲ λίαν παράδοξον ἂν μόνον ὁ Εὐστάθιος ἠγνόει τοῦτον.

2 Τύποι διαλεκτικοὶ τοῦ ἄντζα εἶναι ἄντσα (ἡ) ἐν Ἠπείρῳ, ἄτζα ἐν Βιθυνίᾳ, Εὐβοίᾳ (Ἁγίᾳ Ἄννῃ), Ζακύνθῳ, Ἰθάκῃ, Καρπάθῳ, Κερκύρᾳ (Ἀργυράδαις), Λέσβῳ, Πελοποννήσῳ (Ἀρκαδίᾳ) καὶ ἄντζα ἐν Καλαβρύτοις, ἐν Σάμῳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἄτσα ἐν Βιθυνίᾳ Ἰκαρίᾳ, Κύπρῳ, Κῷ, Μεγίστῃ, Νισύρῳ, Ρόδῳ, Σύμῃ, ἄνζα ἐν Μακεδονίᾳ Γκριντάδαις καὶ ἄζα ἐν Καρπάθῳ. Ἐν τῷ Λεξικῷ τοῦ Ἀνθ. Γαζῆ παρατίθεται ὡς ἑρμηνεία τῆς λ. κνήμη.

λογικῶς κατὰ Κ. Ἄμαντον (ἐν Λεξικογρ. Ἀρχείῳ ς′ σ. 112) καὶ Γ. Χατζιδάκιν (ἐν Ἀθηνᾶς τ. λς′ σ. 185), πρὸς τὴν λ. ἀντζί, ὅπερ, κατ᾽ ἀνακοίνωσιν τοῦ συναδέλφου Ἀντ. Χατζῆ, θὰ συναφθῇ πρὸς τὸ ἀρχαῖον ἀγκίον καὶ τοῦτο πρὸς τὸ ἄγκος, ἐξ οὗ καὶ τὸ ἀγκύλη=γαστροκνημία. Περὶ τοῦ τσιτακισμοῦ τῆς λέξεως πρβλ. ἀγγεῖον > ἀντζειὸ καὶ ἀτζεῖο, ἀγκίδι—ἀτζίδι, ἀγκινάρι—ἀντζινάρι καὶ ἀτζινάρι, ἀγκύλι > ἀντζύλι καὶ ἀτζύλι. Περὶ δὲ τῆς σημασιολογικῆς ἐξελίξεως πρβλ. E. Boisacq, Dictionnaire étymologique ἐν λ. ἀγκὼν καὶ Liddell—Scott—Κωσταντινίδην ἐν λ. ἄγκος, ἔνθα αὕτη συνάπτεται ἐτυμολογικῶς πρὸς τὴν λ. ὄγκος, τὴν λατινικὴν uncus (=ἀγκύλος) καὶ ἄλλας συγγενεῖς. Πρβλ. καὶ Ἡσύχιον «ἀγκόλαι—ἀγκῶνες». Ὅθεν ἡ πρώτη σημασία δηλοῖ τὸ καθ᾽ ὅλου ἐξωγκωμένον, τὸν μῦν[1]. Ὁ δὲ τύπος ἀντί, ὃν πολλοὶ τῶν περὶ τὴν λ. ἄντζα ἀσχοληθέντων ἐρευνητῶν ἀναφέρουσιν, εἶναι ἀνύπαρκτος καὶ ὀφείλεται εἰς παρανάγνωσιν ἐν τῇ φράσει «ἡ γκαμήλα δὲν κουτσαίνει ἀπὸ τ᾽ αὐτί», ὅπερ κακῶς ἐγράφη ἀντί. Ἡ λ. ἀντζὶ εἶναι μεσαιωνική, ὡς δηλοῦται ἐκ τοῦ μεσαιωνικοῦ τύπου τζί. Περὶ τοῦ ἀντζὶ—*ἀτσὶ παράβαλε καὶ ἀγκυλώνω > ἀτζυλώνω, ᾽τσυλώνω. Ὁ δὲ τύπος ἄτσι εὕρηται καὶ ἄτζιον. Ὡς πρὸς τὰς σημάσίας τῆς λέξεως παρατηροῦμεν, ὅτι αὕτη γενικῶς δηλοῖ: α′) βραχιόνιον μῦν· β′ 1) μῦν κνήμης, γαστροκνημίαν (πολλαχοῦ), 2) τὴν κνήμην (συνήθως), 3) καθ᾽ ὅλου πόδα, σκέλος (ἐν Κύπρῳ, Ῥόδῳ, Σύμῃ)· γ′) μηρὸν χοίρου[2] (ἐν Κύπρῳ)· δ′ 1) τὸν ἀχίλλειον τένοντα (ἐν Κύπρῳ), 2) τὴν πτέρναν (ἐν Νισύρῳ, Σύμῃ, Τήλῳ), 3) τὴν πτέρναν ὑποδήματος (ἐν Ῥόδῳ καὶ Σύμῃ, ἐν ᾄσματι: καλίκια μὲ τοὺς ἄτσες)· ε′) τὸν ὑπὸ τὸ γόνυ καὶ ὑπὲρ τὴν γαστροκνημίαν τένοντα καὶ τόπον, ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἀρχαίας λέξεως ἰγνύα (ἐνιαχοῦ) καὶ ς′) ἀγκῶνα χειρὸς (ἐν Πόντῳ). Διὰ τὴν σημασιολογικὴν ἐξέλιξιν πβ. τὸ ἀρχαῖον ἄγκος > ἀγκὼν (κατὰ τὸ μυών)[3]. Ἐπ᾽ ἴσης ἐν Παρεκβολῶν 1181, 51 φέρεται· «καλεῖ δὲ τὴν καλάμην ὁ πολὺς ἄνθρωπος καλαμαίαν». Παρατηρητέον δ᾽ ὅμως ἐνταῦθα, ὅτι ὁ Εὐστάθιος πλανηθεὶς ἐκ τοῦ ἀρχαίου ἐπιθέτου καλαμαῖος ἔγραψεν ἐσφαλμένως τὴν λέξιν καλαμέα διὰ τοῦ αι, διότι ἠγνόει προφανῶς, ὅτι ἐν μεταγενεστέροις χρόνοις ὀνόματα δένδρων προσέλαβον τὴν κατάληξιν —εα πβ. σίδη—σιδέα, φιλύρα—φιλυρέα. Ὅρα καὶ Γ. Χατζιδάκιν ἐν ΜΝΕ β′ 198 καὶ 205 καὶ «Ἱστορικὸν λεξικὸν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης» ἐν λ. —αμεά[4].

Ἐν δὲ τῇ βυζαντιακῇ σατίρα, τῇ γραφείσῃ ἐν ἔτει 1414—1415, κατὰ μίμησιν τῆς τοῦ Λουκιανοῦ Νεκυομαντείας, ὑπὸ τοῦ Μάζαρι, οἰκείου τοῦ αὐτοκράτορος τοῦ Βυζαντίου Μανουὴλ Παλαιολόγου καὶ ἐπιγραφομένῃ «Μάζαρι Ἐπιδημία ἐν ᾅδου», ἀναγράφονται καὶ τὰ ἑξῆς περὶ τῆς τότε γλώσσης τῶν Λακώνων: «Δέδοικα

[1] Ἡ λ. συνήφθη ἐσχάτως πρὸς τὸ οὐσιαστικὸν ἀντίον καὶ τὸ μεταγενέστερον οὐσιαστικὸν ἀντικνήμιον.

[2] Ἡ σημασία αὕτη προῆλθεν ἐκ τοῦ ἐξωγκωμένου μέρους τοῦ μηροῦ, ὡς ἡ συνώνυμος λ. ἀντζὶ (=φούσκα) τοῦ μηροῦ, ἐν Κρήτῃ.

[3] Περὶ τῆς λέξεως ἄντζα καθ᾽ ὅλου ὡς καὶ περὶ τῶν διαλεκτικῶν μορφῶν, τῶν σημασιῶν καὶ τῶν ἐτυμολογιῶν αὐτῆς πρβλ. τὸ ἐν τῷ συντακτικῷ ἄρθρῳ τοῦ «Ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης» ὑπὸ τοῦ φίλου συναδέλφου Ἀντ. Χατζῆ γεγραμμένα, ὅθεν πλεῖστα ἐνταῦθα ἠρύσθημεν.

[4] Τὴν γνώμην τοῦ Εὐσταθίου περὶ τῆς καταλήξεως ταύτης δέχεται καὶ ὁ B. Langkavel, Botanik der späteren Griechen σ. 124.

οὖν ἵνα μὴ γένωμαι καὶ αὐτὸς διατρίβων, ἐν Σπάρτῃ, ὥσπερ ἐν τῇ Κωσταντίνου γέγονεν ὁ Πελοποννήσιος ἐκεῖνος Συναδηνὸς ὁ Κορμέας ἢ ἵνα μὴ βαρβαρωθῶ καὶ αὐτός, ὥσπερ ἄρα βεβαρβάρωνταί γε οἱ Λάκωνες καὶ νῦν κέκληνται Τζάκωνες, καὶ πιάσοντα καὶ σφίξοντα καὶ δῶσόντα καὶ ἥμενον καὶ ἠρχόντησαν καὶ καθεζούτησαν καὶ ἔλα ᾽δεπᾶ καὶ ἐτιτίωσέν τον καὶ ἄλλ᾽ ἄττα βάρβαρα λέγουσιν»[1]. Αἱ ἐν τῷ ἀποσπάσματι τούτῳ τοῦ Μάζαρι ἀναφερόμεναι λέξεις καὶ τύποι εἶναι εἰλημμένοι ἐκ τῆς ἐν Σπάρτῃ καὶ καθ᾽ ὅλου ἐκ τῆς ἐν Λακωνικῇ ὁμιλουμένης διαλέκτου, ὡς φαίνεται ἐκ τῆς φράσεως «διατρίβων ἐν Σπάρτῃ». Τοῦτο οὐδεὶς παρετήρησε, διότι παρενεβλήθη ὑπὸ τοῦ Μάζαρι, ἀτόπως ὅλως, ἡ ἐτυμολογία τοῦ ἐθνικοῦ ὀνόματος Τσάκωνες ἐκ τοῦ Λάκωνες καὶ οὕτως ἐθεωρήθησαν ὑπὸ πάντων αἱ ἐν λόγῳ λακωνικαὶ λέξεις ὡς τσακωνικαί[2]. Οἱ ἐν λόγῳ τύποι φέρονται καὶ ἐν ἑτέραις διαλέκτοις τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς. Οὕτω περὶ τοῦ ἠρχόντησαν παρατηροῦμεν, ὅτι ὁ τύπος οὗτος λέγεται ἠλλοιωμένως πως ἔτι καὶ νῦν ἐνιαχοῦ. Ἐν Κονίστραις τῆς Εὐβοίας λέγεται ἐρκόντησανε, κοινολεκτεῖται δὲ καὶ μέχρι σήμερον ὁ τύπος ἐρχόντουσαν. Τὸ δὲ καθεζούτησαν φαίνεται, ὅτι κακῶς ἐγράφη οὕτως ἀντὶ τοῦ καθεζόντησαν (=ἐκαθέζοντο). Διὰ τὸ ἥμενον ἀμφιβάλλομεν ἂν ὀρθῶς ἐγράφη. Ἴσως τὸ ὀρθὸν εἶναι ἥμενον (=ἔμενον). Τὸ ἔλα ᾽δεπᾶ γραπτέον ἔλα ᾽δεπᾶ (=ἔλα ἐδεπᾶ...). Τοῦτο δὲ τὸ ἔλα ᾽δεπᾶ νῦν ὁμοίως φέρεται ἐν Ζακύνθῳ. Περὶ δὲ τοῦ ἐτιτίωσεν παρατηρητέον ὅτι τοῦτο καὶ νῦν σῴζεται ὑπὸ τὸν τύπον τετοιώνω.

Ἀλλ᾽ ὁ πρῶτος Ἕλλην, ὁ εἰδικῶς πραγματευθεὶς περὶ τῶν διαλέκτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης ὁ συλλέξας δ᾽ ἅμα καὶ γλωσσικὸν ὑλικόν, δυστυχῶς οὐχὶ πολύ, εἶναι ὁ ἐκ Ζακύνθου μοναχός, θεολόγος καὶ διακεκριμένος λόγιος Παχώμιος Ῥουσᾶνος[3], ἀκμάσας ἀπὸ τοῦ 1510—1553. Διαβιώσας ἐν διαφόροις μοναῖς, τοῦ Ἁγίου Γεωργίου Κρημνῶν τῆς Ζακύνθου, τοῦ Ἄθω, τῆς Λέσβου καὶ ἄλλαις, πλεῖστα δ᾽ ἔργα κυρίως θεολογικὰ γράψας, ἠσχολήθη ἰδίᾳ περὶ τὴν ἔρευναν τῶν διαλέκτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης ἐν λίαν ἐνδιαφερούσαις ἐπιστολαῖς καὶ ὁμιλίαις αὐτοῦ. Οὕτως ἐν τῇ ὑπ᾽ ἀριθ. 3 ὁμιλίᾳ αὐτοῦ «Περὶ τῆς ἐκ τῶν θείων γραφῶν ὠφελείας»[4] εὐσυνόπτως καὶ μεθοδικῶς ἐξιστόρησε τὰ τῆς διασπάσεως

[1] Πρβ. Ad Elissen, Analekten der mittel. und neugriechischen Literatur, Λιψίᾳ 1866 τ. Δ′ σ. 230 (=164 Boissonade). Ἰδὲ καὶ τὰς παρατηρήσεις τοῦ αὐτοῦ ἐν σ. 349 ἑπ. καὶ 357. Πρβλ. καὶ Ἐπετηρ. Ἑταιρ. Βυζ. Σπουδῶν 8 (1931) σ. 3 ἑπ.

[2] M. Deffner, Tsakonische Grammatik, Berlin 1881, σ. 3 ἑπ. καὶ Λεξικὸν τῆς Τσακωνικῆς διαλέκτου, Ἀθῆναι 1923, σ. 1: «Οὐδεμία λέξις ἐξ ὅσων ἀναφέρει ὁ Μάζαρις οὔτε εἶνε οὔτε ἦτό ποτε τσακωνική».

[3] Περὶ τοῦ Ῥουσάνου ἔγραψαν πολλοὶ καὶ ἰδίᾳ ὁ κατὰ ιθ′ αἰῶνα ἀκμάσας Στέφανος Κομμητᾶς, ὁ Ἀ. Μουστοξύδης, ἐν τῷ Ἑλληνομνήμονι 10 (1847) σ. 624, ὁ Χρ. Φιλητᾶς ἐν «Ἐπιστολιμαίᾳ Διαλέξει, Κέρκυρα 1847, ὁ Κ. Σάθας ἐν Παραρτ. Νεοελ. Φιλολ. σ. 29—32, ὁ Σ. Λάμπρος ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι 13 (1916) σ. 56, ὁ Κ. Ἄμαντος ἐν Νέᾳ Ἑστίᾳ 1 (1927) σ. 1061, ὁ K. Krumbacher G. B. L^2 σ. 593 καὶ τομ. Β′ τῆς ἑλλην. μεταφρ., ὁ Ν. Βέης ἐν Byz. Neugriech. Jahrb. τόμ. Δ′ σ. 356 καὶ ὁ Ἀ. Χατζῆς ἐν Ἀθηνᾶς μα′ σ. 203. Τὸ ἀπόσπασμα τοῦ Ῥουσάνου παρεσκεύασε πρὸς ἔκδοσιν ὁ Ἀ. Μουστοξύδης. Ἀλλὰ τὸ (11ον) τεῦχος τοῦ Ἑλληνομνήμονος, ἐν ᾧ εἶχε τοῦτο ἐκτυπωθῆ δὲν ἐξεδόθη καὶ ἠφανίσθη. Τοῦτο ἐδημοσίευσεν ὁ Κ. Σάθας, ὅστις παρέχεται ἐνιαχοῦ ἐσφαλμένας γραφάς, διότι, ὡς φαίνεται, ἀντέγραφεν ἐν τάχει. Ἀπόσπασμα δὲ τούτου ἐδημοσίευσε βραδύτερον ὁ Σ. Λάμπρος, ἐν Νέῳ Ἑλληνομνήμονι 13 (1916).

[4] Mingarelli, Graeci Cod. manuscr. apud Namios patricios Venetos asservati, Βονωνίᾳ 1784, σ. 261—277.

τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς διαλέκτους, ἀσχοληθεὶς μάλιστα καὶ περὶ τὰ αἴτια τῆς διασπάσεως ταύτης καὶ ἀναγράφων καὶ τὰ ἑξῆς.

«Ἡ τῶν Ἑλλήνων διάλεκτος ἡ αὐτὴ τοῖς πᾶσιν ἦν ἐξ ἀρχῆς, μηδὲν διαφέρουσα ἤγουν ἡ κοινή· ἐπεὶ δὲ διεσπάρησαν κατὰ φυλὰς τὸ ἀκοινώνητον καί τινα διένεξιν ἤνεγκε καὶ τοσούτῳ μᾶλλον ὅσῳ καὶ μετανάσται κατὰ διαφόρους καιροὺς ἐγένοντο· πρῶτον μὲν γὰρ Ἴωνές τε καὶ Αἰολεῖς καὶ Δωριεῖς καὶ Ἀττικοί· οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν ἐν Πελοποννήσῳ ᾤκουν, οἱ δὲ ἐκτὸς ταύτης· καὶ Δωριεῖς μὲν τὰ πρὸς ἀνατολὰς Πελοποννήσου, Ἴωνες δὲ πρὸς δυσμάς, Αἰολεῖς δὲ περὶ τὸν Κορινθιακὸν κόλπον, ὃ καὶ Ἀχαΐα λέγεται· μεθ᾽ οὓς Ἀττικοὶ οἱ καὶ Ἀθηναῖοι, κατὰ τὴν Ἀτθίδα, μέρος τῆς Ἑλλάδος· μετὰ δὲ ταῦτα Ἴωνές τε καὶ Αἰολεῖς μετῴκησαν εἰς Ἀσίαν τὴν κάτω· Δωριεῖς δὲ καὶ εἰς τὰς νήσους. Ταῦτα δὴ καὶ Ἀττικοὶ πεπόνθασι· ἐξ οὗ συνέβη διὰ τὸ ἀνεπίμικτον τὴν μίαν διάλεκτον διαιρεθῆναι εἰς τέσσαρας. Τὴν κοινὴν μὲν καὶ οὕτω κρατοῦντες, ἐν πλείστοις δὲ διαφερόμενοι· καὶ οὕτω πέντε διάλεκτοι παρὰ τοῖς ποιηταῖς καὶ συγγραφεῦσιν ἐξεδόθησαν αὐτή τε ἡ κατ᾽ ἀρχὰς ἤγουν ἡ κοινὴ καὶ Ἰάς, ἀτθίς, δωρίς, αἰολίς, διαφέρουσαι κατά τινα τῆς κοινῆς, ὧν ἀρχαιοτέρα καὶ ἐπικρατεστέρα ἔοικεν ἡ τῶν Ἰώνων· οὐ μόνον ὅτι παρὰ τῶν παλαιῶν ποιητῶν φέρεται οἷον Σιβύλλης καὶ Ὀρφέως, Ὁμήρου τε καὶ Ἡσιόδου καὶ τῶν τοιούτων, ἀλλ᾽ ὅτι καὶ παρὰ τῶν νέων αὕτη ἐπικρατεῖ ὥσπερ ἡ ἀτθὶς ἐπὶ τῶν ῥητόρων, οἷον Γοργίου, Αἰσχίνου, Δημοσθένους. Νῦν δὲ αἱ τοιαῦται διάλεκτοι ἠλλοιώθησαν ἐκμιγεῖσαι καὶ παντελῶς ἐξεβαρβαρώθησαν τῷ ῥέοντι τοῦ χρόνου· ὅθεν καὶ τὸ αἴτιον τῆς ἀγνοίας τῆς καθ᾽ ἡμᾶς γραφῆς, ἀπολεσάντων ἡμῶν καὶ τὴν κοινὴν διάλεκτον μετὰ τοῦ τεχνικοῦ· ὅθεν ἔστιν ἰδεῖν ἐν τῇδε μὲν τῇ χώρᾳ κατὰ τὴν πάλαι παράδοσίν τινα τῆς γραφῆς ὁμολογοῦντας, ἐν ἑτέρᾳ δὲ ἕτερα καὶ ἐν ἄλλῃ ἄλλα, ὅπερ διὰ τὴν ἀγροικίαν τινῶν πειράσομαι ἀποδεῖξαι. **Φρέαρ** τινὲς ἐν τῇ Ἀχαΐᾳ λέγουσι τὴν ὀρωρυγμένην πηγὴν καὶ λέβητα καὶ κακάβην τὴν χαλκῆν χύτραν, ἃ παρὰ τῶν ἐν Μακεδονίᾳ ἀγνοεῖται, ὥσπερ τινὰ τούτων ἀγνοεῖται παρ᾽ ἐκείνοις, οἷον στιβή, κόνυζα, μυρσίνη· οἱ δὲ Κρῆτες ἀγνοοῦσι πολλὰ τοιαῦτα λατινικῶς λέγοντες διὰ τὴν τούτων ἐπιμιξίαν ἤτοι τὸν στενωπόν, τὴν ῥύμην καὶ ἐν λαχάνοις δαῦκον, κρόκον, βούγλωσσον, μακεδονήσιον, σάψυχον, καὶ τὸν λέβητα κατ᾽ ὀλίγον βαρβαρώσαντες λεβέντζιν λέγουσιν, ὁμοίως καὶ ἐν ἑτέροις. Ἔστι δ᾽ οὖν ὅμως ἃ τῶν ὀνομάτων καὶ ἑλληνικώτερον ἐκφέρουσιν ὑπὲρ τοὺς ἐν ταῖς ἄλλαις χώραις, οἷον ἔριφον, αἶγαν, κολοιόν, κορυδαλόν, στρύχνον, βρουνίαν, ὁμοίως καί τινα ῥήματα ἅπερ οὐκ οἴδασιν ἐν ἑτέραις χώραις, ἀλλ᾽ ἄλλα τινὰ εἰς ἄλλον νοῦν πίπτοντα, οἷον ἀδημονεῖν, εἰρωνεύεσθαι. Καὶ οἱ ἐν ταῖς ἡμετέραις χώραις οὐκ οἴδασι διαφορὰν πηγῆς καὶ κρουνοῦ, ἀλλ᾽ ἅπαντα βρύσιν καλοῦσιν, οἱ δὲ ἐν Κεφαλληνίᾳ ἔσθ᾽ ὅπου καὶ πηγὴν καὶ οἱ ἐν Σωζουπόλει, τῇ κατὰ Πόντον, κρουνόν που. Καὶ οἱ ἐν Ἀδριανουπόλει ἰκρία λέγουσί τινα ἐπιμήκη ξύλα, στάβαρα δὲ τοὺς σταυροὺς ἐν Μακεδονίᾳ τὰ ἐν τοῖς φραγμοῖς, διατόνια δὲ οἱ Ζακύνθιοι τὰ πλαγίως τούτων τιθέμενα ἐπιμήκη. Καὶ οἱ μὲν ἡμέτεροι ἀντὶ τοῦ ἀνάστα, σηκώθητι λέγουσιν οἱονεὶ κουφίσθητι, οἱ δὲ Κύπριοι ἐλλειπτικῶς ἄνα καὶ Κερκυραῖοι ὁμοίως τὸ ἑξῆς ἄστα. Ὡσαύτως Κύπριοι καὶ Κρῆτες γραφικῶς λέγουσι τὸ χαμαὶ καὶ ἀριστερά, ἕτεροι δὲ βαρβαρικώτερον ταῦτα λέγουσι καὶ ἀντὶ τοῦ χαμαὶ κάτω λέγουσι, τὸ δὲ κάτω σχέσιν ἔχει πρὸς τὸ ἄνω. Καὶ οἱ κατὰ τὴν Ἀπουλίαν καὶ Σικελιαν τινὰ κατὰ τὸν νόμον τῆς Γραφῆς προφέρουσιν οἷον ἔκλασε τὸν ἄρτον

καὶ ἄρτι παραγέγονα. Καὶ Καρπάθιοι ἥμην λέγουσι ἀντὶ τοῦ ὑπῆρχον, οἱ δὲ Ἀρτακήσιοι καὶ Κυζικηνοὶ ἐδάρθηνα λέγουσιν, ὅπερ οἱ κατὰ τὴν ἡμετέραν διάλεκτον ἐδάρθηκα λέγουσιν, οἱ δὲ Πόντιοι ἐδάρθην, ὁμοίως καὶ λοπάδας ὄστρεά τινα καὶ βραγχία τὰ τοῦ ἰχθύος, ὥσπερ δῆτα καὶ Ἑλλησπόντιοι. Εὕρηται δὲ ταῦτα οὕτω καὶ παρὰ ποιηταῖς τε καὶ φιλοσόφοις. Οἱ δὲ πλείους ἐν τῇ καθ᾽ ἡμᾶς χώρᾳ σῦρε λέγουσιν ἀντὶ τοῦ ὕπαγε, ἔστι δὲ ἐλλειπτικὸν ἀντὶ τοῦ σῦρε τοὺς πόδας ἢ ἕλκε τὴν ὁδόν. Τινὲς τὸ ἄνω καὶ ἔσω κατὰ τὴν ἀρχαίαν συνήθειαν, ἐπὶ τῶν ἀροτριώντων βοῶν λέγουσι, μὴ ἐπιστάμενοι τοῦτο ἐξ ἀμαθείας ἐν ἑτέροις χρῆσθαι, νομίζοντες, ὅτι τοῖς βουσὶν τοῦτο ἴδιον, οἱ βοῶν ἀλογώτεροι. Ἀλλὰ καὶ παρὰ γυναιξὶν ἔστι τινὰ ἐκφερόμενα σχετλιαστικὰ ἐπιρρήματα κατὰ τοὺς παλαιούς, οἷον τὸ ἰού, τὸ αἰβοῖ ὁμοίως καὶ παρὰ Λεσβίοις τὸ ἆ, ἐκπληκτικὸν ὄν, ἢ ποιητικῶς προφέρεται καὶ τὸ τέως χρονικόν. Ἐπαρώμενοι δέ ποτε ἀλλήλους καρκίνος λέγουσι κατ᾽ ἐπικράτησιν παλαιάν, οὐκ οἴδασι δὲ δι᾽ ὅπερ τοῦτο λέγουσιν. Ἔστι δὲ τοῦτο παρ᾽ ἰατροῖς πάθος τι συμβαῖνον πολλάκις ἐν τοῖς τῶν γυναικῶν μαζοῖς καὶ ὁ παρ᾽ ἡμῖν κάβειρος. Καὶ τὸ μὲν κοινὸν οὐκ οἴδασι, τὸ δὲ πάγκοινον τέως γινώσκουσιν ἀλόγως. Καθ᾽ ἃ δὴ καὶ οἱ ἐν Πόντῳ ἡλάριον μὲν ἴσασι τὸ καρφίον ἧλον δὲ οὐ καὶ ἐν Κύπρῳ ἱππάριον μέν, οὐχὶ δὲ καὶ ἵππον ὡς δήπου καὶ οἱ ἐν τῇ ἡμεδαπῇ δοκάριον μὲν γινώσκουσι, δοκὸν δ᾽ ἥκιστα καίτοι ὅμοιον τοῦτο, ὡς εἴποι τις, ξύλον καὶ ξυλάριον καὶ νησσάριον οἴδασι τὴν λιμναίαν ὄρνιν, νῆσσαν δ᾽ οὐδόλως καὶ παρίππιον συνθέτως καὶ παραγώγως εἴτουν παρασυνθέτως οὐ μὴν δὲ καὶ ἵππον, ἀλλ᾽ ἄλογον, ἄλογον δὲ οὐ μόνον ἵππος, ἀλλὰ καὶ βοῦς καὶ ὄνος καὶ ὅσα λόγον οὐκ ἔχουσιν. Καὶ ψιλοῦν λέγουσι τὸν ἀγρὸν καὶ ἐξυλοῦν, ὅπερ ἀλλαχοῦ ἐλοκοπεῖν, ἀλλ᾽ οὔτε οὗτοι οὔτε ἐκεῖνοι γινώσκουσι τί ἐστι ψιλὸν καὶ τί ὕλη καὶ ἕλος. Ἐκ γὰρ τούτων τὰ παρ᾽ αὐτοῖς ῥήματα. Ὁμοίως καὶ οἱ Ἀθωνῖται τὸ ἅπαξ ἐπίρρημα ποσότητος καὶ δὶς λέγουσι καὶ οὗτοι καὶ οἱ πλεῖστοι, ὡς ὅταν λέγωσι δὶς τὴν ὥραν, ἂν δ᾽ ἀκούσωσι τοῦτο ἐν βιβλίῳ οὐ συνιοῦσι. Καὶ οἱ μὲν Κύπριοι ἐπὶ εἰκασμοῦ ἴσως λέγουσι, οἱ δὲ λοιποὶ τάχα καί τινες ἐν ταῖς νήσοις τὸν στοχασμὸν γινώσκουσι, ἕτεροι δὲ οὐδαμῶς, καὶ ἄλλοι μὲν τὸ ὢ κλητικὸν ἐπίρρημα, ἄλλοι δὲ ἀντὶ τούτου τὸ ἒ καὶ ἄλλοι ἀντὶ τοῦ βλέπειν τηρεῖν λέγουσιν, ἄλλοι δὲ θεωρεῖν, ἅπερ εἰς ἄλλον νοῦν ἔρχονται, εἰ καί τινα οἰκειότητα ἔχουσιν, ἄλλοι κυτάζειν ἴσως ἀπὸ τοῦ κυπτάζειν. Καὶ οἱ μὲν Κύπριοι τὰς μετοχὰς ἔχουσιν ἐν συνηθείᾳ, ἄλλοι δὲ σπανίως καὶ οὐχὶ ὡς δεῖ καὶ ἄλλοι τὸ ἰδίωμα ποσῶς ἀναφέρουσιν, ἄλλοι τὸ ἴδιον καὶ ἄλλοι τὸ ποσὸν μὴ γινώσκοντες δὲ τὸ ποιόν, καίτοι ὥσπερ τὸ ποῖον, ἀοριστούμενον γίνεται ποιὸν οὕτω καὶ τὸ πόσον ποσόν. Ζακύνθιοι δὲ φιλοῦσιν ἰδίως καλεῖν σκοπόν τινα παρ᾽ αὐτοῖς σκοπιὰν καὶ Μεθυμναῖοι λειμῶνα λιβάδιόν τι. Ἀνέμων δ᾽ ὀνόματα κρειττόνως οἴδασι Πόντιοι. Οὗτοι οὐκ ἔχω λέγουσιν, ὅπερ ἕτεροι δὲν ἔχω καὶ Κρῆτες ἴντα θὲς ἀντὶ τοῦ τί θέλεις καὶ τί λὲς ἀντὶ τοῦ τί λέγεις, ἅπερ κατ᾽ ἀφαίρεσιν καὶ ἀποκοπήν τε ἢ συγκοπὴν τῶν συλλαβῶν οὕτω φέρεται, ἤτοι ἀπὸ τοῦ οὐδὲν ἀττικοῦ, δὲν ἀντὶ οὐ καὶ ἀπὸ τοῦ τί ἔνι τά, τίντο καὶ τίντα καὶ παρὰ Λεσβίοις, ἐξ οὗ παρὰ Κρησὶ καὶ ἄλλοις ῥαθύμοις τὸ ἴντα. Καὶ σχεδὸν οὐδὲν τῆς γραφῆς ῥῆμα, ὅπερ μὴ ἐν τῇ οἰκουμένῃ φέρεται· εἰ δὲ καί τινα οὐ φέρεται οὐδὲν θαυμαστόν, πολλὰ γὰρ ἐν λήθῃ καὶ ἀλλοιώσει γεγόνασιν ἐξ ἀμελείας καὶ τῆς ἐπιμιξίας τῶν βαρβάρων ὡς ἐν τοῖς ἤδη βραχέσι ῥήμασι ἀποδέδεικται, πόσα γὰρ ὀνόματα πετεινῶν, ἑρπετῶν, τετραπόδων,

φυτῶν, ἰχθύων, ζωϋφίων τε καὶ κνωδάλων καὶ τῶν λοιπῶν τῶν ἐν τῷ κόσμῳ οὐκ οἴδαμεν. Πῶς οὖν ἀκούσαντες ἐν τῇ γραφῇ ταῦτα νοήσωμεν; Καὶ γὰρ κατ' ἀρχὰς τὰ ὀνόματα ἐτέθησάν τε καὶ διωρίσθησαν ἑκάστῳ εἴδει τῶν κτισμάτων διὰ τὴν χρῆσιν καὶ ὠφέλειαν τὴν ἐξ αὐτῶν καὶ τὰς διαφόρους ἐνεργείας, ἐκάλεσε γάρ φησιν Ἀδὰμ ὀνόματα πᾶσι τοῖς κτήνεσι καὶ πᾶσι τοῖς πετεινοῖς τοῦ οὐρανοῦ καὶ πᾶσι τοῖς θηρίοις τῆς γῆς. Ἀλλὰ καὶ Σολομὼν οἶδεν ἀστέρων θέσεις καὶ φυτῶν φύσεις καὶ βοτάνων. Ἔστι δ' ὅτε καὶ οἱ τηλοῦ τῶν ἀγρῶν οἰκοῦντες ἑλληνικώτερόν τε καὶ τεχνικώτερον λαλοῦντες τῶν ἀστυκῶν ἐξ ἁπλότητος, οἱ γὰρ κατὰ τὰς πόλεις ἐκ κενοδοξίας εἰς τὸ εὐσχημότερον βουλόμενοι μεταγαγεῖν τὰς λέξεις μᾶλλον φθείρουσι καὶ τοὺς κωμήτας καὶ ἀγροίκους ἀλόγως σκώπτουσι καὶ μυκτηρίζουσιν, ὁμοίως καὶ τοῖς ἀλλοδαποῖς ἐπιγελῶσι καὶ ἔθνος ἔθνει ἑτέρῳ, καὶ πόλις πόλει, ὅτι οὐ ταῦτα λαλοῦσι, μηδὲ εἰδότες, ἃ διαβεβαιοῦνται. Ταῦτα δὲ πάσχουσιν ἐξ ἀμαθίας, ὡς εἴρηται, ὁ γὰρ Θεὸς ἐξ ἀρχῆς τελείας καὶ τεχνικὰς διένειμε τὰς διαλέκτους ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὡς δέδεικται μετὰ δὲ ταῦτα οὕτω κατεστάθησαν. Οὐ μόνον γὰρ ἡ ἡμετέρα διάλεκτος οὕτως ἠλάττωται καὶ ἠλλοίωται, ἀλλὰ καὶ τῶν λοιπῶν ἐθνῶν. Καὶ τούτων μὲν μᾶλλον ἠλάττωται, ἠλλοίωται δὲ μᾶλλον ἡ ἡμετέρα, διὰ τὴν διασπορὰν τὴν γενομένην εἰς διαφόρους τόπους· τὰ γὰρ λοιπὰ ἔθνη οὐκ εἰσὶν οὕτως ἐξηπλωμένα εἰς διαφόρους ἐπαρχίας τε καὶ πατριάς, ὅθεν καὶ ἡ γραφὴ παρ' αὐτῆς ἁπλουστέρα, ἀλλ' οὐχὶ καὶ ποικίλη καὶ δαψιλὴς ἐν ταῖς λέξεσι, διὰ τὸ στενὸν τῆς γλώσσης, ὅπερ συνέβη αὐτοῖς διὰ τὸ τῶν χωρῶν ἀνεπιτήδειον. Οὐδεμία δὲ ἡ ἐντεῦθεν βλάβη, κἂν ἐκ τῆς μερικῆς εἴπῃς ἐναλλαγῆς, κἂν ἐκ τῆς γενομένης καθόλου ἐπὶ τῆς πυργοποιΐας, ὥσπερ γὰρ διὰ τῶν διαφόρων αὐτοῦ ποιημάτων δοξάζεται ὁ Θεός, οὕτω δὲ καὶ ἐκ τῶν διαφόρων διαλέκτων, καὶ γὰρ τὸ πολύτροπον τῶν τρεπτῶν ἴδιον. Εἰ δέ τις ἐρεῖ, ὅτι τὸ διάφορον τῆς γλώσσης αἱ ἀλλεπάλληλοι μάχαι καὶ οἱ πόλεμοι, ψεῦδος ἐρεῖ δήπουθεν, οὐκ εἰδὼς τῶν Ἑλλήνων τοὺς ἐμφυλίους πολέμους ὡσαύτως καὶ τῶν βαρβάρων, μᾶλλον δὲ διὰ τὸ διαφέρειν ἡμᾶς κατὰ τὴν διάλεκτον, ἕκαστος ἐν τοῖς ὅροις μένει τοῖς ἰδίοις, μισῶν τὴν ἀλλοδαπήν. Πᾶν οὖν ἀγαθὸν ἐκ Θεοῦ ὥσπερ τὸ ἐναντίον ἐκ τοῦ ἀντικειμένου· οὐκοῦν μανθάνειν χρὴ τὴν ἰδίαν διάλεκτον καὶ μὴ ὀλιγωρεῖν ἢ μέμφεσθαι τῶν συγγραφέων· ἐπείπερ οὐκ ἦν ἄλλως γράφειν, εἰμὴ κατὰ τὴν ἀρχαίαν διάλεκτον. Καὶ γὰρ εἴπερ, ὡς οἱ ἀμαθεῖς νομίζουσιν, ἐξέδωκαν τὸ εὐαγγέλιον καὶ τἆλλα κατὰ τὴν ἑκάστης χώρας καὶ πόλεως διάλεκτον, ὥστε νοεῖν αὐτὰ ἅπαντας, τὸ ἓν εὐαγγέλιον κατὰ ἐναλλαγὴν τῶν διαλέκτων, γέγονεν ἂν ἑκατόν· εἶτα μετὰ χρόνον τινὰ τῶν διαλέκτων μεταβαλλομένων, ἐχρῆν καὶ τὰ εὐαγγέλια μεταβάλλεσθαι καὶ μὴ δέχεσθαι τόπον ἐκ τόπου εὐαγγέλιον, εἰμὴ διαγραφείη, ἅπερ ἐγγεγραμμένα αὐτῷ καθ' ἑτέραν διάλεκτον· καὶ οὕτως εἰς μυρία εἴδη τμηθῆναι τὴν γραφήν, μᾶλλον δὲ ἀφανισθῆναι».

Δείγματά τινα διαλεκτικὰ καὶ ἰδιωματικὰ ἐν χρήσει ὄντα καὶ νῦν ἔτι ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ τὰ αὐτὰ ἢ ὅμοιά που πρὸς τὰ ὑπὸ τοῦ Ῥουσάνου καταγεγραμμένα μαρτυροῦσι περὶ τῆς ἱστορικῆς ἀληθείας τῶν ὑπὸ τοῦ συλλογέως ἀναφερομένων. Οὕτω περὶ τῆς διατηρήσεως τῆς λέξεως φρέαρ ἐν τῷ ἀρχαίῳ τύπῳ καὶ τῇ αὐτῇ που ἐννοίᾳ πρὸς τὴν ἀρχαίαν, ἀναφέρεται ἐν τῷ ἐν τῇ Πανδώρᾳ (η' 517) δημοσιευθέντι γλωσσαρίῳ τοῦ Ζαμπελίου «φρέαρ ἐν Ἀθήναις ὀνομάζεται σήμερον πλατὺ φρέαρ τὸ πηγάδιον, τὸ κείμενον μεταξὺ Ἀθηνῶν καὶ Πειραιῶς δεξιόθεν καταβαινόντων εἰς Πειραιᾶ». Ὁμοίως φρέα[1] (ἄνευ τοῦ ρ)

[1] Ὅρα Γ. Ν. Χατζιδάκι ΜΝΕ α' 337 καὶ 479 καὶ β' 487.

εὕρηται ἐν τῇ διαλέκτῳ τῶν Ἑλλήνων τῆς Κάτω Ἰταλίας. Ἐν δὲ τῇ διαλέκτῳ τῆς Ἰκαρίας φέρεται φλὲς ἐκ τοῦ τύπου φρέαρ κατ' ἀνομοίωσιν φλέαρ καὶ τοῦτο πάλιν φλέας (ἐν Κύμῃ) ἐκ τῆς γενικῆς φλέατος καὶ ἐκ τοῦ φλέας τὸ φλές[1], ὡς τοπωνύμιον δ' εὕρηται τὸ φλὲς ἐν Ἰκαρίᾳ καὶ φριὰ ἐν διαλέκτῳ τῆς Κάτω Ἰταλίας (ὅρα Πανδώρας η' 107).

Παρὰ τὸν παρὰ Ῥουσάνῳ διαλεκτικὸν τύπον τῆς λέξεως λεβέντζιν φέρεται καὶ νῦν ἐν Κρήτῃ λαβέντσι (Ἐφημερὶς Φιλομαθῶν ἀρ. 242, 539). Ὁμοίως φέρεται ἡ λέξις καὶ ἐν Κύπρῳ[2].

Ἡ λέξις ἔριφος (ὁ) φέρεται καὶ ἐν ταῖς διαλέκτοις Καρπάθου, Ρόδου, Χίου, ἔριφο δ' ἐν τῇ τσακωνικῇ[3]. Αἶγα λέγεται καὶ νῦν ἔτι πολλαχοῦ καὶ ἐν Ἀντικυθήροις, Ἠπείρῳ, Ἴμβρῳ, Μεσσηνίᾳ, ἐν Κρήτῃ δὲ καὶ γαῖγα.

Ἡ λ. βρουνιὰ λέγεται καὶ νῦν βρουνιὰ ἐν Κρήτῃ, Ἀθήναις, Πελοποννήσῳ καὶ ἀλλαχοῦ παραφθαρεῖσα ἐκ τοῦ ἀρχαίου τύπου βρυωνία (ἀγρία ἄμπελος, ἄμπελος λευκὴ ἢ ὀφιοστάφυλον).

Ἡ λ. διατόνιον καὶ διατόνι (τὸ) φέρεται καὶ ἐν ταῖς διαλέκτοις Αἴνου, Ἴμβρου, Τενέδου, Ζακύνθου· ἐν δὲ Καππαδοκίᾳ γιατόνι, δηλοῦσα τὴν λεπτὴν δοκόν, τὴν ἐπὶ δύο διχαλωτῶν στύλων ἐρειδομένην πρὸς ἀνάρτησιν ἐνδυμάτων, ἁπλωμάτων κ. τ. τ., τὸ ἄλλως καλούμενον κρεμανταλᾶς, καθ' ὅλου δὲ (ἐν Ζακύνθῳ) σανίδα ἐπιμήκη, τιθεμένην πλαγίως πρὸς φραγμόν.

Περὶ τῆς λ. κάβειρος σημειωτέον ὅτι ἐν Κρήτῃ τὸν τύπον κάβειρος (γρ. κάβυρος, ὡς δείκνυται κατωτέρω), ὃν παρέχεται ὁ Ῥουσᾶνος, εὑρίσκομεν ἤδη παρ' Ἡσυχίῳ, παρ' ᾧ κεῖται: «Κάβειροι—καρκίνοι· πάνυ δὲ τιμῶνται οὗτοι ἐν Λήμνῳ ὡς θεοί, λέγονται δὲ εἶναι Ἡφαίστου παῖδες». Ὁ τύπος οὗτος ὁδηγεῖ ἡμᾶς εἰς εὕρεσιν τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως κάβουρος, περὶ οὗ πολλὰ ἐγράφησαν[4]. Καθ' ἡμᾶς ἡ ὀρθὴ τῆς λ. γραφὴ εἶναι κάβυρος, ὅπερ ἀνακτέον εἰς τὸ ἀρχαῖον ἐπίθετον καπυρὸς (=ξηρός)[5]. Ἐκ τοῦ καπυρὸς προῆλθεν ὁ ἀμάρτυρος τύπος καφυρός[6], ὅπερ συνάγομεν ἐκ τοῦ ἐν Μάνῃ καὶ Λακωνικῇ κάφουρας (= καρκίνος). Ἐκ τοῦ κάφυρος προῆλθεν ὁ παρ' Ἡσυχίῳ καὶ Ῥουσάνῳ κάβυρος. Ὁ Ἡσύχιος ἀγνοῶν τοῦτο παρασυνεσχέτισε τὸ κάβυρος πρὸς τὸ γνωστὸν αὐτῷ ἐκ τῆς ἀρχαίας μυθολογίας ὄνομα Κάβειρος πλανηθεὶς προφανῶς ἐκ τῆς ὁμοηχίας. Ἐκ δὲ τοῦ κάβυρος προῆλθε τὸ κοινὸν κάβουρος· πβ. κυτίον—κουτί, σκῦτος—σκουτί, τολύπη—τουλούπα[7]. Περὶ δὲ τῆς τροπῆς τοῦ π εἰς β πβ. τίποτε > τίβοτσι ἐν Κρήτῃ, ἤδη παρ' Ἐρωτοκρίτῳ (ἴδε καὶ Χ. Παντελίδου, Φωνητικὴ τῶν νεοελληνικῶν ἰδιωμάτων Κύπρου, Δωδεκανήσου

[1] Ὅρα Γ. Ν. Χατζιδάκιν ἐν Ἀθηνᾶς τ. κθ' σ. 218.

[2] Σακελλαρίου Κυπριακὰ β' 647· εἶναι τὸ ἰταλ. laveggio (ἐκ τοῦ λατιν. lapideum, ὃ ἐκ τοῦ λεβήτιον). G. Meyer, Neugriechische Studien σ. 42.

[3] Παρὰ Δέφνερ ἐν Λεξικῷ τσακωνικῆς διαλέκτου.

[4] Ὁ τύπος κάβουρας εἶναι ἤδη μεσαιωνικός· ἐκ τοῦ κάβουρος κατὰ μεταπλασμὸν προῆλθεν ὁ τύπος κάβουρας πρβλ. μάγειρος—μάγερας, ἔμπορος—ἔμπορας κλπ. Ὅρα Γ. Χατζιδάκι ΜΝΕ β' 2—3 καὶ Einleitung in die neugriechische Grammatik σ. 377.

[5] Διὰ τὴν ὁμοίαν σημασιολογικὴν ἐξέλιξιν καὶ νῦν καβοῦρι καλεῖται τὸ ξηρὸν σῦκον.

[6] Διὰ τὸν ἀναβιβασμὸν τοῦ τόνου πβ. καπυρὸς > τὰ κάπυρα παρὰ Γ. Χατζιδάκι ἐν ΜΝΕ β' 134. Ὅρα καὶ Ι. Βογιατζίδην ἐν Ἀθηνᾶς κϛ' Παραρτ. σ. 115.

[7] Ἡ τοιαύτη τροπὴ δύναται ν' ἀναχθῇ καὶ εἰς ἀναλογίαν· πβ. μελάνουρος (ἰχθύς), κόλουρος (ἰχθύς)· ὅρα Α. Χατζῆν, ἐν ΑΕ 1930 σ. 66, καὶ ΜΕΕ ἐν λ. ἀγκούλα.

καὶ Ἰκαρίας, ἐν Ἀθήναις 1929, α΄ σ. 35)· περὶ τῆς τροπῆς τοῦ φ εἰς β ὅρα ἔ. ἀ. σ. 39. Περὶ τῆς τροπῆς τοῦ π εἰς φ πβ. καπυρός > καφούρα = καύσων, (παρὰ Ι. Βογιατζίδη ἔ. ἀ. σ. 115). Ὁ δὲ τύπος καβρός, ἕτερος τύπος τοῦ κάβουρος κατὰ συγκοπήν, προῆλθεν ὧδε: καπυρός > καφυρός > καβυρός > καβρός[1] Ἐκ τῆς παρὰ Ρουσάνῳ φράσεως συνάγεται, ὅτι οὗτος παρέχεται πρῶτον τὴν σημασίαν τῆς γνωστῆς ἔκτοτε νόσου καὶ δεύτερον τὴν σημασίαν τοῦ θαλασσίου ὀστρακοδέρμου ζῴου, οὐδαμῶς δ' ἐξάγεται, ὅτι ἡ γνωστὴ ἀσθένεια ἐκαλεῖτο τότε κάβουρος—κάβυρος. Περὶ τῆς παρὰ Ῥουσάνῳ ἐτυμολογίας τοῦ κοιτάζω πρβλ. Α. Χατζῆν, Ἀθηνᾶ λα΄ σ. 203 καὶ Γ. Ν. Χατζιδάκιν, Ἀθηνᾶ κ΄ σ. 533.

Ὁ δ' ἐκ Ναυπλίου κληρικός, λόγιος καὶ συγγραφεὺς Θεοδόσιος Ζυγομαλᾶς, ἀκμάσας κατὰ τοὺς ἀπὸ τοῦ 1544 μέχρι τοῦ 1614 χρόνους, ἐν ταῖς πρὸς τὸν γερμανὸν ἑλληνιστὴν Μαρτῖνον Κρούσιον ἐπιστολαῖς αὐτοῦ πλείστας εἰδήσεις ἐγκατέσπειρε περὶ τῆς καταστάσεως τῆς τότε λαλουμένης νέας ἑλληνικῆς γλώσσης. Οὕτως ἔν τινι τῶν πρὸς τὸν ἐν λόγῳ ἑλληνιστὴν ἐπιστολῶν αὐτοῦ[2] ἔγραφε τὰ ἑξῆς:

«Μὴ ἔσο πολὺ δίκαιος, φησὶν ἡ Γραφή, ἵνα μὴ ἀσεβήσῃς· φημὶ δ' ἔγωγε τοῦτο παρῳδήσας, μὴ ἔσο πολλῶν γλωσσῶν συζητητής, ἵνα μὴ βαρβαρίσῃς, σοφώτατε κύριε Κρούσιε. Πλήν, ἐπὶ τὸ δόξαν σοι κἀμοὶ προσφιλές, ὡς ἤδη ἡνωμένην φιλίᾳ ἐκτυφλοῦν εἰωθυῖᾳ τὸν φιλοῦντα καὶ ταῦτα τὰ λεξείδια καὶ ῥησίδια, τὰ κατημαξευμένα καὶ τὰ πλείω, ὡς ἔτυχον, εἰρημένα, οὐκ ὀκνήσας ἐξελληνίσω, ὡς δυνατὸν καὶ σαφηνίσω σοι. Γινώσκειν δὲ πρὸ πάντων, τούτων ἕνεκα, σοῦ βούλομαι τὴν ἀγχίνοιαν, ὅτι αἱ λέξεις αὗται τινὲς μὲν εἰσὶ τοπικαὶ καὶ ἐθνικαί, ἀπὸ τῶν εἰδῶν ὀνομασθεῖσαι τῶν ὑφαντῶν τυχὸν ἢ πολυποικίλων καὶ δαιδάλων τε ἄλλων, ὡς βλατία χρυσᾶ καὶ ἑξάμετα, ἕτεραι δὲ ὀφφικίων εἰσὶ δηλωτικαὶ καὶ ταγμάτων στρατιωτικῶν, ὡς δρογκάριος τῆς βίγλης καὶ ἄλλα πολλά, ἄλλαι δὲ ὠνομάσθησαν ἰδιώματι ἐθνῶν διαφόρων· εἰσὶ δὲ καὶ πεποιημέναι καὶ πολλάκις καὶ ὡς ἔτυχε, λεγόμεναι, ἐπικρατῆσαν οὕτω καὶ ἀρχῆθεν, ὡς τὸ βλίτηρι. Ἡ γὰρ ἁπλῆ καὶ κοινὴ αὐτὴ γλῶσσα εἴτε δημοτικὴ ἢ ἰδιωτικὴ τῶν νῦν δυστυχῶν Γραικῶν πολύμικτός τις ἐστὶ καὶ διάφορος. Εὑρήσεις γὰρ ἐν ταύτῃ ἑλληνικὰς φωνὰς ἢ καὶ λόγους ὅλους ἔσθ' ὅτε καὶ ῥωμαϊκὰς ἢ καὶ Ἀγαρηνῶν ἢ καὶ Ἀλβάνων ἢ καὶ ἄλλων ἐθνῶν. Καὶ ἄλλως οἱ Γραικοὶ ὡς δένδρη μεράδια πεφυτευμένα ἐν τόποις πολλοῖς, οὕτως οἰκοῦσιν οὗτοι ἢ μᾶλλον εἰπεῖν παροικοῦσιν. Ἐν γῇ γὰρ φεῦ ἀλλοτρίων εἰσὶ διεσπαρμένοι μέτοικοι ἀναμεμιγμένοι ἔθνεσι. Καί, εἰ ἀκούσῃς Βυζαντίους λαλοῦντας, ἐνωτισθήσῃ Ἑλλήνων φωνὰς ἁπλᾶς ἄλλας καί τινας Ἀγαρηνῶν, ὧν ἡ πληθὺς ἡ ἐν Βυζαντίῳ καὶ ὧν (Ἀγαρηνῶν δηλονότι) ἀκούοντες πολλὰς φωνὰς παρενσπείρουσι τῇ αὐτῶν ὡς καὶ ἱματίοις καί τισιν ἔθεσιν αὐτῶν χρῶνται· φιλεῖ γάρ φησι τὸ ὑπήκοον γνώμῃ τῇ τοῦ ἄρχοντος ἕπεσθαι καὶ βιοῦν. Εἰ δὲ ἀκούσῃς Κρῆτας ἐκ τῆς λαλιᾶς γνωριεῖς καὶ οἱ λόγοι αὐτῶν ἀναμὶξ τῇ Λατίνων φωνῇ καὶ ἄλλων. Ἂν δὲ Πελοποννησίους, ἄλλως, ὅρα μεμιγμένον Λατινικοῖς: ἔπαρ (ἆρον) τὴν τοιμάντα σου καὶ ἄμε (ἄπελθε) στὸν ἀβουκάτον σου καὶ εἶτε σὲ κονσεγιάρη σκτὰ (σὺ) κάμε το. Καὶ τὸ δὴ χείριστον τοὺς ποτὲ σοφωτάτους Ἀθηναίους εἰ ἤκουσας δακρύων ἂν ἐγένου μεστός. Ὅσον γὰρ

[1] Περὶ τῆς συγκοπῆς τοῦ υ πρβλ. καπυριάζω>καπριάζω, παρὰ Βογιατζίδη ἔ.ἀ. σ. 114.

[2] Turcograecia [Basileae] 1584 σ. 99.

ὑπερεπερίσσευσέ ποτε ἐν αὐτοῖς ἡ καθαρὰ καὶ ἄδολος τῶν Ἑλλήνων φωνή, τόσον ἡ βάρβαρος ἐπληθύνθη καὶ ἀκούεται ἔξοχα πάντων. Μέλλουσι γὰρ εἰπεῖν, ὅρα, ὦ εὐτυχές, καὶ ἀντὶ τούτου λέγουσι γιαπᾶ καλότυχε. Τὰ σῦκα, σοῦκα λέγουσι, τὸν βάτραχον, πακακᾶν καὶ ἄλλα γελοῖα ὡς καὶ τὴν στολήν, σολήν, τὰ ἔξω τῆς πόλεως προαύλια, ἃ ἐξωπόλια ἔδει λέγειν 'σοπόλια λέγουσι. Εἰ δέ τις αὐτῶν εἰ καὶ πενταετὴς ἐστι καὶ ἐν ἀλλοδαπῇ παροικήσει, ὅλως τὴν πάτριον οὐ μεταβάλλει, ἀλλὰ καὶ φωνὴν καὶ ἦθος καί τινα ἰδιώματα τοπικὰ φυλάττει ἀπαραλλάκτως ἐφ' ὅρῳ ζωῆς. (Ἔρημοι ἔμειναν αἱ Ἀθῆναι χρόνους περίπου 300. Οὗτοι δὲ ἐκ διαφόρων εἰσὶ πόλεων συνηγμένοι. Κρεῖττόν σε ἀκούειν Ἀθηναίους ἢ ὁρᾶν). Καί, ὡς τοὺς Αἰγυπτίους γνωρίζουσιν οἱ Γραικοὶ ἐκ τῆς καρακάξας ἤτοι κορώνης, οἵτινες ἀντὶ καρακάξα, χαραχάξα λέγουσιν, οὐ γὰρ δύνανται ὅλως λέγειν τὸ κα (ὥς τινες λατῖνοι ἀντὶ τοῦ θ τὸ τ, τεὸς ἀντὶ θεὸς προφέρουσιν, εἰ καὶ ἐν γραφῇ ἄλλως), ἀντὶ δὲ τούτου ἐν πάσῃ λέξει τῷ χα χρῶνται οὕτω καὶ Ἀθηναῖοι, Δήλιοι καὶ Κρῆτες καὶ Πελοποννήσιοι καὶ Χῖοι καὶ νησιῶται καὶ λοιποὶ ἄλλοι, πλὴν εἰ καὶ ἔν τισι λέξεσι καὶ φωναῖς παρηλλαγμένως λαλοῦσιν, ἀλλὰ ἕκαστος τὸν ἕτερον καὶ ἄλλον οἶδε καὶ ἀκούει αὐτοῦ λαλοῦντος. Τοῦτο δὲ μόνον, ὅτι εὐθὺς γινώσκει εἷς ἕτερον, ὅτι Βυζάντιος τυχόν, Κρής, Χῖος, Ναύπλιος, Νάξιος, νησιώτης, Ἠπειρώτης ἢ ὅθεν ἂν ᾖ. Ἡ γὰρ λαλιὰ αὐτοῦ, κατὰ τὴν τοῦ Κυρίου φωνὴν εἰπεῖν πως, δῆλον αὐτὸν ποιεῖ. Ὅθεν μὴ θαύμαζε, ἄνερ ἐλλογιμώτατε, ἂν τοιαύταις ἐντυγχάνῃς φωναῖς. Ὅπου γὰρ πλείω πτώματα ἐκεῖ καὶ ἀετοὶ πολλοὶ καὶ ὅπου ἔθνη πολλὰ καὶ γλῶσσαι ἔν τισι μὲν παρηλλαγμέναι, γινωσκόμεναι δὲ ὑπ' ἀλλήλων ὡς συγγενῶν ἢ γειτνιαζόντων. Οὕτω δὲ οἶμαι κἂν τῇ Λατίνων».

Ἐν ἑτέρᾳ δ' ἐπιστολῇ (ἔ. ἀ. σ. 216) ἔγραφε περὶ τῆς νέας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ τὰ ἑξῆς:

«Τὰς ἐπιστολὰς ταύτας ἐσημειωσάμην χάριν σου, σοφώτατε κύριε Μαρτῖνε Κρούσιε, ἵν' ἐνωτισθείης πῶς τὴν ἁπλῆν ταύτην προφέρουσι φωνήν, εἴτε κοινήν, τὴν ἔχουσαν καὶ ἑλληνικὰς λέξεις καὶ ἀπὸ ἄλλων γλωσσῶν. Οἱ γὰρ πλησιάζοντες Λατίνοις τινὰς φωνὰς ἀναμιγνύουσιν, οἱ Ἀγαρηνοῖς ὁμοίως, οἱ Βουλγάροις ὡσαύτως. Καὶ ἔτι ἔχουσι καὶ ἰδιώματά τινα ἐν τῇ προφορᾷ. Πλὴν ὁ εἰδὼς λαλεῖν ἁπλῶς μίαν τῶν διαλέκτων (εἰπεῖν) ὡσεὶ οἱ Βυζάντιοι τυχὸν ἢ οἱ Ναύπλιοι, οἶδε λαλεῖν (ἵνα εἴπω κρεῖττον), ἵνα καταλαμβάνῃ καὶ ἀκούῃ καὶ τὰς λοιπὰς διαφερούσας καὶ ἐν προφορᾷ, ὡς εἴπομεν, καὶ ἐν λόγοις τισίν. Ἡ πλέον δὲ βάρβαρος ἔστι ἡ τῶν Ἀθηναίων, ἥτις ἦν, ὅτε ὑπῆρχεν ἀρίστη, ἥν τις εἰ εἴπῃ κατὰ διάμετρον τῇ πάλαι τὴν νῦν οὐκ ἂν ἁμάρτοι. Ἀκούοντες γὰρ ἡμεῖς αὐτῶν ἐννοοῦμέν πως τί λέγουσι (ἐν γάρ τισι παρηλλαγμένως λέγουσι καὶ ὀνομάζουσι) καὶ πλὴν γελᾶν οὐ δυνάμεθα ἐνωτιζόμενοι αὐτῶν».

Ἐν ἄλλῃ δ' ἐπιστολῇ (ἔ. ἀ. σ. 430) ἔγραφε περὶ τῆς γλώσσης τῆς τότε καθωμιλημένης ἐν Ἀθήναις τὰ ἑξῆς:

«....Οὐ λέγω τῶν βουνῶν τὴν κατάντικρυ βοτάνην πᾶσαν εἰπεῖν ἰατρείας πρόξενον ἐμπεριέχοντα οὐ κῆπον Ἀδώνιδος ὀνομάζω ἢ ἀέρων εὔπνοιαν ἢ ὑδάτων πότιμον ἢ ἀγαθῶν ἄλλων, ἐξ ὧν συμβαίνει τοὺς νῦν Ἀθηναίους ἤδη βαρβαρωθέντας φύσει μνήμονας καὶ εὐφώνους εἶναι, μέλεσι διαφόροις θέλγειν ὡς Σειρήνων μέλη τοὺς ἀκούοντας. Οὗς, εἴ γε Ὀρφεύς, (ὃς θῆρας καὶ λίθους ἐλέγετο θέλγειν) ἢ μηθυμναῖος Τέρπανδρος ἢ Μαρσύας, (ὃς ἀντήρισεν Ἀπόλλωνι) ἤκουσε, φύσει τὴν τέχνην νικῶντας ἐξεπλάγησαν καὶ τοὺς αὐλοὺς ἔρριψαν ἂν καὶ τοὺς καλάμους συνέτριψαν.....Περὶ

βιβλίων ἁπλῶν τῆς δημώδους φωνῆς ἢ λεξικοῦ ἴσθι οὐδὲν τοιοῦτόν τινι πεπόνηται οὔτε τὰ τῶν διαθηκῶν ἐσαφηνίσθη. Πόλιν γε (εἰπεῖν) οἰκοῦμεν, ἣν Πλάτων ὁ θεῖος ἔκτισε καὶ ὅτι οὔτε ὁ μισθός ἐστιν οὐδεὶς τούτων ἕνεκα οὐθ' ὁ κοπιάσων, ἂν δέ τις τῶν αὐτόθι πλουσίων καὶ βοηθεῖν ἡμῖν ἐθελόντων τοιαῦτα βούλεται πεμψάτω τὸν μισθὸν καὶ ἔργον ποιήσομεν καὶ δι' ἔτους ἑνὸς (συνυπουργούντων μοι καὶ ἄλλων σπουδαίων τῶν ἐνταῦθα μισθῷ) τελειώσω καὶ ὑμῖν πέμψω (μεθ' ὅσης τῆς προθυμίας) κοινωφελῆ ἐσόμενα. Εἰ δὲ καὶ σιτηρέσιον σχῶ παρά τινος περιβλέπτως κρατοῦντος ἐν ὑμῖν, οὐ μόνον ταῦτα ἐκπληρώσω καὶ πᾶν, ὃ προστάξητε, συμβοηθοῦντος μοι καὶ τοῦ κυρίου μου πατρὸς Ἰωάννου Ζυγομαλᾶ τοῦ ῥήτορος, τοῦ τὴν ἑλληνικὴν καὶ λατινικὴν παιδείαν εἰδότος, (ἣν ἡ πενία με διεκώλυσε σπουδάσαι· εἰ καὶ βοηθείας τύχοιμι, νέος ὢν ἤδη τριακοντούτης καὶ ταύτην σπουδάσω, Γερμανοῖς τε τὴν χάριν ἀναγράψω καὶ ἔσται χάρις χαρίτων ὡς βοηθήσουσιν Ἕλλησιν ἤδη βαρβαρωθεῖσι ταῖς καιρικαῖς ἀνωμαλίαις), ἀλλὰ μετὰ τοῦ ἁπλοῦ λεξικοῦ καὶ τὰ σαφηνείας παλαιᾶς καὶ νέας καὶ ἄλλων γνωρίσω ὑμῖν πέμψας ἱστορικὸν νέον ἀκριβῆ τῶν γενομένων καὶ σαφῆ καὶ σύντομον, ὡς δυνατόν, διηγούμενον τὴν διάβασιν....».

Ἐκ τῶν πολλῶν διαλεκτικῶν παραδειγμάτων τῶν ὑπὸ τοῦ Ζυγομαλᾶ καταγεγραμμένων, ὧν πλεῖστα εὕρηνται καὶ νῦν ἔτι ἐν χρήσει ἐν τῇ γλώσσῃ τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, σημειωτέον ἰδίᾳ τὰ ἑξῆς: Ὁ τύπος *σοῦκα* ἀντὶ *σῦκα* κοινολεκτούμενος εὕρηται καὶ ἐν τῇ παλαιοτέρᾳ ἀθηναϊκῇ διαλέκτῳ καὶ ἐν τῇ τῆς Κορσικῆς· πρβλ. καὶ *σουκόφυλλα*, *σουκέα*, *σοῦκος* (=μέγα σῦκον), *τοῦκα* δ' ἐν διαλέκτῳ Καρδαμύλων Χίου (ὅρα Pernot σ. 289). Εὕρηται δὲ προσέτι καὶ *σιοῦκος* ἐν Καλάμαις (πρβλ. Πολίτην, Παροιμ. 2,320). Ὁ τύπος *πακακᾶς*, ἴσως κατ' ἐσφαλμένην καὶ μᾶλλον ἑλληνίζουσαν ἐκφορὰν ἀντὶ τοῦ κοινοῦ, καὶ νῦν (ὡς ἐν Λακωνικῇ, Αἰγίνῃ, Ἠπείρῳ, Καρδαμύλῃ, Λεβαδείᾳ, Ἀθήναις, Θήβαις, Μονεμβασίᾳ καὶ πολλαχοῦ ἀλλαχοῦ), *μπάκακας* καὶ *μπάμπακης* καὶ *μπάκακος* (ἐν Θράκῃ) κατ' ὀνοματοποιΐαν (ΛΑ 1, σ. 49), *μπακάκοι* (ἐν ᾄσμασιν) εὕρηται εἰς δήλωσιν τοῦ βατράχου. Ἡ λ. *χαρακάξα* ἀντὶ *καρακάξα* (=κίσσα ἢ μακρόουρος) εὕρηται νῦν ἐν Ἠπείρῳ. Τὴν λ. *βλαττία* (χρυσᾶ), εὑρίσκομεν νῦν ἐν Πελοποννήσῳ *βλαττία* καὶ *βλαττὶ* ἐν Χίῳ, Θεσσαλίᾳ, Θήρᾳ, Χαλκιδικῇ, *γλαντὶ* ἐν Σύμῃ, πρὸς δὲ τούτοις καὶ τοὺς τύπους *βλάττιον* καὶ *βλαττὶν* (παρὰ Λάμπρῳ) καὶ *βλαντί*[1] καὶ *βλάντι* ἐν Καρπάθῳ, *βλεντὶ* ἐν Λακωνικῇ.

Ὁ δ' ἐξ Ἀκαρνανίας λόγιος κληρικὸς *Συμεὼν Καβάσιλας*, ἀκμάσας κατὰ τὸν ις´ αἰῶνα, φίλος καὶ οὗτος τοῦ γερμανοῦ ἑλληνιστοῦ Μαρτίνου Κρουσίου, ὅστις παρ' αὐτοῦ ἐπεδίωξε νὰ μάθῃ τὴν τότε μειξοβάρβαρον γραικικὴν γλῶσσαν, ἔν τισι τῶν πρὸς αὐτὸν ἐπιστολῶν ἀνέγραψε καὶ περὶ τῶν διαλέκτων τῆς συγχρόνου αὐτοῦ ἑλληνικῆς γλώσσης. Οὕτως ἐν τῇ κατ' ὀκτώβριον τοῦ ἔτους 1580 ἀποσταλείσῃ ἐπιστολῇ[2] φέρονται καὶ τὰ ἑξῆς:

«Περὶ δὲ τῶν διαλέκτων τί ἂν καὶ εἴποιμι, πολλῶν οὐσῶν καὶ διαφόρων ὑπὲρ

[1] Ἡ λ. βλαττίον (γρ. ττ.) εἶναι κυρίως ὑποκοριστικὴ τῆς λ. βλάττη (ἐν ἐπιγρ. γ´ αἰῶνος μ. Χ., λατιν. blatta) ἤτοι πορφυρᾶ βαφὴ (ἐν τῇ ἐπιγραφῇ Στρατονικείας: «βλάττη μέταξα»· βλάττη, ὑποβλάττη, ἁβρὸν καθ' ὅλου ὕφασμα καὶ πολύτιμον). Ἡ κ. *βλάττη* ἐν τῇ σημασίᾳ ἐν γένει τοῦ ἐκ καθαρᾶς ἀμείκτου μετάξης ὑφάσματος σῴζεται ἐν Αἴνῳ, Ἴμβρῳ, Μάνῃ καὶ ἀλλαχοῦ.

[2] Turcograecia [Basileae] 1584 σ. 461—462.

τῶν ἑβδομήκοντα; Τούτων δ' ἁπασῶν ἡ τῶν Ἀθηναίων χειρίστη. Βουλόμενοι γὰρ εἰπεῖν *ἰδοὺ πίστις*, *ὑπήνη*, καὶ *Ἑλλήνων δικαιοσύνη* ἀντὶ τούτων λέγουσιν *ἐπὰ πίσι*, *ἐπὰ σολή*, *ἐπὰ ῥωμήϊκη κρίσι*. Καὶ ἀντὶ *σύ*, *σοῦ* καὶ *πορεύου*, *σοῦρε* καὶ *λύτραν*, *λούτραν*. Οὓς οἱ τὴν Ἑλλάδα οἰκοῦντες καλῶς τὰ πολλὰ φθεγγόμενοι, βαρβάρους τὸ παράπαν ἀποκεκλήκασι τούτους βδελυττόμενοι, ὥστε πεπονθέναι τοῖς πάλαι κατὰ διάμετρον. Ἐν δὲ τῇ Θεσσαλονίκῃ καὶ Βυζαντίῳ καὶ ἐν Πελοποννήσῳ καὶ ἐν ἄλλῃ Ἑλλάδι εὑρήσεις καλῶς τὴν καθ' ἡμᾶς ἰδιωτικὴν φθεγγομένους ἐνίους ὡς καὶ τοὺς πάλαι. Κἀκείνους γὰρ τούτων (τὴν ἰδιωτικὴν φημὶ) καθάπερ ἡμᾶς προφέροντας ἐν πολλοῖς μάλιστα κωμῳδοῖς εὑρίσκομεν. Τούτου χάριν οὐ μιξοβάρβαρον, ἀλλ' ἰδιωτικὴν τῶν Ἑλλήνων τις ὀνομάσειεν εἰ καί τινα τῶν βαρβαρικῶν λέξεων (ὡς τὰ τῶν μηνῶν ὀνόματα ἰταλικῶς) προφέρουσαν. Καὶ ταῦθ' οὕτω μὲν ἔχει. Αὐτὸς δὲ μίαν καὶ μόνην μαθών, ἣν καὶ ἡμεῖς, ἁπάσας καλῶς εἴσῃ. Ἔτι δὲ τῶν ἡμετέρων ἰδιωτῶν τοὺς μὲν δωρικῶς τοὺς δὲ ἀττικῶς, ἄλλους αἰολικῶς, ἑτέρους ἰωνικῶς πρὸς τούτοις δὲ καὶ κοινῶς φθεγγομένους εὑρήσει τις. Σύγγνωθι τοίνυν, ἀνδρῶν ἄριστε, καὶ μή μου τοῦ ψυχροῦ καταψήφιζε, ἐν τοιαύτῃ φρίκῃ καὶ χιόνι γραφέντων».

Περὶ τῶν λέξεων *πίσι* ἀντὶ *πίστι* καὶ *σολὴ* ἀντὶ *στολὴ* παρατηροῦμεν, ὅτι ἡ τροπὴ τοῦ στ εἰς σσ ⟩ σ ἐμφανίζεται νῦν μόνον ἐν τῇ ποντικῇ καὶ τῇ καππαδοκικῇ διαλέκτῳ (πβλ. *εἰς τὸν* ⟩ *'ς σόν*, *εἰς τὸ* ⟩ *'ς σὸ* κλ.). Ὁ δὲ φθόγγος ου ἀντὶ υ (*σοῦρε* ἀντὶ *σῦρε*), ὡς γνωστὸν διετηρήθη πολλαχοῦ διαλεκτικὸς καὶ μέχρι σήμερον (πβλ. *σοὺ* ἀντὶ *σύ*, *σούρνω* ἀντὶ *σύρνω* κλ.).

Ὁ δ' ἐξ Ἰωαννίνων *Γεώργιος Κρομμύδης*, ἀκμάσας περὶ τὸν ιη´ αἰῶνα καὶ ἐπαγγελλόμενος τὸν ἔμπορον ἐν Νίζνῃ τῆς Ῥωσίας, ἐμελέτησεν ἰδίᾳ τὰ τῶν διαλέκτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ ἔγραψε «Διατριβὴν ἐπὶ τῆς καταστάσεως τῆς ἐνεστώσης κοινῆς ἡμῶν γλώσσης»[1]. Σχετικὴ δὲ πρὸς τὸ θέμα τοῦτο ἦτο καὶ ἐπιστολὴ αὐτοῦ, σταλεῖσα ἀπὸ Νίζνης τῇ 30 ὀκτωβρίου 1808, πρὸς τὸν ὁμογενῆ Ἰωάννην Μπάϊλαν, ἐξ ἧς ἀποσπῶμεν τὰ ἑξῆς:

«*Ἁδρύνω*, *ἁδρύς*....τοῖς ἁδροτέροις....ὁ δὲ ἐτυμολόγος ἐξηγεῖται τὸ *ἁδρὸς* διὰ τοῦ παρὰ συνηθείᾳ *χονδρός*, παρ' ἡμῖν δὲ νῦν τὸ μὲν *ἁδρὸς* οὐκ ἔτι σῴζεται, χρώμεθα δὲ τῷ συγγενεῖ καὶ συστοίχῳ αὐτοῦ *ἁδρὺς* ἐπὶ τῆς αὐτῆς σημασίας τοῦ *τραχύς*. Ὅτι δὲ καὶ τὸ *ἁδρὺς* τῆς ἀρχαίας ἐστὶ φωνῆς, καθ' ἅπερ τὸ *ἁδρὸς* ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, ὅτι καὶ ἀναλογώτερον ὑπάρχει τοῦ *ἁδρός*, ῥάδιον καταμαθεῖν ἐκ τοῦ παραγώγου ῥήματος *ἁδρύνω* παραπλησίως σχηματισθέντος *βαρύνω*, *παχύνω*, *ταχύνω*.....

Ἄμε καὶ *ἐξαμόνω* καὶ *σύρε*....καί ὅρα μὴ τὸ ἡμέτερον *ἄμε* διὰ τὸ ταυτοσήμαντον εἶναι τὸ *ἄγε* παρ' αὐτὸ τοῦτο νομίσῃς ἐσχηματισθῆναι, τροπῇ τοῦ γ εἰς μ, ἔστι γὰρ παλαιὸν ἄχρηστον θέμα *ἄμω*, τὸ περῶ τουτέστι τὸ ἐκ τόπου εἰς τόπον μεταβαίνω σημαῖνον, οὗπερ οὐδὲν σώζεται λείψανον πλὴν τοῦ παρ' ἡμῖν προστα-

[1] Ἐν τῇ διατριβῇ ταύτῃ ἐμπεριέχονται καί τινα πεζὰ καὶ ἔμμετρα λογοτεχνήματα τοῦ Κρομμύδα ὡς καὶ ἐπιστολαὶ τοῦ Εὐγενίου Βουλγάρεως, τοῦ Νικηφόρου Θεοτόκη, τοῦ Κοσμᾶ Μπαλάνου καὶ τοῦ Ἰωάννου Πεζάρου πρὸς αὐτόν. Ἐξετυπώθη δ' αὕτη ἐν Μόσχᾳ τῷ 1808 ἐπιστασίᾳ τοῦ ὁμογενοῦς Ἰωάννου Μπάϊλα, πρὸς ὃν ἀπηυθύνθη. Σημειωτέον τέλος, ὅτι ἐν ἔτει 1811 ἐξέδωκεν ὁ Κρομμύδης *Ἀκολουθίαν* τῆς πρώτης διατριβῆς, τυπωθεῖσαν ἐν Βιέννῃ τῷ 1813 καὶ εἶτα, ἐν ἔτει 1828, ἐξέδωκεν ἐν Μόσχᾳ καὶ τὴν τρίτην *Ἀκολουθίαν*.

κτικοῦ μόνου ἄμε καὶ πληθυντικῶς ἀμέτε καὶ ἀμεῖτε παρὰ τὸ ἀμέω καὶ τὰ παρὰ τοῖς ἀρχαίοις παράγωγα ἀμεύω καὶ ἀμείβω καὶ αὐτὰ πολλάκις τὴν ἐκ τόπου εἰς τόπον δηλοῦντα μετάβασιν. Ὅθεν καὶ Ἡσύχιος ἐξηγεῖται τὸ ἀμεύσασθαι, ἀμείβεσθαι, διελθεῖν, περαιώσασθαι καὶ τὸ ἐξαμεῦσαι ἀποκινῆσαι. Καὶ ἴσως τούτου τοῦ ἐξαμεύω συγγενὲς ἕτερον ὑπῆρχε πάλαι καὶ τὸ ἐξαμὸς τῇ συζυγίᾳ μόνον διαφέρον· ὅθεν ἡ συνήθεια ἔπλασε τὸ ἐξαμόνω, ὅ ἐστιν ἀνατείνω τὴν χεῖρα καὶ οἷον ἀποκινῶ τοῦ λοιποῦ σώματος.

Διαγουμίζω καὶ κουβαλῶ....Καὶ σημείωσαι, ὅτι αὐτὸ τοῦτο τὸ διακομίζω ἡ συνήθεια ἐκτρίψασα εἰς τὸ διαγουμίζω ἐπὶ τῷ πολέμῳ ἢ ἄλλως πως διαρπάζειν τἀλλότρια τέταχε. Ταύτης δὲ τῆς σημασίας τὴν χρῆσιν οὐδὲ οἱ ἀρχαῖοι ὅλως ἠγνόησαν. Τὸ γὰρ τοῦ Ἀριστοφάνους (Σφῆκ. 1248) «Πολλὰ δὴ διεκόμισας σύ τε κἀγὼ» οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ τὸ ἐν τῇ συνηθείᾳ: «Πολλὰ ἐδιαγουμίσαμεν σὺ κ᾽ ἐγὼ». Τοῦτο δὲ τὸ διαγουμίζω οἱ οὐ πρὸ πολλοῦ ἡμῶν ἀρχαιότεροι καὶ κουβαλῶ ἔλεγον....τοῦτο δέ: τὸ κόβαλος ἐγράφη καὶ κούβαλος.

Ἀναβράει φαμὲν ἀντὶ ἀναβρύει.

Ἀνάκαρα νὰ μὴν ἔχῃ (ἤγουν ὁ διάβολος). Φράσις τῆς παρ᾽ ἡμῖν τοῖς Ἠπειρώταις συνηθείας ὑπὸ τῶν γυναικῶν καὶ ἐπὶ τὸ πλεῖστον λεγομένη, ὅταν τὸ τοῦ δαίμονος ὄνομα ὑπό τινος ἐκφωνεῖται, οἱονεὶ ἀποδιοπομπουμένων τὴν φρικώδη ταύτην φωνὴν καὶ εὐχομένων μηδέποτ᾽ αὐτοῦ ὑπεράνω τῶν ἀνθρωπίνων γίγνεσθαι κεφαλῶν. Ἀνάκαρα λέξις ἀπόζουσα ἀρχαιότητος παρὰ τὴν ἀνὰ πρόθεσιν, τοῦ ἐπάνω ἐνταῦθα σημαντικὴν καὶ τὸ κάρα, ἡ κεφαλή.

Ἀποθαίνω, τὸ ἀποθνήσκω, παρὰ τὸ ἀρχαῖον ἄχρηστον θαίνω ῥῆμα, ὅτι ἦν πάλαι ποτὲ ἐν χρήσει τὸ θαίνω.

Ἀρκλώματα παρὰ τὸ ἄρκλα, τάφος, λάρναξ κιβώριον. Ἀρκλώματα καλοῦσι τῶν παρ᾽ ἡμῖν χωρικῶν τινὲς τὰς ἐπὶ τῷ ἐνταφιάζειν παρασκευαζομένας πέτρας τε καὶ πλάκας, αἷς περιστέλλουσιν ἐν κιβωρίου σχήματι τοὺς ἑαυτῶν νεκροὺς ἐν τοῖς τάφοις.

Βεδρὰ καὶ γόφος ἀντὶ τοῦ μηρὸς καὶ ὀσφύς.

Ἐξατμίσθη. Ἤκουσά τινος οὐ πολλοῦ κομψῶς πάνυ εἰπόντος: «ἐξατμίσθη ὁ γερογαβριήλ». Ἐρωτήσαντι δέ μοι αὐτόν, εἰ παρὰ πᾶσι τοῖς ὁμοπατρίοις αὐτοῦ ἐν χρήσει αὐτὸ τὸ χαριέστατον ῥῆμα, ἀπεκρίνατο ναίσκε, ὅλοι τὸ λέγουν οἱ Κρητικοί. Μιμησώμεθα οὖν αὐτοὺς ἀποσκορακίζοντες τὸ παρ᾽ ἡμῖν πάντῃ καταχρηστικῶς ἐπὶ ἀσθενῶν καὶ ἐπὶ ἰσχνότητος λεγόμενον «ἐσώθηκε μὲ τὴν ὁλότην».

Τζέργα. Εἶδος εὐτελοῦς ἐπιδεμνίου ἐφαπλώματος. Ξένη οὐ δοκεῖ αὕτη ἡ βαρβαρόμορφος λέξις. Τίνος δὲ ἡ παραφθορὰ συμβαλεῖν οὐχ οἷός τε ἐγενόμην. Καὶ ἐν τῇ παροιμίᾳ: «Κατὰ τὴν τζέργα σου καὶ τὰ ποδάρια σου ἅπλωνε».

Παρατηρητέον ἐν τούτοις, ὅτι τὸ ῥῆμα διαγουμίζω εὕρηται καὶ νῦν ἐν ταῖς διαλέκτοις Βιθυνίας, Θράκης, Καταφυγίου, Μακεδονίας, Κρήτης, Μάνης, Οἰνοῦντος, Ρόδου, Σερβίων, Σηλυβρίας, Χίου καὶ ἀλλαχοῦ. Γιαγουμίζω ἐν Ἄρτῃ, διαγουμάω Ζακύνθου, Μεγαλοπόλεως, διαουμάω, Κεφαλληνίας, διανουμίζω Ἰκαρίας, ἐν τῇ σημασίᾳ καθ᾽ ὅλου τοῦ διασκορπίζω (Κρήτη, Χίῳ καὶ ἀλλαχοῦ), διαλύω, δαπανῶ, ἀσκόπως σπαταλῶ, παραχθὲν οὐχὶ παρὰ τὸ ἀρχαῖον διακομίζω, ἀλλὰ παρὰ τὸ τουρκικὸν jagma, διάγουμα, διάγμα, γιάγμα φερόμενον ἐν τῇ διαλέκτῳ τῶν Τραπεζουντίων καὶ ἀλλαχοῦ. Περὶ τοῦ παραπλησίας ἐννοίας ἀναφερομένου κόβαλος, τοῦ παρ᾽ ἀρχαίοις κόβαλος καὶ κύβαλος, διατηρηθέντος ἐν τῇ διαλέκτῳ τῆς Ζαγορᾶς, σημειωτέον, ὅτι παρὰ τὴν ἀρχαίαν αὐτοῦ σημασίαν, τὴν τοῦ γελωτοποιοῦ καὶ διακόνου ἐλέγετο εἶτα καὶ ἐπὶ ἐννοίας ξυλίνου ἀγγείου, πρὸς ὃ παραβλητέον τὴν καὶ παρ᾽ ἡμῖν λέξιν κουβάς[1]. Τὸ δὲ διαλεκτικὸν ἀνάκαρα, ἐκ τοῦ ἀνάκαρο (τὸ) καὶ ἀνακάκαρο, ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ ἄνω μέρους τῆς κεφαλῆς καὶ τῆς ἐπιδερμίδος, ὅπερ εὕρηται ἐν Ζακύνθῳ, Ἠπείρῳ, Κύμῃ, Πελοποννήσῳ, εἶναι πανελλήνιον σχεδόν, συγκεκομμένον δὲ ἀνάκρα εὕρηται ἐν Θεσσαλίᾳ, Ἠπείρῳ καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ἀνέκαρα ἐν Ἄνω Κρήτῃ καὶ Κύθνῳ γενικῶς ἐν τῇ σημασίᾳ τῆς δυνάμεως καθ᾽ ὅλου ὑλικῆς (Κρήτῃ) καὶ ψυχικῆς, τῆς προθυμίας καὶ ψυχικῆς διαθέσεως (Δημητσάνῃ, Θράκῃ, Καλύμνῳ) καὶ ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἡσυχίας, ἀνέσεως, εὐκαιρίας (ἐν Ζακύνθῳ, Ἠπείρῳ καὶ ἀλλαχοῦ), ὅθεν καὶ τὸ ῥῆμα ἀνακαρύνω, ἀναλαμβάνω δυνάμεις (πολλαχοῦ). Σημειωτέον τέλος, ὅτι ἐν Κεφαλληνίᾳ εὕρηται ἀνακαρὶ ὡς ὑποκοριστικὸν τοῦ ἀνακαρᾶς, εἴδους τυμπάνου, μουσικοῦ ὀργάνου[2]. Ἡ λέξις ἄρκλα, ἥτις λέγεται ἐν Ἀδριανουπόλει, Βεροίᾳ, Ζαγορίῳ Ἠπείρου, Θεσσαλίᾳ, Κεφαλληνίᾳ, Κρήτῃ, Κύθνῳ, Μακεδονίᾳ, ἄρκουλα ἐν Χίῳ, ἄρικλα ἐν Ζακύνθῳ καὶ Χίῳ (Βολισσῷ), ἄρεκλα ἐν Ρόδῳ καὶ ἄρκλος ἐν Κεφαλληνίᾳ, εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν λατινικὴν arcula (μεσν. ἄρκλα) καὶ δηλοῖ γενικῶς κίστην, κιβώτιον, κεκλεισμένον ἁρμάριον (ἐν Ἠπείρῳ καὶ Μακεδονίᾳ), πινάκιον τροφῶν πεπωματισμένον, ἀρτοθήκην (Ζαγορᾷ, Ἠπείρῳ, Ρόδῳ), εὐρύχωρον μακρὰν οἰκίαν (Κεφαλληνίᾳ) καὶ ἰδίᾳ λάρνακα σαρκοφάγον, σορὸν[3] καὶ αὐτὴν τὴν πλάκα τοῦ μνήματος (ἐν Ζακύνθῳ), ὅθεν καὶ ἀρκλώματα, αἱ περὶ τοὺς τάφους τιθέμεναι πέτραι (Ἠπείρῳ). Σημειωτέα τέλος καὶ τὰ ὑποκοριστικὰ ἀρκλὶ (ΜΝΕ α΄ 393), ἀρκλίτσα (Πτωχοπρόδρ. Hess. IV, 31) καὶ ἀρκλίτσιον. Περὶ τῆς λέξεως βεδρὰ καὶ βιδρὰ (ἐν Ἠπείρῳ) σημειούμεθα τὴν ἐκ τοῦ σλαυϊκοῦ vedro ἀρχὴν ταύτης, φερομένης καὶ ἐν χειρογράφῳ ἐκ Λακωνίας τῶν ἀρχῶν τοῦ ιη΄ αἰῶνος, δηλούσης δὲ τὸν μηρόν, τὸ μηριαῖον ὀστοῦν, τὸ ἰσχίον καὶ καθ᾽ ὅλου τὰς πλευρὰς τοῦ σώματος, συνωνύμου τῇ ἐπιφερομένῃ λέξει γόφος, ἥτις σχηματισθεῖσα παρὰ τὴν ἀρχαίαν λ. γόμφος εὕρηται ἐν διαλέκτοις πλείσταις (Ἠπείρου, Θήρας, Κοζάνης, Μαδύτου, Μήλου, Σίφνου, Σύρου καὶ ἀλλαχοῦ). Τύπος γοφὸς εἶναι σχεδὸν καὶ νῦν κοινὸς πανελλήνιος, οὗτινος ἐκ τῆς αἰτιατικῆς τὸν γοφὸν παρήχθη ὁ *νγοφὸς ἢ γγοφὸς καὶ γγουφὸς καὶ ἔτι περαιτέρω μετὰ τοῦ προθετικοῦ α ὁ ἀγγουφὸς (ἐν Ζακύνθῳ). Σημειωτέον δ᾽ ὅτι παρὰ τὴν γνωστὴν σημασίαν τῆς λέξεως ἤτοι τὴν τῶν ἰσχίων, γοφός, ὡς ναυτικὸς ὅρος, εὕρηται ἐν τῇ ἐννοίᾳ μέρους τοῦ πλοίου ἀπὸ τῆς πλευρᾶς αὐτοῦ μέχρι τῶν πρέμνων (Α. Σακελλαρίου, Ἐγχειρίδιον ἁρμενιστῶν σ. 16). Ἡ λ. τσέργα ἐν τῇ ἐννοίᾳ ἐφαπλώματος, σκεπάσματος χονδροῦ μαλλίνου, βελέντζας ἐξ ἐρίου ἢ καὶ ἐκ δέρματος ἔτι εὕρηται ἐν πλείσταις διαλέκτοις (Ἠπείρου, Στερεᾶς Ἑλλάδος) καὶ ὑπὸ τὸν τύπον σέργα (καὶ τὸ ὑποκοριστικὸν σεργοῦτσι), ὅθεν καὶ τὸ ῥῆμα τσεργώνω (Ν. Γ. Πολίτου, Παροιμίαι δ΄ 436). Παρατηρητέον δ᾽ ὅτι τσέργα καλεῖται ἡ καλύβη τῶν σκηνιτῶν Τατάρων καὶ

[1] Πρβλ. Κοραῆν ἐν Ἰσοκρ. τ. 2, σ. 62 καὶ Ἀτάκτ. 1, σ. 200.

[2] Ἐν Ζακύνθῳ καὶ νῦν ἔτι λέγεται νιάκαρα ξύλινον πνευστὸν μουσικὸν ὄργανον ἐν χρήσει ἰδίᾳ κατὰ τὰς πανηγύρεις.

[3] Παρὰ Βλάχῳ ἐκ χειρογράφου τῆς Πάτμου τοῦ 1201.

Τουρκομάνων καὶ τῶν παρ' ἡμῖν βλαχοποιμένων, τσεργὰ δὲ φέρεται παρὰ Κωνσταντίνῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ ὡς σκυθικὸν κάλυμμα, χρήσιμον τῷ αὐτοκράτορι.

Ὁ δὲ κατὰ τὸν ιζ' αἰῶνα ἀκμάσας λόγιος ἱεροδιάκονος Ἰάκωβος ἔν τινι ἐπιστολῇ αὐτοῦ, σταλείσῃ κατὰ τὰ ἔτη 1784—1786 ἐξ Ἄνδρου πρὸς τὸν σοφὸν ἑλληνιστὴν γάλλον J. Villoison (1753—1805) ἐπραγματεύθη συντόμως περὶ τῆς τότε ἐν τῇ νήσῳ λαλουμένης ἑλληνικῆς διαλέκτου [1]. Ἡ ἐπιστολὴ αὕτη ἔχει ὡς ἑξῆς:

«Ἰδοὺ ἐκλαμπρότατε καὶ σοφώτατε ἄρχων, κατὰ τὴν προσταγήν σου, αἱ ὀλίγαι ἑλληνικαὶ λέξεις, αἵτινες σῴζονται καὶ προφέρονται μόνον ἐνταῦθα, διεφθαρμέναι ὅμως. Δουλειῶ λέγουσι τὸ δειλιῶ, φοβοῦμαι. Ἐργῶ τὸ ῥιγῶ, τὸ ψύχομαι, ὅπερ κοινῶς κρυόνω λέγεται. Ἀκούω παρ' αὐτοῖς ἀντὶ τοῦ ὀνομάζομαι. Πῶς ἀκούει ἀντὶ τοῦ πῶς ὀνομάζεται, οὗ ἡ χρῆσις καὶ πολλὴ καὶ ἀγαθὴ παρὰ τοῖς Ἕλλησι. Τὸ κοινῶς γιρίζω στρέφομαι ὀρθῶς λέγουσι καὶ ἐστράφη ἀντὶ τοῦ ἐγίρισεν. Ὁμοίως καὶ πέμπω τὸ στέλλω. Κλώθω τὸ νῆμα ἀντὶ τοῦ στρέφω τὸ νέμα ὀρθότατα προφέρουσι. Τὸν χοῖρον χοῖρον λέγουσι καὶ τὸν σάκκον σάκκον καὶ τὸν ποταμὸν ὁμοίως, καὶ τὴν σκάφην· οὐ μὴν ἀλλὰ καὶ τὰς ὄρνιθας ὄρνιθας ἐντελῶς προφέρουσι. Λέγεται δὲ παρ' αὐτοῖς καὶ ᾠὸν ἀπότοκον τὸ ὕστερον τεχθέν, δηλούσης, ὡς οἶμαι, τῆς ἀπὸ προθέσεως τὸ ὕστερον, καθ' ἃ καὶ ἐν τῷ ἀπόδειπνον καὶ ἄλλοις. Τοὺς ἐρίφους, τὰ τῶν αἰγῶν κυήματα ἐρίφια λέγουσιν, οὐ μὴν κατζίκια, ὡς ἀλλαχοῦ βαρβαρικῶς ἀποκαλοῦσι. Θαλάμια δὲ ἀποκαλοῦσι τοὺς θαλάμους, ὅ ἐστι τὰς ἐν τῇ θαλάσσῃ κατοικίας τῶν ἰχθύων. Χινοπόδια, τοὺς ἐχινόποδας· ἔστι δὲ φυτὸν ἀκανθῶδες, λεγόμενον οὕτω διὰ τὸ ἔχειν πόδας ἐχίνου, οὗ καὶ Πλούταρχος μέμνηται ἐν τῷ περὶ τοῦ ἀκούειν λόγῳ [2]. Θυλάκια δὲ ἀποκαλοῦσι τοὺς θύλακας, τὰ ἐκ δέρματος ἀλευροφόρα ἀγγεῖα, ὧν ἡ χρῆσις φαίνεται καὶ παρὰ τῷ κωμικῷ Ἀριστοφάνει. Πάνυ δ' εὐφυῶς λέγουσι καὶ τὸν πάσσαλον πασσάλι, ὃν ἡ κοινὴ συνήθεια παλοῦκα προσαγορεύειν εἴωθεν. Νειαρὰ ψάρια, τὰ νεαρά. Οἱ ἐρινεοί, ἤτοι ἄγριαι συκαῖ, ὀρνοὶ παρ' αὐτοῖς ἀποκαλοῦνται· καὶ οἱ ὄλυνθοι, τὰ ἐξ αὐτῶν ἄωρα σῦκα λύθια καὶ τὸ ἐρινεάζειν, ὀρνιάζειν. Στεγασιὰν λέγουσι τὴν στεγασίαν, τὴν σκέπην τοῦ οἴκου· τὰς δὲ ἀναδενδράδας ἀνεντράδας, ὧν μέμνηται καὶ ὁ προφητάναξ Δαβὶδ ἐν τοῖς Ψαλμοῖς. Πυρῆνα παρ' αὐτοῖς ὀνομάζεται τὸ δεύτερον ἔλαιον, τὸ ἐκ τῶν πυρήνων, δηλαδὴ ὀστῶν τῆς ἐλαίας, ὅπερ ἀλλαχοῦ φασι ἐλαιοκοκκίσιον. Πιτύκι, ὁ φλοιὸς τῆς πίτυος, δι' οὗ βάπτουσι τὰ δίκτυα. Κισσῆρι, ἡ κίσσηρις, ὁ ὑπόκουφος, διάκενος καὶ οἷον σπογγοειδὴς λίθος, ὃν ἀλλαχοῦ πορὶ ὀνομάζουσι. Τὴν εὐδίαν ἤτοι τὸ ἀνέφελον καὶ ἀτάραχον τοῦ ἀέρος βδιὰν ὀνομάζουσι. Πολλὴ δὲ παρ' αὐτοῖς ἡ χρῆσις καὶ τοῦ ἀψὰ ἤτοι ταχέως, ὀγλίγωρα, ὅ ἐστι σαφῶς τὸ αἶψα ποιητικὸν αὐτὸ τοῦτο τὸ ταχέως δηλοῦν. Βορβιθιαῖς ὀνομάζουσι τοὺς κόπρους τῶν βοῶν ἤτοι τὰ βόλβιτα κατὰ παραδιαφθοράν. Ταῦτά εἰσιν ἐκ πολλῶν ὀλίγα, ὧν ἔν γε τῷ παρόντι ἠδυνήθην ἐνθυμηθῆναι....» [3].

[1] Ἡ ἐν λόγῳ ἐπιστολὴ εὑρέθη μεταξὺ τῶν ἐγγράφων τοῦ Villoison, τῶν ἀποκειμένων νῦν ἐν τῇ Ἐθνικῇ Βιβλιοθήκῃ τῆς Γαλλίας, ἐδημοσιεύθη δὲ τὸ πρῶτον ὑπὸ Carls Wescher ἐν Annuaire de l'Association pour l'encouragement des études grecques en France τ. ε', ἔτ. 1871, σ. 137 ἑξ. Πβ. καὶ Δ. Πασχάλη, Ἀνδριακὸν Γλωσσάριον, Ἀθῆναι 1933 σ. 15.

[2] Πβ. Πλουτάρχου Ἠθικ. 485Α καὶ Etymologicum Magnum ἐν λ. ἐχινόπους, ὅπου εὕρηται ἡ παρατήρησις τοῦ Ἰακώβου.

[3] Καὶ ἐν τῇ ἐπιστολῇ ταύτῃ ὡς καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἀνωτέρω παρατεθεῖσι κειμένοις διετηρήθη ἡ ὑπὸ τῶν ἐκδοτῶν παραδεδομένη γραφή.

Σημειωτέον ἐνταῦθα περί τινων ἐκ τῶν παρὰ τῷ Ἰακώβῳ φερομένων ἰδιωμάτων, ὅτι τὸ ῥῆμα ἀκούω ἐν τῇ σημασίᾳ τοῦ ὀνομάζομαι, λέγομαι εἶναι καὶ νῦν σύνηθες οὐ μόνον ἐν Ἄνδρῳ καὶ ἄλλαις πλησίον νήσοις, ὡς ἐν Ἀμοργῷ, Νάξῳ, Χίῳ (: πῶς ἀκούεις; = πῶς λέγεσαι, πῶς ἀκούεται; = πῶς λέγεται), ἀλλὰ καὶ ἐν Κυθήροις καὶ δὴ καὶ ἐν χώραις λίαν μεμακρυσμέναις ὡς ἐν Πόντῳ, Ἀπουλίᾳ καὶ ἀλλαχοῦ. Ἡ τοιαύτη σημασία εἶναι καὶ ἀρχαία καὶ μεσαιωνική [1]. Ἡ λέξις χινοπόδι λέγεται καὶ νῦν ἔτι ἐν Ἄνδρῳ καὶ ἀλλαχοῦ, ἐχινοπόδι δ' ἐν Ἰωνίᾳ (Καράμπουρνα), καὶ χινόποδο ἐνιαχοῦ, ἐν τῇ ἐννοίᾳ καθ' ὅλου τοῦ ἀκανθώδους φυτοῦ, ὅπερ δηλωθὲν οὕτω, διότι αἱ ἄκανθαι αὐτοῦ ὁμοιάζουσι πρὸς πόδας ἐχίνου, ὀνομάζεται κοινῶς ἀχινοπόδα, ἀφάνα, ξυλαφάνα καὶ ἐν τῇ βοτανικῇ ἐχινόπους ὁ ἀκανθόκλαδος. Ἡ λ. φυλάκιον ἐν Κορθίῳ Ἄνδρου λέγεται νῦν φλάκι καὶ κατὰ τσιτακισμὸν φλάτσ ἐν Κάτω Μεριᾷ τῆς αὐτῆς νήσου. Ἐν δὲ τῷ καθαρῷ τύπῳ φυλάκιον φέρεται πρὸς δήλωσιν τοῦ ἐκ δέρματος μικροῦ σάκκου πρὸς μεταφορὰν ἀλεύρου, ἀρτοθήκης ἢ ἀρτοθήκης σκυτίνης (Δ. Πασχάλη, Ἀνδριακὸν Γλωσσάριον σ. 18). Ὁ δὲ τύπος πασσάλι τῆς ἀρχαίας λέξεως πάσσαλος ἐν χρήσει καὶ νῦν ἐν τῇ νήσῳ Ἄνδρῳ φέρεται πολλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος: πασσάλιν ἐν Πόντῳ, Κρήτῃ καὶ ἀλλαχοῦ καὶ ποσσάλι ἐν Κάτω Ἰταλίᾳ.

Πλὴν τῶν ὑπὸ τῶν ἀνωτέρω μνημονευθέντων λογίων γενομένων διαλεκτικῶν ἐρευνῶν ἠσχολήθησαν περὶ τὰς διαλέκτους καὶ τὰ ἰδιώματα τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ σειρὰ ὅλη λεξικογράφων ἀκμασάντων κατὰ τοὺς μετὰ τὴν ἅλωσιν χρόνους, ἐν οἷς ὁ Γερ. Βλάχος (1659), ὁ Βεντότης (1816), ὁ Βυζάντιος (1874), ὁ Στ. Κουμανούδης (1900). Διὰ τῶν πρώτων τούτων ὑπὸ Ἑλλήνων γενομένων ἐρευνῶν ἐπὶ τῶν διαλέκτων τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης καὶ δὴ καὶ διὰ τῶν πλείστων ἀναφερομένων ὑπ' αὐτῶν διαλεκτικῶν τύπων καὶ ἰδιωματικῶν παραδειγμάτων, ἐλεγχθέντων ὡς ἀληθῶν καὶ ἐκ τῆς διατηρήσεως πλείστων ὅσων ὁμοίων καὶ παραπλησίων αὐτῶν ἐν χρήσει καὶ μέχρι σήμερον ἐν τῷ στόματι τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, προάγεται ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα περὶ τοῦ καθ' ὅλου χαρακτῆρος τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης ὡς καὶ περὶ τῆς κατὰ τόπους διασπάσεως αὐτῆς εἰς πλείονας διαλεκτικὰς μορφάς.

Πρὸς τούτοις, διὰ τῶν ἐρευνῶν αὐτῶν οἱ Ἕλληνες λόγιοι μαρτυροῦσι τὴν ἤδη πρὸ τῶν χρόνων τῆς ἁλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑπὸ τοῦ Μωάμεθ τοῦ Β' διάσπασιν τῆς νεωτέρας ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς πολλὰς καὶ ἀλλήλων διαφόρους διαλέκτους καὶ πρὸς τούτοις, ὅτι καίτοι καὶ ἐν αὐτῇ τῇ Κωνσταντινουπόλει ἡ τότε ὁμιλουμένη γλῶσσα ἦτο ἡ καθαρά, ἀπηλλαγμένη πολλῶν ξενισμῶν καὶ ἰδιωμάτων [2], ἐν ταῖς ἐπαρχίαις δ' ὅμως, ἰδίᾳ ἐν τῷ στόματι τῶν ἀμαθεστέρων, ἡ ἑλληνικὴ γλῶσσα εἶχεν ἤδη ἀπὸ μακροῦ χρόνου ἀποβάλει τὴν καθαρότητα καὶ ἑνότητα καὶ τὸν καθ' ὅλου κοινὸν αὐτῆς χαρακτῆρα. Ἀληθὲς ἐν τούτοις εἶναι, ὅτι μετὰ τὴν ἅλωσιν, ἐκ τῆς πρὸς τὰ πάτρια καθ' ὅλου στοργῆς καὶ ἀγάπης τῶν τὰ πρῶτα ἔν τε τῇ Κωνσταντινουπόλει καὶ ἐν τοῖς κυριωτέροις τοῦ Ἑλληνισμοῦ κέντροις φερόντων Ἑλλήνων,

[1] Πβ. Δημοσθ. 241, 46 «κόλακες καὶ θεοῖς ἐχθροὶ καὶ τἄλλ' ἃ προσήκει πάντ' ἀκούουσιν» καὶ Πρόδρ. 4, 104 (ἔκδ. Hesseling—Pernot σ. 17) «κυρὰ κυρὰ μαγκίπισσα τὸ πῶς ἀκούει οὐκ οἶδα».

[2] Πβ. Γίβωνος Ἱστορίαν ἐν τ. 12 σ. 460.

διετηρήθη ἐν τῇ λογίᾳ παραδόσει καὶ ἐν τῷ ἐπισήμῳ λόγῳ ἡ καθαρὰ νεωτέρα ἑλληνική, ἀναγνωρισθεῖσα μάλιστα σὺν τῷ χρόνῳ ὡς ἡ ἐπίσημος καὶ ἡ τῆς διεθνοῦς ἀλληλογραφίας τοῦ ἐν Εὐρώπῃ τουρκικοῦ κράτους γλῶσσα. Ἀλλ' ἡ πολιτικὴ αὕτη καὶ ἡ ἐκ τῆς τῶν πραγμάτων ἀνάγκης ἐπιβληθεῖσα ἐνέργεια δὲν ἦτο βεβαίως δυνατὸν ἵνα, ἀναιροῦσα τοὺς θεμελιώδεις τῆς γλωσσικῆς ἐπιστήμης νόμους, ἀνακόψῃ τὴν καὶ δι' ἄλλους μὲν λόγους καὶ δὴ καὶ ἕνεκα τῆς μακρᾶς ὑπὸ τοὺς Τούρκους ὑποταγῆς τῶν Ἑλλήνων περαιτέρω ἐξέλιξιν καὶ διάσπασιν τῆς καθαρᾶς ἑλληνικῆς γλώσσης εἰς διαλέκτους καὶ ἰδιώματα, ὧν πλεῖστα, παρὰ τὰς οὐκ ὀλίγας καὶ ἀξιολογωτάτας ἐγκρίτων νεωτέρων Ἑλλήνων ἐρευνητῶν μελέτας καὶ μάλιστα τὰς διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ σεβαστοῦ ἡμῶν διδασκάλου καὶ σοφοῦ καθηγητοῦ Γ. Ν. Χατζιδάκι ἱδρύσεως τῆς Γλωσσικῆς Ἑταιρείας, εἶναι εἰσέτι ἀδιερεύνητα ἐπὶ ζημίᾳ μεγίστῃ τῆς ὅλης περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν γλώσσης ζητήσεως.

ΙΩΑΝΝΟΥ Φ. ΔΗΜΑΡΑΤΟΥ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ
ΕΙΣ ΤΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΑΣ ΣΠΟΥΔΑΣ

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'
ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΑ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

Ἄνευ ἐπιστημολογίας[1] τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν αἱ ἔρευναι καὶ ἐπίπονοι καθίστανται καὶ ἐπισφαλεῖς ἀποβαίνουσι. Μωρίαν δὲ ὀφλισκάνουσιν οἱ νομίζοντες, ὅτι καὶ ἄνευ ἐπιστημολογικῆς καταρτίσεως εἶναι δυνατὴ ἐπιτυχὴς ἐπιστημονικὴ ἔρευνα τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου.

Αἱ Ἑλληνικαὶ Σπουδαί, ὡς ἐγὼ δόξης ἔχω περὶ αὐτῶν, συγκροτοῦνται ἐπιστημολογικῶς ἐκ πέντε συγγραφῶν, ὧν ἑκάστη προϋποτίθησι καὶ τῶν ἄλλων τὴν ὕπαρξιν· εἶναι δὲ αὗται αἱ ἑξῆς: α' Εἰσαγωγὴ εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Σπουδάς, β' Ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, γ' Ἐγκυκλοπαιδεία τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, δ' Λεξικὸν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, ε' Βιβλιολογία τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν.

Α' ΕΙΣΑΓΩΓΗ. Ἐν ταύτῃ πρέπει νὰ ἐρευνῶνται τὰ ζητήματα τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἔννοιαν καὶ τὴν ἔκτασιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, τὸν ὕψιστον σκοπὸν καὶ τὴν ἀξίαν, τὴν σημερινὴν κατεύθυνσιν καὶ τὸ μέλλον αὐτῶν, τοὺς ὅρους καὶ τοὺς ὁρισμούς, τὰς μεθόδους καὶ τὰ συστήματα, εἴτε ἐπίμαχα εἶναι ταῦτα εἴτε τὸ πρῶτον τίθενται ὑπὸ τοῦ συγγραφέως, καὶ νὰ ὑποτυπῶται ἀκριβὲς πρόγραμμα ἐπιστημονικῶν ἐρευνῶν καὶ ἐκδόσεων μεγάλων ἔργων. Ἡ παροῦσα εἰσαγωγὴ δὲν ἐπιλαμβάνεται πάντων τῶν ἐπιστημολογικῶν θεμάτων τῶν σχετιζομένων πρὸς τὰς Ἑλληνικὰς Σπουδάς. Ἀπομένουσι πρὸς ἔρευναν πάμπολλα χρήζοντα καὶ μελέτης μακρᾶς καὶ κρίσεως ἰσχυρᾶς. Ἐκ δὲ τῆς προόδου καὶ τῆς ἑκάστοτε διαμορφώσεως τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν θὰ προκύπτωσι πάντοτε νέα

[1] Ὁ ἀναγνώστης πρέπει νὰ ἔχῃ ὑπ' ὄψιν τὸ περιεχόμενον τῆς ἐπιστημολογίας ὡς τοῦτο καθώρισα ἐν τῷ «Ἐπιστημολόγῳ» (σ. 2—4, 250, 361, 531), ἔχον κατὰ τὰ κύρια αὐτοῦ σημεῖα οὕτως: «Ἐπιστημολογία καλεῖται ἡ ἐπιστήμη τῆς ἐπιστήμης. Αὕτη συνδέουσα ἑνωτικῶς πάσας τὰς ἐπιστήμας, παρέχεται ἡμῖν γνῶσιν τῆς ἱστορικῆς ἀνελίξεως τῆς ἐπιστήμης, τῆς συγκροτήσεως αὐτῆς ἐν τῷ παρόντι, τῶν ἀρχῶν ἐφ' ὧν ἐρείδεται, τῶν σκοπῶν πρὸς οὓς ἀποβλέπει, τῆς ἀξίας ἣν κέκτηται, τῆς ταξινομήσεως εἰς ἐπὶ μέρους μαθήσεις, τῶν μεθόδων αἷς χρῆται καὶ τῶν τούτοις παραπλησίων. Οἰκοδομοῦσα οὕτω τὴν ἐπιστήμην ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς ἱστορίας, τῆς ἐννοίας, τῆς διαιρέσεως καὶ τῶν μεθόδων αὐτῆς, ἐξηγοῦσα τὰ κατ' αὐτὴν καὶ παρεχομένη μεθοδικοὺς καὶ κριτικοὺς κανόνας, ἐπιτυγχάνει τὴν μόρφωσιν ἐπιστημονικοῦ πνεύματος, τὴν ἀποτροπὴν τῶν ἐκ τῆς μονομεροῦς ἐπιστημονικῆς παιδεύσεως κινδύνων καὶ τὴν ἐπιβολὴν τοῦ σεβασμοῦ πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀρχὰς τῆς ἐπιστήμης. Τοιοῦτον σκοπὸν ἐπιδιώκουσα ἡ ἐπιστημολογία πραγματεύεται περὶ τῶν ζητημάτων δι' ὧν παρασκευάζεται ἡ διάνοια καταλλήλως πρὸς ἀκριβῆ κατανόησιν τοῦ πνεύματος, τῶν σκοπῶν καὶ τῶν μεθόδων τῆς ἐπιστήμης. Τὰ δὲ κεφάλαια, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν ἐπιστημολογικῆς πραγματείας περὶ τῆς ἐπιστήμης καθόλου, ὡς καὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν, εἶναι τὰ ἑξῆς τέσσαρα: ἡ ἔννοια, ἡ ἀνέλιξις, ἡ ταξινόμησις καὶ ἡ μέθοδος τῆς ἐπιστήμης. Ἡ ἐπιστημολογία, κατ' ἀκολουθίαν, διαιρεῖται εἰς γενικὴν καὶ εἰδικήν, ὧν ἡ μὲν ἀφορᾷ εἰς τὴν ἐπιστήμην ἐν γένει, ἡ δὲ εἰς ἑκάστην τῶν ἐπιστημῶν· ἀμφότεραι ὅμως εὑρίσκονται ἐν στενῇ πρὸς ἀλλήλας συναφείᾳ καὶ ἀλληλουχίᾳ».

προβλήματα πρὸς ἐπίλυσιν, θίγοντα τὰς θεμελιώδεις ἀρχὰς αὐτῶν. Σήμερον ἡ ἀναθεώρησις τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν μεθόδων ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς Σπουδαῖς εἶναι ἐπιβεβλημένη ἐπιστημονικῶς. Μολονότι δὲ ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην τὸ ἔδαφος τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν εἶναι δύσβατον καὶ δυσδιερεύνητον, διότι λείπουσιν αἱ προσήκουσαι προκαταρκτικαὶ ἐργασίαι καὶ τὸ ἀποχρῶν ὑλικόν, ἐν τούτοις ἀποβαίνει ἀναπόφευκτος ἡ ἔρευνα αὕτη, ἥτις ἐὰν διεξαχθῇ καλῶς δύναται νὰ ἀγάγῃ εἰς διδάγματα ὑγιῆ καὶ ἀναμφήριστα. Τοιαύτη ὅμως ἐργασία ἀπαιτεῖ μελέτην αὐθυπόστατον, κριτικὴν συστηματικὴν καὶ ἀνάλυσιν λεπτὴν καὶ εὔστοχον θηρεύουσαν τὰ ζητήματα μέχρι τῶν τελευταίων αὐτῶν λεπτομερειῶν. Ὁ ἐρευνητὴς πρέπει νὰ εἶναι τῆς ἀληθείας φίλος καὶ δοκιμαστὴς ἀκριβής. Τυφλή, ἐξ ἄλλου, πίστις εἰς τὰ παραδεδομένα καὶ σινικὴ ἀμεταβλησία ἐπιφέρουσι βαθμηδὸν ἀποστέωσιν τῆς ἐπιστήμης, ἣν ἀδύνατον νὰ καλύψῃ ὁσοσδήποτε ὄγκος πολυμαθείας. Πρὸς δὲ τοὺς φρονοῦντας, ὅτι καὶ ἄνευ τῆς γνώσεως τῶν κρατουσῶν ἀρχῶν ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς Σπουδαῖς δύνανται νὰ ἐργάζωνται ἐπιστημονικῶς περιττεύει πᾶσα συζήτησις Contra principia ignorantem non est disputandum. Ὁ ἐπαξίως τεταγμένος ἐν τῇ διακονίᾳ τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν πρέπει νὰ μεριμνᾷ διαρκῶς περὶ τῶν ἀρχῶν, τῶν συστημάτων καὶ τῶν μεθόδων τοῦ κλάδου περὶ ὃν ἀσχολεῖται.

Συνελόντι εἰπεῖν, ἡ εἰσαγωγὴ πρέπει νὰ περιλαμβάνῃ τὴν ἐπιστημολογικὴν διδασκαλίαν τοῦ συγγραφέως, ἤτοι τὰς ἐπιστημολογικὰς ἀρχὰς καὶ τὰ ἐπιστημολογικὰ κριτήρια, ἅτινα κατ᾽ αὐτὸν πρυτανεύουσιν ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς Σπουδαῖς.

Β′ ΙΣΤΟΡΙΑ. Τὰ ὅρια καὶ τὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν δὲν εἶναι καθωρισμένα, τῶν περὶ ταύτην ἐνασχοληθέντων ἄλλως ἄλλοτε ἀντιληφθέντων τῆς ἐννοίας αὐτῆς. Ἡ τοιαύτη ἀσυμφωνία ὀφείλεται εἰς τὴν ἔλλειψιν σαφοῦς ἐννοίας τοῦ ὅρου, περὶ ἧς ἐγένετο ὁ προσήκων λόγος ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ, καὶ εἰς τὰς κρατούσας ἐσφαλμένας ἀντιλήψεις περὶ τῆς ἀκολουθητέας μεθόδου, ὡς δειχθήσεται ἐν τοῖς ἐφεξῆς. Καθόλου εἰπεῖν, πλήρους ἱστορίας τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, ὑφ᾽ ἣν ἔποψιν νοῶ ταύτας, στερούμεθα, ἔχομεν δὲ μόνον συγγραφὰς ἀφορώσας εἴς τινας τῶν κλάδων αὐτῶν μάλιστα δὲ εἰς τὴν φιλολογίαν.

Οἱ μᾶλλον ἐμβατεύσαντες εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν ἢ κλάδων τινῶν αὐτῶν, ἐχρησιμοποίησαν ἐν τοῖς ἔργοις αὐτῶν διαφόρους μεθόδους, ὧν βάσις κυρίως εἶναι ἡ χρονικὴ διαίρεσις. Ἐνταῦθα δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ γένηται κριτικὴ πάντων τῶν ἀφορώντων εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν ἔργων, διότι εἰς τοιοῦτον σκοπὸν οὔτε ἀμέσως οὔτε ἐμμέσως ἀποβλέπει ἡ παροῦσα μελέτη· διὰ τοῦτο θὰ μνημονεύσω ἐν ἑκάστῃ τῶν κριθησομένων μεθόδων ἑνὸς ἔργου ἐκ τῶν πολλῶν τοῦ αὐτοῦ εἴδους. Τὰς μεθόδους, ὧν ἐγένετο χρῆσις, κατανέμω εἰς τὰς ἑξῆς τρεῖς κατηγορίας.

α′ Π ε ρ ι ο δ ι κ ὴ μ έ θ ο δ ο ς. Τὴν μέθοδον ταύτην ἐχρησιμοποίησεν ὁ A. GRÄFENHAN ἐν τῇ τετρατόμῳ συγγραφῇ αὐτοῦ, τῇ ἐπιγραφομένῃ «Geschichte der Klassischeu Philologie im Alterthum», Bonn 1843—1850. Τὸ σύγγραμμα τοῦτο, ἀνεξαρτήτως τῆς κακῆς χρήσεως τῆς κ λ α σ σ ι κ ῆ ς φ ι λ ο λ ο γ ί α ς ὡς ἐπιστημονικοῦ ὅρου, περὶ ἧς θὰ διαλάβω ἐν ἄλλῳ κεφαλαίῳ, ἔχει μεθοδικὰ ἐλαττώματα, μειοῦντα τὰ ἐκ τῆς ὀρθῆς ἀντιλήψεως περὶ τοῦ περιεχομένου τῶν τοιούτου εἴδους ἔργων προτερήματα αὐτοῦ. Ὡς βάσις τῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως λαμβάνεται ἡ

διαίρεσις τῆς ὕλης εἰς ὡρισμένας περιόδους, ἐν ἑκάστῃ τῶν ὁποίων ἱστοροῦνται κεχωρισμένως οἱ διάφοροι κλάδοι τῆς κλασσικῆς φιλολογίας, ὡς ταύτην νοεῖ ὁ συγγραφεύς. Ἀλλὰ καὶ αἱ περίοδοι μερίζονται εἰς ὑποπεριόδους ἐν αἷς γίνεται πάλιν λόγος κεχωρισμένως περὶ τὸν καθ᾽ ἕκαστον κλάδων τῆς κλασσικῆς φιλολογίας· ὡς εἰ μὴ ἤρκουν δὲ ταῦτα παρεμβάλλεται καὶ ἡ κατὰ τόπους ἐξέτασις τῆς ἀναπτύξεως αὐτῶν, οὕτω δὲ διακόπτεται ἐπανειλημμένως τὸ νῆμα τῆς ἱστορικῆς ἐκθέσεως περὶ τῆς ἀναπτύξεως ἐπιστημονικοῦ τινος κλάδου, τοῦ συγγραφέως ὄντος ὑποχρεωμένου νὰ ἐπιλαμβάνηται ἐν ἑκάστῃ τῶν ἀτελευτήτων διαιρέσεων τῆς ἱστορήσεως καὶ τῶν ἄλλων κλάδων. Μετὰ μακρὰν διαδρομὴν εἰσερχόμενος εἰς νέαν περίοδον ἐπανέρχεται καὶ πάλιν εἰς τὸν κλάδον οὗτινος διεκόπη ἡ ἐξιστόρησις, τοῦθ᾽ ὅπερ ἐπαναλαμβάνεται πολλάκις· ἀλλ᾽ ἡ τοιαύτη τακτικὴ ἐπιβάλλει ἑκάστοτε σύντομον εἰσαγωγὴν πρὸς ἀνασύνδεσιν τῆς διακοπείσης ἱστορικῆς ἐκθέσεως. Ἐὰν εἰς τὰ μειονεκτήματα ταῦτα προστεθῇ καὶ τὸ οὐχ ἧττονος σημασίας ἐλάττωμα, ὅτι τὰ χρονικὰ ὅρια τῶν ἐπὶ μέρους κλάδων τῆς φιλολογίας δὲν συμπίπτουσι πάντοτε θὰ ὁμολογήσῃ πᾶς τις μεθ᾽ ἡμῶν, ὅτι ἡ κατὰ περιόδους πραγματεία, ἡ τεμαχίζουσα καὶ κατακερματίζουσα τὴν ἑνότητα τοῦ θέματος, οὐδόλως συμβάλλεται εἰς τὴν ἐπιτυχίαν τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ.

β′ Τ ο π ι κ ὴ μ έ θ ο δ ο ς. Τὴν μέθοδον ταύτην, συνισταμένην εἰς τὴν κατὰ χώρας ἱστόρησιν τῆς ἀναπτύξεως τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, ἀλλὰ καὶ ταύτην καθ᾽ ὡρισμένας περιόδους, ἀκολουθεῖ ὁ JOHN EDWIN SANDYS ἐν τῇ ἐξαιρέτως ἐκτετυπωμένῃ τριτόμῳ συγγραφῇ «A History of classical Scholarschip» (τόμος α′ ἔκδοσις τρίτη Cambridge 1921, β′ 1908, γ′ 1908). Εἰς τὴν ἐξέτασιν τῆς ἐννοίας τοῦ ὅρου κ λ α σ σ ι κ ῆ ς π α ι δ ε ί α ς δὲν εἰσέρχομαι διότι θὰ διαλάβω περὶ αὐτοῦ ἐν εἰδικῷ κεφαλαίῳ, περὶ τῆς μεθοδικῆς ὅμως μορφῆς τοῦ ἔργου καὶ τοῦ κρατοῦντος ἐν αὐτῷ συστήματος παρατηρῶ, ὅτι στεροῦνται τῆς προσηκούσης ἐπιστημονικῆς ὀρθότητος καὶ ἀποτελοῦσι παραγνώρισιν τῆς ἐννοίας τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν. Ἡ τοπικὴ μέθοδος διασπᾷ τὴν ἑνότητα τοῦ θέματος, τήν τε ἐσωτερικὴν καὶ τὴν χρονικήν. Διότι ἐνῷ ἱστορεῖ τὰ τῆς καλλιεργίας τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν ἔν τινι χώρᾳ καὶ καθ᾽ ὡρισμένην περίοδον, ἀναγκάζεται νὰ διακόψῃ τὴν ἐξιστόρησιν, ἵνα ἐπιλάβηται τῆς ἐκθέσεως τῶν ἐν ἑτέρᾳ χώρᾳ κατὰ τὴν αὐτὴν ἐποχὴν γενομένων, οὕτω δὲ πλὴν τῆς χρονικῆς διασπᾶται καὶ ἡ τοπικὴ ἑνότης. Λαμβανομένου δὲ ὑπ᾽ ὄψιν, ὅτι δὲν ὑπάρχει πεπολιτισμένη χώρα μὴ καλλιεργοῦσα τὰς Ἑλληνικὰς Σπουδάς, εἴτε ἐν συνόλῳ εἴτε ἐν μέρει, ἡ τοπικὴ μέθοδος ἐπιτείνουσα τὴν διάσπασιν τοῦ θέματος ἀποβαίνει ὅλως ἀκατάλληλος πρὸς συγγραφὴν ἱστορίας αὐτῶν. Τὴν μέθοδον ταύτην ὀνομάζουσιν ἄλλοι ἐθνογραφικὴν καὶ γεωγραφικήν.

γ′ Β ι ο γ ρ α φ ι κ ὴ μ έ θ ο δ ο ς. Τὴν μέθοδον ταύτην, ἥτις εἶναι ὅλως ὑποτυπώδης, συναντῶμεν ἐν πλείστοις ἔργοις, ἐξ ὧν μνημονεύω τὸ τοῦ A. CUDEMAN, «Grundriss der Geschichte der Klassischen Philologie», Leipzig und Berlin, 1909. Ἡ βιογραφικὴ μέθοδος μεταβάλλει τὰς Ἑλληνικὰς Σπουδὰς εἰς λεξικὸν βιογραφικὸν καὶ ἀτομικὴν βιβλιογραφίαν, οὐδόλως δὲ ἀποτελεῖ ἱστορίαν, παρὰ τὴν χρονολογικὴν διάταξιν τῆς ὕλης αὐτῆς.

Οἴκοθεν νοεῖται, ὅτι αἱ καταλεχθεῖσαι ἀνωτέρω μέθοδοι δὲν εἶναι ἀπολύτως αὐτοτελεῖς, διότι μετέχουσιν ἡ μία τῆς ἄλλης, ἐνίοτε χρησιμοποιεῖται ἐν αὐταῖς καὶ ἡ σ υ γ χ ρ ο ν ι σ τ ι κ ὴ μέθοδος, ἣν ὡσαύτως δὲν ἐγκρίνομεν, ἐν πολλοῖς δὲ

συμπλέκονται πᾶσαι ὁμοῦ, ἕνεκα τῆς χρήσεως τῆς χρονολογικῆς μεθόδου. Πάντως, ἀποτελοῦσι τὴν κυρίαν βάσιν τῶν μνημονευθέντων ἔργων.

Ποία εἶναι νῦν ἡ προσήκουσα μέθοδος;

Ἐν συγγραφῇ ἱστορίας τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν φρονῶ, ὅτι πρέπει νὰ χρησιμεύσῃ ὡς βάσις ἡ εἰδογραφικὴ μέθοδος, ἥτις ἐπιτρέπει νὰ παρακολουθήσωμεν κεχωρισμένως τὴν διαδρομὴν ἑκάστης τῶν ἐπιστημῶν, αἵτινες ἀπαρτίζουσι ταύτας, ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτῆς μέχρι σήμερον. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν θὰ ἀκολουθήσωμεν ὡσαύτως τὴν εἰδογραφικὴν μέθοδον, ἥτις οὕτως ἐφαρμοζομένη παρακωλύει τὴν διάσπασιν τῆς χρονικῆς καὶ πραγματικῆς ἑνότητος τοῦ θέματος ἐκ τῆς διαιρέσεως αὐτοῦ εἰς περιόδους. Ἐκ τῆς ὅλης δὲ ἱστορικῆς ἐκθέσεως περί τινος κλάδου θὰ ἐξαχθῇ καὶ ἡ συμβολὴ ἑκάστης τῶν χωρῶν εἰς τὴν ἀνάπτυξιν αὐτοῦ. Ὡς πλαίσιον δὲ τοῦ ἔργου, συμπλήρωμα καὶ συνδετικὸς κρίκος τῶν ἐπὶ μέρους: Νὰ προταχθῇ εἰσαγωγὴ διαλαμβάνουσα περὶ τῆς κατευθύνσεως, ἣν ἠκολούθησαν ἑκάστοτε αἱ Ἑλληνικαὶ Σπουδαί, περὶ τῶν αἰτίων ἅτινα συνετέλεσαν εἰς ταύτην καὶ περὶ τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες συνεβάλοντο εἰς τὴν τοιαύτην ἢ τοιαύτην διαμόρφωσιν αὐτῶν, πῶς δηλαδὴ ἀντελήφθησαν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν οἱ κατὰ καιροὺς ἐνασχοληθέντες περὶ τὴν ἔρευναν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου. Νὰ ἐπιταχθῇ κεφάλαιον ἐν ᾧ νὰ ἐκτίθηται ἡ ἀνέλιξις καθόλου τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν καὶ νὰ γίνηται λόγος περὶ τῶν χωρῶν ἐν αἷς ἐκαλλιεργήθησαν αὗται καὶ περὶ τῶν ἀνδρῶν, οἵτινες συνεβάλοντο ἐξαιρέτως εἰς τὴν ἔρευναν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου [1].

Σημεῖά τινα ἀφορῶντα εἰς τὸ περιεχόμενον τῆς ἱστορίας τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν θὰ ἐξετασθῶσιν ἐν τοῖς κεφαλαίοις περὶ τῆς ἑλληνικῆς φιλολογίας καὶ περὶ τῆς ἱστορίας τῆς ἑλληνικῆς λογοτεχνίας.

Γ′ ΕΓΚΥΚΛΟΠΑΙΔΕΙΑ. Καθόλου εἰπεῖν, ἡ ἐγκυκλοπαιδεία τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, ἧς ὁ χαρακτὴρ εἶναι ἔνθεν μὲν θεωρητικὸς ἔνθεν δὲ πρακτικός, εἰσάγει εἰς τὴν σπουδὴν τῶν ἐπιστημῶν ἐξ ὧν συγκροτοῦνται αὗται. Πρὸς ἐπίτευξιν δὲ τοῦ σκοποῦ αὐτῆς: α′ Περιλαμβάνει γενικὴν θεωρίαν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν καὶ ἐκτίθησι τὴν ἐν ἐπιστημονικῷ συστήματι διοργάνωσιν αὐτῶν. β′ Βαίνουσα ἐκ τῶν καθόλου ἐπὶ τὰ καθ᾽ ἕκαστα, ταξινομεῖ τὰς Ἑλληνικὰς Σπουδὰς[2] εἰς ἐπὶ μέρους ἐπιστήμας, ἃς διαιρεῖ εἰς κλάδους[3] (συστηματολογία), ἀλλὰ συγχρόνως καταδεικνύει καὶ τὴν σχέσιν καὶ τὴν ὀργανικὴν συνάφειαν αὐτῶν πρὸς ἀλλήλας. γ′ Καθορίζει τὸ περιεχόμενον τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν καὶ τὰ ὅρια τῶν κλάδων αὐτῶν. δ′ Βαίνουσα ἐκ τῶν καθ᾽ ἕκαστα ἐπὶ τὰ καθόλου, διδάσκει τὸν τρόπον καθ᾽ ὃν σπουδάζομεν ἐπιστήμην τινά, ἐνασχολούμεθα περὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν καὶ χρησιμοποιοῦμεν καταλλήλως τὰ ἀποτελέσματα ταύτης (μεθοδολογία).

1 Περὶ τῶν ἐν ταῖς ἑλληνικαῖς χώραις Ἑλληνικῶν Σπουδῶν θὰ δημοσιευθῶσι κεχωρισμένως εἰδικαὶ πραγματεῖαι ἐν τῇ «Ἀκαδημείᾳ», ἐξ ὧν θὰ ἀπαρτισθῇ πλήρης ἱστορία αὐτῶν.

2 Αἱ Ἑλληνικαὶ Σπουδαὶ δύνανται νὰ ταξινομηθῶσι κατὰ διαφόρους τρόπους, εἴτε ἀναλόγως τῆς ἀλληλουχίας ὑφ᾽ ἣν ἀντιλαμβανόμεθα τοῦ περιεχομένου αὐτῶν, εἴτε ὑπὸ τὴν ἔποψιν τῆς μεθόδου ἧς ποιοῦνται χρῆσιν, εἴτε ὡς πρὸς τὸν σκοπὸν ὃν ἐπιδιώκουσιν. Ἡμεῖς ἀκολουθοῦμεν διαίρεσιν μὴ διασπῶσαν τὴν ἑνότητα τοῦ θέματος.

3 Ἐν τῇ διαιρέσει τῶν καθ᾽ ἑκάστην ἐπιστημῶν πρέπει νὰ πρυτανεύσῃ ὡς ἀρχὴ ὁ ὁρισμὸς τῆς ἐπιστήμης, καθ᾽ ὃν αὕτη εἶναι σύνολον γνώσεων ὁμοειδῶν, εὐκρινῶν καὶ σαφῶν, διατεταγμένων λογικῶς ἐν πλήρει συναφείᾳ πρὸς ἀλλήλας καὶ ἀποτελουσῶν ὀργανικὸν σύστημα ἀληθειῶν ἀναγομένων εἰς τὸ αὐτὸ ἀντικείμενον.

Δ′ ΛΕΞΙΚΟΝ. Καθώρισα ἤδη ἐπαρκῶς τὰ ὅρια τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, ὥστε δὲν ὑπάρχει κίνδυνος νὰ διαπραχθῇ ἐν τῷ λεξικῷ αὐτῶν τὸ σφάλμα τὸ ἐν τοῖς ἐγχειριδίοις καὶ τοῖς συνοδοῖς παρατηρηθέν. Τὸ λεξικὸν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν [1] εἶναι ὅλως διάφορον τοῦ λεξικοῦ τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὸν Ἑλληνικὸν Κόσμον.

Ε′ ΒΙΒΛΙΟΛΟΓΙΑ. Ἡ βιβλιολογία τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν περιλαμβάνει: α′ βιβλιογραφίαν τῶν βιβλιογραφιῶν καὶ τῶν βιβλιογραφικῶν καταλόγων, β′ εἰδογραφικὴν βιβλιογραφίαν, γ′ ἀλφαβητικὴν βιβλιογραφίαν, εἰς ἃς προστίθενται βιβλιοκριτικαί, βιβλιοθηκικαὶ καὶ βιβλιοπωλικαί,' εἰ δυνατόν, πληροφορίαι, δ′ ὁδηγίας ἀφορώσας εἰς τὴν σύνταξιν βιβλιογραφιῶν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν [2].

Ἀπέδειξα ἤδη ἐν τῷ προηγουμένῳ κεφαλαίῳ, ὅτι ἡ διαίρεσις τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν εἰς κλασσικάς [3], βυζαντιακάς [4], νεοελληνικάς, καὶ εἴ τινας ἄλλας δὲν

1 Ἀναλυτικὸν πρόγραμμα συντάξεως λεξικοῦ τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν θὰ δημοσιεύσω μετὰ τὴν ἀποπεράτωσιν τῆς παρούσης μελέτης καὶ ἀφοῦ προηγουμένως ἐξασφαλισθῶ ἀπὸ τῆς λογοκλοπίας.

2 Πρὸ πάσης ἄλλης ἐργασίας ἐπιβάλλεται ὁ καταρτισμὸς εὑρετηρίου τῶν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Σπουδὰς ἀναφερομένων δημοσιευμάτων, ἅτινα κατεχωρίσθησαν ἐν ἑλληνικοῖς περιοδικοῖς, ἡμερησίοις φύλλοις, ἡμερολογίοις, πανηγυρικοῖς τεύχεσι, ἐπετηρίσι καὶ ἄλλοις παραπλησίοις ἐντύποις. Ἡ ἔλλειψις τοιούτου εὑρετηρίου ἴσως ἐκ πρώτης ὄψεως νὰ μὴ φαίνηται μεγάλη, δεδομένου ὅτι ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον εἶναι ἄγνωστοι καὶ αὐτοὶ οἱ τίτλοι τῶν ἐν λόγῳ ἐντύπων. Ἐκτὸς ἀχρήστων τινῶν δι᾽ ἐπιστημονικοὺς σκοποὺς πινάκων, σποραδικῶς ἐκδοθέντων ἄλλοτε, οὐδεμία συστηματικὴ καὶ ἐπιμελὴς εὑρετηριακὴ ἐργασία ἐγένετο μέχρι τοῦδε.

3 Κατ᾽ οὐσίαν δὲν πρόκειται περὶ ἐρεύνης μόνον τῶν κλασσικῶν χρόνων, διότι οἱ λεγόμενοι κλασσικοὶ φιλόλογοι ἐπεκτείνουσι τὰς μελέτας αὐτῶν καὶ μέχρι τοῦ ιε′ αἰῶνος! Δημιουργεῖται οὕτω φαῦλος κύκλος. Ἀλλὰ περὶ τούτων θὰ διαλάβω ἐν τῷ περὶ φιλολογίας κεφαλαίῳ.

4 Ἡ γνώμη τοῦ Krumbacher («Τὸ πρόβλημα» σ. 229) περὶ τῆς ἀνάγκης «διοργανώσεως τῶν μεσαιωνικῶν καὶ νέων ἑλληνικῶν σπουδῶν, ἐν τῇ εὐρυτάτῃ σημασίᾳ τῆς λέξεως, εἰς ἀπηρτισμένην, αὐθυπόστατον ἐπιστήμην» εὑρίσκεται ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ὑπ᾽ αὐτοῦ εἰρημένα ἀλλαχοῦ: «Ἡ ἐν παντὶ κλάδῳ τῆς ἐπιστήμης ὡς δικαία ἀναγνωρισθεῖσα ἀπαίτησις, ἵνα ἀποκαλύπτηται καὶ περιγράφηται πᾶσα τῶν πραγμάτων ἡ ἱστορικὴ συνάφεια, δὲν ἐπιτρέπεται πλέον νὰ παραγνωρίζηται ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς Σπουδαῖς. Ὅσα ὁ ἐπιπόλαιος τῶν σκοτεινῶν αἰώνων παρατηρητὴς θεωρεῖ μηδαμινὰ καὶ ἄχρηστα, ταῦτα ἀποδεικνύονται λίαν σημαίνοντα, ὅταν τις μετ᾽ ἀγάπης σπουδάσῃ τὸν ἐξ οὗ ἐκεῖνα ἀνεβλάστησαν πολιτικόν, πολιτιστικὸν καὶ γλωσσικὸν βίον. Τὴν αὔξουσαν ταύτην συμπάθειαν καὶ κατανόησιν παρετήρησα ἀπειράκις ἐν ἐμαυτῷ, καὶ πᾶς τις δὲ θὰ πειραθῇ ταύτης ἐν ἑαυτῷ καὶ ἐπὶ τέλους θὰ σχηματισθῇ ἡ πεποίθησις, ὅτι ὁ βυζαντιακὸς κόσμος δικαιοῦται νὰ κατάσχῃ τὴν οἰκείαν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ θέσιν. Ὁ Ὅμηρος, ὁ Σοφοκλῆς καὶ ὁ Πλάτων εἶναι αἰώνιοι· ἀλλ᾽ ἡ μεμονωμένη ἐπισκόπησις τῶν ἡρώων τούτων τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι τὸ ὕψιστον πάντων· καὶ οὗτοι προσέρχονται ἐγγύτερον, γίνονται μᾶλλον ἔμψυχοι καὶ ὁμιλοῦσι σαφέστερον, ὅταν δοκιμάσωμεν νὰ κατανοήσωμεν καὶ ἀπολαύσωμεν αὐτοὺς ἐν τῷ συνόλῳ τῆς μακροτάτης ἱστορίας τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος καὶ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Συντόμως εἰπεῖν, ἵνα φυλάξῃ τὴν ἑαυτῆς θέσιν ἡ φιλολογία ὡς ὄντως ἱστορικὴ ἐπιστήμη κατὰ τὴν πλήρη τῆς λέξεως ἔννοιαν, ἀνάγκη νὰ περιλάβῃ ἄνευ ὑπεκφυγῶν εἰς τὸν κύκλον αὐτῆς καὶ τὴν περὶ τοῦ βυζαντιακοῦ αἰῶνος ἔρευναν· τότε θὰ σιγήσωσι καὶ οἱ ἐξ εἰλικρινοῦς προθέσεως δισταγμοὶ τῶν σκεπτικῶν ἀνθρώπων, οἵτινες εἰσέτι δὲν ἐδιδάχθησαν νὰ διακρίνωσι τὰς ἐννοίας τῆς αἰσθητικῆς ἡδονῆς καὶ τῆς παιδαγωγικῆς χρησιμότητος ἀπὸ τῆς ἐννοίας τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης· θὰ σιγήσωσιν αἱ ἀντιρρήσεις τῶν γραφειοκρατικῶν τῆς ἐπιστήμης, οἵτινες ἀσμένως θὰ περιώριζον τὰς φιλολογικὰς σπουδὰς εἰς κύκλον συγγραφέων, καθοριζόμενον ὑπὸ διαταγῆς ἀνωτέρας· οὕτως ἡ ἐξερεύνησις ἀληθείας τινὸς τοῦ τετάρτου πρὸ Χριστοῦ αἰῶνος δὲν θὰ ἔχῃ πλέον μείζονα ἀξίαν, ἢ ἡ ἀνακάλυψις τοιαύτης ἐκ τοῦ δεκάτου τετάρτου μετὰ Χριστόν». Αἱ παρατηρήσεις αὗται εὑρίσκονται ἐν πλήρει συμφωνίᾳ καὶ πρὸς ὅσα ὁ Krumbacher εἶπε περὶ ἑαυτοῦ («Τὸ πρόβλημα» σ. 286): «Ἐγὼ ἀπὸ εἴκοσι πέντε ἐτῶν ἀσχολοῦμαι ὅσον ὀλίγοι ἄλλοι, ὅπως ἀποδείξω τὴν συνέχειαν τοῦ Ἑλληνισμοῦ».

εἶναι νοητή [1]. Τὴν ἑλληνικὴν δρᾶσιν μόνον ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς εἶναι δυνατὸν νὰ νοήσωμεν πλήρως καὶ νὰ κρίνωμεν προσηκόντως. Κατ' ἀκολουθίαν, ἡ ἱστορία τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν πρέπει νὰ ἀφορμᾶται ἀπὸ τῆς ἰδέας τῆς ἑνότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου, ἱστορικῆς καὶ πραγματικῆς, καὶ ἑπομένως νὰ ἀφορᾷ εἰς τὰς ἐπιστήμας τὰς ἐνασχολουμένας περὶ τὴν ἔρευναν τῶν ποικίλων ἐκδηλώσεων τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς ἀπὸ τῆς πρώτης ἐμφανίσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου ἐπὶ τῆς γῆς μέχρι σήμερον. Ἄλλαις λέξεσιν, ἐν τῇ ἱστορίᾳ τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν πρέπει νὰ κυριαρχῇ ἑνότης τοῦ θέματος καὶ ἑνότης τῶν ἐπιστημῶν. Πρὸς μείζονα δὲ διασάφησιν τῶν εἰρημένων παρατίθενται κατωτέρω ἀποσπάσματά τινα ἐξ ἄρθρων μου, ἐν οἷς ἐπανειλημμένως διέλαβον περὶ τῆς ἑνότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν :

«Τὸ ἑνιαῖον τῆς ἐπιστημονικῆς διδασκαλίας ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς Σπουδαῖς πρέπει νὰ εἶναι ὁ κυριωδέστατος τῶν σκοπῶν τῆς συστηματοποιήσεως αὐτῶν. Τύχῃ ἀγαθῇ, ἐπετεύχθη ἤδη ἐν μέρει ἡ ἐπιστημονικὴ ἑνοποίησις τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν. Αἱ προσπάθειαι ὅμως αὗται, ἂν καὶ ἐπιτυχεῖς, εἶναι ὅλως ἀτομικαί, διότι δὲν κατορθώθη νὰ κυριαρχήσωσιν ὡς ἐπιστημονικὸν σύστημα. Οἱ πλεῖστοι τῶν εὐρωπαίων ἐπιστημόνων ἀντελήφθησαν ἑνωτικῶς τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν προκειμένου μόνον περὶ τοῦ κλασσικοῦ καὶ μεταγενεστέρου Ἑλληνισμοῦ, ἐλάχιστοι δὲ ἐπεξετάθησαν καὶ εἰς τὰς ἄλλας περιόδους αὐτοῦ. Ἡ ῥοπὴ αὕτη ἦτο φυσικὸν ἐπακολούθημα τῶν ἀντιλήψεων ὧν ἐνεφοροῦντο καὶ τῶν γνωμῶν ἃς ἐπρέσβευον περὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ νεωτέρου Ἑλληνισμοῦ εἰς ὃν δὲν ἀνεγνώριζον συνάφειαν πρὸς τὸν ἀρχαῖον. Τὰ αἴτια τῶν τοιούτων πεποιθήσεων δὲν εἶναι τοῦ παρόντος νὰ ἐξετάσωμεν ἐνταῦθα· Τὸ ἐπιβαλλόμενον ὅμως ἡμῖν ὑπὸ τῶν πραγμάτων ἔργον συνίσταται εἰς τὴν διὰ τῆς προσηκούσης ἐπιστημονικῆς ὁδοῦ συστηματοποίησιν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, συνολικῶς λαμβανομένων οὕτως, ὥστε διὰ τῆς σὺν τῷ χρόνῳ ἐπιβολῆς ἐπὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ κόσμου τῆς ἑνωτικῆς περὶ αὐτῶν ἀντιλήψεως νὰ ἑδραιώσωμεν παρ' αὐτῷ τὴν ἰδέαν τῆς ἑνότητος τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Οὕτω καὶ μόνον θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τῆς ἀναζωπυρώσεως τοῦ ἠτονημένου δι' αὐτὰς ἐπιστημονικοῦ διαφέροντος καὶ τὴν δημιουργίαν αὐτοτελοῦς ἐπιστημονικοῦ βίου καὶ ἰδίας κατὰ παράδοσιν ἐπιστημονικῆς ζωῆς. Θεραπεύοντες καταλλήλως τὰς Ἑλληνικὰς Σπουδὰς ὑποβοηθοῦμεν σημαντικῶς τὴν τῆς ὅλης ἐπιστήμης θεραπείαν, διότι ἐν αὐταῖς ἐφαρμόζομεν τὰς πλείστας τῶν ἐν χρήσει ἐπιστημονικῶν μεθόδων, ἐν τῷ ὅλῳ δὲ κύκλῳ αὐτῶν ἀνευρίσκομεν πασῶν σχεδὸν τῶν ἐπιστημῶν τὴν συνδρομήν. Ἡ ἀναρρίπησις δὲ καὶ ἀνάπτυξις τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν ἐπιβάλλεται πρωτίστως, διότι δι' αὐτῶν ἐπιτυγχάνεται ἡ ἀκριβὴς κατὰ τὸ ἐφικτὸν ἀναπαράστασις τοῦ ὅλου ἡμῶν βίου ἐν πάσῃ αὐτοῦ ἐκδηλώσει. Οὐδενὸς δὲ σήμερον διαφεύγει τὴν προσοχὴν τὸ λυπηρὸν φαινόμενον τῆς προϊούσης παρακ-

[1] Τὴν διαίρεσιν ταύτην τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν δυνάμεθα νὰ ὀνομάσωμεν ὁ ρ ι ζ ο ν τ ί α ν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ὑπ' ἐμοῦ ὑποδειχθεῖσαν κ ά θ ε τ ο ν, δηλαδὴ τὴν κατὰ ἐπιστήμας. Ὁ ἐκ τῆς πρώτης διαιρέσεως ἐπερχόμενος αὐτοτελὴς χρονικὸς τεμαχισμὸς τῆς δράσεως τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου ἐπιφέρει βλάβας πολλὰς καὶ ἐθνικῶς καὶ ἐπιστημονικῶς. Εἶναι λυπηρόν, ὅτι καὶ οἱ ἡμέτεροι ἐπιστήμονες, ἐξαιρέσει τῶν μνημονευθέντων ἐν τῷ β' κεφαλαίῳ, ἀκολουθοῦντες τυφλῶς τοῖς ἀλλοδαποῖς, ἀποδέχονται τὰς ἐσφαλμένας ταύτας ἀντιλήψεις, αἵτινες καὶ τὴν ἑλληνικὴν ἑνότητα διασπῶσι καὶ τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν, μάλιστα δὲ τὴν συγκριτικήν, παρακωλύουσι. Οὕτω, τὸ περιοδικὸν «Βυζαντὶς» ἐξεδόθη παρ' ἡμῖν, ἵνα δημοσιεύωνται ἐν αὐτῷ, ὡς ἐδηλοῦτο ἐν τῷ προλόγῳ τοῦ α' τόμου, «μελέται καὶ κείμενα ἀφορῶντα τὰς ποικίλας ἐκφάνσεις τοῦ καθ' ὅλου βυζαντιακοῦ βίου, ἀπὸ τοῦ 330 μ. Χ. καὶ ἑξῆς. Ἡ ἱστορία, ἡ λογοτεχνία (λογία καὶ δημώδης), ἡ ἐπιστήμη ἐν γένει, ἡ τέχνη, ἡ γλῶσσα, ὁ ἐσωτερικὸς καθ' ὅλου βίος τῶν Βυζαντίνων, ἡ ἐπίδρασις τούτων ἐπὶ τἆλλα ἔθνη, ἡ γεωγραφία καὶ τοπογραφία τῶν βυζαντιακῶν χωρῶν....». Σήμερον δρᾷ πρὸς τὸν αὐτὸν σκοπὸν ἡ «Ἑταιρεία Βυζαντινῶν Σπουδῶν», ἥτις ἐκδίδει ὀγκώδη ἐπετηρίδα, ἔχει χιλιάδας μελῶν, ὀργανοῖ πολλὰς κατ' ἔτος ἐκδρομάς, δίδει διαλέξεις καὶ σχεδὸν συγκεντροῖ περὶ ἑαυτὴν τὸ ἑλληνικὸν διαφέρον. Ἡ ἀνάπτυξις ὅμως αὕτη τῶν βυζαντιακῶν σπουδῶν γίνεται ἀναλώμασι τῆς ἐρεύνης τῶν προγενεστέρων ἑλληνικῶν περιόδων.

μῆς τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, ἧς τὰ θλιβερὰ ἀποτελέσματα θᾶττον ἢ βράδιον θὰ συναισθανθῶμεν βαθέως καὶ ὀδυνηρῶς· καὶ τὸ κακὸν διαρκῶς προχωρεῖ. Ἐὰν θέλωμεν νὰ διανοώμεθα καὶ νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς ἔχομεν ὑποχρέωσιν νὰ ἐξετάζωμεν τὸν Ἑλληνισμὸν ὡς σύνολον. Ἡ ἑνότης δὲ καὶ τὸ ἰδεῶδες τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπιβάλλει νὰ κυριαρχήσωσιν ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς Σπουδαῖς συστήματα νέα καὶ ἀρχαὶ ἐξασφαλίζουσαι τὸ ἑνιαῖον αὐτῶν. Ἀκριβῶς δὲ ἡ ἔλλειψις ἑνωτικῶν ἀρχῶν ἐν αὐταῖς ἐπήνεγκε πάμπολλα κακὰ διὰ τῆς δημιουργίας ἀτομικῶν ἀντιθέσεων, αἵτινες οὐ μόνον παρεκώλυσαν ἀλλὰ καὶ ἔβλαψαν τὴν ἀνάπτυξιν αὐτῶν καὶ γενικώτερον τοῦ ὅλου ἡμῶν διανοητικοῦ βίου». (Ἐν τῷ «Ἐλευθέρῳ Βήματι» τῆς 8ης ἰουνίου 1924).

«Ἡ ἔκθεσις τῶν ζητημάτων πρέπει νὰ εἶναι οὐ μόνον ἱστορικὴ ἀλλὰ καὶ συγκριτική. Ὁ δὲ λόγος δι' ὃν ζητοῦμεν τοιαύτης ἐκτάσεως ἐνασχολήσεις ὀφείλεται εἰς τὴν ἀνάγκην νὰ προσδώσωμεν εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Σπουδὰς ἱστορικὴν καὶ πραγματικὴν ἑνότητα, ἵνα κυριαρχήσῃ οὕτως ἐν τῇ ἐρεύνῃ τοῦ ἑλληνικοῦ βίου, ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς, ἡ ἀντίληψις τῆς ἀδιασπάστου αὐτοῦ συνεχείας, οὐχὶ χάριν ἁπλῆς τέρψεως ἢ πρὸς ἱκανοποίησιν ἀσκόπου ἐγωιστικῆς ἰδεολογίας, ἀλλὰ πρὸς ἐπιδίωξιν ἐπιστημονικῶν ὠφελημάτων καὶ ἐκ λόγων πρακτικῆς φύσεως. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν ταύτην ἡ ἀπόπειρα... εἶναι ἀξιέπαινος καὶ ἐπιτυχής, προδίδουσα εὐρύτητα ἐπιστημονικῶν βλέψεων, πηγάζουσαν ἐκ τοῦ πνεύματος τῆς ἑνότητος καὶ τῆς συστηματικότητος, ὅπερ πρέπει νὰ ἐπικρατῇ ἐν ταῖς Ἑλληνικαῖς Σπουδαῖς. Ἡ μονομέρεια καὶ ἡ ἔμμονος προσήλωσις εἴς τινα τῶν φάσεων τοῦ ἱστορικοῦ ἡμῶν βίου οὔτε σκόπιμος οὔτε ἐπιστημονικῶς συμφέρουσα εἶναι. Δυστυχῶς αἱ Ἑλληνικαὶ Σπουδαὶ ἔχουσι παραμεληθῇ κατὰ τὰ τελευταῖα ταῦτα ἔτη μέχρι σημείου κινοῦντος τὴν ἀπογοήτευσιν. Διὰ τοῦτο ἀποτελεῖ καθῆκον ἱερὸν οὐ μόνον πρὸς τὴν Ἑλλάδα ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν ἐπιστήμην ἡ ἀναρρίπισις καὶ ἐνίσχυσις αὐτῶν». (Ἐν τῷ «Ἐλευθέρῳ Βήματι» τῆς 28ης νοεμβρίου 1924).

«Μόνον διὰ διαρκοῦς ἐπικοινωνίας τῶν ἐπιστημονικῶν ἑταιρειῶν καὶ τῶν καθιδρυμάτων, ὑφ' ὧν ἐρευνᾶται παρ' ἡμῖν ὁ Ἑλληνικὸς Κόσμος, εἶναι δυνατὸν νὰ προέλθῃ ταχέως θετικὸν ἔργον. Πρὸς τοῦτο ὅμως ἀπαιτεῖται ἑνιαῖος ὀργανισμὸς ἐρεύνης ἱκανὸς νὰ ἐπιτύχῃ τῆς μεθοδικῆς συστηματοποιήσεως τῶν μελετῶν. Ἡ κοινὴ συνεργασία ἐγγυᾶται τὴν ἀποφυγὴν σπατάλης χρόνου πρὸς ἐκτέλεσιν τῶν αὐτῶν ἐργασιῶν, αἵτινες γίνονται ὑπὸ διαφόρων προσώπων ἢ ἑταιρειῶν. Πρέπει λοιπόν, ὅπως αἱ περὶ τὰς Ἑλληνικὰς Σπουδὰς ἀσχολούμεναι ἑταιρεῖαι καὶ τὰ ἐπιστημονικὰ καθιδρύματα τεθῶσι ὑπὸ ἑνιαίαν διοίκησιν, ὥστε νὰ ἐργάζωνται ἐν τροχιᾷ ἀπολύτως ὁμοίᾳ· ὡς ἐκ τούτου, ἐπιβάλλεται ἡ συνένωσις αὐτῶν ἐν μιᾷ ἑταιρείᾳ ἐργασθησομένῃ ἐπὶ τῇ βάσει σαφῶς προδιαγεγραμμένου σχεδίου καὶ ἐπιδιωκούσῃ ἑνιαίους σκοπούς. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον θὰ διανοίξωμεν νέους ὁρίζοντας εἰς τὰς Ἑλληνικὰς Σπουδὰς καὶ νέας ὁδοὺς ἐπὶ ἐδάφους οὗτινος ἡ ἐκμετάλλευσις δὲν ἐπεδιώχθη εἰσέτι, θὰ καλλιεργήσωμεν ταύτας ὑπὸ νέας ὅλως ἐπόψεις, θὰ βελτιώσωμεν τὰς μεθόδους τῆς ἐρεύνης, θὰ τακτοποιήσωμεν τὰ ἐπικρατοῦντα σήμερον συστήματα, θὰ συντονίσωμεν ἐπωφελέστερον τὰς σχετικὰς μελέτας καὶ θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τῆς ἐπιστημονικῆς συστηματοποιήσεως αὐτῶν. Διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἑνότητος τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν θὰ δημιουργηθῶσιν ἰσόρροποι ἀντιλήψεις περὶ τῶν ποικίλων φάσεων τοῦ ὅλου βίου ἡμῶν καὶ θὰ παύσωσιν αἱ παρατηρούμεναι αὐθαιρεσίαι ἐν τῇ ἐξερευνήσει ἢ τῇ κρίσει ταύτης ἢ ἐκείνης τῆς ἐκδηλώσεως αὐτοῦ. Ἐπιτακτικὸν ἐθνικὸν καθῆκον ἐπιβάλλει νὰ θέσωμεν τὰς βάσεις δημιουργίας αὐτοτελοῦς καὶ πρωτοτύπου ἐπιστημονικοῦ βίου. Καὶ θὰ ἐπιτύχωμεν τούτου ἐὰν ἀφιερωθῶμεν εἰς τὴν καλλιεργίαν τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν καθ' ὃ σύστημα καὶ μέθοδον ὑπέδειξα ἀνωτέρω». (Ἐν τῷ «Ἐλευθέρῳ Λόγῳ» τῆς 25ης ἰανουαρίου 1925).

Ἡ ἐφαρμογὴ τῶν ὑποδειχθέντων ἀνωτέρω δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ προέλθῃ ἐκ πρωτοβουλίας ἰδιωτικῆς, ἕνεκα ἀλληλοσυγκρουομένων συμφερόντων, δεδομένου ὅτι οἱ πλεῖστοι των ἐν Ἑλλάδι ἐπισήμων ἐκπροσώπων τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν εἶναι ἀρρήκτως συνδεδεμένοι μετὰ ἐπιστημονικῶν ἑταιρειῶν εἰς ὧν τὴν δρᾶσιν ὀφείλουσι τὴν ἐπιστημονικὴν καὶ κοινωνικὴν σταδιοδρομίαν αὐτῶν. Ἑπομένως, μόνον διὰ κρατικῆς ἐπιβολῆς αἱ Ἑλληνικαὶ Σπουδαὶ θὰ λάβωσιν ἑνιαίαν κατεύθυνσιν, ἥτις θὰ ἐκδηλωθῇ ἐμπράκτως διὰ τῆς δημιουργίας κατὰ πρῶτον ἰδίου ἱδρύματος.

Ἐν Ἑλλάδι ἐχθροὶ ἄλλοι μὲν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου ἄλλοι δὲ τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν καὶ ἄλλοι ἀμφοτέρων εἶναι οἱ κομμουνισταί, οἱ λογοτέχναι, ἐξαιρέσει ἐλαχίστων, καὶ ὁ συρφετὸς τῶν διανοουμένων. Πάντες οὗτοι βάλλουσι κατὰ τῆς παραδόσεως[1] καὶ τῆς ἐπιστήμης[2], οἱ πρῶτοι διότι ἡ ἐξόντωσις τῆς ἐθνικῆς ἰδέας (ὅρα «Ἐπιστημολόγον» ἐν σ. 498 καὶ 523) προλεαίνει τὸ ἔδαφος πρὸς ὑποδού-

[1] Στόχος τῶν ἀνθελληνικῶν τούτων ἐνεργειῶν εἶναι ἡ ἐθνικὴ γλῶσσα, ἡ ἑλληνικὴ ἱστορία, τὰ ἐθνικὰ ἰδανικά. Καταπολεμεῖται δηλαδὴ πᾶν ὅ τι συνδέει τὸν σημερινὸν Ἑλληνισμὸν μετὰ τῶν προγενεστέρων ἑλληνικῶν περιόδων καὶ ἀποτελεῖ στοιχεῖον ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ τῆς ἐννοίας τοῦ ἔθνους. Ἄνευ ἐνατενίσεως πρὸς τὸ μέλλον, ἄνευ σκοπῶν ἐθνικῶν, πρὸς πραγματοποίησιν τῶν ὁποίων νὰ τείνῃ σύμπαντος τοῦ ἔθνους ἡ δρᾶσις, δὲν νοεῖται τὸ ἔθνος ὡς ὀντότης φυλετική. Ἀλλὰ τὸ μέλλον εἶναι δημιούργημα τοῦ παρόντος, ὅπερ τρέφει, ἐμπνέει καὶ καθοδηγεῖ τὸ παρελθόν. Ἵνα λοιπὸν νεκρωθῇ καὶ ἐξαφανισθῇ ἡ ἐθνικὴ ἰδέα πρέπει νὰ ἐκλείψῃ ἡ ἀέννασς πηγὴ ἐξ ἧς αὕτη πηγάζει καὶ νὰ καταπολεμηθῇ τὸ πανίσχυρον μέσον διατηρήσεως καὶ ἐπιρρώσεως αὐτῆς, δηλαδὴ τὸ παρελθὸν καὶ ἡ παράδοσις. Ἐπειδὴ δὲ αἱ Ἑλληνικαὶ Σπουδαί, ἡ ἐπιστημονικὴ δηλονότι ἔρευνα, ζωντανεύουσι τὸ ἑλληνικὸν παρελθόν, καὶ ἐμφανίζουσι τοῦτο εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος οἷον πράγματι εἶναι, οὕτω δὲ συγκρατοῦσι τοῦτο ἐν τῇ ὁδῷ τῶν ἐθνικῶν ἐπιδιώξεων, ἡ καταπολέμησις τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης τοῦ ἑλληνικοῦ παρελθόντος ἐπιβάλλεται εἰς πάντα ἐχθρὸν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου. Καὶ περὶ μὲν τῶν κομμουνιστῶν οὐδὲν ἔχομεν νὰ προσθέσωμεν, διότι πᾶν ὅ τι ἐγκολποῦνται ἐξυπηρετεῖ τοὺς ἐγκληματικοὺς σκοποὺς αὐτῶν. Πῶς νὰ χαρακτηρίσωμεν ὅμως τοὺς ἐμφανιζομένους ὡς ἀστοὺς δημοτικιστάς, οἵτινες φονεύοντες τὴν γραπτὴν παράδοσιν τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, προβάλλουσιν ὡς ἰδανικὸν ἐθνικῆς ἀναγεννήσεως τὸν γλωσσικὸν δημοτικισμόν, ὃν θεωροῦσιν ὡς πανάκειαν πάσης νόσου καὶ πάσης μαλακίας αὐτῶν; Ἀλλὰ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ νοηθῇ ὁ Ἑλληνισμὸς ἄνευ τῆς μακραίωνος ἱστορικῆς αὐτοῦ παραδόσεως; Ὅταν δὲ κοπῇ τὸ νῆμα τῆς γραπτῆς γλωσσικῆς παραδόσεως, τί θὰ ἀπομείνῃ ὡς δεσμὸς καὶ ὡς στήριγμα τῆς ἐθνικῆς ἑνότητος, πέρα τῆς δυσώδους ἀποπνοίας τῶν βολιτίνων ἐγκεφάλων τῶν ἀνθρώπων τούτων; Τὴν τακτικὴν ταύτην καταγγέλλομεν ὡς ἐπικινδυνωδεστέραν καὶ αὐτῆς τῆς κομμουνιστικῆς, διότι ὑπὸ τὸ πρόσχημα φροντίδος περὶ τοῦ μέλλοντος τοῦ ἔθνους καὶ φωτισμοῦ τοῦ λαοῦ ὑποσκάπτονται ὑπούλως καὶ συστηματικῶς τὰ θεμέλια τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὅστις οὕτως ὁδηγεῖται πρὸς ἐθνικὴν ὑποδούλωσιν καὶ φυλετικὸν ἀφανισμόν.

[2] Ὁ κομμουνιστικὸς ἀφορισμός, ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ὄργανον τῆς κρατούσης τάξεως («τῆς ἄρχουσας τάξης») δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῶν πραγμάτων. Ἡ ἐπιστήμη οὐδὲ ἀριστοκρατικόν, οὐδὲ ταξικὸν χαρακτῆρα ἔχει, ἀλλ' ἀπολύτως δημοκρατικόν· ὡς ἐν τῇ δημοκρατίᾳ εἶναι μὲν πάντες οἱ πολῖται ἴσοι καὶ μετέχουσι τῶν κοινῶν ἀδιακρίτως κοινωνικῆς θέσεως, ἀλλ' ἐξ αὐτῶν καθίστανται κυβερνῆται τοῦ κράτους μόνον οἱ ἱκανοὶ πρὸς τοῦτο, οἱ διὰ τῆς διανοίας καὶ τοῦ χαρακτῆρος αὐτῶν ὑπερέχοντες, οὕτω καὶ εἰς τὸν ναὸν τῆς ἐπιστήμης εἰσέρχεται μὲν ἐλευθέρως πᾶς τῆς ἀληθείας ἐραστὴς ἢ ἐρευνητής, ἀλλὰ μόνον οἱ διὰ τῶν ἐπιτευγμάτων αὐτῶν προαγαγόντες τὴν ἔρευναν τῆς ἀληθείας καὶ εὐρύναντες τὴν γνῶσιν ταύτης ἀναδείκνυνται τῶν ἐπιστημῶν ἱεροφάνται καὶ κινοῦσι τῶν ὁμοτέχνων τὸν σεβασμὸν καὶ τὴν ἐκτίμησιν. Καὶ εἶναι πάντες οὗτοι ἐν μεγίστῃ πλειοψηφίᾳ τέκνα τοῦ λαοῦ, ἐν μέσῳ στερήσεων πολλῶν καὶ δοκιμασιῶν δυσπεριγράπτων κατορθώσαντες νὰ προσπελάσωσι τὴν κορυφὴν τῆς ἐπιστημονικῆς σκέψεως. Ἀλλὰ καὶ ὁ διχασμὸς τῆς ἐπιστήμης εἰς δεξιὰν καὶ ἀριστερὰν εἶναι αὐθαίρετος. Ἡ ἐπιστήμη ἡ ἀξία τοῦ ὀνόματος αὐτῆς εἶναι μία καὶ ἔχει ἕνα καὶ τὸν αὐτὸν σκοπόν: τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας, ἀδιαφοροῦσα ἂν αὕτη ἀποβῇ ὠφέλιμος τοῖς ἀνθρώποις (ὅρα «Ἐπιστημολόγον» ἐν σ. 63, 64 καὶ 135). Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα αὐθαιρέτου δογματισμοῦ, ἀλλὰ καρπὸς μακρῶν ἐνασχολήσεων καὶ μελετῶν τῶν ἐπιστημόνων, ὑποβληθεισῶν εἰς αὐστηρὸν κριτικὸν ἔλεγχον. Αὔριον νεώτεραι ἔρευναι πιθανὸν νὰ ἀντικαταστήσωσι δι' ἄλλων ἰσχυούσας σήμερον ἀληθείας, ἀλλὰ τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι πρέπει νὰ ἀπαρνώμεθα αὐτὰς ἐπὶ τῷ λόγῳ, ὅτι θὰ ἀνατραπῶσι πιθανῶς ἐν τῷ μέλλοντι. Οἱ ἀληθεῖς ἐπιστήμονες δὲν θεωροῦσι τὰς ἐπιστημονικὰς ἀληθείας ὡς ἐχούσας ἀπρόσβλητον κῦρος. Ὁ διάσημος γάλλος μαθηματικὸς Henri Poincaré εἶπε τὴν μεγάλην ἀλήθειαν ὅτι μόνον «ἐπιπόλαιος παρατηρητὴς ὑπολαμβάνει τὰς ἐπιστημονικὰς ἀληθείας ὡς ἀνεπιδέκτους ἀμφισβητήσεως». Ἡ ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια οὔτε μερίζεται οὔτε βαθμολογεῖται ἀναλόγως τοῦ χρησιμοθηρικοῦ περιεχομένου αὐτῆς, διότι, ὡς ὀρθῶς ὑπεστήριξεν ὁ γερμανὸς φιλόσοφος Wundt, αὕτη ἀποβλέπει πρωτίστως εἰς ἱκανοποίησιν τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως. Δὲν ὑπάρχει ἑπομένως δεξιὰ καὶ ἀριστερὰ ἐπιστήμη, ἀλλὰ μόνον ἐπιστήμονες καὶ ἀνεπιστήμονες. Οἱ πρῶτοι, ἔχοντες ὡς ἀρχὴν ὅτι πρέπει νὰ ἀμφιβάλλωσι περὶ τῶν πάντων, ἀσχολοῦνται διαρκῶς εἰς ἔλεγχον τῶν ἐξευρημένων καὶ ἀνεύρεσιν νέων ἀληθειῶν. Οἱ δεύτεροι ἀρκοῦνται εἰς τὰ παραδεδομένα, ἢ προσπαθοῦσι νὰ συμβιβάσωσι τὴν ἐπιστημονικὴν αὐτῶν συνείδησιν πρὸς τὰ κατὰ συνθήκην ψεύδη ἢ πρὸς ἰδιοτελεῖς σκοπούς. (Τὰς ἀποδείξεις δι' ὧν ἀνατρέπεται ἡ κομμουνιστικὴ κατὰ τῆς ἐπιστήμης κατηγορία ἀνέπτυξα ἐν τῷ «Ἐπιστημολόγῳ» σ. 414—416 διὰ τοῦ ἄρθρου μου «Χαρακτὴρ καὶ σκοπὸς τῆς ἐπιστήμης»).

λωσιν καὶ ἐξαφάνισιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ[1], οἱ δεύτεροι διότι ἀγωνίζονται pro domo sua, δεδομένου ὅτι διὰ τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν καταπολεμεῖται καὶ τὸ πνεῦμα τῆς ὡραιοπαθείας[2], ὅπερ εἶναι ἐκδήλωσις κοινωνικῆς διαφθορᾶς καὶ ἐθνικῆς ἀποχαυνώσεως, καὶ οἱ τρίτοι διότι ἡ ἄρνησις εἶναι τὸ μόνον στοιχεῖον τῆς κολοκυνθώδους διανοίας αὐτῶν[3]. Τὴν ἐπιστημονικὴν τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου ἔρευναν,

[1] Ὀφείλω νὰ ὁμολογήσω, ὅτι τὰς κομμουνιστικὰς ἐνεργείας ὑποβοηθεῖ σημαντικῶς ἡ κρατικὴ ἀποσύνθεσις, ἣν κατεργάζονται ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν ἡ κυβερνητικὴ σῆψις, ἡ πολιτικὴ διαφθορὰ καὶ ἡ κομματικὴ φαυλοκρατία, ἡ χαλάρωσις τῶν οἰκογενειακῶν δεσμῶν καὶ τῆς κοινωνικῆς πειθαρχίας, ἥτις εἶναι ἀπότοκος τῆς μέχρι ἀναρχίας ἐκφυλιζομένης τεχοδιωκτικῆς ῥοπῆς τῆς σημερινῆς γενεᾶς, ἡ ἀνήθικος κυριαρχία τοῦ πλούτου καὶ ἡ ἐν ὀνόματι τῆς δῆθεν προόδου περιφρόνησις πρὸς τὰς ἠθικὰς ἀξίας καὶ δὴ καὶ τὴν ὑπάτην πασῶν, τὴν ἀξίαν τῆς πατρίδος, ἣν καλλιεργεῖ ἡ ἀντεθνικὴ «ἐκπαιδευτικὴ μεταρρύθμιση» διὰ τῶν ἐν τῇ ἐκπαιδεύσει ἀνατροπέων, τῇ κρατικῇ ἀνοχῇ καὶ ὑπὸ τὴν προστασίαν πολιτικῶν τινων μὴ δυναμένων νὰ καυχηθῶσιν ἐπὶ ἠθικῇ εὐρωστίᾳ. Πρὸς ἀποτροπὴν τοῦ κακοῦ ἀγωνίζονται ἐφημερίδες τινὲς καὶ περιοδικά, ἱδρύθη δὲ καὶ ἡ «Ἑλληνικὴ ἐθνικὴ ἑταιρεία ἠθῶν καὶ παραδόσεων», ἥτις διακηρύττει ὅτι «Τὰ ἤθη καὶ αἱ παραδόσεις τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀπὸ ἀρχαιοτάτων χρόνων μέχρι σήμερον διαφυλαχθεῖσαι ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, ἀπετέλεσαν πάντοτε, ὡς καὶ νῦν, τὴν συνεκτικὴν δύναμιν τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς. Εἰς τὴν δύναμιν ταύτην καὶ μόνην ὀφείλει ἡ κοινωνία τὴν μὴ ὁριστικὴν ἀποσύνθεσιν, πρέπει δὲ νὰ ἀποτελέσῃ αὕτη τὸ θεμέλιον τῆς ἀναδημιουργίας ἡμῶν».

[2] Ἐν τῷ περιοδικῷ «Κύκλῳ» (β' 376) ὁ Π. Βλαστὸς ἐτόλμησε νὰ γράψῃ τὰ ἑξῆς: «Σας κάνω πεσκέσι τον Αρχιμήδη παραγεμιστό με τον Αρίσταρχο, φτάνει να μου ξετρυπώσετε από καμιάν αμμουδερή αλησμονιά ας είναι κ' ένα χαμένο δράμα του Αισχύλου η κωμωδία του Αριστοφάνη....Ποίηση θα πει ψυχή και διάνοια ενώ η επιστήμη δουλέβει με την ύλη (=τα γεγονότα) και τη διάνοια. Κι όσο ακόμα έχω τη δύναμη να το λέω, θα βάζω την ποίηση πιο ψηλά από την επιστήμη, τη βουνίσια Μούσα από την ψιλόλογη νοικοκυρά». Τοιαῦται ἀντιλήψεις εἶναι ἀσυμβίβαστοι πρὸς τὸ ἀρχαιοελληνικὸν πνεῦμα, οὗτινος τὰ δημιουργήματα ἀντιπαραβάλλονται πρὸς τὴν ἐπιστήμην, καὶ ἀνάξιαι τῆς ἐποχῆς τῶν πνευματικῶν φώτων ἣν διανύομεν. Ἀλλ' οὔτε καὶ εἶναι δυνατὴ τοιαύτη ἀξιολογικὴ σύγκρισις καὶ τοποθέτησις τῆς ποιήσεως καὶ τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, διότι ἀμφότεραι ἀποτελοῦσι στοιχεῖα ἀπαραίτητα καὶ πολύτιμα τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Προκειμένου δὲ περὶ τῆς Ἑλλάδος, ἧς ἡ νεολαία κατὰ τὸ πλεῖστον ἔχει καταληφθῆ ὑπὸ λογοτεχνικοῦ παραληρήματος, τοιαῦται συγκρίσεις εἶναι καὶ ἄκρως ἐπικίνδυνοι. Διότι παρ' ἡμῖν τὰ λογοτεχνικὰ προϊόντα τῶν καλῶν τῆς Ἑλλάδος χρόνων θεωροῦνται ὡς «προκατακλυσμιαῖα ἀπολιθώματα» (Σ. Μελᾶς), ἡ δὲ μελέτη αὐτῶν προσιδιάζει εἰς σχολαστικοὺς καὶ καθυστερημένους ἀνθρώπους, οἱ ὁποῖοι δὲν εἶναι «μπασμένοι στὴ ζωή», δὲν ἔχουσιν «ἐσώψυχες ταραχές», δὲν εἶναι «λεύτερα πνεύματα» καὶ «λυτρωμένα ἄτομα». Πάντες λοιπὸν οἱ ἐμφορούμενοι τοιούτων ἰδεῶν, οἱ ὁποῖοι ἀποτελοῦσι τὰ ἐνακόσια ἐνενήκοντα ἐννέα χιλιοστὰ τῆς «σύγχρονης διανόησης», ἀντιπροβάλλουσιν εἰς τὴν ἐπιστήμην τὰ ἐλεεινὰ στιχουργήματα αὐτῶν καὶ οὕτω τὴν θέσιν τῶν τραγῳδιῶν τοῦ Αἰσχύλου καταλαμβάνουσιν «Οἱ διθύραμβοι τῆς μελωδοπλάνταχτης ἅρπας». Ἐκ τῆς ἰδέας δὲ ὅτι σύμπασα ἡ ἀνθρωπίνη γνῶσις δὲν ἀξίζει ὅσον δύο ἡμιστίχια ἀφορμώμενοι οἱ νέοι ἀσχολοῦνται εἰς τὴν στιχοπλοκίαν, περιφρονοῦσι τὴν ἐπιστήμην καὶ μεταβάλλονται εἰς κηφῆνας καὶ κοινωνικὰ παράσιτα. Ἡ ποιητικὴ αὕτη λύμη ἐμάστιζε καὶ τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν τῶν κλασσικῶν χρόνων, τὴν ἀγανάκτησιν τῆς ὁποίας διηρμήνευσε καταλλήλως ὁ Πλάτων. Ἡ μεγάλη καὶ βαρεῖα πνευματικὴ κληρονομία τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἀποτελεῖ τὸ ὑπερφυέστατον τῶν δημιουργημάτων τοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ κατ' ἀκολουθίαν εἶναι πλέον ἢ ἐπαρκὴς πρὸς μόρφωσιν καὶ διαπαιδαγώγησιν τοῦ ἔθνους. Ἀλλὰ τὸν πολιτισμὸν τοῦτον, ὃν ἐδημιούργησαν οἱ μέγιστοι τῶν ἡρώων τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος, πρέπει νὰ θαυμάζωμεν καὶ νὰ χρησιμοποιῶμεν ὡς μέσον παιδεύσεως, διότι ἀποτελεῖ σχολεῖον ἀρετῆς καὶ αὐτοθυσίας, διότι σφυρηλατεῖ τὸ ἐθνικὸν φρόνημα, διότι τὴν ἔννοιαν τῆς πατρίδος τίθησιν ὑπεράνω πάσης ἐπιδιώξεως καὶ παντὸς συμφέροντος, διότι ἀναβλύζει ἐξ αὐτῆς τῆς ἑλληνικῆς ζωῆς, διότι εἶναι ζωοποιὸς καὶ ἐθνοποιὸς δύναμις. Ταῦτα πάντα ὅμως εἶναι ἄσχετα πρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ὡραιοπαθείας, τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐξοντωθῇ ἀμειλίκτως, διότι χωρὶς νὰ ὑπερμαχῇ τῆς κλασσικῆς μορφώσεως, ἥτις ἀποτελεῖ ὑγιεστάτην ἐθνικὴν καὶ κοινωνικὴν ἀγωγὴν καὶ καλλιεργεῖ πραγματικῶς τὴν καλαισθησίαν, χρησιμοποιεῖ τὰ ὀνόματα διανοητικῶν ἡρώων, ὅπως συγκαλύψῃ καὶ δικαιολογήσῃ ἰδέας ἀντιθέτους καὶ πρὸς τὸ ἀρχαῖον πνεῦμα καὶ πρὸς τὰς σημερινὰς ἀντιλήψεις, ἐπὶ πλέον δὲ καταστρεπτικὰς διὰ τὴν σύγχρονον ἑλληνικὴν γενεάν, ἥτις ψυχικῶς καὶ πνευματικῶς εὑρίσκεται μακρὰν τῆς πραγματικότητος. (Τὰ κατὰ τῆς ἐπιστήμης κηρύγματα τῆς ὡραιοπαθείας καὶ τῆς λεγομένης ἐλευθέρας σκέψεως ἀνήρεσα διὰ μακροτέρων ἐν τῷ «Ἐπιστημολόγῳ» σ. 134—135 καὶ 447—449. Ὅρα ὡσαύτως τὰ ἐν σ. 45—47 εἰρημένα καὶ τὸ ἐν σ. 531 ἄρθρον «Ὁ νέος Πλάτων Γρηγόριος Ξενόπουλος»).

[3] Χαριεστάτην εἰκόνα τοῦ ἕλληνος διανοουμένου ὅρα ἐν τῷ «Ἐπιστημολόγῳ» σ. 524.

ἤτοι τὰς Ἑλληνικὰς Σπουδάς, χαρακτηρίζουσιν ὡς ὀπισθοδρομικότητα[1] καὶ σχολαστικισμόν [2], τὸν δὲ ἑλληνικὸν πολιτισμόν, καὶ δὴ καὶ τῶν χρόνων τῆς μεγάλης

[1] Ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀδικωτάτην καὶ κακοηθεστάτην ταύτην κατηγορίαν ὅρα ἐν τῷ «Ἐπιστημολόγῳ» σ. 249 καὶ 328.

[2] Ἐπιστήμων ὅστις δὲν εἶναι σχολαστικὸς αὐλίζεται ἔξω τοῦ περιβόλου τῆς ἐπιστήμης· διότι οἱ σκοποὶ αὐτῆς δὲν πληροῦνται, ὅταν ἡ ἐπιστημονικὴ ἐργασία στερῆται ἀκριβείας καὶ ὀρθότητος, δηλαδὴ προσόντων ἐπιτυγχανομένων διὰ μακροχρονίου, ἐπιμελοῦς καὶ ἐπιμόνου ἐρεύνης μεμονωμένων γεγονότων ἢ πραγμάτων. Ἡ προσήλωσις ἐπὶ ὡρισμένου ἀντικειμένου πρὸς ἀκρίβωσιν τῶν κατ' αὐτὸ εἶναι μὲν διὰ τοὺς ἀμυήτους ἔργον ἀνιαρὸν καὶ ἀνωφελές, ὅμως ἀποτελεῖ τὴν μόνην πραγματικὴν ὁδὸν πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ δικαιοῦται τοῦ τίτλου τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας. Ἀναμφισβητήτως σχολαστικὸς εἶναι ὁ φυσιοδίφης ὁ μελετῶν ἐπὶ ἔτη ἢ δι' ὅλης τῆς ζωῆς αὐτοῦ ὡρισμένον εἶδος ἐντόμων, ἢ ὁ ἀνατόμος ὁ μοχθῶν νὰ προσδιορίσῃ τὴν θέσιν ἢ τὴν λειτουργίαν νεύρου τινός, ἢ ὁ ἰατρὸς ὁ συνάγων χιλιάδας παρατηρήσεων πρὸς σπουδὴν ἀσημάντου περιπτώσεως ἀσθενείας τινός, ἢ ὁ νομικὸς ὁ ἀσχολούμενος νὰ ἑρμηνεύσῃ παράγραφόν τινα ἑνὸς τῶν πολλῶν ἐδαφίων νόμου τινός, ἢ ὁ χημικὸς ὁ πειραματίζων χιλιάδας φοράς, ἵνα ἀποχωρίσῃ οὐσίαν τινὰ ἀπὸ ἄλλης, ἢ ὁ ἀστρονόμος ὁ διεξάγων ἐπὶ δεκάδας ἐτῶν μαθηματικοὺς ὑπολογισμοὺς πρὸς καθορισμὸν τῆς κινήσεως ἀστέρος τινός, ἢ ὁ μαθηματικὸς ὃν ἀπασχολεῖ καθ' ὅλην τὴν ζωὴν αὐτοῦ ἡ ἐπίλυσις ἀλγεβρικῆς τινος ἐξισώσεως. Καρπὸς χιλιάδων τοιούτων λεπτομερειῶν εἶναι αἱ γενικαὶ ἐπιστημονικαὶ ἰδέαι. Ἵνα δυνηθῇ ὁ ἀστρονόμος νὰ προσδιορίσῃ τὴν κίνησιν τῶν οὐρανίων σωμάτων, πρέπει νὰ γινώσκῃ καὶ τοῦ μικροτάτου ἀστέρος τὴν θέσιν καὶ τὴν πορείαν. Ἵνα συλλάβῃ ὁ νομικὸς τὴν ἔννοιαν τοῦ δικαίου, πρέπει προηγουμένως νὰ μελετήσῃ λεπτομερῶς τὴν νομοθεσίαν καὶ νὰ ἐμβαθύνῃ ἐν αὐτῇ. Ἵνα εἰσδύσῃ εἰς τὰ μυστήρια τῆς φύσεως ὁ φυσικός, πρέπει νὰ λεπτολογήσῃ περὶ πάσης μορφῆς ἐνεργείας, καὶ ἐνῷ καταλήγει εἰς συμπεράσματα, ἄλλος μετ' αὐτὸν προβαίνει ἐξ ὑπαρχῆς εἰς τὰς αὐτὰς ἐρεύνας, πολλάκις λεπτομερεστέρας καὶ μᾶλλον ἀνιαρὰς τῶν πρώτων. Ἵνα ἐξηγήσῃ ὁ βιολόγος τὴν λειτουργίαν ζῶντος ὀργανισμοῦ, πρέπει νὰ προβῇ εἰς χιλιάδας παρατηρήσεων, αἵτινες φαίνονται μὲν μηδαμιναὶ καθ' ἑαυτάς, ἀλλ' εἶναι ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ πρὸς συναγωγὴν τῶν βιολογικῶν νόμων. Πῶς ἄλλως εἶναι δυνατὴ ἡ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης; Τί δὲ πέρα τούτων πράττει ὁ φιλόλογος, ὅταν ἀκριβολογῇ ἐν τῇ ἐπιστήμῃ αὐτοῦ, ὥστε οἱ «ἄνθρωποι τῆς ὑψηλῆς διανοήσεως» νὰ λοιδορῶσιν αὐτόν τε καὶ τὸ ἔργον αὐτοῦ; Φαντασθῆτε μαθηματικὸν ἰσχυριζόμενον, ὅτι εἶναι σχολαστικισμὸς ἡ γνῶσις τῆς ἀριθμητικῆς· ἢ ἰατρὸν ὑπολαμβάνοντα σχολαστικισμὸν τὴν γνῶσιν τῆς ἀνατομικῆς τοῦ ἀνθρώπου· ἢ δικαστικὸν νομίζοντα, ὅτι εἶναι ἀνάξιον τῶν ὑψηλῶν του καθηκόντων ἡ ἐνασχόλησις περὶ τὰς λεπτομερείας τῶν νόμων· ἢ ἀρχιτέκτονα ὑπολαμβάνοντα ματαιοπονίαν τὴν τελείαν εὐθυγράμμισιν κτηρίου τινός· ἢ μηχανικὸν ἰσχυριζόμενον, ὅτι εἶναι περιττὸς ὁ ὑπολογισμὸς τῶν λεπτομερειῶν διὰ τὴν κατασκευὴν γεφύρας τινός· ἢ μηχανουργὸν ἀπορρίπτοντα ὡς ἄχρηστα τὰ μικρὰ μετάλλινα ἐλάσματα ἢ τοὺς συνδετικοὺς κρίκους μηχανῆς τινος. Ἀναλόγου βαρύτητος ἁμάρτημα εἶναι καὶ ἡ ἄγνοια τῆς γραμματικῆς, περὶ ἧς ὁμιλοῦσι μετὰ περιφρονήσεως οἱ λεγόμενοι «διανοούμενοι», ὡς ἐὰν εἶναι δυνατὸν νὰ νομίζηταί τις πεπαιδευμένος καίπερ ἀγνοῶν τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ. Τίς τῶν φυσικῶν, ἢ χημικῶν, ἢ βοτανικῶν, ἢ ζωολόγων, ἢ μηχανικῶν, ἐλεγχόμενος ὅτι ἀγνοεῖ ἐν πάσῃ ἀκριβείᾳ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ, θὰ ἐτόλμα νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι τοιαύτη μομφὴ δὲν προσιδιάζει εἰς ἐπιστήμονα πεπολιτισμένον καὶ ὅτι εἶναι ἀσυμβίβαστος πρὸς τὴν κρατοῦσαν τάσιν ἁπλοποιήσεως τῆς ἐπιστήμης; Διότι τοιούτους γελοίους ἰσχυρισμοὺς ἀντέταξεν ὁ τέως ἐν τῷ Πανεπιστημίῳ Ἀθηνῶν καθηγητὴς τῆς φιλολογίας Π. Λορεντζᾶτος εἰς τὴν κατηγορίαν, ὅτι ἀγνοεῖ τὴν ὀρθογραφίαν οὐ μόνον τῆς ἀρχαίας ἀλλὰ καὶ τῆς λαλουμένης ἑλληνικῆς: «ποιὸς μπορεῖ νὰ ὑποχρεώσει τὸ σημερινὸ πολιτισμένο Ρωμιὸ φιλόλογο, τὴ στιγμὴ ποὺ γίνεται λόγος γιὰ ἁπλοποίηση τῆς ἐτυμολογικῆς ὀρθογραφίας, ἀκόμα καὶ γιὰ κατάργησή της καὶ γιὰ τόσα ἄλλα πράγματα χρήσιμα καὶ πραχτικά, νὰ γράφει....» Ὥστε ἡ γνῶσις τῆς ἐπιστήμης ἐξαρτᾶται ἀπὸ «πραγμάτων πρακτικῶν καὶ χρησίμων», ὁ δὲ ἐπιστήμων δύναται καὶ νὰ ἀγνοῇ τὴν ἐπιστήμην αὐτοῦ ἐν ὀνόματι τῆς «ἁπλοποιήσεως» τῆς ἐπιστήμης. Ἀλλὰ πόθεν ἐπληροφορήθη ὁ τοιαύτας μωρίας ἀποστοματίσας καθηγητής, ὅτι ἡ ἐπιστήμη εἶναι ὠφελιμοκρατικὴ ἢ ὅτι ἐπιδιώκει τι πέρα τῆς ἱκανοποιήσεως τῶν ἀναγκῶν τῆς ἀνθρωπίνης νοήσεως; Ἄλλο τὸ ζήτημα, ὅτι αἱ ἐπιστημονικαὶ πρόοδοι εὑρίσκουσι καὶ πρακτικὰς ἐφαρμογὰς ὠφελίμους τῇ ἀνθρωπότητι. Ὁ ἀληθὴς ἐπιστήμων ἐπιδιώκει μόνον τὴν εὕρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ οὐδὲν πλέον.

Τί ζητοῦσιν, ἐπὶ τέλους, οἱ διανοούμενοι; Ἐργασίας ὑψηλῆς συνθέσεως καὶ δὴ καὶ καλλιτεχνικῆς μορφῆς, ἐν αἷς τὸ ὕψος καὶ ἡ δύναμις τῶν ἰδεῶν νὰ ἁμιλλᾶται πρὸς τὸ κάλλος τῆς ἐκφράσεως; Ἀλλὰ τῶν μεγάλων συνθετικῶν ἔργων ἐν τῇ ἐπιστήμῃ προηγήθησαν ἔρευναι τῶν ἐπὶ μέρους μακροχρόνιοι καὶ ἐπίπονοι, συναγωγὴ τεραστίου ὑλικοῦ λεπτομερεστάτων παρατηρήσεων, ὧν ἑκάστη ἐξήντλησε τὸ πλεῖστον τῆς ζωῆς διαπρεπῶν ἐπιστημόνων, συζητήσεις ἐπανειλημμέναι καὶ ἐξαντλητικαὶ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν τῶν ἐπιμάχων ζητημάτων. Ὅσοι δὲ τῶν ἐπιστημόνων ἐπρωταγωνίστησαν καὶ ὡς συγγραφεῖς μεγάλων συνθετικῶν ἔργων ἐστηρίχθησαν ἐπὶ τῶν προηγηθεισῶν ἐρευνῶν ἄλλων ἢ καὶ ἐπὶ ἰδίων.

ἀκμῆς, ἀποκαλοῦσι νεκρόν [1]. Οὕτω δὲ σκεπτόμενοι καὶ ἐκφραζόμενοι οἱ ἀχύρινοι ἄνθρωποι νομίζουσιν, ὅτι ἀποκτῶσι δικαίωμα ἀναφαίρετον ἵνα ὀνομάζωνται προοδευτικοί.

ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΙΚΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΚΑΘΟΛΟΥ

Ἡ ἐπιτυχὴς καλλιεργία τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν ἀπαιτεῖ ἀπαραιτήτως ἐπιστημονικὴν διάνοιαν Δυστυχῶς παρ' ἡμῖν ἐλάχιστοι εἶναι οἱ ἐμπεφορημένοι ἐπιστημονικότητος καὶ κατ' ἀκολουθίαν διαφερόμενοι περὶ τῆς προόδου αὐτῶν. Τὸ μέγιστον μέρος τῶν λειτουργῶν τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ τῶν φοιτητῶν οὐ μόνον ἀδιαφορεῖ περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, καὶ μάλιστα τῆς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου, ἀλλὰ καὶ ἀγνοεῖ στοιχειώδη πράγματα. Μελέται δὲ ὡς ἡ παροῦσα φαίνονται ὅλως ἀκατανόητοι καὶ ἄσχετοι πρὸς τὸ πνεῦμα τῶν ἐπαγγελματικῶν ἐπιδιώξεων καὶ τῆς διδακτικῆς ἀκινησίας καὶ νωθρότητος.

Κατωτέρω παρατίθενται γενικαί τινες σκέψεις ἐπιστημολογικοῦ χαρακτῆρος [2],

[1] Ἐν τῇ ἐφημερίδι «Νέῳ Κόσμῳ» τῆς 27ης σεπτεμβρίου 1933 ἐδημοσιεύθη ἄρθρον τοῦ πολιτευτοῦ Α. Μυλωνᾶ ἔχον οὕτως: «Ἀπὸ μίαν τραγικὴν παρεξήγησιν μία πολὺ μεγάλη μερὶς τῶν ἑλλήνων διάκειται ἐχθρικῶς πρὸς μίαν ζωντανὴν ἐθνικὴν πραγματικότητα, τὸν «δημοτικισμόν», ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν αὐτοῦ σημασίαν, τὴν ἔννοιαν τοῦ συγχρόνου ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ ὁποία περιλαμβάνει καὶ τὸ ζήτημα τῆς γλώσσης. Τρόφιμοι οἱ περισσότεροι τῶν γραμματισμένων ἑλλήνων τῆς λογίας παραδόσεως, θεωροῦν οἰκτρὰν παρακμὴν τὴν ἐξέλιξιν τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς, ἀπὸ τῆς κλασσικῆς ἐποχῆς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἐντεῦθεν, καὶ τὴν ζωντανὴν σημερινὴν γλῶσσαν ἀντιλαμβάνονται ὡς τὴν «ἐκχυδαϊσθεῖσαν» ἀρχαίαν ἑλληνικήν. Βέβαια, αἱ ἀντιλήψεις αὐταί, τὰς ὁποίας δύναταί τις νὰ χαρακτηρίσῃ ὡς ἀνεδαφικὸν ρωμαντισμόν, ἀπορρέουν ἀπὸ τὴν ἀνάμνησιν τοῦ κλασσικοῦ παρελθόντος, τὸ ὁποῖον, παρὰ τὸ μεγαλεῖον του, εἶνε πράγματι νεκρόν, καὶ ἀπὸ τὴν ψευτοπατριωτικὴν προσπάθειαν νὰ βαδίσωμεν ἐναντίον τοῦ ρεύματος τῆς ἐξελίξεως». Οἱ ἰσχυρισμοὶ οὗτοι εἶναι ἀποκυήματα φαντασίας καὶ προδίδουσιν ἄγνοιαν τῆς πραγματικῆς καταστάσεως τῆς ἐπιστήμης ἐν Ἑλλάδι. Διότι ἤδη ἀπὸ τοῦ Κοραῆ ὅ τε μεταγενέστερος καὶ ὁ μεσαιωνικὸς καὶ ὁ νεώτερος Ἑλληνισμὸς ἠρευνήθησαν ἐπισταμένως, μεθ' ὅσου διαφέροντος καὶ ἀγάπης καὶ οἱ κλασσικοὶ χρόνοι, ὑπὸ πλείστας ἐπόψεις καὶ δὴ καὶ γλωσσικήν, ἀπὸ τριακονταετίας δὲ αἱ βυζαντιακαὶ καὶ νεοελληνικαὶ σπουδαὶ ἀντιπροσωπεύουσι τὸ μέγιστον μέρος τῶν παρ' ἡμῖν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν. Ἀπόδειξις ἡ ἀπὸ τοῦ 1908 ἀρξαμένη σύνταξις ἱστορικοῦ λεξικοῦ τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ἡ ἵδρυσις λαογραφικοῦ ἀρχείου, ἡ σύστασις βυζαντιακοῦ μουσείου. Ἐὰν δὲ οἱ παρασχόντες εἰς τὸν Μυλωνᾶν τὰς ἀνωτέρω πληροφορίας ἦσαν κατηρτισμένοι ἐπιστημονικῶς θὰ ἐγίνωσκον τοὐλάχιστον τὰ κείμενα, ἅτινα παρετέθησαν ἐν τῷ β' κεφαλαίῳ τῆς εἰσαγωγῆς ταύτης καὶ θὰ ἦσαν ἐπιφυλακτικώτεροι ἐν τῇ διατυπώσει κρίσεων. Μετὰ τὰ ἀναπτυχθέντα δὲ καὶ ὑποστηριχθέντα ὑπ' ἐμοῦ περὶ τῆς ἑνότητος τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου καὶ τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, αἱ ἀνωτέρω αἰτιάσεις, αἵτινες ἀπὸ ἐτῶν πολλῶν ἐπαναλαμβάνονται στερεοτύπως ὑπὸ παντὸς δημοτικιστοῦ, ἀνατρέπονται ὁλοσχερῶς. Τὴν δὲ μωρίαν, ὅτι τὸ κλασσικὸν παρελθὸν εἶναι νεκρὸν ἀνεκάλεσεν ὁ γράψας ταύτην διὰ μεταγενεστέρου ἄρθρου δημοσιευθέντος ἐν τῷ «Ἐλευθέρῳ Βήματι» τῆς 24ης ἰανουαρίου 1935, ἐν ᾧ ζητεῖ «διαφώτισιν τῆς νεολαίας περὶ τῆς ἀπαραμίλλου πνευματικῆς ἀνθήσεως τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος καὶ περὶ τῆς θαυμαστῆς ἐξελίξεως τοῦ ὅλου ἐθνικοῦ βίου». (Ὅρα καὶ τὴν ἐν τῷ «Ἐπιστημολόγῳ» σ. 420 δημοσιευθεῖσαν ἀπάντησιν).

[2] Ἡ χρησιμότης τῆς ἐπιστημολογικῆς ταύτης καθοδηγήσεως ἀποβαίνει ἀναμφισβήτητος, ὅταν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι παρ' ἡμῖν δὲν συμβαίνει ὅ τι ἐν ταῖς ἐπιστημονικῶς προηγμέναις χώραις παρατηρεῖται ἄνευ σχεδὸν ἐξαιρέσεως, τοῦ νὰ εἶναι δηλαδὴ αἱ ἐπιστημολογικαὶ γνώσεις κτῆμα κοινὸν πάντων τῶν ἐπιστημόνων. Ἐκεῖ οἱ φοιτηταὶ λαμβάνουσι γνῶσιν τοῦ τρόπου τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας καὶ τῆς χρήσεως τῶν ὀργάνων αὐτῆς παρὰ τῶν καθηγητῶν, διὰ τῶν φροντιστηριακῶν ἀσκήσεων, τῆς ἀπὸ καθέδρας διδασκαλίας, τῶν κατ' ἰδίαν ἀναστροφῶν καὶ διὰ παμπόλλων ἐπιστημολογικῶν συγγραφῶν. Περὶ τῶν παρ' ἡμῖν συμβαινόντων ὅρα τὸ ἐν τῷ «Ἐπιστημολόγῳ» σ. 33—35 ἀνυπόγραφον ἄρθρον μου «Ἡ ἐπιστήμη καὶ ἡ σπουδὴ αὐτῆς».

ἀφ' ὧν πρέπει νὰ ἀφορμᾶται ὁ περὶ τὰς Ἑλληνικὰς Σπουδὰς ἐνασχολούμενος καὶ ὧν νὰ ἐμφορῆται ὁ ἐρευνητὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου. Αἱ παρατηρήσεις αὗται εἶναι χρήσιμοι α΄) διότι πασῶν σχεδὸν τῶν ἐπιστημῶν κλάδοι μετέχουσι τῶν Ἑλληνικῶν Σπουδῶν, καὶ β΄) διότι αὗται ἀντιπροσωπεύουσι μέγα μέρος τῆς ἐπιστημονικῆς ἡμῶν ζωῆς. Ἐπὶ πλέον δὲ παρέχονται ἀφορμὴν καὶ πρὸς ἀνατροπὴν κακοδοξιῶν τινων.

Ο ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ. Ὅταν λέγωμεν περί τινος ἐπιστήμονος, ὅτι ἔχει ἐπιστημονικὴν διάνοιαν νοοῦμεν, ὅτι εἶναι ἱκανὸς νὰ διακρίνῃ σαφῶς τὸ ἐπιστημονικὸν ἀπὸ τοῦ μὴ ἐπιστημονικοῦ, ὅτι κυριαρχεῖται ὑπὸ ἐπιστημονικοῦ αὐτοπεριορισμοῦ, ὅτι εἶπε νέα πράγματα καὶ ἀπέδειξε τὴν ἀλήθειαν αὐτῶν, ὅτι εἶναι εἰθισμένος νὰ ἀποδέχηται ὡς βέβαια τὰ ἐναργῶς ἀποδεδειγμένα [1], ὅτι ἔχει ἀποκτήσει τὴν ἕξιν, ὥστε νὰ μελετᾷ ἄνευ τῆς ἐλαχίστης προκαταλήψεως καὶ μετὰ λεπτολόγου προσοχῆς τὰ ἔργα τῶν πρὸ αὐτοῦ ἐπιδοθέντων ἐπιτυχῶς εἰς τὴν ἔρευναν ἢ τὴν ἐπίλυσιν τῶν ζητημάτων καὶ τῶν προβλημάτων περὶ ἃ καὶ αὐτὸς ἀσχολεῖται, ὅτι ἐπραγματεύθη ἐπίμαχα ζητήματα μετὰ διαθέσεως ἐπιστημονικῆς [2], ὅτι ἐν αὐτῷ οὐδέποτε ἡ φωνὴ τῆς καρδίας πνίγει τὴν φωνὴν τοῦ λογικοῦ. Ἀπαραιτήτως ὁ ἐπιστήμων, πλὴν τῆς ἐπιβεβλημένης γενικῆς μορφώσεως αὐτοῦ [3] ἐκ τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν καὶ τῆς παιδείας καθόλου πρέπει νὰ γινώσκῃ: α΄) τὴν ἱστορίαν τῆς οἰκείας ἐπιστήμης [4], β΄) τὴν παροῦσαν κατάστασιν αὐτῆς, γ΄) λεπτομερῶς τὸν κλάδον περὶ ὃν στρέφονται αἱ μελέται αὐτοῦ, δ΄) τὴν σχέσιν τῆς οἰκείας ἐπιστήμης πρὸς τὰς ἄλλας. Δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ὀνομασθῇ ἐπιστήμων ὁ κατέχων τὰς εἰδικὰς γνώσεις τοῦ κλάδου αὐτοῦ, ἀλλὰ στερούμενος γενικῆς ἐποπτείας καὶ ἀκριβοῦς γνώσεως τῆς ἱστορίας καὶ τῆς ὅλης κινήσεως τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ· συμβαίνει ἐνίοτε νὰ ἀσχοληθῇ οὗτος περί τι ἐπιστημονικὸν ζήτημα, ἀγνοῶν ὅτι ἐξηντλήθη τοῦτο ὑπ' ἄλλου, ἢ νὰ διατυπώσῃ γνώμας ἢ θεωρίας πρὸ πολλοῦ καταλυθείσας. Οὕτω δὲ δὲν εἶναι ἐφικτὴ ἀκριβὴς ἐκτίμησις τῆς ἀξίας τῆς οἰκείας αὐτῷ ἐπιστήμης, σαφὴς ἀντίληψις τῆς θέσεως ταύτης μεταξὺ τῶν ἐπιστημῶν, ἰσορροπία κρίσεως περὶ τῶν φάσεων ἑκάστης αὐτῶν

1 Οὐδεὶς συλλογισμὸς ὁσονδήποτε ἀληθοφανής, οὐδεμία ἐπινόησις ὁσονδήποτε εὐφυής, δύναται νὰ ἀποβῇ ἰσοδύναμος πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀπόδειξιν. Ἐν μὲν τῇ πρώτῃ περιπτώσει ἔχομεν ὑποθέσεις καὶ πιθανότητας, ἐν δὲ τῇ δευτέρᾳ βεβαιότητα. Ὅταν δὲ ὑπάρχωσι τὰ ἱστορικὰ τεκμήρια ἀλλὰ προτιμᾶται ὡς ἀσφαλεστέρα ἡ ἐκ τοῦ συλλογισμοῦ ἀπορρέουσα γνῶσις, τότε ἔχομεν αὐθαιρεσίαν, διότι συγχέεται ἡ ἀτομικὴ γνώμη, ἥτις εἶναι ἀπόρροια ἀκροβατικῆς εὐφυΐας, πολλάκις δὲ καὶ εὐεξάπτου φαντασίας, πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν τὴν βασιζομένην ἐπὶ δεδομένων.

2 «Ἡ ἐπιστημονικὴ διάθεσις χαρακτηρίζεται ἰδίως ἐκ τοῦ πάθους πρὸς ἐξακρίβωσιν τῶν γεγονότων, τῆς ἐπιφυλακτικότητος πρὸς βεβαίωσιν αὐτῶν, τῆς διορατικότητος ἐν τῇ παρατηρήσει καὶ τῆς συναισθήσεως τῆς ἀλληλουχίας τῶν πραγμάτων» (J. A. Thomson).

3 «Μόνη ἡ διὰ τῆς γενικῆς μορφώσεως προσγινομένη ὅσον ἔνεστι τελειοτάτη κριτικὴ ἑαυτοῦ καὶ ἔλεγχος, προφυλάττει τὸν ἐρευνητὴν ἀπὸ τῶν αὐθαιρεσιῶν καὶ πλανῶν, αἷς πάντοτε καὶ πανταχοῦ ὑπόκειται ἡ ἁπλῆ ἐμπειρία» (Karl Brugmann). Ὅρα καὶ τὰ ἐν τῷ «Ἐπιστημολόγῳ» σ. 33 σημ. 1 εἰρημένα.

4 Τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπιστήμης ἡμῶν πρέπει νὰ γνωρίζωμεν οὐ μόνον ἕνεκα «εὐγνωμοσύνης ὀφειλομένης εἰς τοὺς πρὸ ἡμῶν μοχθήσαντας καὶ κατασκευάσαντας ὅπερ ἔχομεν ἐνώπιον ἡμῶν ἐπιστημονικὸν οἰκοδόμημα, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς πεποιθήσεως, ὅτι εἶναι ἀνάξιον ἐπιστήμονος νὰ ἀγνοῇ τὴν ἱστορικὴν ἀνάπτυξιν τῶν ὅσα διαρκῶς ἔχει ἀνὰ στόμα, ὅτι ἐπ' ἀληθείας δὲν εἶναι ἀληθὴς ἐπιστήμων ὁ ἀγνοῶν τὴν ἱστορίαν τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ, ἤτοι ὁ ἀγνοῶν διὰ τίνων κατὰ καιροὺς μεθόδων, ἀγώνων, πλανῶν, ἐλέγχων, παρατηρήσεων, ἀνακαλύψεων, ἦλθον οἱ παλαιότεροι ἐπὶ τὰς γνώσεις ὅσαι σήμερον ἀπαρτίζουσι τὴν ἐπιστήμην» (Γ. Ν. Χατζιδάκις ἐν ΑΑ γ΄ 563).

καὶ τοῦ ἐπιστημονικοῦ βίου τῶν ἀνθρώπων ἐν γένει, ἐκρίζωσις τῶν σαθρῶν ἀντιλήψεων, κατάπνιξις τῶν προλήψεων καὶ ἐπικράτησις ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ὑγιῶν καὶ ἀσφαλῶν ἀρχῶν καὶ μεθόδων. Ἐπὶ πλέον χρειάζεται ἀπεριόριστος ἀγάπη πρὸς τὴν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν, ἀποφυγὴ ματαίων καὶ προσκαίρων ἀπολαύσεων, θυσία τῶν πάντων εἰς τὸν βωμὸν τῆς ἐπιστημονικῆς ἰδέας. Ὁ ἐπιστήμων πρέπει νὰ αἰσθάνηται τὴν μετριοφροσύνην ἐκείνην, ἣν ἀπαιτοῦσιν αἱ ἐργασίαι τοῦ παρόντος ἅμα δὲ καὶ τὸ φρόνημα τὸ ὁποῖον περιάπτει εἰς αὐτὸν ἡ ὀνειροπόλησις τῶν θερισμῶν τοῦ μέλλοντος. Ὁ ἔντονος δὲ θαυμασμὸς πρὸς τὰ ἴδια ἔργα καὶ ἡ ὠργανωμένη διαφήμισις [1] δηλοῦσιν, ὅτι ταῦτα δὲν ἔχουσι τὴν προσήκουσαν ἀξίαν.

Ὁ ἐπιστήμων ἐρευνᾷ διότι ἀπορεῖ ἢ ἀμφιβάλλει. Ἵνα δὲ ἐπιτύχῃ τοῦ σκοπουμένου, νὰ φέρῃ δηλαδὴ φῶς εἰς τὰ σκότη καὶ τάξιν εἰς τὸ χάος τῶν γεγονότων, καταφεύγει οὐ μόνον εἰς τὴν θετικὴν ἔρευναν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν φαντασίαν ἤτοι εἰς τὴν ὑπόθεσιν. Θὰ ἦτο ὅμως λίαν ἀμφίβολος ἡ ἐπιτυχία ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρεύνῃ ἐὰν δὲν ἐκυριάρχει σήμερον ἐν αὐτῇ τὸ πνεῦμα τῆς εἰδικεύσεως. Ὑπὸ τὴν ἔποψιν δὲ ταύτην ἐπῆλθε σπουδαία μεταβολὴ ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἀντιλήψει καὶ μεθόδῳ. Ἀντιθέτως πρὸς ὅ τι ἄλλοτε ἐγίνετο, σήμερον αἱ γενικαὶ ἐπιστημονικαὶ ἰδέαι πηγάζουσιν ἐκ τῶν ἀπείρων λεπτομερειῶν καὶ παρατηρήσεων. Ὁ αὐτὸς ἐπιστήμων ἠσχολεῖτο περὶ πάντας τοὺς κλάδους τῆς ἐπιστήμης αὐτοῦ, διότι ἐνομίζετο ἀτελῶς κατηρτισμένος ὁ μὴ εἰσδύων εἰς τὸν ὅλον κύκλον ταύτης μετὰ τοῦ αὐτοῦ διαφέροντος, ἐνῷ σήμερον ἡ τελειοποίησις καὶ πρόοδος τῆς ἐπιστήμης ἐπιτυγχάνεται κυρίως διὰ τῆς μεθοδικῆς ταξινομήσεως τοῦ συλλεγομένου ἀπείρου ὑλικοῦ καὶ τοῦ καταμερισμοῦ τῆς ἐργασίας. Πλεῖστοι τῶν ἐπιστημονικῶν κλάδων ἀποχωρισθέντες ἤδη τῶν κυρίων ἐπιστημῶν εἰς ἃς ἀνῆκον, ἀπετέλεσαν ἰδίας τοιαύτας χάρις εἰς τὴν ἀνάπτυξιν ἣν ἔλαβον διὰ τῆς καταμεριστικῆς τῶν ἐπιστημόνων ἐργασίας. Καὶ τῶν εἰδικωτάτων δὲ κλάδων σήμερον ἡ ἔρευνα κατεμερίσθη. Διότι ἡ ἐπιστήμη ὅσῳ προάγεται τοσούτῳ μᾶλλον εὐρύνεται. Νέαι διαρκῶς ἐπόψεις πρὸ τῶν ὀμμάτων τῶν ἐρευνητῶν παρουσιάζονται, νέα ζητήματα δημιουργοῦνται, νέα προβλήματα προβάλλουσι. Διὰ τῆς ἐργασίας ταύτης τοῦ καταμερισμοῦ δημιουργοῦνται νέαι θεωρίαι, καταλύονται παλαιαί, συμπτύσσονται ἢ διαιροῦνται ἄλλαι εἰς νέας καὶ οὕτω καθεξῆς. Νέαι μέθοδοι διαρκῶς ἐπινοοῦνται πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας καὶ ἀπόδειξιν ταύτης. Διὰ τῆς συγχρόνου μεθόδου ὁ ἐπιστήμων εὑρίσκει τὰς ὁμοιότητας, συνδέει τὰ ὅμοια πρὸς τὰ ὅμοια, ἀνακαλύπτει τὰς ἀντιθέσεις, διοργανοῖ τὰς γνώσεις καὶ τὰ πορίσματα εἰς σύστημα, ταξινομεῖ

1 Ὁσονδήποτε καὶ ἂν ἐπαινεθῇ ἔργον τι, δὲν δύναται νὰ ἔχῃ μακρὸν τὸν βίον, ἐὰν στερῆται πραγματικῆς ἐπιστημονικῆς ἀξίας. Ματαιοπονοῦσι δὲ οἱ καταφεύγοντες εἰς ἐφημεριδογράφους καὶ δῆθεν λογίους, ἵνα τύχωσιν εὐφήμου μνείας τὰ ἔργα αὐτῶν, ὅσα ἡ σιωπὴ τῶν πράγματι ἐπιστημόνων εὐσχήμως ἀποδοκιμάζει ἢ ἡ ἀληθὴς κριτικὴ ἐπέκρινε. Ἡ μέθοδος αὕτη τῆς προσφυγῆς εἰς τὸν δημοσιογραφικὸν θόρυβον καὶ τὴν ἀδαημοσύνην τῶν μὴ εἰδικῶν, ὅπως ἀγρευθῶσιν εὐχερῶς ἔπαινοι, ἵνα ἰσοσταθμήσωσι τοὺς ψόγους τῶν ἐπαϊόντων, εἶναι ἀγυρτική. Ἀντιθέτως, ἡ συνωμοσία τῆς σιωπῆς δὲν εἶναι ἱκανὴ νὰ παρεμποδίσῃ τὴν ὁριστικὴν ἐπικράτησιν ἐπιστημονικῆς τινος ἀληθείας καὶ ἑπομένως καὶ τὴν ἀνάδειξιν τοῦ εὑρόντος ταύτην. Ἀλλ' οὐδεὶς ἐπιστήμων ἄξιος τοῦ ὀνόματος λαμβάνει μέρος εἰς τὴν ἀνήθικον ταύτην συμφωνίαν, τὴν ἀποσκοποῦσαν εἰς τὸν διανοητικὸν θάνατον τοῦ ἄλλου. Συνήθως συνομολογοῦσι πρὸς ἀλλήλους τὴν ἀμοιβαίαν ταύτην συνδρομήν, ἄνευ προσυνεννοήσεως ἀλλ' ὁρμεμφύτως, ἄνθρωποι χθαμαλοῦ διανοητικοῦ καὶ ἠθικοῦ ἐπιπέδου, οἱ ὁποῖοι ὡς μόνον ἐφόδιον ἔχουσιν ἐπιτηδειότητα ἕρπουσαν, δι' ἧς δημιουργοῦσι φήμην, καὶ θράσος ἀπροσμέτρητον, δι' οὗ ὅμως προδίδουσι τὴν ἀνεπιστημοσύνην αὐτῶν.

καὶ γενικεύει τὰ ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν αὐτοῦ, κατόπιν δὲ μόνον τοιαύτης ἐργασίας εἶναι βέβαιος ὅτι ὄντως εἰργάσθη ἐπιστημονικῶς ἔν τινι ζητήματι. Ὁ σύγχρονος ἐπιστήμων ἐξάγει τὰ πορίσματα αὐτοῦ διὰ πολλῶν τρόπων ἐρεύνης καὶ κατόπιν αὐστηροῦ κριτικοῦ ἐλέγχου πάσης σχετικῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, ἀδιαφορῶν ἂν μικροῦ ἢ μεγάλου ἐπιστήμονος εἶναι αὕτη. Τὸ σφάλμα εἶναι σφάλμα καὶ ἡ ἀλήθεια ἀλήθεια. Αὕτη μὲν τοσούτῳ σημαντικωτέρα τυγχάνει ὅσῳ εἰς παραγκωνισθέντα ἢ ἄγνωστον ἐπιστήμονα ἀνήκει, ἐκεῖνο δὲ τοσούτῳ πλειότερον βαρύνει ἐπί τινος ἐπιστήμονος ὅσον ἐπισημότερος οὗτος εἶναι. Ἐν τῇ ἐπιστήμῃ δὲν ἐπικρατεῖ εὐτυχῶς τῶν ὀνομάτων τὸ κῦρος ἀλλὰ τῶν πραγμάτων. Οὐδέποτε ἐν αὐτῇ καταπαύει πᾶσα περαιτέρω ἔρευνα ἐπειδὴ δῆθεν ἐλέχθη ἤδη ἡ τελευταία περὶ αὐτῆς λέξις ὑπὸ ἐπιφανῶν ἐπιστημόνων. Ἐπιστήμη, ἥτις ἤθελε θέσει τέρμα εἰς τὰς ἐρεύνας καὶ τοὺς σκοποὺς αὐτῆς θὰ περιήρχετο εἰς κατάστασιν βιοτεχνίας. Ἡ ἐπικρατοῦσα ἐν τοῖς νῦν χρόνοις ἐπιστημονικὴ ἀντίληψις ὑποβάλλουσα πᾶσαν ἐπιστημονικὴν ἀλήθειαν ὑπὸ τὴν βάσανον τῆς κριτικῆς προσπαθεῖ πάντοτε νέον τι τοῖς ἤδη γνωστοῖς νὰ προσθέσῃ. Ὁ σύγχρονος ἐπιστήμων οὐδέποτε λέγει ὅτι ἔν τινι ἐπιστημονικῷ ζητήματι δὲν χωρεῖ περαιτέρω ἔρευνα, ἀλλὰ πειρᾶται διαρκῶς νὰ προαγάγῃ αὐτό. Ἀξίωμα δεσπόζον τῶν ἐπιστημονικῶν ἐργασιῶν σήμερον εἶναι τὸ μηδὲν ἀβασανίστως καὶ ἀταλαιπωρήτως δέχεσθαι, ἀμερολήπτως δὲ καὶ ἄνευ προκαταλήψεως ἐρευνᾶν καὶ κρίνειν. Καθόλου εἰπεῖν, ἡ σύγχρονος ἐπιστημονικὴ τάσις συνίσταται ἐν τῇ ζητήσει νέων ἀληθειῶν διὰ τῆς τελειοποιήσεως τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου καὶ τῆς πληρεστέρας ὡς οἷόν τε χρήσεως καὶ ἐφαρμογῆς ταύτης ἐν ταῖς ἐπιστημονικαῖς ἐρεύναις. Ὁ δ' ἐπιστήμων ὁ ἐπιλαμβανόμενος ἐπιστημονικοῦ τινος θέματος ὀφείλει ἐν τῇ πραγματείᾳ αὐτοῦ νὰ προσενέγκῃ νέα πράγματα τῇ ἐπιστήμῃ εἴτε δι' ἀναιρέσεως ἐσφαλμένων γνωμῶν, εἴτε δι' ἐπιλύσεως ἀλύτων ἢ δυσκόλων ἐπιστημονικῶν ζητημάτων, εἴτε δι' ἀνευρέσεως νέων ἐπιστημονικῶν ἀληθειῶν καὶ τῶν τούτοις παραπλησίων.

Ἐν τῷ ἀνωτέρῳ τούτῳ ἐπιπέδῳ τοῦ ἐπιστημονικοῦ βίου πάντες οἱ ἀληθεῖς ἐπιστήμονες εἶναι γνώριμοι πρὸς ἀλλήλους, διαπνέονται ὑπὸ τῶν αὐτῶν ἰδανικῶν καὶ ἐπιδιώκουσι τὸν ἴδιον τελικὸν σκοπόν. Συνδέονται διὰ τῆς ἐπιστημονικῆς παραδόσεως ἧς εἶναι συνεχισταί, τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου ἧς τυγχάνουσιν ἐργάται καὶ συντελεσταὶ καὶ τῆς ἐνυπαρχούσης πᾶσιν ἐπιστημονικῆς συνειδήσεως. Ἰδανικὸν κοινὸν εἶναι ἡ εὕρεσις τῆς ἀληθείας, ἡ ἐξύψωσις τῆς διανοίας καὶ ἡ τελείωσις τῆς γνώσεως τοῦ ἀνθρώπου.

Η ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ. Τὰ κύρια στοιχεῖα πάσης ἐπιστημονικῆς ἐργασίας εἶναι τέσσαρα: ἡ ἔρευνα, ἡ μέθοδος, τὸ σύστημα καὶ ἡ κρίσις. Ἡ ἑνότης τῶν γνώσεων, ἃς συνάγομεν ἐκ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, ὡς πρὸς τὴν μορφὴν ἀποτελεῖ τὸ σύστημα, ὡς πρὸς τὸ περιεχόμενον ἢ τὴν ὕλην τὴν διδασκαλίαν[1] καὶ ὡς πρὸς τὸν τρόπον δι' οὗ ἦλθον εἰς φῶς τὴν μέθοδον.

Ἡ ἐπιστήμη περιλαμβάνει οὐ μόνον ἀληθείας ἀλλὰ καὶ προτάσεις ἀληθοφανεῖς, πιθανότητας καὶ ὑποθέσεις, ἀφ' ὧν ὁρμᾶται ὁ ἐπιστήμων πρὸς εὕρεσιν τῆς ἀληθείας· αὗται δὲ καὶ ἀπαραίτητοι εἶναι καὶ γόνιμοι, ἀρκεῖ α') νὰ μὴ παρεξηγῶνται, καὶ β') νὰ διακρίνωνται ἀπὸ τῶν ἀποδεδειγμένων ἀληθειῶν. Ἐπιστήμη

[1] Διαφέρει ἡμῖν κυρίως ἐνταῦθα ἡ κρίσις, ἤτοι ἡ ἰδιαιτέρα ἀντίληψις, ἣν σχηματίζομεν περὶ τῶν γεγονότων ἢ τῶν στοιχείων ἐν γένει τῶν ἀποτελούντων τὸ ἐρευνηθὲν θέμα.

στερουμένη ἀμφιβολιῶν θὰ ἦτο καταδεδικασμένη εἰς αἰωνίαν στασιμότητα, δηλαδὴ δὲν θὰ ἦτο ἐπιστήμη. Οἱ ἀρχαῖοι λαοί, οἱ Ἑβραῖοι, οἱ Αἰγύπτιοι, οἱ Βαβυλώνιοι, εἶχον σοφούς, ἤτοι ἄνδρας κατέχοντας τὴν ἀπόλυτον ἀλήθειαν, τὴν ἀνεπίδεκτον ἀμφισβητήσεως γνῶσιν, ἀποκλείουσαν, φυσικῷ τῷ λόγῳ, παρ' αὐτοῖς τὴν περαιτέρω ἔρευναν· πάντα ὅσα ἔλεγον οἱ σοφοὶ ἦσαν θέσφατα, λόγοι τοῦ Θεοῦ λαλοῦντος διὰ τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ, οἵτινες ἦσαν τὸ φῶς καὶ ἡ ἀλήθεια. Οἱ Ἕλληνες, τοὐναντίον, εἶχον φιλοσόφους, ἤτοι ἐρευνητὰς ζητοῦντας διαρκῶς τὴν ἀλήθειαν, οἵτινες, καθ' ἣν στιγμὴν ὑψοῦντο εἰς ἀπροσπέλαστα ὕψη γνώσεως, διεκήρυττον διὰ στόματος τοῦ Σωκράτους «ἓν οἶδα ὅτι οὐδὲν οἶδα». Ὁ ἐπιστημονικώτατος Ἀριστοτέλης ἐτόνισεν εἶτα, ὅτι ὁ ἄνθρωπος «φύσει τοῦ εἰδέναι ὀρέγεται», καὶ κατ' ἀκολουθίαν ἡ ἔρευνα τῆς ἀληθείας ἔγκειται ἐν αὐτῇ τῇ ἀνθρωπίνῃ φύσει· πολλοὺς δὲ αἰῶνας κατόπιν ὁ μὲν Lessing διεκήρηξεν, ὅτι τὴν ἔρευναν καὶ τὴν σπουδὴν τῆς ἀληθείας ὑπολαμβάνει προτιμοτέραν τῆς κατοχῆς ταύτης, ὁ δὲ Leibniz εἶπεν ὅτι, ἐὰν ἐτύγχανε νὰ εὑρεθῇ ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ κρατοῦντος ἐν μὲν τῇ μιᾷ χειρὶ τὴν ἀλήθειαν, ἐν δὲ τῇ ἑτέρᾳ τὴν ἀμφιβολίαν, καὶ ἐκαλεῖτο νὰ ἐκλέξῃ, θὰ ἐξέλεγε τὴν ἀμφιβολίαν, διότι αὕτη προσιδιάζει εἰς τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου. Δεδομένου δ' ὅτι οὐδεμία ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια εἶναι ἀνεπίδεκτος ἀμφισβητήσεως ἢ νέας βεβαιώσεως, ἡ ἔρευνα ἀποβαίνει στοιχεῖον ἐκ τῶν οὐκ ἄνευ διὰ τὴν πρόοδον τῆς ἐπιστήμης. Οἱ ἀρκούμενοι εἰς τὴν ἀνεξέλεγκτον ἀποδοχὴν τῶν ἐξευρημένων στεροῦνται ἀναμφιβόλως ἐπιστημονικῆς διανοίας· τούτους δὲ ὑπονοῶν ὁ Θουκυδίδης λέγει ἐν τῷ προοιμίῳ τῆς συγγραφῆς αὐτοῦ «οὕτως ἀταλαίπωρος τοῖς πολλοῖς ἡ ζήτησις τῆς ἀληθείας καὶ ἐπὶ τὰ ἑτοῖμα μᾶλλον τρέπονται». Ἐν Ἑλλάδι, τῇ χώρᾳ τῶν ἀναρμοδιοτήτων, ὅπου τὰ πάντα εἶναι συμπεφυρμένα καὶ τεθολωμένα, ὥστε νὰ καθίσταται δυσχερὴς ἡ διάκρισις τῶν πραγματικῆς ἀξίας ἀνδρῶν ἀπὸ τῶν ἀσήμων ἀνθρώπων τῶν στηριζομένων μόνον ἐπὶ τῆς ἐπιτηδειότητος αὐτῶν, ἐμφανίζονται συνήθως ὡς ἐπιστήμονες χυδαῖοι καὶ ἀναιδεῖς ἀντιγραφεῖς ἀλλοτρίας ἐργασίας, οἱ ὁποῖοι δὲν αἰσχύνονται νὰ ὑπογράφωσιν ἄρθρα καταλαμβάνοντα σελίδας μακράς, ἐν οἷς οὐδὲ μίαν ἔστω λέξιν προσέθηκαν ἐξ ἰδίων.

Τί εἶναι ὅμως ἔρευνα; ἔλεγχος τῶν κρατούντων ἐν τῇ ἐπιστήμῃ, ἀνεύρεσις νέων γεγονότων καὶ ἐξήγησις τῆς ἀλληλουχίας αὐτῶν, κατεργασία ἀντιλήψεων μὴ διαμορφωθεισῶν ὑπὸ ἄλλων ἐπιστημόνων, ἐπίλυσις δυσεπιλύτων προβλημάτων, δημιουργία καινῶν θεωριῶν ἐπὶ ἐπιστημονικῶν δεδομένων στηριζομένων. Πρὸς ἐπιτυχίαν ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρεύνῃ χρειάζεται ἀρτία ἐπιστημονικὴ κατάρτισις, διαρκὴς σκέψις καὶ προσήλωσις εἰς τὸ ζητούμενον, ἔντονος παρατήρησις, κριτικὸς ἐνδοιασμός, ἀποφυγὴ πάσης ἄλλης διανοητικῆς ἐνασχολήσεως, ἐργασία συνεχής, ὑπομονὴ μεγάλη καὶ ἀδιάπτωτον ἐπιστημονικὸν διαφέρον.

Μέθοδος ὀνομάζεται ἡ ἐπιστημονικὴ ἐνασχόλησις δι' ἧς καθ' ὡρισμένον τρόπον ἐρευνᾶται ἐπιστημονικόν τι ζήτημα. Πᾶσα ἐπιστήμη εἶναι σύνολον συμπερασμάτων, ὧν ἕκαστον προϋποθέτει ἀπειρίαν εἰδικῶν ἐπιστημονικῶν ἀναζητήσεων (ἐρευνῶν), εἰς ἃς δὲν δύναταί τις νὰ προβῇ ἄνευ μεθόδου. Ἵνα δηλαδὴ ἐρευνήσωμέν τι ἐπιστημονικῶς πρέπει νὰ προβῶμεν μετά τινος τάξεως, νὰ γνωρίζωμεν τὸν τρόπον δι' οὗ θὰ πορευθῶμεν ἐν τῇ ἐργασίᾳ, νὰ ἔχωμεν σαφῆ ἀντίληψιν τῶν μέσων, ἅτινα θὰ χρησιμοποιήσωμεν καὶ νὰ γινώσκωμεν νὰ συσχετίζωμεν τὰ γεγονότα καὶ τὰς παρατηρήσεις. Ἡ ἐνέργεια δὲ αὕτη, δι' ἧς συστηματικῶς καὶ

κανονικῶς προβαίνομεν ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐργασίᾳ πρὸς εὐχερῆ καὶ ἀσφαλῆ ἐπίτευξιν ὡρισμένου σκοποῦ, ὅστις εἶναι ἡ ἀνεύρεσις τῆς ἀληθείας, καλεῖται ἐπιστημονικὴ μέθοδος. Ἡ μέθοδος εἶναι ἀποτέλεσμα τῶν ἀπηκριβωμένων κανόνων, οἵτινες ἐπήγασαν ἐκ τῆς πείρας, τοῦ ὀρθοῦ λόγου καὶ τῶν ἀναμφισβητήτου κύρους παρατηρήσεων, αἵτινες ἐγένοντο κατὰ τὸ μακρὸν διάστημα τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης ὑπὸ τῶν μεγάλων τῆς ἐπιστήμης ἐκπροσώπων. Δυστυχῶς δὲν συμβαίνει παρ' ἡμῖν ὅ τι ἀλλαχοῦ παρατηρεῖται ἄνευ σχεδὸν ἐξαιρέσεως, τοῦ νὰ εἶναι δηλαδὴ ἡ ἐπιστημονικὴ μέθοδος κτῆμα κοινὸν τῶν ἐπιστημόνων.

Σύστημα καλεῖται ἡ ἐν τάξει ἔκθεσις τῶν γεγονότων καὶ διατύπωσις τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς ἐρεύνης, δηλαδὴ ἡ ταξινόμησις τῶν ἐπιστημονικῶν γνώσεων ἐπὶ τῇ βάσει ὡρισμένων ἐπιστημονικῶν ἀρχῶν. Οὕτω διὰ τοῦ συστήματος ἐπιδιώκομεν τὴν ἐν συγγράμματι συνάρμοσιν καὶ σύνθεσιν τῶν ἐπιτευχθεισῶν γνώσεων ἔν τινι ἐπιστήμῃ ἢ κλάδῳ αὐτῆς εἰς ὅλον τι συντεταγμένον ὀργανικῶς καὶ διατεταγμένον διαφόρως τῶν εἰς ἄλλα ὁμοίας φύσεως ἔργα. Ὁ συστηματικὸς τροποποιεῖ τὸ κρατοῦν τυπικόν, ἀφορμώμενος ἐκ τῆς ἐπιθυμίας, ὅπως προσδώσῃ μείζονα ἑνότητα καὶ εὐταξίαν εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ ἔργου αὐτοῦ. Τὸ συστηματικὸν δὲ πνεῦμα, ὅπερ οὐ μόνον εἶναι πνεῦμα τάξεως καὶ λογικῆς ἀλλὰ καὶ στηρίζεται ἐπὶ γνώσεων οὐσιωδῶς διαφόρων, ἐξαλλαττουσῶν, τοὐλάχιστον, κατὰ τὰς σχέσεις αὐτῶν, ἀπὸ τῶν κεκτημένων, ἀντιτάσσεται πρὸς τὰ εἰθισμένα καὶ τὰ κρατοῦντα, ἅτε ὄντα ἀπρόσφορα τῇ συνθετικῇ αὐτοῦ ἐργασίᾳ.

Εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐργαζομένου ὑπάρχουσι βοηθήματα καὶ πηγαί. Διὰ τῆς μελέτης τῶν πρώτων πληροφορεῖται μέχρι ποίου σημείου ἐξίκοντο αἱ σχετικαὶ ἔρευναι καὶ κατὰ τίνα μέθοδον ἐπετεύχθησαν. Ἡ ἀποφυγὴ τοῦ ὑποπίπτειν εἰς σφάλματα μεθοδικὰ διορθωθέντα ἤδη καὶ πλάνας ἐπιστημονικὰς ἀνευρεθείσας καὶ ἀναιρεθείσας, τοῦ ἐκτιθέναι θεωρίας ἐξ ἀγνοίας μὲν ὡς νέας, θεωρουμένας ὅμως ὑπὸ τῆς ἐπιστήμης ὡς πεπαλαιωμένας ἢ ἐσφαλμένας καὶ τοῦ ἀγνοεῖν τίνων συμβολῶν δεῖται ἡ οἰκεία αὐτῷ ἐπιστήμη γενικῶς ἢ ἕκαστος τῶν κλάδων ταύτης εἰδικῶς, δὲν εἶναι πράγματα ἐκ τῶν εὐχερῶς καὶ ὀλιγοχρονίως ἐπιτυγχανομένων, ὅταν τὰ εἰδικῶς διαλαμβάνοντα συγγράμματα καὶ ἡ ἐντεῦθεν διαμορφουμένη ἐκ τῆς ὅλης σπουδῆς καὶ γνώσεως ἐπιστημονικὴ συνείδησις ἐλλείπουσι. Μετὰ τὴν μελέτην τῶν βοηθημάτων ὁ ἐρευνητὴς ἀσχολεῖται περὶ τὰς πηγάς· συλλέγων ἐξ αὐτῶν πᾶν τὸ κατὰ τὴν κρίσιν αὐτοῦ χρήσιμον, προσπαθεῖ συνάμα νὰ ἀνεύρῃ ἐν αὐταῖς καὶ τὰ τυχὸν διαφυγόντα τὴν προσοχὴν τῶν ἄλλων ἢ μὴ ἐρευνηθέντα ἐπαρκῶς ἢ ἀκριβῶς. Πιθανὸν τινὲς ἐξ αὐτῶν νὰ μὴ εἶναι μὲν γνήσιαι νὰ ἐχρησιμοποιήθησαν ὅμως ὑπὸ τῶν ἐρευνητῶν ὡς τοιαῦται. Ἡ ἀνεύρεσις λοιπὸν πηγῶν μὴ γνησίων ἐν ταῖς ὡς γνησίαις θεωρουμέναις παρέχεται ἀφορμὴν εἰς τὸν ἐργαζόμενον, ὅπως ἀφ' ἑνὸς μὲν ἀνατρέψῃ θεωρίας ὁλοκλήρους ἐπ' αὐτῶν βασισθείσας ἀφ' ἑτέρου δὲ δώσῃ νέαν κατεύθυνσιν εἰς τὰς ἐρεύνας. Ἡ κριτικὴ τῶν πηγῶν εἶναι σπουδαιότατον τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας ἔργον, ἐπιστημονικὸν δὲ χαρακτῆρα φέρει μόνον ἐκείνη ἡ ἐργασία, ἥτις ἀφορμᾶται ἀπὸ τῆς γνώσεως καὶ ἐρεύνης τῶν πηγῶν. Ἡ κριτικὴ τῆς προελεύσεως καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν πηγῶν εἶναι τοσούτῳ μᾶλλον ἀπαραίτητος καθόσον διὰ ταύτης, χρησιμοποιουμένης ὡς κριτηρίου, θὰ γίνῃ προσήκουσα τῶν βοηθημάτων χρῆσις καὶ κρίσις.

Ἀποτέλεσμα μακρῶν καὶ ἐκτεταμένων μελετῶν ἐπί τινος ἐπιστημονικοῦ

θέματος εἶναι ὁ πλοῦτος τῆς σχετικῆς βιβλιογραφίας [1] καὶ τὸ πλῆθος τῶν παραπομπῶν. Αὗται δὲν γράφονται κατὰ τὸν αὐτὸν χρόνον κάτωθι ἑκάστης σελίδος ἀλλ' ἀτάκτως, κατὰ διάφορα χρονικὰ διαστήματα, ἀναλόγως τῆς προόδου τῶν μελετῶν [2]. Τῷ γινώσκοντι δὲ τὴν πρακτικὴν μέθοδον τῆς συλλογῆς τοῦ ὑλικοῦ εἶναι κατανοητὸν πῶς συναρμολογοῦνται αὗται· πολλοὶ ὅμως δὲν ὑποβάλλονται εἰς τὸν

[1] «Ἀξίαν ἔχει τῆς βιβλιογραφίας ἡ παράταξις μόνον ἐὰν ἐπιτυγχάνῃ νὰ ἀπαλλάξῃ τοὺς ἀναγνώστας ἀπὸ τοῦ κόπου τοῦ νὰ ἀναδιφήσωσιν αὐτοὶ τὴν βιβλιογραφίαν. Διὸ καὶ πρέπει νὰ καταδεικνύηται τὸ περιεχόμενον τῆς μνημονευομένης διατριβῆς ἔστω διὰ βραχείας περιλήψεως αὐτῆς, παριστώσης τὴν ἔννοιαν τῶν ἐν τῇ διατριβῇ ταύτῃ ἀναφερομένων. Καὶ ἡ μνεία δὲ δυσευρέτων ὡς καὶ πάντῃ ἀπροσίτων τῷ ἀναγνώστῃ περιοδικῶν καὶ πρακτικῶν ἀκαδημειῶν καὶ τῶν ὁμοίων δὲν ἔχει ἄλλην σημασίαν πλὴν τῆς ἐπιδείξεως. Τοὐλάχιστον θὰ ἔπρεπε νὰ γράφηται παραπλεύρως καὶ ἡ περίληψις τῆς διατριβῆς τῆς εὑρισκομένης ἔν τινι περιοδικῷ δυσπροσίτῳ τῷ ἀναγνώστῃ» (Neisser).

[2] Ἐν τοῖς μεγάλοις ἱστορικοῖς ἔργοις ἡ ἔλλειψις παραπομπῶν καὶ βιβλιογραφίας δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ στοιχεῖον ἐπικρίσεως, ὅπως καὶ ἡ ἐν ἀφθονίᾳ ὕπαρξις αὐτῶν δὲν εἶναι τεκμήριον ἀξιοπιστίας καὶ ἐπιστημοσύνης τοῦ συγγραφέως, ἕνεκα τῶν ἑξῆς λόγων: α') Αἱ τοιαῦται συγγραφαὶ κρίνονται πρωτίστως ὑπὸ τὴν ἔποψιν τοῦ συστήματος ὅπερ ἠκολούθησεν ὁ συγγραφεὺς καὶ ἐκ τῶν κρίσεων ἃς ἐξήνεγκε περὶ τῶν διαφόρων γεγονότων, ὡς καὶ τῶν πορισμάτων εἰς ἃ κατέληξε. Νέα γεγονότα συνήθως δὲν φέρει εἰς φῶς, διότι τὸ ἔργον του ὑπὸ ἔποψιν πληροφοριακὴν βασίζεται κυρίως ἐπὶ χιλιάδων μονογραφιῶν, διατριβῶν καὶ συγγραμμάτων προηγηθέντων αὐτοῦ, ἐν οἷς τὰ διάφορα γεγονότα ἠρευνήθησαν καὶ κατετάγησαν ἐν πάσῃ λεπτομερείᾳ καὶ ἀκριβείᾳ. Ἡ πρωτοτυπία τοῦ ἱστορικοῦ εἶναι νὰ συνδέσῃ ταῦτα κατὰ τρόπον ἐπιτυχέστερον τῶν ἄλλων ἱστοριογράφων, νὰ ἐμφανίσῃ τὴν ἐσωτερικὴν ἀλληλουχίαν αὐτῶν, νὰ ἀνεύρῃ καὶ ἀναλύσῃ τὰ γενεσιουργὰ αἴτια, νὰ καθορίσῃ τὰ ἐπακόλουθα, νὰ γεφυρώσῃ τὰ κενά, νὰ συμπληρώσῃ τῶν ἄλλων τὰς ἐλλείψεις, νὰ φωτίσῃ τὰ σκοτεινὰ σημεῖα, καθόλου εἰπεῖν νὰ συνθέσῃ πληρεστέραν, ἀκριβεστέραν καὶ καλυτέραν εἰκόνα τοῦ ἱστορικοῦ βίου, πάντα δὲ ταῦτα μετὰ δυνάμεως, ἐναργείας, παραστατικότητος, ζωηρότητος, σαφηνείας καὶ ὅπου δεῖ καὶ κάλλους λόγου. Κατ' ἀκολουθίαν, ἱστορικόν τι ἔργον ἔχει ἀξίαν κατ' ἀναφορὰν πρὸς ἄλλα τοῦ ἰδίου περιεχομένου, ἐὰν ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ ἐρεύνῃ τῶν πηγῶν μετεχειρίσθη νέαν μέθοδον ἢ τὴν ἐν χρήσει καταλλήλως καὶ ἐπαρκῶς, ἐὰν ἐφήρμοσε νέον σύστημα ἐν τῇ κατανομῇ τῆς ὕλης καὶ νέον τρόπον ἀντιλήψεως καὶ κρίσεως τῶν γεγονότων, ἐὰν ἐχρησιμοποίησεν ὀρθῶς καὶ ἀκριβῶς τὰ νέα διδάγματα καὶ πορίσματα τῆς ἐπιστήμης καὶ τέλος ἐὰν κατώρθωσε νὰ ἀναπαραστήσῃ, νὰ ζωντανεύσῃ, οὕτως εἰπεῖν, τὸν ἱστορικὸν βίον, ὥστε ὁ μελετῶν ἐν τῇ νέα συγγραφῇ, γινώσκων δὲ αὐτὸν ἐξ ἄλλων ἔργων, νὰ σχηματίσῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι νέος ὀφθαλμός, νέος νοῦς, νέον κριτήριον εἶδεν, ἠρεύνησεν, ἔκρινε τὰ ἱστορικὰ γεγονότα. Τρεῖς ἑπομένως εἶναι αἱ ἐπόψεις, ὑφ' ἃς πρέπει νὰ ἐξετασθῇ: μέθοδος, σύστημα, κρίσις. Οὐδεὶς λόγος ὑφίσταται, ὅπως ὁ κονιορτὸς τῶν βιβλιοθηκῶν καὶ τοῦ σπουδαστηρίου μετενεχθῇ ὑπὸ τύπον παραπομπῶν καὶ βιβλιογραφικῶν πληροφοριῶν εἰς τὰς χιλιάδας τῶν σελίδων τοῦ ἔργου· διότι θὰ αὐξήσῃ μὲν τὸν ὄγκον αὐτοῦ, χωρὶς ὅμως νὰ ὑπάρχῃ καὶ ἡ βεβαιότης ὅτι θὰ βελτιώσῃ καὶ τὴν ποιότητα, τὴν ὁποίαν δὲν ἀποκλείεται καὶ νὰ βλάψῃ. Πολλάκις ἐκπληττόμεθα διότι πολύτομα ἔργα οὐδεμιᾶς προσοχῆς τυγχάνουσι παρ' ἐγκύρων ἐπιστημόνων, ἐνῷ ἄλλα μικρότερα, ἅτινα εἰς τοὺς ἀδαεῖς φαίνονται ἄσημα, ἐκτιμῶνται παρ' αὐτῶν. Τὸ τοιοῦτο προέρχεται ἐκ τοῦ ὅτι οὐδὲν διαφέρον ὑπὸ τὰς ὡς ἄνω ἐπόψεις παρέχονται εἰς ἡμᾶς τὰ πρῶτα, τὸ δὲ πολὺ ὑλικόν, ὅπερ συνεσώρευσεν ὁ συγγραφεὺς ἐν τῇ σειρᾷ τῶν τόμων, ἔχει ἤδη συναχθῆ κατὰ τὸν αὐτόν, πολλάκις δὲ καὶ καλύτερον, τρόπον καὶ ὑπὸ ἄλλων, ἐρευνηθῆ, ταξινομηθῆ καὶ ἐλεγχθῆ. Τοὐναντίον, τὸ δεύτερον ἔργον τυγχάνει ἄξιον μεγάλης προσοχῆς, διότι ὑπὸ νέαν ὅλως ἔποψιν ὁ συγγραφεὺς ἠρεύνησεν, ἐσυστηματοποίησεν, ἔκρινε τὰ γεγονότα. Τὸ ποσὸν τῆς ὕλης ἔχει ἀξίαν κατὰ τοῦτο καὶ μόνον, ἐὰν καὶ ἐφ' ὅσον συνοδεύηται ὑπὸ τῶν κατονομασθέντων ἀνωτέρω προσόντων. Μέγα βεβαίως καὶ δυσχερὲς εἶναι νὰ κατορθώσῃ ὁ συγγραφεὺς εἰς τὸ πολὺ τῆς ὕλης νὰ προσδώσῃ τὴν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν, ἣν καθωρίσαμεν, ἀλλ' οὐκ ἔστιν ἄλλως γενέσθαι. β') Αἱ παραπομπαὶ καὶ ἡ ἄφθονος βιβλιογραφία προσιδιάζουσι κυρίως εἰς μονογραφίας, εἰς ἱστοριοδιφικὰς ἐργασίας, εἰς ἔργα μεθοδικὰ καὶ εἰς συγγράμματα διδακτικά, ἅτινα παρέχονται συνήθως τὸ γενικὸν διάγραμμα τοῦ ὅλου θέματος, τοὺς δὲ ἐπιθυμοῦντας νὰ εὐρύνωσι τὴν μελέτην αὐτοῦ κατατοπίζουσι διὰ τῶν βιβλιογραφικῶν πληροφοριῶν,

κόπον νὰ διεξέλθωσι τὰ συγγράμματα καὶ τὰς πραγματείας εἰς ἃ παραπέμπουσιν, ἀλλὰ παραλαμβάνουσι τὰς παραπομπὰς ἑτοίμας ἐξ ἄλλων βιβλίων. Αἱ παραπομπαὶ πρέπει νὰ γίνωνται, ὅταν καλῇ ἡ ἀνάγκη, οὐχὶ δὲ χάριν ἐπιδείξεως σοφίας, ὡς συνήθως γίνεται ἐξ ἀφορμῆς ἀσημάντων πραγμάτων. Ἐὰν προγενέστερος ἐπιστήμων ἐρευνήσας ζήτημά τι ἐσημείωσε τὰς ἀναγκαίας παραπομπάς, οὐδεὶς λόγος συντρέχει, ὅπως ὁ μετ᾿ αὐτὸν ἐπὶ τοῦ ἰδίου θέματος ἀσχοληθεὶς ἀναγράψῃ τὰς αὐτὰς παραπομπάς, ἐκτὸς ἂν πρόκειται νὰ ὑποστηρίξῃ διάφορα ἢ ἀντίθετα τῶν ὑπ᾿ ἐκείνου λεχθέντων, ἢ νὰ ἐλέγξῃ ἐσφαλμένας γνώμας ἢ πληροφορίας στηριχθείσας ἐπὶ τῶν παραπομπῶν. Ἄλλως, μόνον εἰς νέας πηγὰς καὶ νέα βοηθήματα ὀφείλει νὰ παραπέμψῃ, ἀρκούμενος περὶ τῶν ἄλλων εἰς ἁπλῆν μνείαν αὐτῶν διὰ παραπομπῆς εἰς ἃ ἔργα ὑπάρχουσι [1].

Ἐκ τῶν εἰρημένων συνάγεται, ὅτι ὁ ἀγνοῶν τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον καὶ ἐπιτηδευόμενος κατ᾿ ἀνάγκην αὐτομάτους ἐπιτηδεύσεις, ὁ μὴ ἔχων συνείδησιν τῆς ἀξίας τῆς ἀμέσου τῶν πηγῶν ἐρεύνης, περιπίπτει ἐν τῇ ἐργασίᾳ αὐτοῦ εἰς χονδροειδεῖς πλάνας, εἰς ἀσκόπους φλυαρίας, εἰς παιδαριώδεις ἀνοησίας. Ἐφευρίσκει μεθόδους ἀντικειμένας πρὸς τὰ ἐπιστημονικὰ διδάγματα, μοχθεῖ καὶ χρονοτριβεῖ ματαίως, ὅπως εὕρῃ διέξοδον ἐκ τοῦ ἀμεθόδως καὶ ἀκρίτως συνειλεγμένου ὑλικοῦ, συναντᾷ μεγάλας δυσχερείας ἐν τῇ συνθέσει τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας, περιπίπτει διαρκῶς εἰς ἀκρισίας καὶ σφάλματα μεγάλα, οὕτω δὲ ἀντὶ νὰ ἀνεύρῃ τὴν ἀλήθειαν καὶ νὰ ἐπιτύχῃ τοῦ ἐπιδιωκομένου σκοποῦ δημιουργεῖ νόθον ἐργασίαν. Βεβαίως, ὑπάρχουσι παραδείγματα αὐτοδιδάκτου ἐπιστημονικῆς μεθόδου ἐπιτυχῶς χρησιμοποιηθείσης, τὸ τοιοῦτο ὅμως ἐπετεύχθη διὰ πολλῶν μόχθων, μακρᾶς ἀσκήσεως καὶ δαπάνης χρόνου μεγάλης. Σήμερον, ὑφ᾿ ἃς συνθήκας διατελοῦσι τὰ τῆς ἐπιστήμης, ἡ διαμφισβήτησις τῆς ἀξίας καὶ τῆς χρησιμότητος τῆς ἐπιστημονικῆς μεθόδου, μόνον τὸν γέλωτα δύναται νὰ προκαλέσῃ. Τὸ λεχθὲν ὅτι ὑπῆρξαν ἔξοχοι ἐπιστήμονες, οἵτινες οὐδέποτε ἐσπούδασαν τὴν ἐπιστημονικὴν μέθοδον δὲν εἶναι ἀκριβές. Οἱ τοιοῦτοι ἐπαιδεύθησαν διὰ τοῦ παραδείγματος προγενεστέρων ἐπιστημόνων καὶ τῆς διδασκαλίας τῶν διδασκάλων αὐτῶν.

ΚΑΝΟΝΕΣ. Τὴν ἐπιστημονικὴν ζωὴν τοῦ ἕλληνος ἐρευνητοῦ τοῦ Ἑλληνικοῦ **Κόσμου** πρέπει νὰ διέπωσι ἐπιστημολογικοί τινες κανόνες [2]. Εὐχῆς ἔργον εἶναι νὰ

[1] Τὸ συλλεγόμενον ὑλικὸν καταγράφεται ἐν δελτίοις ὁμοιομόρφοις καὶ μὴ φθειρομένοις ταχέως, μήκους καὶ πλάτους 10 ἑκατοστῶν συνήθως. Τὰ δελτία ἀποχωριζόμενα εἰς ὁμοειδεῖς κατηγορίας τίθενται ἐντὸς φακέλλων, οὓς ἐπιγράφομεν ἀναλόγως τοῦ περιεχομένου ἑκάστου. Οὐδέποτε ἐν τῷ αὐτῷ δελτίῳ σημειοῦμεν πληροφορίας ἀσχέτους πρὸς ἀλλήλας, διότι θὰ ὑποβληθῶμεν κατὰ τὴν ὥραν τῆς ταξινομήσεως εἰς τὸν πολλαπλοῦν κόπον νὰ ἀντιγράψωμεν ἑκάστην κεχωρισμένως ἐν ἰδίῳ δελτίῳ. Ἀλλὰ καὶ τοὺς φακέλλους διατάσσομεν εἰς ἰδίας κατηγορίας καὶ θέτομεν ἐντὸς κυτίων, ἅτινα ὡσαύτως ἐπιγράφομεν. Μετὰ τὴν συναγωγὴν καὶ τὴν ταξινόμησιν τοῦ ὑλικοῦ προβαίνομεν εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἐπεξεργασίαν καὶ συνένωσιν αὐτοῦ. Ἐν τῇ ἐργασίᾳ ταύτῃ καταδεικνύεται τὸ κριτικὸν πνεῦμα καὶ ἡ συνθετικὴ δύναμις τοῦ ἐπιστήμονος, ὅστις ὀφείλει ἐν τῷ ἐρευνηθέντι ζητήματι νὰ πληρώσῃ τὰ ὑπάρχοντα κενά, νὰ ἀνεύρῃ τὰς ὑφισταμένας ὁμοιότητας, ἀντιθέσεις καὶ διαφοράς, νὰ διαλύσῃ πᾶσαν ἀμφιβολίαν καὶ ἐν γένει νὰ καταλήξῃ εἰς συμπεράσματα παρέχοντα ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρας πιθανότητας, ὅτι εὗρε τὸ ζητούμενον.

[2] Φυσικὸν εἶναι αἱ παρατιθέμεναι γνῶμαι νὰ μὴ εὑρίσκωνται ἐν ἀπολύτῳ ἁρμονίᾳ πρὸς ἀλλήλας· ἐν τούτοις, εἴτε συνολικῶς ληφθῶσιν ὑπ᾿ ὄψιν εἴτε μεμονωμένως, ἀποτελοῦσι σπουδαιοτάτην διδαχὴν διὰ τὸν πρωτόπειρον ἐπιστήμονα καὶ παρέχονται ἰσχυρὰ ὅπλα κατὰ τῶν δοκησισόφων καὶ τῶν ἐξαπατώντων τοὺς μὴ εἰδότας τί εἶναι [ἐπιστήμη καὶ ποῖα εἶναι τὰ καθήκοντα τοῦ ἐπιστήμονος.

κωδικοποιηθῶσι τὰ διδάγματα τῶν μεγάλων διανοητῶν καὶ ἐπιστημόνων, τὰ ἀφορῶντα εἰς τὴν ἐπιστημονικὴν ἔρευναν. Ἕως ὅτου ὅμως ἐπιτευχθῇ τὸ ἔργον τοῦτο δὲν εἶναι ἀνωφελὴς ἡ παράθεσις τῶν γνωμῶν ἐπιφανῶν ἀνδρῶν, ὅσας ἠδυνήθην νὰ συλλέξω ἐκ τῆς μελέτης ἔργων αὐτῶν.

Ἕτερος ἐξ ἑτέρου σοφὸς τό τε πάλαι τό τε [νῦν.
Οὐδὲ γὰρ ῥᾷστον ἀρρήτων ἐπέων πύλας [ἐξευρεῖν.

Νᾶφε καὶ μέμνασ᾿ ἀπιστεῖν
ἄρθρα ταῦτα τᾶν φρενῶν.

Μάλιστα δὲ καὶ πρὸ πάντων ἐλεύθερος ἔστω τὴν γνώμην καὶ μήτε φοβείσθω μηδένα μήτε ἐλπιζέτω μηδέν.

Τῷ δὲ μήτε φύντι πρὸς ἀλήθειαν, ἐν ἐπιτηδεύμασί τε μοχθηροῖς τε καὶ ἀσελγέσι τραφέντι παντάπασιν ἀδύνατόν ἐστιν ὀρεχθῆναί ποτ᾿ ἀληθείας ἢ ἐξ αὐτοῦ λαβόντι τὴν τοιαύτην ὁρμὴν ἢ ὑπ᾿ ἄλλου προτραπέντι.

Εἰ δή τις ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα φυόμενα βλέψειεν... κάλλιστ᾿ ἂν οὕτω θεωρήσειεν.

Ὁ μὲν τὸ ὅλον εἰδὼς εἰδείη ἂν καὶ τὸ μέρος, ὁ δὲ μόνον τὸ μέρος οὐκέτι καὶ τὸ ὅλον.

Σκοπὸς τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης εἶναι ἡ ἀνεύρεσις τῶν προκαλούντων τὰ φαινόμενα αἰτίων, ἢ ὀρθότερον, ἐπειδὴ οὐδὲν φαινόμενον προέρχεται ἐξ ἑνὸς καὶ μόνου αἰτίου, τῶν διαφόρων αἰτίων τοῦ φαινομένου.

Ὅταν ὁ λόγος εἶναι περὶ τῆς ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης, μεγίστης σημασίας ἐφάνη εἰς ἐμὲ πρώτιστα καὶ κυρίως ἡ βεβαίωσις τῆς ἀληθείας τῶν ἐπιτευχθέντων πορισμάτων. Εὐχερὲς εἶναι νὰ λέγῃ τις μὲ στιγμιαίας ἐξάρσεις εὐφυΐας νέα καὶ παράδοξα πράγματα καὶ νὰ ἑλκύῃ οὕτω πρὸς ἑαυτόν, παραπλανῶν αὐτήν, τὴν ἐφήμερον προσοχὴν τοῦ κοινοῦ, ὅπερ εὐκόλως καταπλήσσεται, ἀλλ᾿ ἡ τοιαύτη ματαιότης κάκιστα ὑπηρετεῖ τὴν ἀληθινὴν ἐπιστήμην καὶ τὸν σπουδαῖον ἀναγνώστην.

Ὁσάκις ἐδημοσίευσά τι, ἀεὶ κατὰ νοῦν εἶχον ἢ νὰ ἐλέγξω σφαλερὰν δοξασίαν καὶ ἀντ᾿ αὐτῆς προτείνω εἴ τι ἔκρινον ἀληθές, ἢ νὰ διδάξω ἀλήθειάν τινα ἀγνοουμένην.

Γενικοὶ καὶ ἀπαραίτητοι ὅροι ἐπιβαλλόμενοι ὑπὸ τῆς λογικῆς εἰς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν συγγραφήν, ὡς καὶ εἰς πᾶσαν ἐπιστημονικὴν ἀνάλυσιν καὶ ἐπίκρισιν εἶναι : α΄) νὰ ἔχῃ ὁ συγγραφεὺς σύστημά τι ἐπιστημονικόν, ἀρχάς τινας ἐπιστημονικάς, ἔστω καὶ στοιχειώδεις ὅλως, καὶ β΄) νὰ ἀκολουθήσῃ μέθοδόν τινα ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ αὐτοῦ ἐρεύνῃ καὶ πραγματείᾳ. Καὶ αὐτὴ ἡ ἐμπειρία, ἥτις εἶναι ὁ ἀντίπους τῆς ἐπιστήμης, ἔχει καὶ αὐτὴ ἀρχάς τινας, πρὸ πάντων δ᾿ ἔχει καὶ αὐτὴ τὴν μέθοδόν της.

Ἐν τῇ ἐπιστήμῃ δὲν ὑπάρχει βεβαίως μονοπώλιον, ἀλλ᾿ ὅστις θέλει ἐπωφελῶς νὰ διατρέξῃ σκοτεινὸν καὶ ἀκανθῶδες ἔδαφος, ἀνάγκη νὰ εἶναι ὁπωσοῦν ὡπλισμένος.

Διότι πλάνη τις ἐπιστεύθη ἐπὶ μακρὸν δὲν εἶναι ἐπιχείρημα, ὅτι πρέπει νὰ θεωρήσωμεν αὐτὴν ὡς ἔχουσαν ἐπιστημονικὴν ἀξίαν.

Ἡ βεβαίωσις πραγμάτων μὴ ἀποδεδειγμένων εἶναι ἔγκλημα βαρύτερον τῆς ἀπάτης.

Δὲν κλονίζεται ἡ ἀλήθεια ἐπιστήμης τινὸς διὰ τῆς ἀποδείξεως ὅτι τὸ ἀντικείμενον αὐτῆς εἶναι περιωρισμένον. Ἐξ ἐναντίας, τὸ περιωρισμένον ἐπιστήμης τινὸς ἀρκεῖ πολλάκις διὰ νὰ προσδώσῃ εἰς αὐτὴν χαρακτῆρα περισσότερον βέβαιον καὶ ἀσφαλῆ.

Τὸ καθῆκον τοῦ ἀνθρώπου εἶναι νὰ τεθῇ ἐνώπιον τῆς ἀληθείας ἀπογεγυμνωμένος ἀπὸ πάσης προσωπικότητος, ἕτοιμος νὰ ἀφήσῃ ἑαυτὸν νὰ παρασυρθῇ ἐκεῖ, ὅπου θὰ θελήσῃ ἡ ἐπικρατοῦσα ἀπόδειξις.

Ζήτει τὴν ἀλήθειαν, ἄκουε τὴν ἀλήθειαν, μάνθανε τὴν ἀλήθειαν, ἀγάπα τὴν ἀλήθειαν, λέγε τὴν ἀλήθειαν, μένε πιστὸς εἰς τὴν ἀλήθειαν, ὑπερασπίζου τὴν ἀλήθειαν μέχρι θανάτου.

Ὅπου ὁ σοφὸς εἶναι δοῦλος, ἐκεῖ οὐδεὶς εἶναι ἐλεύθερος.

Πᾶσα ἐπιστήμη χωριζομένη δικαιοσύνης καὶ τῆς ἄλλης ἀρετῆς πανουργία οὐ σοφία φαίνεται.

Ἡ ἐπιστήμη διαρκῶς ἀναγεννᾶται ἐν τῇ ἐσκεμμένῃ θελήσει καὶ τῇ προθέσει πάντων ἡμῶν, ὅταν ἐπιτυγχάνωμεν νὰ σκεπτώμεθα ἐπὶ τῶν πρώτων ἀρχῶν τοῦ ἔργου ἡμῶν κατὰ τρόπον διαυγῆ, λογικὸν καὶ συστηματικόν, καὶ θέτωμεν μετὰ θάρρους τὰ συμπεράσματα ἡμῶν ὑπὸ τὸν ἔλεγχον τῆς πείρας.

Τὸ ἁπλοῦν δὲν εἶναι πάντοτε καὶ τὸ μᾶλλον γνωστόν, ἡ δὲ ἐπιστήμη μέχρι τοῦδε ἀνέδραμε συνήθως ἐκ τῶν συνθετωτέρων πρὸς τὰ ἁπλούστερα....Οὕτως ἡ ἐπιστήμη οἰκοδομεῖται οὐχὶ μόνον ἐκ τῶν κάτω, ἀλλ᾿ ἴσως καὶ κατὰ μείζονα βαθμὸν καὶ ἐκ τῶν ἄνω, ὁτὲ μὲν ἐκ τῶν ἁπλῶν πρὸς τὰ συνθετώτερα, ὁτὲ δὲ ἐκ τῶν συνθέτων πρὸς τὰ ἁπλούστερα.

Ἡ ἐπιστήμη δὲν προτίθεται τὴν ἄμεσον ἀναζήτησιν τοῦ ὠφελίμου εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, διότι ὁ σκοπὸς αὐτῆς εἶναι ἡ ἁγνὴ γνῶσις. Ἂν ἐπιτυγχάνῃ ἐνίοτε ὅ τι εἶναι ὠφέλιμον εἰς τὴν γενεὰν ἡμῶν τοῦτο δὲν πρέπει νὰ μειώσῃ τὴν ἀξίαν αὐτῆς· ἀποτελεῖ ἁπλῶς ἐπιβεβαίωσιν τῶν ἀποτελεσμάτων αὐτῆς καὶ ἀπόδειξιν, ὅτι ἐκτυλίσσεται ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς τελειοτέρας τῆς σκέψεως ἡμῶν προσαρμο-

γῆς πρὸς τὰ πράγματα. Ἐξ ἄλλου, ἵνα ἀναπτυχθῇ πλήρως ἡ ἐπιστήμη, ἔχει ἀνάγκην πολυαρίθμων προσπαθειῶν, αἵτινες θὰ εἶναι δυναταὶ μόνον ἐν ἀνθρωπότητι ἀπηλευθερωμένῃ μεγάλου μέρους τῶν βαρυνουσῶν αὐτὴν φροντίδων καὶ τῶν ἀθλιοτήτων, ἐν ᾗ ἡ χαρὰ τοῦ σκέπτεσθαι ἄλλο τι πλὴν τοῦ ἐπιουσίου ἄρτου δὲν θὰ εἶναι πλέον τὸ προνόμιον σπανίων τινῶν ἀτόμων.

Ἡ ἐπιστήμη εἶναι ὅπως τὸ ἐμπρόσθιον μέρος τάπητος, ὡραία διάταξις χρωμάτων καὶ σχημάτων, τὰ ὁποῖα ἀποθαυμάζει ὁ παρατηρῶν ὀφθαλμός, ἡ μέθοδος τῆς ἐρεύνης εἶναι τὸ ὄπισθεν, ἄσχημον καὶ συμπεφυρμένον τὴν ὄψιν, ἀλλ᾽ ὅπου ἐργάζεται ἡ χείρ. Ἡ ἐπιστήμη εἶναι τὸ μάλιστα ἀπολαυστικὸν μέρος, ἡ μέθοδος τὸ κατ᾽ ἐξοχὴν διδακτόν.

Ματαίως συσσωρεύονται ἑκατομμύρια γεγονότων. Ἐπιστήμη θὰ ὑπάρξῃ μόνον ὅταν θὰ ἀνακαλυφθῶσι σχέσεις αὐτῶν.

Ὑπερτιμῶμεν εὐκόλως τὴν σημασίαν μνημείων ὧν εἴμεθα κάτοχοι, μνημείων ἅτινα ἡμεῖς ἀνεκαλύψαμεν, κειμένων ἅτινα ἡμεῖς ἐδημοσιεύσαμεν, ἀνδρῶν καὶ ζητημάτων ἀποτελεσάντων ἀντικείμενον τῆς ἡμετέρας μελέτης.

Ὁ κόσμος ἐλάχιστα γνωρίζει περὶ τοῦ πλήθους τῶν σκέψεων καὶ τῶν θεωριῶν, αἵτινες διῆλθον τὸν νοῦν τοῦ ἐπιστήμονος ἐρευνητοῦ ἀλλ᾽ ἐτάφησαν ἐν σιγῇ καὶ μυστικότητι ὑπὸ τὴν αὐστηρὰν αὐτοῦ κριτικήν, καὶ ὅτι ἐν τῇ ἐπιτυχεστάτῃ τῶν περιπτώσεων, μόλις τὸ δέκατον τῶν ὑποθέσεων, τῶν ἐλπίδων, τῶν πόθων, τῶν ἐσπευσμένων συμπερασμάτων αὐτοῦ ἐπραγματοποιήθησαν....Ὁ ἐπιστήμων πρέπει νὰ δέχηται ἀγρύπνως πᾶσαν ὑποβολήν, νὰ κρίνῃ ὅμως καθ᾽ ἑαυτόν. Δὲν πρέπει νά παρασύρηται ὑπὸ φαινομένων, νὰ μὴ εὐνοῇ ὑποθέσεις, νὰ μὴ ἀκολουθῇ σχολήν, καὶ ἐν ταῖς ὡρισμέναις ἀντιλήψεσιν αὐτοῦ νὰ μὴ ἀκολουθῇ ὁδηγόν. Δὲν πρέπει νὰ σέβῃ πρόσωπα, ἀλλὰ πράγματα. Ἡ ἀλήθεια πρέπει νὰ εἶναι ὁ πρώτιστος αὐτοῦ σκοπός. Ἐὰν πρὸς ταῖς ἀρεταῖς ταύταις ἔχῃ καὶ δραστηριότητα δύναται νὰ ἐλπίσῃ ὅτι θὰ δυνηθῇ νὰ διασχίσῃ τὸν πέπλον τοῦ ναοῦ τῆς ἐπιστήμης.

Ὁ ἐπιστήμων καθῆκον ἔχει οὐχὶ νὰ ἀποδεικνύῃ ἢ νὰ ἀναιρῇ τὰ θαύματα, ἀλλ᾽ ἁπλῶς νὰ ἀπομακρύνῃ τὰς δι᾽ αὐτῶν ἑρμηνείας καὶ κατὰ δύναμιν ἐπεκτείνῃ τὰ ὅρια τῆς γνώσεως, τὴν ἰσχὺν τῶν ἀκριβῶν καὶ ἀναμφισβητήτων νόμων, ὁποίους ἐσχημάτισεν αὕτη ἐκ τῶν προδήλων καὶ προαποδεδειγμένων. Πρὸς δὲ τούτοις προκειμένου περὶ ἔργου ἀνθρώπων, γενομένου καὶ ἀναπτυχθέντος σὺν τῷ χρόνῳ, ὀφείλει οὐχὶ νὰ πλάττῃ ἐκ τῶν προτέρων θεωρίας περὶ τῆς τοιαύτης δυνατῆς ἢ πιθανῆς αὐτοῦ ἀρχῆς καὶ γενέσεως, ἀλλὰ νὰ μελετήσῃ αὐτὸ ἀκριβέστατα καθ᾽ ὅσον ἐν τῇ ἱστορίᾳ εἶναι προσιτὸν καὶ μαθητόν, νὰ ἀνεύρῃ τοὺς νόμους τοὺς διέποντας τὴν ἀνέλιξιν αὐτοῦ, καὶ βοηθούμενος ὑπὸ τῶν γενικωτάτων μαθήσεων τῆς φιλοσοφίας καὶ ἀνθρωπολογίας νὰ ζητήσῃ νὰ νοήσῃ τὴν ἀρχὴν καὶ γένεσιν αὐτοῦ.

Ὁ ἐπιστήμων πρέπει ἐν ταῖς κρίσεσιν αὐτοῦ νὰ προσπαθῇ κυρίως νὰ ἀποξενωθῇ κατὰ τὸ δυνατὸν τῆς προσωπικότητος αὐτοῦ, νὰ παρέχῃ ἐπιχειρήματα, ἅτινα νὰ εἶναι ἀληθῆ διὰ πᾶν ἄλλο πνεῦμα, ὅσον καὶ δι᾽ αὐτόν. Ἡ ταξινόμησις τῶν γεγονότων, ἡ ἐξακρίβωσις τῆς ἀλληλουχίας καὶ τῆς σχετικῆς σημασίας αὐτῶν, ἰδοὺ τὸ ἔργον τῆς ἐπιστήμης. Ἡ συνήθεια τοῦ σχηματισμοῦ κρίσεων, αἵτινες νὰ ἔχωσι βασισθῇ ἐπὶ τῶν γεγονότων, ἀνεξαρτήτων δὲ ἀπὸ τῶν προσωπικῶν συναισθημάτων, εἶναι τὸ χαρακτηριστικὸν τῆς ἐπιστημονικῆς διαθέσεως τῆς διανοίας.

Ὁ ἐπιστήμων δοκιμάζει μεγαλυτέρας δυσκολίας ἐν τῇ ὁδῷ τῇ ὁδηγούσῃ πρὸς τὰ πράγματα, δὲν ἱκανοποιεῖται ὑπὸ σποραδικῶν γνώσεων, ἀλλ᾽ ἐπιζητεῖ ὅσον τὸ δυνατὸν μεγαλύτερον ἀριθμὸν ἐξεταζομένων γεγονότων.

Χαλεπὸν οὕτω τι ποιῆσαι ὥστε μηδὲν ἁμαρτεῖν, χαλεπὸν δὲ καὶ ἀναμαρτήτως τι ποιήσαντα μὴ ἀγνώμονι κριτῇ περιτυχεῖν.

Τῶν ἐν τῇ ἐπιστήμῃ ῥηξικελεύθων ἀνδρῶν τὰ ἔργα δὲν ἀρκεῖ μόνον ἐκ παραδόσεως ἢ ἐπιδείξεως νὰ θαυμάζωμεν μεγάλως διὰ λόγων, ἀλλὰ πρέπει νὰ μελετῶμεν νυκτός τε καὶ ἡμέρας.

Ὁ μελετῶν ἐξετάζει τὰ ἔργα τῶν ἐπιφανῶν μετὰ εὐγνωμοσύνης, ἥτις δὲν καθιστᾷ αὐτὸν κόλακα, καὶ μετὰ φιλαληθείας, ἥτις δὲν καθιστᾷ αὐτὸν ἀγνώμονα.

Ἡ ἐπιστήμη δὲν ἔχει πατρίδα, ἀλλ᾽ οἱ ἐπιστήμονες ἔχουσι πατρίδα.

Ἱκανὰ τό γ᾽ ἐπ᾽ ἐμοὶ εἶναι τὰ παρατεθέντα χωρία πρὸς ἐπιστημολογικὴν καθοδήγησιν τῶν ἀναγνωστῶν δι᾽ οὓς προορίζονται. Τοῦ λόγου ἐπιστάντος προτείνω, ὅπως τῶν ἑλλήνων ἐρευνητῶν τις ἐπιληφθῇ τῆς συντάξεως πραγματείας περιλαμβανούσης τὴν ἐπιστημολογικὴν διδασκαλίαν τῶν Ἑλλήνων, ἥτις ἐξ ὅσων δεδομένων ἔχω ἔσται ὠφελιμωτάτη ταῖς Ἑλληνικαῖς Σπουδαῖς. Διὰ ταύτης ὁ ἐρευνητὴς τοῦ Ἑλληνικοῦ Κόσμου θὰ ἐνωτισθῇ διδαγμάτων ἐπιστημολογικῶν κατηυγασμένων ὑπὸ τοῦ φωτὸς τῆς ἑλληνικῆς σκέψεως, τῆς κυριαρχουμένης ἐν τῇ ἐπιστημονικῇ ἐρεύνῃ ὑπὸ τῆς ἀθανάτου ῥήσεως, ὅτι «ἁπλοῦς ὁ μῦθος τῆς ἀληθείας ἔφυ».

ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥΣ ΓΙΕΡΟΥ

Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΚΑΙ ΨΥΧΙΚΗ ΟΛΟΤΗΣ ΠΑΡ' ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ θεμελιώδης ἀρχὴ ἐφ᾽ ἧς κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους στηρίζεται ἡ ἔρευνα τῶν φυσικῶν ἐπιστημῶν, εἶναι, ὡς γνωστόν, ἡ ἑξῆς: πᾶν σύνθετον ἀναλύεται εἰς τὰ τελευταῖα ἁπλᾶ στοιχεῖα αὐτοῦ· ἐν αὐτοῖς δὲ ἀναζητοῦνται αἱ κυριώταται αὐτοῦ ἰδιότητες. Τὸ ὅ λ ο ν εἴτε εἶναι φυσικὸν φαινόμενον, εἴτε ζῶν ὀργανισμός, φυτόν, ζῷον, καὶ τὰ τοιαῦτα, θεωρεῖται ἄθροισμα τῶν μερῶν αὐτοῦ. Ἐὰν δὲ γνωρίσωμεν ἅπαντα αὐτοῦ τὰ συστατικὰ καὶ τὰς σχέσεις αὐτῶν, γνωρίζομεν τὸ ὅλον. Διότι τοῦτο κατ᾽ οὐσίαν οὐδὲν νέον φέρει, δύναται δὲ νὰ παραχθῇ καθ᾽ ὁλοκληρίαν ἐκ τῶν συστατικῶν αὐτοῦ.

Ἡ τάσις τοῦ ἐρευνῶντος πνεύματος πρὸς τὰ στοιχεῖα, ὡς τοὺς φορεῖς τοῦ παντός, ἦτο ἀρχαιοτάτη (κ λ α σ σ ι κ ὴ ἀ τ ο μ ι κ ή), κατὰ δὲ τοὺς νεωτέρους χρόνους προσέλαβεν αὕτη μεγίστην σημασίαν καὶ σπουδαιότητα. Ἐπὶ τῆς ἀρχῆς ταύτης στηρίζεται καὶ ἡ π ε ρ ὶ κ ό σ μ ο υ θ ε ω ρ ί α τῶν νεωτέρων ἀθέων φιλοσόφων τῆς φύσεως. Κατ᾽ αὐτοὺς ἅπας ὁ κόσμος οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ ἀποτέλεσμα ἑνώσεως καὶ ἀλληλεπιδράσεως ἁπλῶν καὶ μικροτάτων στοιχείων. Οὐχὶ δὲ μόνον ἡ θεϊκὴ περὶ κόσμου θεωρία, ἀλλὰ καὶ αὐτὴ ἡ πανθεϊκή, ἡ δεχομένη ἐν τῷ κόσμῳ ἀνωτέρας λογικῶς δημιουργούσας καὶ διατάττούσας δυνάμεις, κρίνεται ὑπ᾽ αὐτῶν περιττή. Οὕτω δὲ ὑπὸ τῆς φύσεως ἔχει ἀφαιρεθῇ πᾶσα ἔννοια, διότι ἔννοια δύναται νὰ ὑπάρχῃ μόνον ἐν τῇ ἐνεργείᾳ μιᾶς νοητικῆς καὶ βουλητικῆς ἀρχῆς. Ἡ αὐτὴ ἀρχὴ διέπει κατὰ τοὺς χρόνους τούτους καὶ τὴν ἔρευναν τῶν γεγονότων καὶ φαινομένων τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς. Καὶ ταῦτα προσεπάθουν ἐπιμελῶς καὶ συστηματικῶς οἱ ψυχολόγοι νὰ ἀναλύωσιν εἰς μικρότατα καὶ ἁπλᾶ στοιχεῖα μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ποιότητος. Ὡς δὲ ὁ φυσιοδίφης, θεωρῶν τὸν κόσμον ἀποτέλεσμα τῶν ἁπλῶν στοιχείων, οὐδεμίαν δέχεται ἀνωτέραν διέπουσαν αὐτὸν ἀρχήν, οὕτω καὶ ὁ πειραματικὸς ψυχολόγος, ἐξετάζων τὰ ἐπὶ μέρους ἁπλᾶ στοιχεῖα τῆς συνειδήσεως καὶ τὴν ἀμοιβαίαν αὐτῶν ἐπενέργειαν, ζητεῖ νὰ παραγάγῃ τὸν κόσμον ἐκ τῶν ἐπὶ μέρους τούτων στοιχείων, ὡς ἐὰν μηδεμία ὑπῆρχεν ἑνιαία ἀρχή. Καὶ οὕτως ὁ ζῶν κόσμος τῶν ψυχικῶν γεγονότων καὶ φαινομένων γίνεται ὑπόθεσις τῆς φυσιολογίας καί τινος ψυχοφυσικῆς «ἄνευ ψυχῆς». Ἀλλ᾽ εἶναι φανερὸν ὅτι ἡ τοιαύτη ἀνάλυσις τοῦ ὅλου εἰς τὰ ἁπλᾶ αὐτοῦ στοιχεῖα καὶ ἡ ἔρευνα ἑκάστου τούτων κεχωρισμένου ἐκ τοῦ ὅλου, ὁδηγεῖ πολλάκις εἰς παραγνώρισιν τῆς φυσικῆς τῶν πραγμάτων συναφείας, τῆς ἐσωτερικῆς αὐτῶν σχέσεως καὶ εἰς ἄρνησιν τῆς ὁλότητος καὶ ἑνότητος αὐτῶν. Χωρίζεται πολλάκις ὅ τι φύσει εἶναι ὀργανικῶς συνηνωμένον, καὶ ζητεῖται ἡ κατανόησις τοῦ κεχωρισμένου, ἐνῷ μόνον ἐν τῇ ἑνώσει μετὰ τοῦ ὅλου γίνεται τοῦτο

σαφὲς καὶ νοητόν. Διὰ τοῦτο παρετηρήθη ἀπό τινος παρέκκλισίς τις ἀπὸ τῆς ἀνωτέρω ἀρχῆς. Κατενοήθη δηλονότι, ὅτι τὰ φαινόμενα καὶ γεγονότα τοῦ τε ἐξωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου δὲν ἀποτελοῦσιν ἄμορφα καὶ χαώδη ἀθροίσματα κεχωρισμένων ἀπ' ἀλλήλων στοιχείων, ἀλλ' ὅτι ταῦτα εἶναι ὀργανικαὶ ὁλότητες, ἑνιαῖαι μορφαὶ μετὰ διακεκριμένων μερῶν, ὧν ἕκαστον συντελεῖ εἰς τὴν τοῦ ὅλου ἔκφρασιν. Ὡς ἐκ τούτου, ἡ ἔρευνα καὶ ἡ παρατήρησις τοῦ ὅλου δύναται νὰ ὁδηγήσῃ εἰς τὴν κατανόησιν τοῦ ἐπὶ μέρους· διότι ἡ θέσις καὶ ἡ λειτουργία, ἑπομένως καὶ ἡ σπουδαιότης καὶ ἀξία αὐτοῦ, ὁρίζεται ὑπὸ τοῦ ὅλου [1]. Ὁ δὲ Wertheimer συντόμως διετύπωσε τὴν γνώμην ταύτην ὡς ἑξῆς: «Ὅ τι ἐν τῷ ὅλῳ συμβαίνει δὲν προέρχεται ἐκ τῆς συνθέσεως τῶν μερῶν, ἀλλ' ἀντιστρόφως, ὅ τι συμβαίνει ἐν ἑνὶ μέρει τούτου τοῦ ὅλου, ὁρίζεται ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς συστάσεως τοῦ ὅλου» [2].

Ἡ ἀρχὴ δὲ τῆς ἐρεύνης τῆς ὁλότητος οὐδαμῶς ἦτο ξένη εἰς τοὺς ἀρχαίους. Εἰσηγητὴς ταύτης δύναται νὰ θεωρηθῇ, ὡς ἡ μικρὰ αὕτη ἐργασία πειρᾶται νὰ ἀποδείξῃ, ὁ κατ' ἐξοχὴν φιλόσοφος τῆς μ ο ρ φ ῆ ς Ἀριστοτέλης. Καὶ οὗτος θεωρεῖ τοῦ τε ἐξωτερικοῦ καὶ ἐσωτερικοῦ κόσμου τὰ φαινόμενα καὶ γεγονότα ὡς ὀργανικὰ συμπλέγματα, διακεκριμένας μορφάς, αἵτινες διέπονται ὑπὸ ἑνιαίας ἀρχῆς.

[1] Ὁ τρόπος οὗτος τῆς παρατηρήσεως τοῦ ὅλου εἰσήχθη εἰς τὴν ψυχολογίαν πρὸ πάντων ὑπὸ τῶν Köhler, Wertheimer, Koffka, τῶν ἀποτελούντων τὴν ψυχολογικὴν σχολὴν τοῦ Βερολίνου, καὶ τῶν Krueger, Sander, Klemm, H. Volkelt, τῶν ἀποτελούντων τὴν σχολὴν τῆς Λιψίας, Seiffert καὶ ἄλλων, εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως ὑπὸ τοῦ Driesch, εἰς τὴν παιδαγωγικὴν ὑπὸ τοῦ Spranger, Litt, Nohl καὶ ἄλλων, εἰς τὴν κοινωνιολογίαν ὑπὸ τοῦ O. Spann.

[2] Max Wertheimer, Über Gestalttheorie, Symposion B. I. 1927.

Η ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ ΟΛΟΤΗΣ

Παρὰ Πλάτωνι ἤδη ἀναφαίνεται ἡ γνώμη ὅτι τὸ ὅλον [1], ὡς ὅλον εἶναι διάφορον τῶν μερῶν αὐτοῦ, ἔχει ἰδιότητας sui generis διαφόρους τῶν στοιχείων αὐτοῦ. Οὕτως ἐν Θεαιτήτῳ ἀναφέρεται ὅτι ἡ συλλαβὴ οὐδαμῶς πρέπει νὰ θεωρηθῇ ὡς ἁπλῆ σειρὰ στοιχείων, ἀλλ' ὡς ἑνιαία μορφὴ ἔχουσα ἰδίαν σημασίαν διάφορον τῶν στοιχείων αὐτῆς. Τὸ αὐτὸ δὲ συμβαίνει καὶ ἐν πᾶσι τοῖς λοιποῖς πράγμασι. «Σωκράτης. χρῆν γὰρ ἴσως τὴν συλλαβὴν τίθεσθαι μὴ τὰ στοιχεῖα, ἀλλ' ἐξ ἐκείνων ἕν τι γεγονὸς εἶδος, ἰδέαν μίαν αὐτὸ αὑτοῦ ἔχον, ἕτερον δὲ τῶν στοιχείων» (Θεαίτ. 203 e). «Σωκράτης. ἐχέτω δή, ὡς νῦν φαμέν, μία ἰδέα ἐξ ἑκάστων τῶν συναρμοττόντων στοιχείων γιγνομένη ἡ συλλαβή, ὁμοίως ἔν τε γράμμασι καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἅπασιν» (Θεαίτ. 204 a). «Σωκράτης. ὅτι οὖν ἂν ᾖ μέρη, τὸ ὅλον ἀνάγκη τὰ πάντα μέρη εἶναι. ἢ καὶ τὸ ὅλον ἐκ τῶν μερῶν λέγεις γεγονὸς ἕν τι εἶδος ἕτερον τῶν πάντων μερῶν; Θεαίτητος. ἔγωγε. Σωκρ. τὸ δὲ δὴ πᾶν καὶ τὸ ὅλον πότερον ταὐτὸν καλεῖς ἢ ἕτερον ἑκάτερον;» (Θεαίτ. 204 a, πρβ. 205 c. Παρμεν. 157 d). Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τὸ ὅλον ἀπὸ τοῦ σωροῦ. Τὸ ὅλον ὡς τοιοῦτον, δὲν εἶναι σύνθεσις ἢ μεῖξις τῶν στοιχείων, ἢ τῶν μερῶν ἐξ ὧν συνίσταται, ἀλλ' εἶναί τι πλέον τούτων, ἔχει ἰδιότητας πλείονας τοῦ ἀθροίσματος τῶν μερῶν αὐτοῦ. Οὕτως ἡ συλλαβὴ εἶναί τι πλέον τῶν στοιχείων αὐτῆς, τοῦ φωνήεντος καὶ τοῦ συμφώνου, καὶ ἡ σάρξ εἶναί τι πλέον ἢ τὸ πῦρ καὶ ἡ γῆ, τὸ θερμὸν καὶ τὸ ψυχρόν, καὶ ἡ οἰκία εἶναί τι πλέον ἢ οἱ πλίνθοι καὶ ἡ σύνθεσις αὐτῶν. «ἐπεὶ δὲ τὸ ἔκ τινος σύνθετον οὕτως ὥστε ἓν εἶναι τὸ πᾶν, ἀλλὰ μὴ ὡς σωρὸς ἀλλ' ὡς ἡ συλλαβή, ἡ δὲ συλλαβὴ οὐκ ἔστι τὰ στοιχεῖα, οὐδὲ τὸ βα ταὐτὸ τῷ β καὶ α, οὐδ' ἡ σὰρξ πῦρ καὶ γῆ· διαλυθέντων γὰρ τὰ μὲν οὐκέτι ἐστίν, οἷον ἡ σὰρξ καὶ ἡ συλλαβή, τὰ δὲ στοιχεῖα ἔστι καὶ τὸ πῦρ καὶ ἡ γῆ· ἔστιν ἄρα τι ἡ συλλαβή, οὐ μόνον τὰ στοιχεῖα τὸ φωνῆεν καὶ ἄφωνον, ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι· καὶ ἡ σὰρξ οὐ μόνον πῦρ καὶ γῆ ἢ τὸ θερμὸν καὶ ψυχρόν, ἀλλὰ καὶ ἕτερόν τι» (Μετὰ τὰ Φυσ. Ζ΄ 17, 1041b 11). «οὐ φαίνεται δὴ ζητοῦσιν ἡ συλλαβὴ ἐκ τῶν στοιχείων οὖσα καὶ σύνθεσις οὐδ' ἡ οἰκία πλίνθοι τε καὶ σύνθεσις. καὶ τοῦτο ὀρθῶς· οὐ γάρ ἐστιν ἡ σύνθεσις οὐδ' ἡ μεῖξις ἐκ τούτων ὧν ἐστὶ σύνθεσις ἢ μεῖξις. ὁμοίως δὲ οὐδὲ τῶν ἄλλων οὐδέν» (Μετὰ τὰ Φυσ. Η΄ 3, 1043 b 5). Τοῦτο δὲ τὸ ἕτερόν τι τὸ πλέον τι, ὅπερ οἱ νεώτεροι (Ehrenfels) ὀνομάζουσι μ ο ρ φ ι κ ὴ ν π ο ι ό τ η τ α (Gestaltqualität), εἶναι κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη (1041 b 25) α ἰ τ ί α, ο ὐ σ ί α, μ ο ρ φ ή. «πάντων γὰρ ὅσα πλείω μέρη ἔχει καὶ μή ἐστιν

[1] Ἡ σχέσις τοῦ ὅλου πρὸς τὰ μέρη αὐτοῦ ἦτο ἐκ τῶν συνήθων θεμάτων, κοινὸς τόπος διαλεκτικῶν συζητήσεων. Ἀριστ. Τοπ. 150 a 15—31, Φυσ. Ἀκροάσ. 185 b 11—14. Σεξτ. Ἐμπ. Πυρρων. Ὑποτυπ. γ΄ 98—101 «καὶ τὸ ὅλον δὲ καὶ τὸ μέρος. κατὰ μὲν γὰρ συνέλευσιν καὶ πρόσθεσιν τῶν μερῶν τὸ ὅλον γίγνεσθαι δοκεῖ, κατ' ἀφαίρεσιν δέ τινος ἢ τινων παύεσθαι τοῦ ὅλον εἶναι, καὶ ἄλλως δέ, εἰ ἔστι τι ὅλον, ἤτοι ἕτερόν ἐστι παρὰ τὰ μέρη αὐτοῦ ἢ αὐτὰ τὰ μέρη αὐτοῦ, τὸ ὅλον ἐστίν....». Πρὸς Μαθημ. θ΄ 331—358 «εἴπερ οὖν ἔστι τι ὅλον, οἷον ἄνθρωπος, ἵππος, φυτόν, ναῦς (ταῦτα γὰρ ὅλων ὀνόματα) ἤ τοι ἕτερόν ἐστι τῶν μερῶν αὐτοῦ καὶ κατ' ἰδίαν ὑπόστασιν καὶ οὐσίαν νοεῖται, ἢ τὸ ἄθροισμα τῶν μερῶν λέγεται τυγχάνειν ὅλον.... κατὰ δὲ νόησιν, ὅτι ὅλον νοεῖται οὗ οὐδὲν ἄπεστι μέρος. καὶ διὰ τοῦτο εἰ ἕτερόν ἐστι τῶν μερῶν τὸ ὅλον, πάντ' ἔσται ἀπόντα τὰ μέρη τοῦ ὅλου, καὶ οὕτως οὐκ ἔσται τὸ ὅλον. ἄλλως τε τὸ ὅλον τῶν πρός τι ἐστίν· ὡς γὰρ πρὸς τὰ μέρη νοεῖται ὅλον, καὶ ὃν τρόπον τὸ μέρος τινὸς ἔστι μέρος, οὕτω καὶ τὸ ὅλον ἔκ τινων μερῶν ἐστὶν ὅλον....».

οἷον σωρὸς τὸ πᾶν, ἀλλ' ἔστι τι τὸ ὅλον παρὰ τὰ μόρια ἔστι τι αἴτιον» (Μετὰ τὰ Φυσ. Η' 6, 1045 a 3). Τὸ ὅλον ἐκ πολλῶν καὶ διαφόρων μορίων συνιστάμενον («τὰ ὅλα μὲν συνεστῶτα δ' ἐκ πολλῶν μορίων» Πολιτ. Ε' 1, 1274 b 34, «ἐπεὶ δ' ὥσπερ τῶν ἄλλων τῶν κατὰ φύσιν συνεστώτων οὐ ταὐτὰ ἔστι μόρια τῆς ὅλης συστάσεως, ὧν ἄνευ τὸ ὅλον οὐκ ἂν εἴη» Πολιτ. Η' 8, 1328 a 21), ἀποτελεῖ ἑνότητα ἕνεκα τῆς ἰδιαζούσης τῶν μερῶν αὐτοῦ συναρμογῆς· οἷον ὑπόδημα. Τὰ μέρη ἐξ ὧν τοῦτο ἀποτελεῖται δὲν κεῖνται ἐρριμένα πλησίον ἀλλήλων οὕτως, ὥστε τοπικῶς μόνον νὰ συνέχωνται, ἀλλ' εἶναι συνηρμοσμένα τὸ ἓν μετὰ τοῦ ἄλλου κατὰ τοιοῦτον τρόπον, ὥστε νὰ σχηματίζωσι μορφήν, νὰ ἀποτελῶσιν ἓν ἑνιαῖον καὶ τέλειον ὅλον, μετὰ ἰδιοτήτων παραγομένων ἐκ τοῦ ὅλου. «ἐπεὶ δ' ἔστι μὲν ὡς ὁτιοῦν ἓν φαμὲν εἶναι, ἂν ᾖ ποσὸν καὶ συνεχές, ἔστι δ' ὡς οὔ, ἂν μή τι ὅλον ᾖ, τοῦτο δὲ ἂν μὴ τὸ εἶδος ἔχῃ ἕν· οἷον οὐκ ἂν φαῖμεν ὁμοίως ἓν ἰδόντες ὁπωσοῦν τὰ μέρη συγκείμενα τοῦ ὑποδήματος, ἂν μὴ διὰ τὴν συνέχειαν, ἀλλ' ἐὰν οὕτως ὥστε ὑπόδημα εἶναι καὶ εἶδός τι ἤδη ἔχειν ἕν» (Μετὰ τὰ Φυσ. Δ' 6, 1016 b 11). «ἔτι τοιοῦτον (τὸ ἓν) καὶ μᾶλλον τὸ ὅλον καὶ ἔχον τινὰ μορφὴν καὶ εἶδος. μάλιστα δ' εἴ τι φύσει τοιοῦτον καὶ μὴ βίᾳ ὥσπερ ὅσα κόλλῃ, ἢ συνδέσμῳ, ἢ γόμφῳ, ἀλλ' ἔχει τι ἐν αὑτῷ τὸ αἴτιον αὑτὸ τοῦ συνεχὲς εἶναι» (Μετὰ τὰ Φυσ. Ι' 1, 1052 a 19) [1]. Ἐκ τῶν ἀνωτέρω γίνεται δῆλον, ὅτι ἡ ἀριστοτελικὴ μορφὴ ἔχει τὰ αὐτὰ κύρια γνωρίσματα, ὁποῖα καὶ ὁ νεώτερος ὅρος μορφὴ (Gestalt). Δύο εἶναι πρὸ πάντων τὰ γνωρίσματα, ἅτινα οἱ νεώτεροι φιλόσοφοι καὶ ψυχολόγοι τῆς μορφῆς ἀποδίδουσιν εἰς τὴν ἔννοιαν «μορφή»· πρῶτον πολλότητα καὶ ποικιλίαν μερῶν, καὶ δεύτερον τὸ ἀποκεχωρισμένον καὶ ἀποκεκλεισμένον [2].

Κατὰ τὸν Höfler πολλότης καὶ ποικιλία μερῶν εἶναι προϋπόθεσις τῆς μορφῆς, βεβαίως οὐχὶ μόνον τῆς μορφῆς, ἀλλὰ καὶ τοῦ σωροῦ [3]. Ὁμοίως καὶ ὁ Köhler θεωρεῖ τὴν ποικιλίαν ὡς προϋπόθεσιν τῶν ὀπτικῶν μορφῶν, παρατηρεῖ δὲ ὅτι τὰ ἐν χώρῳ ἐκτεινόμενα ὀπτικὰ πεδία δὲν εἶναι ὁμογενῶς πεπληρωμένα [4]. Πρὸς τούτοις

[1] Simplic. in Arist. Phys. 195 a 15 «ἄλλος δὲ τρόπος ὡς τὸ τί ἦν εἶναι καὶ τὸ εἶδος. τοιαῦτα δὲ ἅπερ μετὰ τῶν ὑλικῶν αἰτίων παρέθετο τό τε ὅλον οὐχὶ τὸ σὺν τοῖς μέρεσιν, ἀλλὰ τὸ ἐπὶ τοῖς μέρεσιν ἐπιγινόμενον· τοιοῦτον δὲ καὶ ἡ σύνθεσις. καὶ γὰρ αὕτη ἄλλη οὖσα παρὰ τὰ συντιθέμενα ἐκείνοις ἐπιγίνεται ὡς εἶδος, ὡς ἐπὶ τοῖς στοιχείοις τοῖς μὲν τοῦ λόγου ἡ συλλαβή, τοῖς δὲ τῶν σωμάτων τὸ κατὰ τὴν σύνθεσιν εἶδος οἷον ἀνθρώπου ἢ συκῆς. καὶ δῆλον ὅτι ἐπὶ πᾶσι τούτοις ἐφαρμόζει ἡ τοῦ εἴδους προσηγορία».

[2] Ὡς δεύτερον γνώρισμα ἐθεωρεῖτο τὸ μεταφερτὸν τῆς μορφῆς. Ἡ μορφὴ π. χ. μελῳδίας τινὸς δύναται νὰ μεταφερθῇ ἐπὶ ἄλλον τόνον, χωρὶς αὕτη νὰ μεταβληθῇ, ἐὰν μεταβληθῶσι μὲν οἱ φθόγγοι αὐτῆς, διατηρηθῶσι δ' ὅμως αἱ μεταξὺ αὐτῶν ἀναλογίαι. Τὰ δύο ταῦτα γνωρίσματα, πολλότης καὶ ποικιλία τῶν μερῶν καὶ τὸ μεταφερτὸν ὀνομάζονται καὶ κριτήρια τοῦ Ehrenfels. (Βλ. καὶ Μορφολ. Ψυχ. Γ. Ἰμβριώτη σελ. 19). Ἐπειδὴ δὲ κατὰ τοῦ δευτέρου κριτηρίου, τοῦ μεταφερτοῦ, ἠγέρθησαν ἀντιρρήσεις (ὁ Lindworsky π. χ. θεωρεῖ τοῦτο περιωρισμένης ἰσχύος δυνάμενον νὰ ἐφαρμοσθῇ ἐπὶ ποσοτικῶν μόνον σχέσεων τόνων καὶ τῶν τοιούτων, οὐχὶ δὲ ἐπὶ πάσης μορφῆς, χρωμάτων κλπ. (Ioh. Lindworsky: Experimentelle Psychologie vierte Aufl. B. V. der philos. Handbibl. München 1927 σελ. 110), ἐθεωρήθη ὡς χαρακτηριστικὸν γνώρισμα ἀντ' αὐτοῦ τὸ ἀποκεχωρισμένον, τὸ ἀποκεκλεισμένον. Παρβλ. Rupprecht Matthaei, Gestaltproblem. Ergebnisse der Psychologie Band 29, 1929, σ. 11.

[3] All. Höfler, Gestalt u. Beziehung — Gestalt u. Anschauung Zeitschr. für Psychologie u. Physiologie der Sinnesorgane I Abt. 60 B. 1912 σελ. 261.

[4] W. Köhler, Die physischen Gestalten in Ruhe u. in stationären Zustand. Braunschweig 1920.

κατὰ τὸν Ipsen ἵνα εἰς τὰ πολυμερῆ σώματα ἀποδοθῇ ὁ χαρακτὴρ τῆς μορφῆς, πρέπει ταῦτα νὰ εἶναι ἀποκεχωρισμένα καὶ ἀποκεκλεισμένα, τουτέστιν ὅλα [1]. Ἡ πολλότης δηλονότι τῶν διακεκριμένων μερῶν, ἅτινα συνέχονται πρὸς ἄλληλα, πρέπει νὰ ἀποτελῇ ἑνότητα. Ἑπομένως καὶ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη μορφὴ εἶναι πολυμερῶς διηρθρωμένον τέλειον ὅλον, οὗ αἱ ἰδιότητες καὶ ἐνέργειαι δὲν εἶναι μόνον τὸ ἄθροισμα τῶν ἰδιοτήτων καὶ ἐνεργειῶν τῶν μερῶν αὐτοῦ. Ἐν τοῖς Μετὰ τὰ Φυσ. Δ' 26, 1023 b 26 ὁ Ἀριστοτέλης ἀκολουθῶν εἰς τὸν Πλάτωνα [2], ὥρισε τὸ ὅλον, τό τε κατ' αἴσθησιν, τὸ ἐμπειρικόν, καὶ τὸ λογικῶς καθόλου. Τὸ λογικῶς καθόλου, ἡ γενικὴ δηλονότι ἔννοια, ὡς περιλαμβάνουσα πολλὰ μέρη, εἶναι ὅλον. Διότι ἐὰν ἀφαιρεθῇ ἐξ αὐτῆς ἓν τῶν μερῶν, καταστρέφεται ἡ οὐσία αὐτῆς. «ὅλον λέγεται οὗ τε μηθὲν ἄπεστι μέρος ἐξ ὧν λέγεται ὅλον φύσει, καὶ τὸ περιέχον τὰ περιεχόμενα ὥστε ἕν τι εἶναι ἐκεῖνα, τοῦτο δὲ διχῶς· ἢ γὰρ ὡς ἕκαστον ἕν, ἢ ὡς ἐκ τούτων τὸ ἕν. τὸ μὲν γὰρ καθόλου καὶ τὸ ὅλως λεγόμενον, ὡς ὅλον τι ὄν, οὕτως ἐστὶ καθόλου ὡς πολλὰ περιέχον τῷ κατηγορεῖσθαι καθ' ἑκάστου καὶ ἓν ἅπαντα εἶναι ὡς ἕκαστον, οἷον ἄνθρωπον, ἵππον, θεόν, ὅτι ἅπαντα ζῷα. τὸ δὲ συνεχὲς καὶ πεπερασμένον, ὅταν ἕν τι ἐκ πλειόνων ᾖ ἐνυπαρχόντων, μάλιστα μὲν δυνάμει, εἰ δὲ μή, ἐνεργείᾳ. τούτων δ' αὐτῶν μᾶλλον τὰ φύσει ἢ τέχνῃ τοιαῦτα, ὥσπερ καὶ ἐπὶ τοῦ ἑνὸς λέγομεν, ὡς οὔσης τῆς ὁλότητος ἑνότητός τινος». Καὶ ἐν Φυσ. Ἀκρ. Γ' 6, 207a 8 «οὗ δὲ μηδὲν ἔξω, τοῦτ' ἐστὶ τέλειον καὶ ὅλον· οὕτω γὰρ ὁριζόμεθα τὸ ὅλον, οὗ μηδὲν ἄπεστιν, οἷον ἄνθρωπον ὅλον ἢ κιβωτόν». Οὕτω δὲ τὰ μέρη λαμβάνουσιν ἰδιότητας ἀληθῶν μελῶν, καθόσον μέλη ἔχουσιν ἔννοιαν μόνον ἐντὸς ἑνὸς συνηρμοσμένου ὅλου. Τὸ ὅλον καὶ τὰ μέρη ἐπιδρῶσιν ἐπ' ἄλληλα, προσδιορίζονται καὶ ἐξαρτῶνται ἀμοιβαίως. Τὰ μέρη εἶναι ὑποτεταγμένα εἰς τὸ ὅλον, παριστῶσι δὲ τὴν διάρθρωσιν καὶ διαίρεσιν αὐτοῦ. Ἡ δὲ μετάθεσις τῶν μερῶν ἐξασκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸ ὅλον καὶ μεταβάλλει τὴν μορφὴν αὐτοῦ. «ἔτι δὲ τοῦ ποσοῦ ἔχοντος ἀρχὴν καὶ μέσον καὶ ἔσχατον, ὅσων μὲν μὴ ποιεῖ ἡ θέσις διαφορὰν πᾶν λέγεται, ὅσων δὲ ποιεῖ ὅλον· ὅσα δὲ ἄμφω ἐνδέχεται καὶ ὅλα καὶ πάντα. ἔστι δὲ ταῦτα ὅσων ἡ μὲν φύσις ἡ αὐτὴ μένει τῇ μεταθέσει, ἡ δὲ μορφὴ οὔ, οἷον κηρὸς καὶ ἱμάτιον· καὶ γὰρ ὅλον καὶ πᾶν λέγεται· ἔχει γὰρ ἄμφω· ὕδωρ δὲ καὶ ὅσα ὑγρὰ καὶ ἀριθμὸς πᾶν μὲν λέγεται, ὅλος δὲ ἀριθμὸς καὶ ὅλον ὕδωρ οὐ λέγεται, ἂν μὴ μεταφορᾷ. πάντα δὲ λέγεται, ἐφ' οἷς τὸ πᾶν ὡς ἐφ' ἑνί, ἐπὶ τούτοις πάντα ὡς ἐπὶ διῃρημένοις· πᾶς οὗτος ὁ ἀριθμός, πᾶσαι αὗται αἱ μονάδες» (Μετὰ τὰ Φυσ. Δ' 26, 1024 a 1). Πρὸς τούτοις διὰ τοῦ χωρίου τούτου ὁ Ἀριστοτέλης δίδει ἀσφαλὲς κριτήριον δι' οὗ δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν καὶ νὰ χαρακτηρίσωμεν σῶμά τι ὡς μορφήν. Τὸ κριτήριον τοῦτο εἶναι ἡ μετάθεσις. Ὑπάρχουσι, λέγει ὁ Ἀριστοτέλης, σώματα, ὧν ἡ μορφὴ οὐδόλως μεταβάλλεται, μεταβαλλομένης τῆς θέσεως τῶν μορίων, ὡς τὸ ὕδωρ. Τὰ τοιαῦτα σώματα ὁ Ἀριστοτέλης καλεῖ πάντα. Ὑπάρχουσι καὶ σώματα ἅτινα κατ' ἀντίθεσιν τῶν προηγουμένων δὲν εἶναι ἀδιάφορα, ἐὰν μετατεθῶσι τὰ μόρια αὐτῶν. Ταῦτα ὀνομάζει ὁ Ἀριστοτέλης ὅλα. Ὑπάρχουσι τέλος καὶ σώματα εἰς ἃ ἁρμόζουσι καὶ οἱ δύο χαρακτηρισμοί,

[1] G. Ipsen, Über Gestaltauffassung. Erörterung des Sanderschen Parallelogramms N. Pyschol. Studien. München 1926, I σελ. 167.

[2] «Τί δὲ τὸ ὅλον; οὐχὶ οὗ ἂν μέρος μηδὲν ἀπῇ ὅλον ἂν εἴη;» Παρμ. 137 c. «καὶ ὅλον ἄρα ἐστί, ὃ ἂν ἓν ᾖ, καὶ μόρι' ἂν ἔχοι» Παρμ. 142d. «ἀλλὰ μὴν τό γε ὅλον ἓν ἐκ πολλῶν ἀνάγκη εἶναι, οὗ ἔσται μόρια τὰ μόρια;» Παρμ. 157e.

πᾶν καὶ ὅλον, ὡς ὁ σχῆμα ἔχων κηρός, οὗ ἡ μὲν φύσις, ὡς κηροῦ, δὲν μεταβάλλεται διὰ τῆς μεταθέσεως τῶν μορίων, ἡ μορφὴ δ' ὅμως αὐτοῦ οὐδόλως παραμένει ἡ αὐτή. Ἐξετάζοντες δὲ ποῖα ἐκ τῶν σωμάτων εἶναι ἀδιάφορα, ὡς πρὸς τὴν μετάθεσιν, εὑρίσκομεν ὅτι τοιαῦτα εἶναι τὰ ἀποτελοῦντα σωρόν. Ἅπαντα δὲ τὰ λοιπὰ σώματα, ἅτινα κατὰ τὴν ἐφαρμογὴν τοῦ κριτηρίου τούτου τῆς μεταθέσεως οὐδόλως φαίνονται ἀδιάφορα εἶναι μορφαί. Πάντα τὰ μέρη τῆς μορφῆς δὲν εἶναι τῆς αὐτῆς ἀξίας καὶ σπουδαιότητος. Ὑπάρχουσι μέρη ἅτινα, ἢ αὐτὰ καθ' ἑαυτά, ἢ ἕνεκα τῆς θέσεως, ἣν ἐν τῷ ὅλῳ κατέχουσιν, εἶναι ἀπαραίτητα διὰ τὴν ὕπαρξιν καὶ διατήρησιν αὐτοῦ, δίδουσιν οὕτως εἰπεῖν εἰς αὐτὸ τὸν κυριώτατον τόνον, ἡ δ' ἀφαίρεσις αὐτῶν καταστρέφει τὴν μορφήν. Ὑπάρχουσι καὶ μέρη μικροτέρας σχετικῶς ἀξίας ὧν ἡ ἀπομάκρυνσις οὐδόλως βλάπτει τὴν μορφήν. «κολοβὸν δὲ λέγεται τῶν ποσῶν οὐ τὸ τυχόν, ἀλλὰ μεριστόν τε δεῖ εἶναι καὶ ὅλον. τά τε γὰρ δύο οὐ κολοβὰ θατέρου ἀφαιρουμένου ἑνὸς (οὐ γὰρ ἴσον τὸ κολόβωμα καὶ τὸ λοιπὸν οὐδέποτ' ἐστὶν) οὐδ' ὅλως ἀριθμὸς οὐδείς, καὶ γὰρ τὴν οὐσίαν δεῖ μένειν· εἰ κύλιξ κολοβός, ἔτι εἶναι κύλικα, ὁ δ' ἀριθμὸς οὐκέτι ὁ αὐτός. πρὸς δὲ τούτοις κἂν ἀνομοιομερῆ ᾖ, οὐδὲ ταῦτα πάντα, ὁ γὰρ ἀριθμὸς ἔστιν ὃς καὶ ἀνόμοια ἔχει μέρη, οἷον δυάδα, τριάδα, ἀλλ' ὅλως ὅσων μὴ ποιεῖ ἡ θέσις διαφορὰν οὐδὲν κολοβόν, οἷον ὕδωρ ἢ πῦρ, ἀλλὰ δεῖ τοιαῦτα εἶναι ἃ κατὰ τὴν οὐσίαν θέσιν ἔχει. ἔτι συνεχῆ· ἡ γὰρ ἁρμονία ἐξ ἀνομοιομερῶν μὲν καὶ θέσιν ἔχει, κολοβὸς δὲ οὐ γίνεται. πρὸς δὲ τούτοις οὐδ' ὅσα ὅλα, οὐδὲ ταῦτα, ὁτιοῦν μορίου στερήσει κολοβά. οὐ γὰρ δεῖ οὔτε τὰ κύρια τῆς οὐσίας, οὔτε τὰ ὁποιοῦν ὄντα· οἷον ἂν τρυπηθῇ ἡ κύλιξ, οὐ κολοβός, ἀλλ' ἂν τὸ οὖς ἢ ἀκρωτήριόν τι· καὶ ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἐὰν σάρκα, ἢ τὸν σπλῆνα, ἀλλ' ἐὰν ἀκρωτήριον, καὶ τοῦτο οὐ πᾶν ἀλλ' ὃ μὴ ἔχει γένεσιν ἀφαιρεθὲν ὅλον. διὰ τοῦτο οἱ φαλακροὶ οὐ κολοβοί» (Μετὰ τὰ Φυσ. Δ' 27, 1024 a 11).

Αἱ μορφαὶ διακρίνονται ὡς πρὸς τὸν βαθμὸν τῆς συνοχῆς τῶν μερῶν αὐτῶν. Ἡ συνοχὴ δηλονότι τῶν μερῶν τῆς μορφῆς δύναται νὰ εἶναι χαλαρωτέρα ἢ στενωτέρα. Ὅσον στενώτερον εἶναι συνηνωμένα τὰ μέρη τῆς μορφῆς, καὶ ὅσον καλύτερον ἐπιτυγχάνεται ἐν αὐτῇ ἡ ἀρχὴ τῆς ἑνότητος, τόσον τελειοτέρα καὶ μᾶλλον ἀποκεκλεισμένη εἶναι ἡ μορφή, ὡς ὁ κύκλος. «διὸ καὶ ἡ τοῦ κύκλου μάλιστα μία τῶν γραμμῶν ὅτι ὅλη καὶ τέλειός ἐστιν» (Μετὰ τὰ Φυσ. Δ' 6, 1016 b 13). Ἡ δὲ ἰδιάζουσα καὶ καινοφανὴς ἰδιότης τῆς τελείας μορφῆς, καθιστᾷ δύσκολον τὴν διάκρισιν τῶν μερῶν, ἐξαλείφουσα τὴν ἰδίαν αὐτῶν ὑπόστασιν. «τοῦ μὲν γὰρ κύκλου ὁ λόγος οὐκ ἔχει τὸν τῶν τμημάτων, ὁ δὲ τῆς συλλαβῆς ἔχει τὸν τῶν στοιχείων· καίτοι διαιρεῖται καὶ ὁ κύκλος εἰς τμήματα, ὥσπερ καὶ ἡ συλλαβὴ εἰς τὰ στοιχεῖα» (Μετὰ τὰ Φυσ. Ζ' 10, 1034 b 26). Ὁ δὲ Sander θεωρεῖ τὸν κύκλον, ὡς ὁρικὸν σχῆμα, ἐν ᾧ ἡ ἀπόλυτος ὑπεροχὴ τῶν ἰδιοτήτων τῆς ὁλικῆς μορφῆς ἐξαλείφει τὴν διάκρισιν τῶν μερῶν, ὁ δὲ χωρισμὸς αὐτῶν δύναται νὰ γίνῃ ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ αὐθαιρέτως [1].

Ὁ Ἀριστοτέλης ἐρωτᾷ καὶ περὶ τοῦ αἰτίου, ὅπερ τὴν πολλότητα τῶν μορίων ποιεῖ ἑνότητα. «τί τὸ ποιοῦν ἓν ἐκ πολλῶν; » (Μετὰ τὰ Φυσ. Η' 6, 1044 a 5), «τί αἴτιον τοῦ ἓν εἶναι; » (1045 a 7). Καὶ ἔν τισι μὲν σώμασι δέχεται ὡς αἴτιον τῆς ἑνότητος τὴν συνοχήν, τὴν συγκόλλησιν καὶ ἀλληλεπίδρασιν τῶν μορίων αὐτῶν.

[1] F. Sander, Über Gestaltqualitäten 8th internat. Kongress of Psychol. Gronengen 1926. Proc. u. Papers Gronengen 1927 σελ. 183.

«ἐπεὶ καὶ ἐν τοῖς σώμασι τοῖς μὲν ἁφὴ αἰτία τοῦ ἓν εἶναι, τοῖς δὲ γλισχρότης, ἤ τι πάθος ἕτερον τοιοῦτον» (Μετὰ τὰ Φυσ. Η' 6, 1045 a 10). Ἀλλ' ἡ συνοχὴ τῶν μερῶν ἰδίᾳ ἐν τοῖς ὀργανικοῖς δὲν εἶναι ὁ λόγος, ὅστις παράγει τὸ ὅλον, οὐδ' ὁρίζει τὴν οὐσίαν αὐτοῦ. Διότι τὰ μέρη κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη παριστῶσιν ἐξωτερικῶς ὅ τι ἐνυπάρχει ἐσωτερικῶς ἐν τῇ φύσει τοῦ ὅλου, εἶναι μόνον τὸ γνώρισμα τοῦ ὅλου, δὲν θὰ ὑπῆρχον δὲ ἄνευ τοῦ ἐν αὐτοῖς καὶ μετ' αὐτῶν ἐνεργοῦντος αἰτίου. Ἑπομένως ὁ λόγος τῶν μερῶν ὁρίζεται ἔνδοθεν ἐνυπάρχων ἐν τῷ λόγῳ τοῦ ὅλου. Ὁ λόγος δηλονότι τῆς ὑπάρξεως τοῦ ὅλου ὁρίζει τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεως τῶν μερῶν. Ἐπειδὴ δέ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, ὅλον εἶναι σύνθεσις ἔχουσα ἔννοιαν, διὰ τοῦτο οὗτος ἐκτὸς τῶν ἀνωτέρω αἰτίων δέχεται καὶ ἰδίας διαμορφούσας ἀρχάς. «τὸ δὲ (αἴτιά ἐστιν) ὡς τὸ τί ἦν εἶναι [1] τό τε ὅλον καὶ ἡ σύνθεσις καὶ τὸ εἶδος» (Μετὰ τὰ Φυσ. Δ' 2, 1013 b 22). «τῆς μὲν γὰρ ὕλης τὸ πάσχειν ἐστὶ καὶ τὸ κινεῖσθαι, τὸ δὲ κινεῖν καὶ ποιεῖν ἑτέρας δυνάμεως, δῆλον δὲ καὶ ἐπὶ τῶν τέχνῃ καὶ φύσει γινομένων. οὐ γὰρ αὐτὸ ποιεῖν τὸ ὕδωρ ζῷον ἐξ αὐτοῦ, οὐδὲ τὸ ξύλον κλίνην, ἀλλ' ἡ τέχνη ὥστε καὶ οὗτοι διὰ τοῦτο λέγουσιν οὐκ ὀρθῶς, καὶ ὅτι παραλείπουσι τὴν κυριωτέραν αἰτίαν, ἐξαιροῦσι γὰρ τὸ τί ἦν εἶναι καὶ τὴν μορφήν. ἔτι δὲ καὶ τὰς δυνάμεις ἀποδιδόασι τοῖς σώμασι, δι' ἃς γεννῶσι, λίαν ὀργανικῶς, ἀφαιροῦντες τὴν κατὰ τὸ εἶδος αἰτίαν. ἐπειδὴ γὰρ πέφυκεν ὡς φασί, τὸ μὲν θερμὸν διακρίνειν τὸ δὲ ψυχρὸν συνιστάναι, καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον τὸ μὲν ποιεῖν, τὸ δὲ πάσχειν, ἐκ τούτων λέγουσι καὶ διὰ τούτων ἅπαντα τἆλλα γίνεσθαι καὶ φθείρεσθαι. φαίνεται δὲ καὶ τὸ πῦρ αὐτὸ κινούμενον καὶ πάσχον. ἔτι δὲ παραπλήσιον ποιοῦσιν, ὥσπερ εἴ τις τῷ πρίονι καὶ ἑκάστῳ τῶν ὀργάνων ἀπονέμοι τὴν αἰτίαν τῶν γινομένων. ἀνάγκη γὰρ πρίοντος διαιρεῖσθαι καὶ ξέοντος λεαίνεσθαι, καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμοίως» (Περὶ Γεν. καὶ Φθορᾶς Β' 9, 335 b 29). Ἐκ τῆς ὕλης μόνον ὡς δυνατότητος, οὐδέποτε θὰ προήρχετο ἡ τελείωσις τῆς μορφῆς ὡς ἐνεργείας, ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἐν τῇ ὕλῃ τὸ στοιχεῖον τῆς στερήσεως (τῆς μορφῆς). «ἕκαστον δὲ διχῶς ὑπάρχει πᾶσιν, οἷον τὸ τόδε· τὸ μὲν γὰρ μορφὴ αὐτοῦ, τὸ δὲ στέρησις. καὶ κατὰ τὸ ποιὸν τὸ μὲν λευκόν, τὸ δὲ μέλαν καὶ κατὰ τὸ ποσὸν τὸ μὲν τέλειον τὸ δ' ἀτελές, καὶ κατὰ φορὰν τὸ μὲν ἄνω, τὸ δὲ κάτω, ἢ κοῦφον καὶ βαρὺ» (Μετὰ τὰ Φυσ. Ξ' 9, 1065 b 9) [2]. «ὥστε δῆλον ἐκ τῶν

[1] **Τὸ τί ἦν εἶναι** ἑρμηνεύεται ὡς ἑξῆς· τὸ εἶναι (τῆς οὐσίας) δύναται νὰ νοηθῇ ὡς ἐκεῖνο ὅπερ ἦτο (πρωτοῦ δηλονότι ἀκόμη ἀναλυθῇ τοῦτο δι' ἀφαιρέσεως εἰς στοιχεῖα), καὶ ὡς ἐκεῖνο, ὅπερ παραμένει (καὶ ἐνῷ ἐν τῇ οὐσίᾳ μεταβάλλεται πᾶν συμβεβηκός). Πρβλ. Μετὰ τὰ Φυσ. 1029 b 20. E. Hoffmann, Aristoteles (Dessoir).

[2] Πρβ. Simplic. in Arist. Physic. 189 a 11 «τὸ οὖν εἶδος καὶ τὴν στέρησιν πρῶτον μὲν ἐπὶ τῆς κατὰ τὴν οὐσίαν ἐναντιώσεως ἁρμόσει λέγειν, κατὰ δεύτερον δὲ λόγον καὶ ἐπὶ τῶν κατὰ τὰς ἄλλας κατηγορίας μεταβολῶν· ἔστι γὰρ καὶ ἐπ' ἐκείνων τὸ μὲν εἶδος, τὸ δὲ στέρησις.... ἀλλ' ὅ τι μὲν ἐναντίωσιν τὴν κατὰ τὸ εἶδος καὶ τὴν στέρησιν βούλεται λαβεῖν διὰ τῶν ἐφεξῆς δῆλον· αὕτη δ' οὐ περὶ τὴν οὐσίαν μόνην ὑφέστηκεν, ἀλλὰ περὶ πᾶσαν κατηγορίαν τὴν δεχομένην μεταβολήν. Καὶ γὰρ ἡ λευκότης ποτὲ μὲν πάρεστι τῷ ὑποκειμένῳ ποτὲ δὲ ἄπεστι· καὶ παρούσης μὲν τὸ εἶδος λέγεται τῆς λευκότητος ὑπάρχειν αὐτῷ, ἀπούσης δὲ ἡ στέρησις. Καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων κατηγοριῶν ὁμοίως». 189 a 17 «ἀλλὰ τὸ ἀεὶ δεῖ μένειν εἴρηται, ὡς δέον ὂν ἐπὶ ἑκάστου τῶν γινομένων καὶ φθειρομένων εὑρίσκεθαι πάντως ἢ εἶδος, ἢ στέρησιν ἐν τῷ μεταβάλλοντι, μᾶλλον δὲ καὶ εἶδος καὶ στέρησιν. καὶ γὰρ εἶδος ἔχει πᾶν καὶ στέρησιν ἀπουσίαν οὖσαν ἐκείνου τοῦ εἴδους, εἰς ὃ μεταβάλλειν πέφυκε. τὸ γὰρ λευκὸν σῶμα ἔχει μὲν τὸ λευκὸν εἶδος, στέρησιν δὲ τοῦ μέλανος εἰς ὃ μεταβάλλειν πέφυκεν». 189 a 27 «ὥσπερ καὶ ὅταν ἐκ τοῦ χαλκοῦ λέγωμεν τὸν ἀνδριάντα γίνεσθαι, καθ' ὃ ἐν τῷ χαλκῷ ἢ τοῦ

εἰρημένων, ὅτι τὸ γιγνόμενον ἅπαν ἀεὶ σύνθετόν ἐστι, καὶ ἔστι μέν τι γιγνόμενον, ἔστι δέ τι ὃ τοῦτο γίγνεται, καὶ τοῦτο διττόν. ἢ γὰρ τὸ ὑποκείμενον, ἢ τὸ ἀντικείμενον. λέγω δὲ ἀντικεῖσθαι μὲν τὸ ἄμουσον, ὑποκεῖσθαι δὲ τὸν ἄνθρωπον, καὶ τὴν μὲν ἀσχημοσύνην καὶ τὴν ἀμορφίαν ἢ τὴν ἀταξίαν τὸ ἀντικείμενον, τὸν δὲ χαλκὸν ἢ τὸν λίθον ἢ τὸν χρυσὸν τὸ ὑποκείμενον» (Φυσ. Ἀκρ. Α′ 7, 190 b 11) [1]. Ἐν τῇ ζώσῃ πρὸ πάντων οὐσίᾳ ἡ στέρησις δύναται νὰ νοηθῇ ὡς θετικὸς παράγων, ὡς ὄρεξις, ἥτις ὠθεῖ τὴν ὕλην, ἐκ τῆς καταστάσεως τοῦ ἀμόρφου εἰς τὴν τῆς μορφῆς. Ὅπου ἔχομεν πρὸ ὀφθαλμῶν πραγματικῶς ζῶσαν οὐσίαν φυτόν, ζῷον, ἄνθρωπον, ἐκεῖ ὑπάρχει δύναμις, ἥτις καθιστᾷ καταληπτὴν τὴν ζωὴν τῆς οὐσίας, ὑπάρχει πρῶτος καὶ ἀρχικῶς ἓν «élan vital», δι᾽ οὗ ἐμφυσᾶται ἐν τῇ ὕλῃ διάτασις καὶ ὁρμὴ πρὸς κίνησιν καὶ μεταβολήν [2]. «τῶν ὄντων τὰ μὲν ἔστι φύσει, τὰ δὲ δι᾽ ἄλλας αἰτίας, φύσει μὲν τὰ ζῷα καὶ τὰ μέρη αὐτῶν καὶ τὰ φυτὰ καὶ τὰ ἁπλᾶ τῶν σωμάτων, οἷον γῆ καὶ πῦρ καὶ ἀὴρ καὶ ὕδωρ· ταῦτα γὰρ εἶναι καὶ τὰ τοιαῦτα φύσει φαμέν. πάντα δὲ τὰ ῥηθέντα φαίνεται διαφέροντα πρὸς τὰ μὴ φύσει συνεστῶτα. τὰ μὲν γὰρ φύσει ὄντα πάντα φαίνεται ἔχοντα ἐν ἑαυτοῖς ἀρχὴν κινήσεως καὶ στάσεως, τὰ μὲν κατὰ τόπον, τὰ δὲ κατὰ αὔξησιν καὶ φθίσιν, τὰ δὲ κατὰ ἀλλοίωσιν· κλίνη δὲ καὶ ἱμάτιον, καὶ εἴ τι τοιοῦτον ἄλλο γένος ἐστίν, ᾗ μὲν τετύχηκε τῆς κατηγορίας ἑκάστης καὶ καθ᾽ ὅσον ἐστὶν ἀπὸ τέχνης, οὐδεμίαν ὁρμὴν ἔχει μεταβολῆς ἔμφυτον, ᾗ δὲ συμβέβηκεν αὐτοῖς εἶναι λιθίνοις, ἢ γηΐνοις ἢ μεικτοῖς, ἐκ τούτων ἔχει, καὶ κατὰ τοσοῦτον, ὡς οὔσης τῆς φύσεως ἀρχῆς τινος, καὶ αἰτίας τοῦ κινεῖσθαι καὶ ἠρεμεῖν ἐν ᾧ ὑπάρχει πρώτως καθ᾽ ἑαυτὸ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός» (Φυσικ. Ἀκρ. Β′ 1, 192 b 8). Ἡ φυσικὴ καὶ συγκεκριμένη πραγματικότης ἐν ἁπάσαις ταῖς ἐκδηλώσεσιν αὐτῆς εἶναι ἐσωτερικῶς αὐτόματος, αὐτόνομος καὶ συγχρόνως σταθερά. Κατὰ τοῦτο δὲ διακρίνεται τῆς τέχνης, ὅτι ἡ μὲν τέχνη ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνεργείας ἐκτὸς ἑαυτῆς, ἡ δὲ φύσις ἔχει ἐν ἑαυτῇ τὴν ἀρχὴν τῆς κινήσεως, ἀλλοιώσεως, ἀνελίξεως. «ἡ μὲν οὖν τέχνη ἀρχὴ ἐν ἄλλῳ, ἡ δὲ φύσις ἀρχὴ ἐν ἑαυτῷ» (Μετὰ τὰ Φυσ. Α′ 3, 1070 a 7). «καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς κινήσεως τῶν φύσει ὄντων αὕτη ἐστὶν ἐνυπάρχουσά πως, ἢ δυνάμει ἢ ἐντελεχείᾳ» (Μετὰ τὰ Φυσ. Δ′ 4, 1015 a 17). «οὐθὲν γὰρ ἔστιν αἴτιον ἕτερον τοῦ τὴν δυνάμει σφαῖραν ἐν ἐνεργείᾳ εἶναι σφαῖραν, ἀλλὰ τοῦτ᾽ ἦν τὸ τί ἦν εἶναι ἑκατέρῳ» (Μετὰ τὰ Φυσ. Η′ 6, 1045 a 31). Ὁ Ἀριστοτέλης

ἀνδριάντος ἐστὶ στέρησις ἀνώνυμος, κατὰ τοῦτο λέγομεν. ἐπειδὴ γὰρ ἐκ στερήσεως ἡ γένεσις, ὅταν ἀπορήσωμεν τοῦ τῆς στερήσεως ὀνόματος διὰ τοῦ ὑποκειμένου σημαίνομεν αὐτὴν ὡς ἐν τούτῳ καὶ τῆς στερήσεως οὔσης... ὑποκείσθω δὲ τὸ γινόμενον εἶπεν, οὐ τὴν ὕλην μόνον νῦν ὑποκεῖσθαι λέγων, ἀλλ᾽ ὅλον τὸ γινόμενον ἐν ᾧ καὶ ἡ ὕλη καὶ ἡ στέρησις. τοῦτο οὖν, φησί, τὸ γινόμενον εἰ καὶ ἀριθμῷ ἔστιν ἓν (διότι συνδεδράμηκεν εἰς ταὐτὸν τό τε ὑποκείμενον καὶ ἡ στέρησις, ὡς μὴ δυναμένης τῆς στερήσεως καθ᾽ ἑαυτὴν ὑποστῆναι), ἀλλὰ τῷ εἴδει γε διάφορα ἐστίν».

[1] Simplic. in Arist. Physik. 190 b 17 «ἐπειδὴ δὲ τὸ ὑποκείμενον ἀριθμῷ μὲν ἔστι ἓν εἴδει δὲ καὶ λόγῳ δύο, καὶ τὸ μὲν καθ᾽ ἑαυτὸ ἔστι ἡ ὕλη, τὸ δὲ κατὰ συμβεβηκὸς ἡ στέρησις, συνάγεται ὅτι, κατὰ μέν τινα τρόπον δύο εἰσὶν αἱ ἀρχαὶ (εἴ τις τὰ ἀριθμητὰ καὶ καθ᾽ αὑτὸ καὶ μὴ κατὰ συμβεβηκός), κατὰ δέ τινα τρόπον τρεῖς (εἴ τις καὶ τὴν στέρησιν ὡς ἀρχὴν καὶ στοιχεῖον λαμβάνοι, διότι ἦν ἐν τῷ ὑποκειμένῳ πρὶν γένηται τὸ σύνθετον). καὶ οὐκ ἂν γένοιτο τὸ σύνθετον μὴ πρότερον ἐκστάντος ἐκείνου. ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὔτε ἂν γένοιτο μουσικὸς μὴ πρότερον ἄμουσος ὢν καὶ τοῦ ἀμούσου ὑποχωρήσαντος. ὥστε τὰ φυσικὰ πάντα στοιχεῖα καὶ ἀρχὰς ἔχει καθ᾽ αὑτὸ μὲν δύο τό τε εἶδος καὶ τὴν ὕλην, κατὰ συμβεβηκὸς δὲ καὶ τὴν στέρησιν, ὅτι τῇ ὕλῃ συμβέβηκεν αὕτη».

[2] E. Hoffmann, Aristoteles (Dessoir) σελ. 152.

θεωρεῖ τὴν ἀέναον μεταβολὴν τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν, ὡς ἔργον αἰωνίου εἴδους καθόλου, ὅπερ πάντοτε ἦτο (τὸ τί ἦν εἶναι) καὶ ὅπερ, μὴ ὑποκείμενον εἰς γένεσιν («τὸ εἶδος οὐ γίνεται» Ζ′ 8, 1033 b 17· «οὐ μόνον δὲ περὶ τῆς οὐσίας ὁ λόγος δηλοῖ τὸ μὴ γίνεσθαι τὸ εἶδος» Ζ′ 9, 1034 b 7· «δέδεικται δὲ καὶ δεδήλωται ἐν ἄλλοις, ὅτι τὸ εἶδος οὐδεὶς ποιεῖ οὐδὲ γεννᾷ» Η′ 3, 1043 b 16), δύναται νὰ εἶναι ἀρχή, λόγος καὶ σκοπὸς τῆς κινήσεως. Ἕκαστον ἄτομον εἶδος, ἑκάστη κατωτάτη ἑνότης τῆς πλατωνικῆς διαιρέσεως εἶναι εἰκὼν τῆς ἀνωτάτης δημιουργικῆς ἑνότητος, ἥτις μεταβάλλει ἀφ᾽ ἑαυτῆς διαμορφωτικῶς τὴν ὕλην ἐν ᾗ αὐτὴ αὕτη κινεῖται καὶ ἀναπτύσσεται [1].

Ὡς ὁ Πλάτων τὸν ἕνα καὶ ὅλον κόσμον (μονογενὴς κόσμος, Τίμαιος) διεῖδεν ἡνωμένον μετὰ τῆς ἑνιαίας δημιουργικῆς τοῦ κόσμου δυνάμεως, οὕτω καὶ ὁ Ἀριστοτέλης μεταφέρων πιστῶς ἐκ τοῦ πλατωνικοῦ κόσμου τὰ δυσκολώτατα προβλήματα εἰς τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ἔννοιαν τοῦ ὄντος, δέχεται καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ δημιουργικὴν δύναμιν οὐχὶ κεχωρισμένην («τὸ μὲν γὰρ εἶδος καὶ ἡ ὕλη οὐ χωρίζεται τοῦ πράγματος» Φυσ. Ἀκρ. Δ′ 2, 209 b 33), ἀλλ᾽ ἐν συνδέσμῳ μετὰ τοῦ ἐπὶ μέρους. Ἡ δημιουργικὴ αὕτη δύναμις εἶναι πραγματικὴ μόνον ὡς ἐνεργοῦσα καὶ διαμορφοῦσα τὴν ὕλην δύναμις, ἔξω δὲ ταύτης οὐδόλως ὑπάρχει ὡς κατ᾽ οὐσίαν ὄν, λογικῶς δὲ δύναται νὰ θεωρηθῇ χωριστή. «ὥστε ἄλλον τρόπον ἡ φύσις ἂν εἴη τῶν ἐχόντων ἐν ἑαυτοῖς κινήσεως ἀρχὴν ἡ μορφὴ καὶ τὸ εἶδος, οὐ χωριστὸν ὂν ἀλλ᾽ ἢ κατὰ λόγον» (Φυσ. Ἀκρ. Β′ 1, 193 b 3). Καὶ ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην τὸ ἀριστοτελικὸν εἶδος εὑρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἰδέαν, ἥτις εἶναι ὀντότης ἀνεξάρτητος καὶ χωριστὴ τῆς ὕλης, καὶ ἧς τὴν πρὸς τὰ πράγματα τοῦ ὑλικοῦ κόσμου σχέσιν ὁ Πλάτων παριστᾷ διὰ τῶν λέξεων, μέθεξις, παρουσία, κοινωνία, μίμησις, καὶ τῶν τοιούτων. Ἡ ἀντίθεσις δ᾽ αὕτη πρὸς τὸ ὑπερουράνιον τῶν πλατωνικῶν ἰδεῶν, καθ᾽ οὗ ὁ Ἀριστοτέλης ἔστρεψεν ὀξέα τὰ βέλη τῆς κριτικῆς αὐτοῦ, ἀποτελεῖ τὸν πυρῆνα τῆς ἀριστοτελικῆς μεταφυσικῆς. Ὁ Ἀριστοτέλης εἶναι ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸν Πλάτωνα ὁ συνήγορος τοῦ κόσμου τοῦ δεδομένου, Ὡς καθῆκον αὐτοῦ θεωρεῖ νὰ καταβιβάσῃ τὰς ἰδέας ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τῆς γῆς. Αἱ ἰδέαι πρέπει νὰ θεωρηθῶσιν οὐχὶ ὡς ὑπερκόσμια ἀρχέτυπα, ἀλλ᾽ ὡς ἐνεργοῦσαι καὶ διαμορφοῦσαι ἀρχαὶ τοῦ πραγματικοῦ κόσμου [2]. Ἡ δὲ γέννησις τῆς ἐννοίας

[1] Simpl. in Arist. Phys. 193 b 22 «καὶ τὸ εἶδος δὲ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν καὶ γίνεται ἐκ τοῦ ἀντικειμένου καὶ γενόμενον σῴζεται καὶ κινεῖται πάσχον τε καὶ ποιοῦν, μᾶλλον δὲ παθητικῶς ἐνεργοῦν...... ζωὴ δὲ οὖσα τοῦ εἴδους ἡ φύσις οὐ μόνον ἔκφυσίς τις ἐστὶν αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ γενομένου ἤδη συνοχὴ καὶ διανάστασις πρὸς τὸ ποιεῖν καὶ πάσχειν ἃ πέφυκε».

[2] Ὁ Πλάτων ἐν Σοφιστῇ ὁρίζει τὸ **ὂν** ὡς δύναμιν τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν. «λέγω δὴ τὸ καὶ ὁποιανοῦν τινα κεκτημένον δύναμιν εἴτ᾽ εἰς τὸ ποιεῖν ἕτερον ὁτιοῦν πεφυκὸς εἴτε εἰς τὸ παθεῖν καὶ σμικρότατον ὑπὸ τοῦ φαυλοτάτου, κἂν εἰ μόνον εἰς ἅπαξ, πᾶν τοῦτο ὄντως εἶναι· τίθεμαι γὰρ ὅρον ὁρίζειν τὰ ὄντα ὡς ἔστιν οὐκ ἄλλο τι πλὴν δύναμις» (247c). Ἀπὸ τούτου ὁρμώμενοι πολλοὶ ἐδέχθησαν ὅτι ὁ Πλάτων ἐν τῷ Σοφιστῇ μετέβαλεν οὐσιωδῶς τὴν περὶ τῶν ἰδεῶν διδασκαλίαν αὐτοῦ. Ἀλλὰ τοῦτο φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ἀληθές. Ὁ ὁρισμὸς τοῦ ὄντος ὡς δυνάμεως τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν δὲν ἔχει τὴν ἔννοιαν δυναμικῆς ἐκδοχῆς τῶν ἰδεῶν ὡς κινητηρίων δηλονότι καὶ ἐνεργουσῶν δυνάμεων. Διότι ἡ ἔννοια τῆς δυνάμεως τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν ἐν τοῖς πλατωνικοῖς διαλόγοις περιστέλλεται μέχρι τοῦ νὰ σημάνῃ ἁπλῶς τὰς δύο ὄψεις σχέσεώς τινος. Ὁ δ᾽ ὁρισμὸς ἐνταῦθα φαίνεται ὅτι δηλοῖ μᾶλλον τὴν σχέσιν τοῦ γινώσκειν καὶ γινώσκεσθαι. «τὸ δέ γε, ὡς τὸ γιγνώσκειν εἴπερ ἔσται ποιεῖν τι, τὸ γιγνω-

τοῦ εἴδους δύναται νὰ νοηθῇ ἐκ τῆς αὐτῆς φιλοσοφικῆς τάσεως, ἥτις γενικῶς ὁρίζει τὴν σχέσιν τῆς ἀριστοτελικῆς τοῦ κόσμου παρατηρήσεως πρὸς τὸν πλατωνισμόν.

Ἐν τῷ εἴδει ὁ Ἀριστοτέλης εὑρίσκει τὸ μέσον πρὸς ὑπερνίκησιν τοῦ πλατωνικοῦ ὑπερκοσμίου πρὸς δικαιολογίαν τοῦ κόσμου τῆς γενέσεως. Διότι τὸ εἶδος

σκόμενον ἀναγκαῖον αὖ συμβαίνει πάσχειν. τὴν οὐσίαν δὴ κατὰ τὸν λόγον τοῦτον γιγνωσκομένην ὑπὸ τῆς γνώσεως, καθ' ὅσον γιγνώσκεται, κατὰ τοσοῦτον κινεῖσθαι διὰ τὸ πάσχειν, ὃ δὴ φαμὲν οὐκ ἂν γενέσθαι περὶ τὸ ἠρεμοῦν» Σοφιστ. (248d). Ἡ τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ ὄντος κοινωνία καθορίζεται διὰ τῆς σχέσεως τοῦ γινώσκειν καὶ γινώσκεσθαι. «πρὸς ὅ γε λεκτέον ἡμῖν ὅτι δεόμεθα παρ' αὐτῶν ἔτι πυθέσθαι σαφέστερον εἰ προσομολογοῦσι τὴν μὲν ψυχὴν γιγνώσκειν, τὴν δ' οὐσίαν γιγνώσκεσθαι» Σοφιστ. (248c). Ἡ γνῶσις εἶναι γνῶσις τοῦ ὄντος, ἡ δὲ ψυχὴ ἐν ᾗ ἡ γνῶσις γίνεται, εἶναι τὸ ὑποκείμενον ὅπερ διατελεῖ εἰς σχέσιν πρός τι ἀντικείμενον. Τὸ ὂν δὲ πάλιν εἶναι τὸ διὰ τῆς γνώσεως καθοριζόμενον ὄν, πρέπει δηλονότι νὰ καθορισθῇ διὰ τῆς γνώσεως ἡ οὐσία αὐτοῦ. Τὸ ὂν ἑπομένως δὲν δύναται νὰ νοῆται πλέον ἐν ἀπολύτῳ ἀπομονώσει· κοινωνία καὶ σχέσις αὐτοῦ πρὸς τὴν ψυχὴν εἶναι ἀπαραίτητοι. Τὸ ὂν εἶναι ἀντικείμενον πρός τι ὑποκείμενον. Ψυχὴ καὶ ὂν εἶναι ἔννοιαι συσχετικαί. Καὶ ἡ σχέσις αὐτῶν δηλοῦται διὰ τοῦ ὅρου τῆς δυνάμεως, ἧς ἡ ἐνέργεια διασαφεῖται διὸ τοῦ ποιεῖν καὶ πάσχειν (πρβλ. Θεαίτ. 156 a, 182 a). Τὸ ὂν δύναται νὰ νοηθῇ ὡς δύναμις, καθόσον δι' αὐτοῦ προκαλεῖται ἡ νόησις. Ἐκ τῆς στενωτάτης δηλονότι κοινωνίας αὐτοῦ πρὸς τὴν ψυχὴν ἀναπτύσσεται ἡ δύναμις αὐτοῦ ἐν τῇ κινήσει τοῦ γινώσκοντος ὑποκειμένου. Ῥητῶς δὲ ἀποδίδονται εἰς τὸ παντελὲς ὂν ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος κίνησις καὶ ζωὴ καὶ ψυχὴ καὶ νοῦς (Σοφιστ. 248 e). Ὁ Πλάτων, ὡς γίνεται δῆλον ἐκ τῶν ἐνταῦθα λεγομένων, θέλει νὰ ἀποδείξῃ ὅτι ἡ κίνησις ὑπάρχει ὡς καὶ ἡ στάσις. Διότι ἐὰν ἀρνηθῶμεν τὴν ὕπαρξιν τῆς κινήσεως, τὸ παντελῶς ὄν, τὸ ὂν ἐν τῇ ὁλότητι αὐτοῦ, τὸ περιλαμβάνον δηλονότι ἐν ἑαυτῷ πάντα τὰ γένη καὶ τὰ εἴδη τοῦ ὄντος, ἀποβαίνει πρᾶγμα ἀδρανές· πᾶσα ἐνέργεια ἀφανίζεται ὡς καὶ πᾶσα ζωὴ καὶ ψυχή, ἑπομένως καὶ πᾶσα νόησις. Ἀπομάκρυνσις δηλονότι ἀπὸ τοῦ παντελῶς ὄντος τῆς κινήσεως, τῆς ζωῆς, τῆς νοήσεως, ἔχει ὡς ἐπακολούθημα τὴν ἀπομάκρυνσιν τοῦ νοῦ, καθόσον ἡ νόησις γίνεται ἐν τῇ ψυχῇ, ἥτις εἶναι κίνησις καὶ ζωή. Ἄξια προσοχῆς εἶναι καὶ ὅσα περὶ αὐτοῦ λέγει ὁ Simplicius in Arist. Phys. 200 b 32. «τέταρτον δὲ ἐφιστάνειν ἀξιῶ τοὺς φιλοσοφοῦντας, ὅτι ἄλλη μὲν ἐστὶν ἡ κίνησις, ἣν ὁ Πλάτων ὡς ἓν γένος τίθησι τοῦ ὄντος κατ' ἄλλο σημαινόμενον αὐτὴν θεωρῶν, ἄλλη δὲ αὕτη, καὶ ἄλλην ἔννοιαν ἔχουσα, περὶ ἧς νῦν ὁ Ἀριστοτέλης διδάσκει. καὶ γὰρ ἐκείνη μὲν ἡ κίνησις τὴν ἀπὸ τοῦ ὄντος πρώτην ἐξανάστασιν εἰς δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας ζωτικάς τε καὶ νοερὰς σημαίνει παντελῶς οὖσαν ἀμετάβλητον, ὡς δηλοῖ τὰ ἐν Σοφιστῇ λεγόμενα, ἐξ ὧν ἡ κίνησις ηὑρῆσθαι δοκεῖ. «Τί δὲ πρὸς Διός, ὡς ἀληθῶς κίνησιν καὶ ζωὴν καὶ ψυχὴν καὶ φρόνησιν ἦ ῥᾳδίως πεισθησόμεθα τῷ παντελῶς ὄντι μὴ παρεῖναι μηδὲ ζῆν αὐτό, μηδὲ φρονεῖν, ἀλλὰ σεμνὸν καὶ ἅγιον, νοῦν οὐκ ἔχον, ἀκίνητον ἑστὼς εἶναι; δεινὸν μέντ' ἄν, ὦ ξένε, λόγον συγχωροῦμεν. ἀλλὰ νοῦν μὲν ἔχειν, ζωὴν δὲ μὴ φῶμεν; καὶ πῶς; ἀλλὰ ταῦτα μὲν ἀμφότερα ἐνόντα αὐτῷ λέγομεν, οὐ μὴν ἐν ψυχῇ γε φήσομεν αὐτὸ ἔχειν αὐτά; καὶ τίνα ἕτερον ἔχοι τρόπον; ἀλλὰ δῆτα νοῦν μὲν καὶ ζωὴν καὶ ψυχήν, ἀκίνητον μέντοι τὸ παράπαν ἔμψυχον ὂν ἑστάναι; πάντα ἐμοὶ γελοῖα ταῦτα εἶναι φαίνεται. καὶ τὸ κινούμενον δὴ καὶ κίνησιν ξυγχωρητέον ὡς ὄντα. ξυμβαίνει γοῦν, ὦ Θεαίτητε, κινητῶν ὄντων νοῦν μηδενὶ περὶ μηδενὸς εἶναι μηδαμοῦ». καὶ ὅρα ὅτι καὶ αὕτη ἡ κίνησις ἣν ὁ Πλάτων εὗρε καὶ τοῖς ἄλλοις γένεσι συγκαταριθμεῖ, ὡς ἐν τοῖς οὖσιν ἐθεωρήθη, κατὰ τὴν ζωὴν καὶ φρόνησιν τοῦ παντελοῦς ὄντος ἀναφανεῖσα. ἐπεὶ δὲ ἐκεῖ πάντα, ὅπερ καὶ πρότερον εἶπον, μετὰ τῆς ἀσυγχύτου ἑνώσεως καὶ τὴν ἀδιάσπαστον καὶ αὐτοτελῆ διάκρισιν ἔχει, διὰ τοῦτο καὶ καθ' ἑαυτὴν τὴν κίνησιν ἐξεγένετο θεωρεῖν καὶ ὡς γένος αὐτὴν τοῦ ὄντος τιθέναι. ἡ μέντοι ἐνταῦθα παραδιδομένη κίνησις μεταβολὴ ἐστὶν ἀεὶ ῥέουσα καὶ τοῦ δυνάμει μένοντος δυνάμει ἐνέργεια. διὸ καὶ χρόνῳ μετρεῖται ὥσπερ ἐκείνη τῷ αἰῶνι· καὶ καταπέποται ἐν τοῖς κινουμένοις, οὐκ ἔχουσα τὴν καθ' αὑτὴν ὑπόστασιν. αἴτιον δὲ οἶμαι τῆς διαφόρου ταύτης ἐπιβολῆς τὸ τὸν μὲν Πλάτωνα ἀξιοῦντα παραδειγματικὰ τῶν τῇδε αἴτια τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασι καλεῖσθαι, τὸν δὲ Ἀριστοτέλη τὴν τοιαύτην ὁμωνυμίαν εὐλαβηθῆναι ὡς κατὰ τὸ ὄνομα καὶ τὴν ἔννοιαν ὁμοίαν προβαλλομένην ἐν ἡμῖν».

ἀφ' ἑνὸς μὲν διατηρεῖ τὴν ὑπεροχὴν τοῦ πνευματικοῦ καθόλου, ἀφ' ἑτέρου δὲ ἐξαλείφει τὴν ἀντίθεσιν τοῦ πνευματικοῦ πρὸς τὸν κόσμον τῶν ἐπὶ μέρους φαινομένων. Τοῦτο, ὡς μεταβάλλον τὸ ἀκαθόριστον, τὴν ὕλην εἰς εὐδιακρίτους καὶ μετὰ ὡρισμένων γνωρισμάτων συγκεκριμένας μορφάς, καθιστᾷ εὔκολον τὴν παραδοχὴν τῶν ἰδεῶν, ὡς κινητηρίων καὶ διαμορφουσῶν ἀρχῶν τοῦ κόσμου. Τὸ εἶδος δὲν πρέπει νὰ νοηθῇ ὡς ἑνότης ἀθροίσματος μορίων ἢ σωροῦ, οὐδ' ὡς ἑνότης ὑπὸ τύπον μονάδος, ἢ στιγμῆς, ἀλλ' ὡς ἐντελέχεια, ὡς δημιουργικὴ μορφὴ καὶ φύσις. «καὶ τὸν ἀριθμὸν δεῖ εἶναί τι ᾧ εἷς, ὃ νῦν οὐκ ἔχουσι λέγειν τίνι εἷς, εἴπερ ἐστὶν εἷς· ἢ γὰρ οὐκ ἔστιν ἀλλ' οἷον σωρός, ἢ εἴπερ ἐστί, λεκτέον τί τὸ ποιοῦν ἓν ἐκ πολλῶν. καὶ ὁ ὁρισμὸς εἷς ἐστίν· ὁμοίως δὲ οὐδὲ τοῦτον ἔχουσι λέγειν. καὶ τοῦτ' εἰκότως συμβαίνει· τοῦ αὐτοῦ γὰρ λόγου, καὶ ἡ οὐσία ἓν οὕτως, ἀλλ' οὐχ ὥς λέγουσί τινες, οἷον μονάς τις οὖσα ἢ στιγμή, ἀλλ' ἐντελέχεια καὶ φύσις τις ἑκάστη» (Μετὰ τὰ Φυσ. Η' 3, 1044 a 3). «διῃρημένου δὲ καθ' ἕκαστον γένος τοῦ μὲν ἐντελεχείᾳ τοῦ δὲ δυνάμει, ἡ τοῦ δυνάμει ὄντος ἐντελέχεια, ᾗ τοιοῦτον, κίνησίς ἐστιν, οἷον τοῦ μὲν ἀλλοιωτοῦ, ᾗ ἀλλοιωτόν, ἀλλοίωσις, τοῦ δὲ αὐξητοῦ καὶ τοῦ ἀντικειμένου φθιτοῦ (οὐδὲν γὰρ ὄνομα κοινὸν ἐπ' ἀμφοῖν), αὔξησις καὶ φθίσις, τοῦ δὲ γεννητοῦ καὶ φθαρτοῦ γένεσις καὶ φθορά, τοῦ δὲ φορητοῦ φορά. ὅτι δὲ τοῦτό ἐστιν ἡ κίνησις ἐντεῦθεν δῆλον. ὅταν γὰρ τὸ οἰκοδομητόν, ᾗ τοιοῦτον αὐτὸ λέγομεν εἶναι, ἐντελεχείᾳ ᾖ, οἰκοδομεῖται, καὶ ἔστι τοῦτο οἰκοδόμησις· ὁμοίως δὲ καὶ μάθησις καὶ ἰάτρευσις καὶ κύλισις καὶ ἅλσις καὶ ἅδρυνσις καὶ γήρανσις» (Φυσ. Ἀκρ. Γ' 1, 201 a 9). «ἡ δὲ τοῦ δυνάμει ὄντος, ὅταν ἐντελεχείᾳ ὂν ἐνεργῇ οὐχ ᾗ αὐτό, ἀλλ' ᾗ κινητὸν κίνησίς ἐστιν» (201 a 27). «ἡ τοῦ δυνατοῦ, ᾗ δυνατόν, ἐντελέχεια φανερὸν ὅτι κίνησις ἐστίν» (201 b 4). «διὸ ἡ κίνησις ἐντελέχεια τοῦ κινητοῦ, ᾗ κινητόν, συμβαίνει δὲ τοῦτο θίξει τοῦ κινητικοῦ, ὥστε ἅμα καὶ πάσχει» (2, 202 a 7). «καὶ τὸ ἀπορούμενον δὲ φανερόν, ὅτι ἐστὶν ἡ κίνησις ἐν τῷ κινητῷ· ἐντελέχεια γὰρ ἔστι τούτου, καὶ ὑπὸ τοῦ κινητικοῦ. καὶ ἡ τοῦ κινητικοῦ δὲ ἐνέργεια οὐκ ἄλλη ἐστίν· δεῖ μὲν γὰρ εἶναι ἐντελέχειαν ἀμφοῖν» (3, 202 a 15) [1]. «διῃρημένου δὲ καθ' ἕκαστον γένος τοῦ μὲν δυνάμει τοῦ δ' ἐντελεχείᾳ, τὴν τοῦ δυνάμει ᾗ τοιοῦτόν ἐστιν ἐνέργειαν λέγω κίνησιν. ὅτι δ' ἀληθῆ λέγομεν, ἐνθένδε δῆλον. ὅταν γὰρ τὸ οἰκοδομητὸν ᾗ τοιοῦτον αὐτὸ λέγομεν εἶναι, ἐνεργείᾳ ᾖ οἰκοδομεῖται, καὶ ἔστι τοῦτο οἰκοδόμησις. ὁμοίως μάθησις, ἰάτρευσις καὶ κύλισις, βάδισις, ἅλσις, γήρανσις, ἅδρυνσις, συμβαίνει δὲ κινεῖσθαι, ὅταν ἡ ἐντελέχεια ᾖ αὐτή, καὶ οὔτε πρότερον οὔθ' ὕστερον. ἡ δὴ τοῦ δυνάμει ὄντος ἐντελέχεια, ὅταν ἐντελεχείᾳ ὂν ἐνεργῇ, οὐχ ᾗ αὐτὸ ἀλλ' ᾗ κινητόν, κίνησίς ἐστιν. λέγω δὲ τὸ ᾗ ὧδε. ἔστι γὰρ ὁ χαλκὸς δυνάμει ἀνδριάς· ἀλλ' ὅμως οὐχ ἡ τοῦ χαλκοῦ

[1] Simpl. in Phys. 201 a 9 «ὅταν ἀπὸ τοῦ δυνάμει μεταβάλλῃ εἰς τὸ ἐνεργείᾳ μένοντος ἐν αὐτῷ τοῦ δυνάμει, τότε λέγεται κινεῖσθαι. εἰκότως οὖν προσέθηκεν ᾗ τοιοῦτον, ἵνα ἡ ἐνέργεια τοῦ δυνάμει μένοντος ἐπιτελῆται· διττὴ οὖν ἡ κυρίως ἐντελέχεια, ἡ μὲν ὡς εἶδος τέλειον ἠρεμοῦν, ὡς ἡ ψυχὴ λέγεται ἐντελέχεια, ἡ δὲ ἡ κατὰ τοῦτο ἐνέργεια. εἰ δέ ποτε καὶ ἁπλῶς ἡ ἐνέργεια λέγοιτο ἐντελέχεια, καὶ αὐτὴ καθόσον ἕκαστον ἐνεργοῦν κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν τὰς ἐνεργείας ἀποδίδωσιν, εἴτε ἀτελὴς ἡ φύσις, εἴτε τελεία... προσεκτέον δὲ ὅτι τὸ τῆς ἐνεργείας νῦν ὄνομα κοινῶς τέθεικεν ὁ Ἀριστοτέλης ἐπί τε τοῦ ποιοῦντος καὶ τοῦ πάσχοντος· κοινῶς γὰρ ἐπ' ἀμφοῖν, ἡ ἀπὸ τοῦ δυνάμει ἐπὶ τὸ ἐνεργείᾳ διανάστασις κίνησίς ἐστι.... ἄμφω δὲ κοινῷ ὀνόματι ἐνέργειαν ὁ Ἀριστοτέλης ἐκάλεσε, καθόσον τὸ δυνάμει ἑκατέρωθεν διεγείρεται πρὸς τὸ ἐνεργείᾳ. μήποτε δὲ καὶ τὸ ποιοῦν ὅταν ἀπὸ τοῦ δυνάμει εἰς τὸ ἐνεργείᾳ μεταβάλλῃ, ὡς πάσχον κινεῖται καὶ οὐχ ὡς ποιοῦν».

ἐντελέχεια, ᾗ χαλκός, κίνησίς ἐστιν. οὐ γὰρ ταὐτὸν χαλκῷ εἶναι καὶ δυνάμει τινί, ἐπεὶ εἰ ταὐτὸν ἦν ἁπλῶς κατὰ τὸν λόγον, ἦν ἂν ἡ τοῦ χαλκοῦ ἐντελέχεια κίνησίς τις. οὐκ ἔστι δὲ ταὐτό. δῆλον δὲ ἐπὶ τῶν ἐναντίων· τὸ μὲν γὰρ δύνασθαι ὑγιαίνειν καὶ δύνασθαι κάμνειν οὐ ταὐτόν. καὶ γὰρ ἂν τὸ ὑγιαίνειν καὶ τὸ κάμνειν ταὐτὸν ἦν· τὸ δ᾽ ὑποκείμενον καὶ ὑγιαῖνον καὶ νοσοῦν, εἴθ᾽ ὑγρότης, εἴθ᾽ αἷμα, ταὐτὸ καὶ ἕν. ἐπεὶ δ᾽ οὐ ταὐτόν, ὥσπερ οὐδὲ χρῶμα ταὐτὸ καὶ ὁρατόν, ἡ τοῦ δυνατοῦ ᾗ δυνατὸν ἐντελέχεια κίνησίς ἐστιν. ὅτι μὲν οὖν ἔστιν αὕτη, καὶ ὅτι συμβαίνει τότε κινεῖσθαι ὅταν ἡ ἐντελέχεια ᾖ αὐτή, καὶ οὔτε πρότερον οὔθ᾽ ὕστερον δῆλον. ἐνδέχεται γὰρ ἕκαστον ὁτὲ μὲν ἐνεργεῖν, ὁτὲ δὲ μή, οἷον τὸ οἰκοδομητόν, ᾗ οἰκοδομητόν, καὶ ἡ τοῦ οἰκοδομητοῦ ἐνέργεια ᾗ οἰκοδομητόν, οἰκοδόμησίς ἐστιν. ἢ γὰρ τοῦτό ἐστιν ἡ οἰκοδόμησις, ἡ ἐνέργεια ἢ ἡ οἰκία. ἀλλ᾽ ὅταν οἰκία ᾖ, οὐκέτι οἰκοδομητὸν ἐστίν. οἰκοδομεῖται δὲ τὸ οἰκοδομητόν, ἀνάγκη ἄρα οἰκοδόμησιν τὴν ἐνέργειαν εἶναι, ἡ δὲ οἰκοδόμησις κίνησίς τις. ὁ δ᾽ αὐτὸς λόγος καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων κινήσεων» (Μετὰ τὰ Φυσ. Κ΄ 9, 1065 b 15). «ἥ τε κίνησις ἐνέργεια μὲν εἶναι δοκεῖ τις, ἀτελὴς δέ· αἴτιον δ᾽ ὅτι ἀτελὲς τὸ δυνατὸν οὗ ἐστὶν ἐνέργεια» (1066a 20). «καὶ ὅτι ἔστιν ἡ κίνησις ἐν τῷ κινητῷ δῆλον· ἐντελέχεια γὰρ ἐστὶ τούτου ὑπὸ τοῦ κινητικοῦ» (1066a 27) [1].

Ὅθεν ἡ ἐντελέχεια δὲν εἶναι μόνον ἡ ἤρεμος συνοχὴ τῆς μορφῆς, ἀλλὰ δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς φορεὺς τῆς ζωῆς αὐτῆς, ὡς ῥυθμίζουσα τὴν κατεύθυνσιν αὐτῆς. Οὕτως ὁ Ἀριστοτέλης μετήνεγκε τὴν περὶ ἰδεῶν διδασκαλίαν, νοουμένην ὡς διδασκαλίαν διὰ μορφωτικῶν ὁλοτήτων, ἐπὶ τοῦ πεδίου βιολογικῶν τύπων, ὅπου τὸ εἶδος, ὡς ζῶσα καὶ ἀνελισσομένη μορφή, ἔμελλε νὰ ἀπομακρυνθῇ τῆς ἐννοίας τῆς ἀριθμητικῆς καὶ γενικῶς τῆς ποσοτικῆς ἀρχῆς Διότι τὸ ἀριστοτε-

[1] Μετὰ τῆς θεμελιώδους γνώμης τοῦ Ἀριστοτέλους, ὅτι τὸ γινόμενον **σύγκειται ἐξ ὕλης καὶ εἴδους**, συνδέεται στενώτατα καὶ ἡ ἄλλη ἐξ ἴσου θεμελιώδης αὐτοῦ γνώμη, καθ᾽ ἣν τὸ γινόμενον εἶναι μεταβολὴ ἐκ τῆς δυνάμεως εἰς τὴν ἐνέργειαν, ἀνάπτυξις ἐκ τῆς ἐν σπέρματι καταστάσεως εἰς τὴν τελείωσιν, ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος εἰς τὸ ἐνεργείᾳ ὄν. Τοῦτο δ᾽ ἀκριβῶς ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς κινήσεως ταύτης, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης ὁρίζει ὡς ἀτελῆ ἐντελέχειαν τοῦ δυνάμει ὄντος. Οὕτω τὸ δυνάμει ὂν γίνεται μέσον τι μεταξὺ ὄντος καὶ μὴ ὄντος. Ἡ δὲ παρατήρησις τῶν ὀργανικῶν ὄντων καὶ τῶν ὄντων τῆς τέχνης κατέστησε καταληπτὴν τὴν ἔννοιαν τοῦ δυνάμει ὄντος. Διότι ὁ σπόρος καὶ τὸ σπέρμα διὰ τῆς ἀναπτύξεως τελειοῦνται. Ἐν τῷ σπόρῳ καὶ τῷ σπέρματι ἐνυπάρχει δυνάμει ὅλον τὸ ὀργανικὸν ὂν μετὰ πάντων τῶν μερῶν αὐτοῦ, κατὰ δὲ τὸ τέλος τῆς ἀναπτύξεως ἐμφανίζεται τοῦτο ἐν τελειότητι, ὡς ἐνεργείᾳ ὄν. Ὁμοίως καὶ ἐπὶ τῶν ἔργων τῆς τέχνης. Τὸ μάρμαρον π. χ. ἢ ὁ χαλκὸς εἶναι ἡ δυνατότης, ὁ ὅρος, ἡ προϋπόθεσις τοῦ ἀνδριάντος, μόνον ὅτι ὑπάρχει διαφορὰ μεταξὺ τοῦ δυνάμει τοῦ σπόρου ἢ τοῦ σπέρματος καὶ τοῦ δυνάμει τῆς ὕλης τῶν ἔργων τῆς τέχνης. Ἐν τῷ σπόρῳ καὶ τῷ σπέρματι ἐνυπάρχει σύμφυτος ἡ δύναμις, ἡ ἐντελέχεια ἡ ὠθοῦσα τὸ δυνάμει ὂν εἰς ἀνάπτυξιν, ἐνῷ ἡ ὕλη τῶν ἔργων τῆς τέχνης εἶναι μᾶλλον παθητικὴ δύναμις, ἔχουσα ἀνάγκην τῆς ἐξωτερικῆς ἐνεργείας τοῦ καλλιτέχνου. Διὰ τῶν ἐννοιῶν **δυνάμει** καὶ **ἐνεργείᾳ** ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς γίνεται φανερόν, θέλει νὰ ἐκφράσῃ τὰς διαφόρους καταστάσεις, καθ᾽ ἃς δύναται νὰ ὑπάρχῃ ὄν τι, τὴν προτέραν δηλονότι ἀτελῆ καὶ τὴν μετέπειτα τελείαν. Πρὸς τούτοις δὲ διὰ τῶν ἐννοιῶν τούτων ἐξαφανίζεται ὁ χωρισμὸς τοῦ πράγματος εἰς τὰ δύο στοιχεῖα ὕλη καὶ εἶδος, καθόσον ἡ ὕλη καὶ τὸ εἶδος γίνονται τὰ δύο ἄκρα τοῦ γίνεσθαι πράγματός τινος, αἱ δύο βαθμῖδες τῆς ἀναπτύξεως αὐτοῦ. Οὐδεμία ἄλλη ἔννοια ἐν τῷ φιλοσοφικῷ συστήματι τοῦ Ἀριστοτέλους κέκτηται τοσαύτην σημασίαν ὅσην ἡ ἔννοια αὕτη τοῦ δυνάμει ὄντος. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐφήρμοσε ταύτην ἐπὶ παντὸς εἴδους γενέσεως ἀπὸ τῶν ἁπλουστάτων φυσικῶν ὄντων μέχρι τῶν ἀνωτάτων πνευματικῶν γεγονότων καὶ φαινομένων καὶ ὡς νόμον διετύπωσε: «πᾶν τὸ γιγνόμενον μεταβάλλει ἐκ τοῦ δυνάμει ὄντος εἰς τὸ ἐνεργείᾳ ὂν» (Μετὰ τὰ Φυσ. Λ΄ 2 1069 b 15).

λικὸν εἶδος, ὡς ἀρχὴ ποιοτική, δυναμική, εἶναι ἄλλο τι ἢ ἡ πλατωνικὴ ἰδέα, ἥτις ὡς ἀριθμός, εἶναι ἀρχὴ μέτρου καὶ ἀναλογίας, νόμου καὶ ἁρμονίας, ἑπομένως ἀρχὴ ποσοτική, στατική. «οὐκοῦν τὰ μὴ δεχόμενα ταῦτα, τούτων δὲ τὰ ἐναντία πάντα δεχόμενα, πρῶτον μὲν τὸ ἴσον καὶ ἰσότητα, μετὰ δὲ τὸ ἴσον τὸ διπλάσιον καὶ πᾶν ὅ τι περ ἂν πρὸς ἀριθμὸν ἀριθμὸς ἢ μέτρον ᾖ πρὸς μέτρον, ταῦτα ξύμπαντα εἰς τὸ πέρας ἀπολογιζόμενοι καλῶς ἂν δοκοῖμεν δρᾶν τοῦτο, ἢ πῶς σὺ φῄς; » (Φίληβ. 25a). «τὴν τοῦ ἴσου καὶ διπλασίου, καὶ ὁπόση παύει πρὸς ἄλληλα τἀναντία διαφόρως ἔχοντα, σύμμετρα δὲ καὶ σύμφωνα ἐνθεῖσα ἀριθμὸν ἀπεργάζεται» (25d, Τίμ. 31c καὶ ἑξῆς). Κατὰ ταῦτα ὁ Ἀριστοτέλης γίνεται εἰσηγητὴς καὶ ὑπέρμαχος νέας τοῦ κόσμου παρατηρήσεως, νέας περὶ κόσμου θεωρίας διαφόρου τῆς τῶν προηγουμένων φυσικῶν φιλοσόφων. Πάντες σχεδὸν οἱ πρὸ τοῦ Ἀριστοτέλους φυσικοὶ φιλόσοφοι ἐξήτασαν πρὸ πάντων τὰ φαινόμενα τῆς ἀνοργάνου φύσεως καὶ προσεπάθουν κατὰ τοὺς νόμους τοὺς ταῦτα διέποντας νὰ ἑρμηνεύσωσι καὶ τὰ τῆς ὀργανικῆς φύσεως. Ὁ Ἀριστοτέλης, ἀντιστρόφως, ὁρμᾶται ἐκ τῆς ὀργανικῆς φύσεως. Τὴν δὲ πρὸς τοῦτο ἀφορμὴν ἔδωκε τὸ γεγονός, ὅτι ἡ μηχανικὴ θεωρία τῶν Ἀτομικῶν ἦτο ἀνίκανος νὰ ἐξηγήσῃ τὰ φαινόμενα τῆς ὀργανικῆς φύσεως. Διότι ἡ ἔρευνα τῶν φαινομένων τῶν ὀργανικῶν μορφῶν ἀποδεικνύει ὅτι ταῦτα δὲν ὑπόκεινται εἰς μηχανικὰς μεταβολάς, ἀλλ᾽ ὅτι εἶναι μᾶλλον ζῶσα καὶ δημιουργικὴ ἀνέλιξις καὶ διαμόρφωσις. Φυσικὸν ἑπομένως ἦτο ἡ ζωή, ἧς τὰ φαινόμενα ἀπαιτοῦσι τὴν παρατήρησιν τοῦ ὅλου, νὰ ἀποτελέσῃ τὸ κέντρον τῆς τοιαύτης τοῦ κόσμου παρατηρήσεως καὶ ἡ ὁλότης, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἀδρανῆ μηχανικὰ στοιχεῖα, νὰ νοηθῇ ὡς δημιουργικὴ διαμόρφωσις.

Πᾶσα μορφὴ τείνει πάντοτε πρὸς διατήρησιν, συμπλήρωσιν καὶ καλυτέραν αὐτῆς διαμόρφωσιν [1]. «καὶ διὰ τοῦτο τοῦ ζῆν πᾶσιν ἔμφυτος ἡ ὄρεξις» (Ἠθ. Εὐδήμ. 1244b 27). «ἐπεὶ γὰρ ἐν ἅπασιν ἀεὶ τοῦ βελτίονος ὀρέγεσθαι φαμὲν τὴν φύσιν» (Περὶ Γεν. καὶ Φθορᾶς Β΄ 10, 336b 27). «ὄντος γάρ τινος θείου καὶ ἀγαθοῦ καὶ ἐφετοῦ, τὸ μὲν ἐναντίον αὐτῷ φαμὲν εἶναι, τὸ δὲ ὅπερ πέφυκεν ἐφίεσθαι καὶ ὀρέγεσθαι αὐτοῦ κατὰ τὴν ἑαυτοῦ φύσιν» (Φυσ. Ἀκρ. Α΄ 9, 192a 16). «φύσει γὰρ ὅσα ἀπό τινος ἐν αὑτοῖς ἀρχῆς κινούμενα ἀφικνεῖται εἴς τι τέλος» (Φυσ. Ἀκρ. 199b 15) [2].

[1] Simplic. in Arist. Phys. 199 a 8 «ἐν δὲ τοῖς φύσει γενομένοις ἔστι τι τέλος. συνεχῶς γὰρ κινεῖται καὶ πρόεισιν ἀδιαλείπτως μέχρι τοῦ τὸ τέλος ὁλόκληρον περιποιήσασθαι· καὶ γὰρ ἡ πόα καὶ ἡ καλάμη καὶ ὁ ἄσταχυς καὶ αἱ ποικίλαι καὶ παμπληθεῖς αὗται μορφαὶ προΐασι μέχρι τοῦ πυροῦ, εἶτα ἐντεῦθεν στάσις ἤδη καὶ ἠρεμία.

[2] Καὶ οἱ νεώτεροι φιλόσοφοι καὶ ψυχολόγοι τῆς **μορφῆς** ὁμιλοῦσι περὶ τάσεως τῆς μορφῆς πρὸς τελικὴν αὐτῆς διαμόρφωσιν, ἣν διαφορoτρόπως χαρακτηρίζουσι. Ὁ Koffka π. χ. χαρακτηρίζει τὸν νόμον τῆς ἁπλῆς μορφῆς ὡς τάσιν εἰς τὸ νὰ γίνῃ πᾶσα μορφὴ ὅσον τὸ δυνατὸν καλυτέρα («so gut wie möglich»). Ὁ νόμος τῆς καλῆς μορφῆς ἀποβλέπει εἴς τι ἄλλο ἢ εἰς ἁπλότητα· τὸ ἰδιάζον τοῦτο ἰδανικὸν τῆς μορφῆς ὀνομάζεται «φυσιογνωμία». Καὶ ὁ Wertheimer ὁμιλεῖ περὶ νόμου τάσεως πρὸς πραγματοποίησιν ἁπλῆς μορφῆς, ἢ περὶ νόμου πρὸς φυσιογνωμίαν τῆς μορφῆς. Ἄλλοι ὁμιλοῦσι περί τινος τάσεως πρὸς χαρακτηριστικὴν μορφὴν (Fuchs) ἢ πρὸς ἐκδήλωσιν τῆς οὐσίας αὐτῆς (Werner). Ὁ Sander λέγει, ὅτι ἡ μορφὴ ζητεῖ νὰ φθάσῃ εἰς ἓν ὡρισμένον τυπικὸν ἀρχέτυπον, ὅπερ χαρακτηρίζει διὰ τῆς ὑπὸ τοῦ G. E. Müller δανεισθείσης λέξεως «εἰδοτροπίας» (F. Sander, Experenentelle Ergebnisse der Gestaltpsychol. σελ. 52. R. Matthaei, Gestaltprobl. 51). Πρὸς τούτοις γίνεται λόγος περὶ ὁρμῆς πρὸς λογικὴν ὑπαγωγὴν πασῶν τῶν μορφῶν τοῦ ὀπτικοῦ πεδίου ὑπὸ ἀνώτερον ὅλον. Ὁ Wertheimer χαρακτηρίζει τὴν ἰδιάζουσαν γένεσιν τῆς συνοχῆς ἑνὸς ὀπτικοῦ πεδίου

Αἱ μορφαὶ ἀνελίσσονται, διαμορφοῦνται. Ὁλότης καὶ διηνεκὴς ἀνέλιξις εἶναι οὐσιώδη στοιχεῖα τοῦ εἶναι καὶ γίνεσθαι. Ἀλλ' ἡ ἀνέλιξις αὕτη δὲν βαίνει τυφλῶς καὶ ἄνευ σχεδίου. Τὸ σχέδιον ὑπάρχον ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τῆς μορφῆς ἀναπτύσσεται ὑπὸ τῆς φύσεως αὐτῆς, τῆς ἐντελεχείας, ἥτις ἀναγκάζει τὴν μορφὴν νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ εἶδος αὐτῆς, νὰ ἀκολουθήσῃ ὡρισμένην κατεύθυνσιν. Τὸ ᾠὸν τῆς ὄρνιθος εἶναι ἐσωτερικῶς τοιοῦτον, ὥστε εἶναι ἀδύνατον ἐξ αὐτοῦ νὰ γεννηθῇ νῆσσα, ἀλλὰ ὄρνις, οὐδὲ ἐκ τοῦ καρποῦ τῆς δρυὸς φύεται ἰτέα, ἀλλὰ δρῦς, ἄλλως θὰ ἦτο δυνατὸν τυχαίως ἐκ στάχυος νὰ παραχθῇ ἐλαία. «οὐ γὰρ δή, ὅ τι ἔτυχεν ἐξ ἑκάστου γίνεται σπέρματος, ἀλλὰ τόδε ἐκ τοῦδε, οὐδὲ σπέρματα τυχόντα ἐκ τοῦ τυχόντος σώματος» (Περὶ Ζῴων Μορ. Α' 1, 641b 26). Ἀλλ' ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς ἐντελεχείας, ἐν ᾗ συνάπτεται ἡ παράστασις δυναμικῆς ἐναλλαγῆς ὕλης καὶ μορφῆς μετὰ θεωρίας τοῦ γίνεσθαι, ἐμπεριέχεται πρὸς τούτοις ἡ ἔννοια τοῦ σκοποῦ. Ἡ σκοπιμότης, ἡ κυριαρχοῦσα ἐν τῇ ὀργανικῇ ζωῇ μέχρι καὶ τῶν μικροτάτων φαινομένων αὐτῆς, τοσαύτην ἐνεποίησεν ἐντύπωσιν εἰς τὸν Ἀριστοτέλη, ὥστε νὰ θεωρῇ πᾶν φυσικὸν φαινόμενον τότε μόνον ἐπαρκῶς ἐξηγημένον, ὅταν ἀποδειχθῇ ἡ σχέσις αὐτοῦ, πρός τινα ὡρισμένον σκοπόν. Μόνον ἡ τελολογικὴ ἐκδοχὴ τῆς φύσεως δηλοῖ τὴν ἀληθῆ οὐσίαν τῶν πραγμάτων, ἀποδεικνύουσα ὅτι ὅπερ ἐν τῷ δημιουργικῷ γίνεσθαι εἶναι τελευταῖον (τὸ τέλος), εἶναι πρῶτον ὡς πρὸς τὴν ἀληθῆ ἀξίαν, διότι δίδει τὴν ἔννοιαν τῶν πραγμάτων. Καὶ τὸ γίνεσθαι τοῦτο τῆς φύσεως διὰ τῆς ἐντελεχείας, ὡς τελικῆς αἰτίας, λαμβάνει τὴν σφραγῖδα ἑνὸς ἔννοιαν ἔχοντος γίνεσθαι. Ὡς μία μηχανὴ ἔχει ἔννοιαν, διότι ἅπαντα τὰ διακεκριμένα αὐτῆς μέρη συνεργοῦσιν πρὸς ἓν ὡρισμένον καὶ τελικὸν ἀποτέλεσμα, ὅπερ ὁπωσδήποτε ἔχει ἀξίαν, οὕτω καὶ εἷς ὀργανισμὸς ἔχει ἔννοιαν, διότι τὰ μέρη καὶ αἱ λειτουργίαι αὐτῶν συνεργοῦσιν πρός τινα ὡρισμένον σκοπόν. Οὕτως ὁ Ἀριστοτέλης ἐκλόνησε σημαντικῶς τὴν τῶν Ἀτομικῶν γνώμην, καθ' ἣν τὰ φαινόμενα ἐν τῇ φύσει εἶναι συγκεχυμένα, τυφλά, χαώδη, μηχανικὰ καὶ κατ' οὐσίαν χωρὶς ἔννοιαν. Κατὰ ταῦτα τὰ μέρη τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι ὀργανικὰ καὶ ἔχουσιν ἀξίαν, ἐφ' ὅσον ταῦτα συντελοῦσι πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦ ὅλου. Χαρακτηριστικὸν δὲ τοῦ ὀργανισμοῦ εἶναι ὅτι τὸ ὅλον εἶναι πρότερον ἢ τὰ μέρη αὐτοῦ. Διότι τὰ μέρη οὐδεμίαν ὕπαρξιν θὰ εἶχον ἐὰν δὲν ὑπῆρχεν ἡ ἐντελέχεια. Ἕκαστον μέρος τοῦ ὀργανισμοῦ μόνον ἐν τῷ ὅλῳ εἶναι ἐνεργόν, διὰ δὲ τοῦ ἀπὸ τοῦ ὅλου ἀποχωρισμοῦ ἀποβάλλει καὶ τὴν ἰδίαν αὐτοῦ ὑπόστασιν, ὑπάρχει δηλονότι τότε οὐχὶ ὡς πραγματικόν, ἀλλὰ μόνον κατ' ὄνομα. Ἐντεῦθεν δύναται νὰ ἐξηγηθῇ ἡ μεγάλη σπουδαιότης, ἣν ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει εἰς τὸ ὅλον. «τὸ γὰρ ὅλον πρότερον ἀναγκαῖον εἶναι τοῦ μέρους· ἀναιρουμένου γὰρ τοῦ ὅλου οὐκ ἔστι ποῦς οὐδὲ χείρ, εἰμὴ ὁμωνύμως, ὥσπερ εἴ τις λέγει τὴν λιθίνην» (Πολιτ. Α' 2, 1253a 20).

Πρὸς τούτοις τὸ ὅλον εἶναι πρότερον τῶν μερῶν, διότι τοῦτο εἶναι τὸ τέλειον, ἡ ἐντελέχεια, ἡ ἐνέργεια· ἡ δ' ἐνέργεια ἔχει τὸ εἶδος καὶ διὰ τοῦτο αὕτη εἶναι προτέρα τῆς δυνάμεως. «ὥστε εἰ τὸ τέλειον τοῦ ἀτελοῦς καὶ διὰ ταῦτα πρότερον ἂν εἴη τῶν σχημάτων ὁ κύκλος» (Περὶ Οὐρανοῦ Β' 4, 286b 22). «καὶ νῦν ἀπὸ τῶν πρώτων ἀρκτέον πρῶτον. ἔστι δὲ τὰ τέλεια ζῷα πρῶτα, τοιαῦτα δὲ τὰ ζῳοτοκοῦντα,

διὰ τῆς τάσεως νὰ ἀποκτήσῃ τοῦτο ἔννοιαν νὰ γίνῃ ἑνιαῖον, νὰ ὁρίζηται ὑπὸ τῆς ἐσωτερικῆς ἀνάγκης (Symposion σ. 13). Καὶ πᾶν σύνθετον καθόλου, δὲν εἶναι τυχαία συνένωσις, ἀλλ' ἐσωτερικὴ συνάφεια, ἓν λογικῶς διατεταγμένον ὅλον.

καὶ τούτων ἄνθρωπος πρῶτον» (Περὶ Ζῴων Γεν. 737b 25). «ἔστι γὰρ ἐξ ἐντελεχείᾳ ὄντος πάντα τὰ γιγνόμενα» (Περὶ Ψυχῆς Γ' 7, 431a 3). «ἔτι δὲ εἰ πρότερα τὰ μέρη τοῦ ὅλου, τῆς δ' ὀρθῆς ἡ ὀξεῖα μέρος καὶ ὁ δάκτυλος τοῦ ζῴου, πρότερον ἂν εἴη ἡ ὀξεῖα τῆς ὀρθῆς καὶ ὁ δάκτυλος τοῦ ἀνθρώπου. δοκεῖ δ' ἐκεῖνα εἶναι πρότερα· τῷ λόγῳ γὰρ λέγονται ἐξ ἐκείνων, καὶ τῷ εἶναι δ' ἄνευ ἀλλήλων πρότερα» (Μετὰ τὰ Φυσ. Ζ' 10, 1034b 28). «ἀλλ' οὖν καὶ ταύτῃ γε δῆλον, ὅτι ἡ ἐνέργεια καὶ οὕτω προτέρα τῆς δυνάμεως κατὰ γένεσιν καὶ χρόνον, ἀλλὰ μὴν καὶ οὐσίᾳ γε, πρῶτον μὲν ὅτι τὰ τῇ γενέσει ὕστερα τῷ εἴδει καὶ τῇ οὐσίᾳ πρότερα, οἷον ἀνὴρ παιδὸς καὶ ἄνθρωπος σπέρματος· τὸ μὲν γὰρ ἤδη ἔχει τὸ εἶδος, τὸ δὲ οὔ. καὶ ὅτι ἅπαν ἐπ' ἀρχὴν βαδίζει τὸ γιγνόμενον καὶ τέλος· ἀρχὴ γὰρ τὸ οὗ ἕνεκα, τοῦ τέλους δ' ἕνεκα ἡ γένεσις· τέλος δὲ ἡ ἐνέργεια, καὶ τούτου χάριν ἡ δύναμις λαμβάνεται» (Μετὰ τὰ Φυσ. Θ' 8, 1050a 4). «ὅτι μὲν οὖν πρότερον ἡ ἐνέργεια καὶ δυνάμεως καὶ πάσης ἀρχῆς μεταβλητικῆς φανερὸν» (1051a 2). «ὥστε φανερόν, ὅτι ἡ οὐσία καὶ τὸ εἶδος ἐνέργειά ἐστι κατά τε δὴ τοῦτον τὸν λόγον φανερὸν ὅτι πρότερον τῇ οὐσίᾳ ἐνέργεια δυνάμεως· καὶ ὥσπερ εἴπομεν τοῦ χρόνου ἀεὶ προλαμβάνει ἐνέργεια ἑτέρα πρὸ ἑτέρας ἕως τῆς τοῦ ἀεὶ κινοῦντος πρώτως, ἀλλὰ μὴν καὶ κυριωτέρως· τὰ μὲν γὰρ ἀΐδια πρότερα τῇ οὐσίᾳ τῶν φθαρτῶν, ἔστι δὲ οὐδὲν δυνάμει ἀΐδιον» (1050b 2). Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης στρέφεται ἐναντίον ἐκείνων (Πυθαγορείων, Σπευσίππου), οἵτινες ἑρμηνεύουσι τὴν ἀνωτάτην ἀρχὴν τοῦ Σύμπαντος κατ' ἀναλογίαν πρὸς τὰς ἀρχὰς τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων (σπόρος, σπέρμα), θέτουσι δ' οὕτως ἐν ἀρχῇ τὸ ἀτελές, ἐξ οὗ ἔπειτα δέχονται ὅτι ἔχει ἀναπτυχθῇ τὸ τέλειον. Τὴν τοιαύτην ἑρμηνείαν ὁ Ἀριστοτέλης θεωρεῖ ἐσφαλμένην. Διότι κατ' αὐτὸν καὶ παρὰ τοῖς φυτοῖς καὶ τοῖς ζῴοις, οὐδαμῶς εἶναι ὁ σπόρος, τὸ σπέρμα, τὸ πρῶτον, ἀλλὰ ταῦτα παράγονται ἐξ ὅλου ὄντος, ὅπερ εἶναι τέλειον καὶ ἐνέργεια. Οὕτως ὁ Θεὸς δὲν εἶναι τὸ τελευταῖον προϊὸν τῆς ἀνελίξεως, ἀλλὰ τὸ αἰώνιον Πρῶτον πάσης ἀνελίξεως. «φαμὲν δὲ τὸν Θεὸν εἶναι ζῷον ἀΐδιον ἄριστον, ὥστε ζωὴ καὶ αἰὼν συνεχὴς καὶ ἀΐδιος ὑπάρχει τῷ Θεῷ· τοῦτο γὰρ ὁ Θεός. ὅσοι δὲ ὑπολαμβάνουσιν, ὥσπερ οἱ Πυθαγόρειοι καὶ Σπεύσιππος, τὸ κάλλιστον καὶ ἄριστον μὴ ἐν ἀρχῇ εἶναι, διὰ τὸ καὶ τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων τὰς ἀρχὰς αἴτια μὲν εἶναι, τὸ δὲ καλὸν καὶ τέλειον ἐν τοῖς ἐκ τούτων, οὐκ ὀρθῶς οἴονται. τὸ γὰρ σπέρμα ἐξ ἑτέρων ἐστὶ προτέρων τελείων, καὶ τὸ πρῶτον οὐ σπέρμα ἐστίν, ἀλλὰ τὸ τέλειον· οἷον πρότερον ἄνθρωπον ἂν φαίη τις εἶναι τοῦ σπέρματος, οὐ τὸν ἐκ τούτου γινόμενον, ἀλλ' ἕτερον ἐξ οὗ τὸ σπέρμα» (Μετὰ τὰ Φυσ Λ' 1072b 28). «οὐκ ὀρθῶς δὲ ὑπολαμβάνει οὐδ' εἴ τις παρεικάζει τὰς τοῦ ὅλου ἀρχὰς τῇ τῶν ζῴων καὶ φυτῶν, ὅτι ἐξ ἀορίστων ἀτελῶν δὲ ἀεὶ τὰ τελειότερα, διὸ καὶ ἐπὶ τῶν πρώτων οὕτως ἔχειν φησίν, ὥστε μηδὲ ὄντι εἶναι τὸ ἓν αὐτό. εἰσὶ γὰρ καὶ ἐνταῦθα τέλειαι αἱ ἀρχαὶ ἐξ ὧν ταῦτα· ἄνθρωπος γὰρ ἄνθρωπον γεννᾷ καὶ οὐκ ἔστι τὸ σπέρμα πρῶτον» (Μετὰ τὰ Φυσ. Ν' 1092a 11).

Ἐπὶ τῶν προϊόντων δὲ καὶ τοῦ περιεχομένου τῆς νοήσεως τὸ καθόλου εἶναι τὸ πρότερον. Ἐπ' αὐτῶν μεταχειρίζεται ὁ Ἀριστοτέλης τὰς φράσεις πρότερον χρόνῳ καὶ πρότερον φύσει. Ὡς ἡ ἐκπεφρασμένη συλλαβή, ἡ διὰ τῆς σμίλης ὡπλισμένη χείρ, ὁ πρὸς οἰκοδομὴν λίθος εἶναι χρόνῳ πρότερα, ἢ ἡ λέξις, ὁ ἀνδριὰς καὶ ἡ οἰκία, ἀλλὰ φύσει, τῇ οὐσίᾳ, ἡ λέξις προτέρα, ἢ ἡ συλλαβή, ὁ ἀνδριὰς πρότερος ἢ τὸ μέλος, τὸ ὅλον πρότερον ἢ τὸ μέρος, οὕτω διὰ τὴν νόησιν εἶναι φύσει, λογικῶς πρῶτον τὸ καθόλου, ὡς ἓν ἀξίωμα, π. χ. ὁ νόμος τῆς ἀντιφάσεως

εἶναι ὁ πρῶτος λόγος τῆς γνώσεως, καὶ μόνον διὰ συλλογισμῶν καὶ παραγωγῶν φθάνει τις εἶς τὸ λογικῶς τελευταῖον, εἰς τὸ ἐπὶ μέρους, τὸ ἴδιον, τὸ συγκεκριμένον. «ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τοὺς λόγους οἵ τε διὰ συλλογισμῶν καὶ οἱ δι' ἐπαγωγῆς· ἀμφότεροι γὰρ διὰ προγινωσκομένων ποιοῦνται τὴν διδασκαλίαν, οἱ μὲν λαμβάνοντες ὡς παρὰ ξυνιέντων, οἱ δὲ δεικνύντες τὸ καθόλου διὰ τοῦ δῆλον εἶναι τὸ καθ' ἕκαστον» (Ἀναλ. Ὕστ. Α' 1, 71, 3). «διὸ πάντες οἱ ἀποδεικνύντες εἰς ταύτην ἀνάγουσιν ἐσχάτην δόξαν· φύσει γὰρ ἀρχὴ καὶ τῶν ἄλλων ἀξιωμάτων αὕτη (ἡ ἀρχὴ τῆς ἀντιφάσεως) πάντων» (Μετὰ τὰ Φυσ. Γ' 3, 1005b 19). Ὁ Ἀριστοτέλης ἐπιδιώκει νὰ συλλάβῃ τὰ πράγματα ἐν τῇ ἀρχικῇ αὐτῶν γενέσει, ἵνα καλύτερον αὐτὰ γνωρίσῃ. «εἰ δή τις ἐξ ἀρχῆς τὰ πράγματα φυόμενα βλέψειεν, ὥσπερ ἐν τοῖς ἄλλοις, καὶ ἐν τούτοις κάλλιστ' ἂν οὕτω θεωρήσειεν» (Πολιτ. 1252a 24). Ἔχων τὴν γνώμην ὅτι τὸ ἐπὶ μέρους ἔχει οὐσιώδη σημασίαν καὶ ἐπιστημονικὴν ἀξίαν μόνον ἐφ' ὅσον συντελεῖ εἰς τὴν τοῦ ὅλου ἔκφρασιν, στρέφει τὴν αὐτοῦ προσοχήν, θεωρῶν τὸ ὅλον καὶ ἐκ τούτου ζητεῖ νὰ γνωρίσῃ τὰ μέρη καὶ νὰ ὁρίσῃ τὰς σχέσεις αὐτῶν. Διὰ τοῦτο πολλαχοῦ τονίζει, ὅτι πρέπει νὰ ἀρχώμεθα ἀπὸ τῶν π ρ ώ τ ω ν, πρῶτα δὲ ἐννοεῖ, ὡς εἴδομεν, τὸ ὅλον. Πάντα τὰ ὄντα, εἴτε ταῦτα εἶναι φυσικὰ φαινόμενα καὶ γεγονότα, εἴτε ἔργα ἀνθρώπινα, δύναται νὰ ἐννοήσῃ τις ἐκ τῆς ἐποπτείας τοῦ ὅλου, ἐκ τῆς συλλήψεως τοῦ ὅλου. Περὶ παντὸς ἐπὶ μέρους δύναμαι νὰ εἴπω πρὸς τί τοῦτο ὑπάρχει, τίνα θέσιν καὶ ἀξίαν ἔχει ἐν τῇ τοῦ ὅλου συναφείᾳ. «πανταχοῦ δὲ λέγομεν τό τε τοῦδε ἕνεκα, ὅπου ἂν φαίνηται τέλος τι πρὸς ὃ ἡ κίνησις περαίνει μηδενὸς ἐμποδίζοντος» (Περὶ Ζῴων Μορ. Α' 1, 641b 22). Οὕτω τὸ πᾶν γίνεται καταληπτόν, τὸ πᾶν ἔχει ἔννοιαν. Ὁ δὲ τρόπος οὗτος τῆς παρατηρήσεως ὑπάρχει παρ' Ἀριστοτέλει πανταχοῦ, εἶναι μέθοδος αὐτοῦ [1]. Καὶ διὰ τῆς μεθόδου ταύτης ἐξετάζει μετὰ θαυμαστῆς ἐπιμελείας κατὰ τρόπον αὐθεντικόν, ζητήματα, ἀνατομικῆς, φυσιολογίας, μορφολογίας, ψυχολογίας, βιολογίας καὶ ἄλλων ἐπιστημῶν. Πανταχοῦ προσπαθεῖ τὰ ἐπὶ μέρους νὰ συνάψῃ εἰς ἑνότητα, ἐν ᾗ ἕκαστον μέρος ἔχει ὡρισμένην θέσιν, καὶ ὡς ἐκ τούτου ὡρισμένην ἀξίαν. «εἰ δ' ἐν ζῴῳ τοῦτο δυνατὸν γενέσθαι, τί κωλύει τὸ αὐτὸ συμβῆναι καὶ τὸ πᾶν; εἰ γὰρ ἐν σμικρῷ κόσμῳ γίνεται καὶ ἐν μεγάλῳ» (252b 24). Ἅπασα τοῦ Ἀριστοτέλους ἡ μεταφυσική, λέγει ὁ Stenzel, κορυφοῦται τέλος εἰς ἔννοιαν ὁλότητος ὀργανικῆς διαρθρώσεως, ἐν ᾗ ἕκαστον μέρος ἐκτελεῖ τὴν ἰδιάζουσαν ὡς ἐκ τῆς θέσεως αὐτοῦ λειτουργίαν, ἐν ᾗ τὸ ὅλον οὐδέποτε εἶναι ἁπλοῦν ἄθροισμα τῶν προσθετέων αὐτοῦ μερῶν, τὴν δὲ γνώμην ταύτην ἀναπτύσσει μέχρι καὶ τῶν ἁπλουστάτην ἔννοιαν ἐχουσῶν μορφῶν, ὡς τῶν συλλαβῶν,

[1] Ἡ ἐκδοχὴ αὕτη τοῦ Ἀριστοτέλους καθ' ἣν τὰ ἐπὶ μέρους ἐξαρτῶνται ἐκ τοῦ ὅλου, οὗ ταῦτα εἶναι μέρη, τὸ δ' ὅλον δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ ἀθροίσματος τῶν μερῶν αὐτοῦ δὲν σημαίνει καὶ παραμέλησιν τῆς ἐξετάσεως τῶν ἐπὶ μέρους, ἀφοῦ ἡ ἔρευνα καὶ ἡ μελέτη καὶ τῶν ἐπὶ μέρους ἄγει εἰς τὴν κατανόησιν τῆς μορφῆς, ἥτις ὑπόκειται ὡς βάσις αὐτῶν. «τὰ συμβεβηκότα συμβάλλεται μέγα μέρος πρὸς τὸ εἰδέναι τὸ τί ἐστίν, ἐπειδὰν γὰρ ἔχωμεν ἀποδιδόναι κατὰ τὴν φαντασίαν περὶ τῶν συμβεβηκότων, ἢ πάντων, ἢ τῶν πλείστων, τότε καὶ περὶ τῆς οὐσίας ἕξομέν τι λέγειν κάλλιστα· πάσης γὰρ ἀποδείξεως ἀρχὴ τὸ τί ἔστιν, ὥστε καθ' ὅσους τῶν ὁρισμῶν μὴ συμβαίνει τὰ συμβεβηκότα γνωρίζειν, ἀλλὰ μηδ' εἰκάσαι περὶ αὐτῶν εὐμαρές, δῆλον ὅτι διαλεκτικῶς εἴρηνται καὶ κενῶς ἅπαντες» (Περὶ Ψυχ. Α' β' 402b 21). Τότε δὲ μόνον δικαιούμεθα νὰ λέγωμεν ὅτι γινώσκομεν τὴν μορφὴν ὅταν δυνάμεθα ἐκ ταύτης νὰ παράγωμεν τὰ ἐπὶ μέρους. Τὸ ἔργον τῆς ἐπαγωγῆς περιορίζεται εἰς τὴν παράστασιν ὑποθετικῆς ἐννοίας, ἥτις, ἐὰν ἔπειτα εἶναι ἱκανὴ νὰ ἑρμηνεύσῃ πάντα τὰ ἐπὶ μέρους ἢ ἐπιτρέπει νὰ εἰκάσῃ τις περὶ αὐτῶν, γίνεται ἐπιστημονική.

ἔνθα ΒΑ εἶναί τι νέον παρὰ τῷ Β καὶ Α [1]. «οὐθὲν γὰρ οἷόν τε εἶναι τῶν στοιχείων τῷ ἐκ τῶν στοιχείων συγκειμένῳ τὸ αὐτό, οἷον τῷ ΒΑ τὸ Β ἢ Α» (Μετὰ τὰ Φυσ. 1070b 5). Πανταχοῦ ἀποχωρίζει ἐπὶ μέρους συμπλέγματα, διακεκριμένας μορφάς, ἐν αἷς μήτε τι περιττὸν νὰ ὑπάρχῃ, μήτε τι τῶν ἀπαραιτήτων νὰ ἐλλείπῃ. Αἱ μορφαὶ αὗται ἕνεκα τῶν διαφόρων σκοπῶν οὓς ἐπιδιώκουσι διακρίνονται εἰς ἀνωτέρας καὶ κατωτέρας. «ὅσα ἐκ πλειόνων συνέστηκε καὶ γίνεται ἕν τι κοινόν, εἴτ' ἐκ συνεχῶν, εἴτ' ἐκ διῃρημένων, ἐν ἅπασιν ἐμφαίνεται τὸ ἄρχον καὶ τὸ ἀρχόμενον. καὶ τοῦτο ἐκ τῆς ἁπάσης φύσεως ἐνυπάρχει τοῖς ἐμψύχοις· καὶ γὰρ ἐν τοῖς μὴ μετέχουσι ζωῆς ἔστι τις ἀρχή, οἷον ἁρμονία» (Πολιτ. 1254a 28). «βέλτιον τὸ κεχωρίσθαι τὸ κρεῖττον τοῦ χείρονος» (Περὶ Ζῴων Γεν. 732a 5). «ἐπὶ γὰρ τοῦτο διέλαβεν ἡ φύσις, οἷον παροικοδόμημα ποιήσασα καὶ φραγμὸν τὰς φρένας καὶ διεῖλε τό τε τιμιώτερον καὶ τὸ ἀτιμότερον, ἐν ὅσοις ἐνδέχεται διελεῖν τὸ ἄνω καὶ κάτω· τὸ μὲν γὰρ ἄνω ἐστίν, οὗ ἕνεκα καὶ βέλτιον, τὸ δὲ κάτω τὸ τούτου ἕνεκα καὶ ἀναγκαῖον, τὸ τῆς τροφῆς δεκτικὸν» (Περὶ Ζῴων Μορ. 572b 20). «ἀεὶ τὸ χεῖρον τοῦ βελτίονός ἐστιν ἕνεκεν, καὶ τοῦτο φανερὸν ὁμοίως ἔν τε τοῖς κατὰ τέχνην καὶ τοῖς κατὰ φύσιν» (Πολιτ. 1333a 21). Μεγαλειώδης εἶναι ἡ τοιαύτη παράστασις τοῦ σύμπαντος ὡς ἱεραρχίας μορφῶν διαφόρων βαθμῶν ἀπὸ τῶν κατωτάτων καὶ ἁπλουστάτων, μέχρι τῶν ἀνωτάτων καὶ τελείων. Οὐχὶ δὲ μόνον τὰ μέρη τῶν ἐπὶ μέρους μορφῶν εἶναι συνηρμοσμένα καὶ ἡνωμένα, ἀλλὰ καὶ αἱ ἐπὶ μέρους διακεκριμέναι μορφαὶ συνάπτονται πρὸς ἀλλήλας διὰ τῆς ἑνότητος τῆς ἐνεργείας καὶ τοῦ σκοποῦ. Τὰ πάντα ἵστανται ἐν συναφείᾳ καὶ ἐν ἀμοιβαίᾳ ἀναφορᾷ, τὸ ἓν ἀνήκει εἰς τὸ ἄλλο καὶ ἕκαστον πάλιν εἰς τὸ ὅλον. Ἡ φύσις ἀποτελεῖ ἑνότητα, θέλει νὰ κυβερνᾶται ὑπὸ ἑνιαίας ἀρχῆς καὶ δὲν εἶναι ἐπεισοδιώδης κατὰ τὸν τύπον κακῆς τραγῳδίας. «οἱ λέγοντες τὸν ἀριθμὸν πρῶτον τὸν μαθηματικὸν καὶ οὕτως ἀεὶ ἄλλην ἐχομένην οὐσίαν καὶ ἀρχὰς ἑκάστης ἄλλας, ἐπεισοδιώδη τὴν τοῦ παντὸς οὐσίαν ποιοῦσιν (οὐθὲν γὰρ ἡ ἑτέρα συμβάλλεται οὖσα ἢ μὴ οὖσα) καὶ ἀρχὰς πολλάς· τὰ δ' ὄντα οὐ βούλεται πολιτεύεσθαι κακῶς. οὐκ ἀγαθὸν πολυκοιρανίη· εἷς κοίρανος ἔστω» (Μετὰ τὰ Φυσ. 1075b 37). «οὐκ ἔοικεν ἡ φύσις ἐπεισοδιώδης οὖσα ἐκ τῶν φαινομένων ὥσπερ μοχθηρὰ τραγῳδία» (1090b 19). Ἐκδεδηλωμένη τάσις τοῦ Ἀριστοτέλους εἶναι νὰ συλλάβῃ τὸ σύμπαν ὡς ἑνιαῖον κόσμον μεθ' ἑνιαίου σκοποῦ. Τὸν δὲ ὕψιστον σκοπὸν διαβλέπει ἐνυπάρχοντα, οὐχὶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἀλλὰ δέχεται ὑπερκόσμιον, ὡς δεικνύει ἡ παραβολὴ τῆς σχέσεως τοῦ ὑψίστου σκοποῦ πρὸς τὰ τοῦ κόσμου, πρὸς τὴν τοῦ στρατηγοῦ πρὸς τὸ στράτευμα. «ἐπισκεπτέον δὲ καὶ ποτέρως ἔχει ἡ τοῦ ὅλου φύσις, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ ἄριστον, πότερον κεχωρισμένον τι καὶ αὐτὸ καθ' ἑαυτό, ἢ τὴν τάξιν; ἢ ἀμφοτέρως ὥσπερ στράτευμα. καὶ γὰρ ἐν τῇ τάξει τὸ εὖ καὶ ὁ στρατηγός, καὶ μᾶλλον οὗτος· οὐ γὰρ οὗτος διὰ τὴν τάξιν, ἀλλ' ἐκείνη διὰ τοῦτόν ἐστιν. πάντα δὲ συντέτακταί πως, ἀλλ' οὐχ ὁμοίως, καὶ πλωτὰ καὶ πτηνὰ καὶ φυτά· καὶ οὐχ οὕτως ἔχει ὥστε μὴ εἶναι θατέρῳ πρὸς θάτερον μηδέν, ἀλλ' ἔστι τι. πρὸς μὲν γὰρ ἓν ἅπαντα συντέτακται, ἀλλ' ὥσπερ ἐν οἰκίᾳ τοῖς ἐλευθέροις ἥκιστα ἔξεστιν, ὅ τι ἔτυχε ποιεῖν, ἀλλὰ πάντα ἢ τὰ πλεῖστα τέτακται, τοῖς δ' ἀνδραπόδοις καὶ τοῖς θηρίοις μικρὸν τὸ εἰς τὸ κοινόν, τὸ δὲ πολὺ ὅ τι ἔτυχεν· τοιαύτη γὰρ ἑκάστου ἀρχὴ αὐτῶν ἡ φύσις ἐστίν. λέγω δὲ οἷον εἴς γε τὸ διακριθῆναι ἀνάγκη ἅπασιν ἐλθεῖν, καὶ ἄλλα οὕτως ἐστὶν ὧν κοινωνεῖ ἅπαντα εἰς τὸ ὅλον» (Μετὰ τὰ

[1] S. Stenzel, Zahl u. gestalt bei Platon u. Arist. 1924 σελ. 45

Φυσ. Α΄ 10, 1075a 11). Ἡ δὲ τὴν φύσιν διαμορφοῦσα δύναμις γίνεται παρ᾽ Ἀριστοτέλει ἀρχὴ τῆς διαμορφώσεως τῆς ἐπιστήμης. Ὁ χωρισμὸς τῶν ἐπὶ μέρους φυσικῶν μορφῶν καὶ ἡ σχετικὴ αὐτῶν αὐτοτέλεια καὶ αὐτοτελείωσις, εἶναι ὀντολογικὴ ἅμα καὶ μεθοδολογικὴ ἀρχή. Δι᾽ αὐτῆς ἐντὸς τῶν διαφόρων κύκλων τοῦ ἐπιστητοῦ συνάπτονται τὰ ἐπὶ μέρους εἰς ἑνιαίαν τινὰ ἐπιστήμην καὶ αἱ ἐπὶ μέρους ἐπιστῆμαι ἑνοῦνται εἰς ἑνιαῖον σύστημα, ἐν ᾧ ἑκάστη τῶν ἐπιστημῶν λαμβάνει τὴν προσήκουσαν θέσιν. Καὶ τὸ φιλοσοφικὸν σύστημα τοῦ Ἀριστοτέλους ἐγερθὲν ἐπὶ τῶν θεμελίων τῶν ἐπὶ μέρους ἐπιστημῶν, φέρει τὴν σφραγῖδα τῆς ἑνότητος τοῦ πνεύματος αὐτοῦ. Ὅπερ δὲ οὗτος εἶπε περὶ τῆς φύσεως, ὅτι δὲν εἶναι ἐπεισοδιώδης, ὡς κακὴ τραγῳδία, δύναται νὰ λεχθῇ περὶ τῆς ἰδίας αὐτοῦ φιλοσοφίας, ἐν ᾗ μετὰ σαφηνείας ἅμα καὶ βαθύτητος, ἐν καθαρᾷ εἰκόνι, ἐγκατοπτρίζεται ὁ ἑνιαῖος κόσμος.

ΧΑΡΑΚΤΗΡ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗΣ ΨΥΧΟΛΟΓΙΑΣ. Ἡ ψυχὴ παρ᾽ Ἀριστοτέλει πρῶτον γίνεται ὑπόθεσις ἰδίας ἐπιστημονικῆς ἐρεύνης [1], διότι κατ᾽ αὐτὸν ἡ γνῶσις αὐτῆς εἶναι σπουδαιοτάτη διὰ πάσας τὰς ἐπιστήμας ἰδίᾳ δὲ διὰ τὰς φυσικάς. «δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς ἀλήθειαν ἅπασαν ἡ γνῶσις αὐτῆς μεγάλα συμβάλλεσθαι μάλιστα δὲ πρὸς τὴν φύσιν, ἔστι γὰρ οἷον ἀρχὴ τῶν ζῴων» (Περὶ Ψυχῆς Α΄ 1, 402a 4). Ὁ Ἀριστοτέλης εὐρύνει τὸ ψυχολογικὸν πρόγραμμα τοῦ Πλάτωνος καὶ ἐξετάζει τὰ σχετικὰ προβλήματα μετὰ τόλμης καὶ ἀμεροληψίας μεγάλης (Φαῖδρ. 270d). Δεχόμενος δὲ ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι ἀρχὴ τῆς ζωῆς καθόλου, οὐχὶ δὲ μόνον τῶν φαινομένων τῆς συνειδήσεως, ἐπεκτείνει τὰς ἐρεύνας αὐτοῦ ἐπὶ τῶν ζῴων καὶ φυτῶν. Διὰ τῶν περὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς ἐρευνῶν ἀποχωρίζων τὸν ἄνθρωπον ἐκ τοῦ κόσμου τῶν ὀργανικῶν καὶ ἐξετάζων αὐτὸν ὡς εἰδικὴν περίπτωσιν, ζητεῖ νὰ ἐξεύρῃ ὑπὸ ποίαν μορφὴν ἐνεργοῦσι καὶ ἐν τῷ ψυχικῷ κόσμῳ οἱ ἐν τῷ ὀργανικῷ δρῶντες παράγοντες. Ὡς ἐκ τούτου ἡ ἀριστοτελικὴ ψυχολογία πηγάζει κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς φυσικῆς, καθόσον ἓν εἶδος τῆς ψυχῆς δὲν δύναται νὰ ὑπάρχῃ ἄνευ τῆς ὕλης. «καὶ διότι καὶ περὶ ψυχῆς ἐνίας θεωρῆσαι τοῦ φυσικοῦ, ὅση μὴ ἄνευ τῆς ὕλης ἐστίν» (Μετὰ τὰ Φυσ. Ε΄ 1, 1026a 5).

Ἀλλ᾽ ἡ βαθεῖα παρατήρησις ἐπὶ τῆς νοητικῆς ψυχῆς ἀποδεικνύει, ὅτι οἱ παράγοντες, οἵτινες ὡς ζωικαὶ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν τῷ ὀργανικῷ κόσμῳ, εἶναι ἀνίκανοι νὰ ἐξηγήσωσι τὴν ἐσωτερικὴν συνάφειαν ἥτις ἑνώνει τὰς φυσικάς, ψυχικὰς καὶ πνευματικὰς λειτουργίας εἰς ἀνωτέραν ἀδιαχώριστον ἑνότητα. Καὶ ἐνταῦθα ὁ Ἀριστοτέλης ἀνακαλύπτει νέον παράγοντα, οὗτινος ἡ ἔρευνα οὐδαμῶς ἀνήκει εἰς τὸν κύκλον τῆς φυσικῆς, ἀλλ᾽ εἰς τὸν τῆς πρώτης φιλοσοφίας (Περὶ Ψυχῆς Α΄ 1, 403, Β΄ 2, 413). Κατὰ ταῦτα, ἡ ψυχολογία τοῦ Ἀριστοτέλους, εἰ καὶ ἐν αὐτῇ γίνεται εὐρυτάτη χρῆσις τῆς ἐμπειρίας, ἔχει χαρακτῆρα μεταφυσικόν, βασιζομένη ἐπὶ τοῦ θεμελίου τῆς μεταφυσικῆς αὐτοῦ καὶ περιλαμβάνουσα καὶ τὰ προβλήματα περὶ τῆς οὐσίας τῆς ψυχῆς, τῆς ἁπλότητος αὐτῆς καὶ τῆς σχέσεως αὐτῆς πρὸς τὸ σῶμα.

[1] Τὸ «Περὶ ψυχῆς» ἔργον τοῦ Ἀριστοτέλους δὲν εἶναι τὸ πρῶτον μνημεῖον ψυχολογικῶν ἐρευνῶν, ἀλλ᾽ ἡ πρώτη συστηματικὴ ψυχολογία τῆς ἀρχαιότητος. Σπουδαιότατον τοῦ ἔργου τούτου συμπλήρωμα, οἱονεὶ μεταλλεῖον ψυχολογικῶν γνώσεων, εἶναι τὰ λεγόμενα «Μικρὰ Φυσικά». Καὶ ἐν ἄλλοις ἔργοις πραγματεύεται ὁ Ἀριστοτέλης ψυχολογικὰ ζητήματα, οἷον ἐν τοῖς Φυσικοῖς, περὶ τῆς γενέσεως καὶ ἀναπτύξεως τῆς ψυχῆς, περὶ συγκρίσεως τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς πρὸς τὴν τῶν φυτῶν καὶ τῶν ζῴων, ἐν τοῖς Ἠθικοῖς καὶ Πολιτικοῖς περὶ τῆς βουλήσεως καὶ τῶν βουλητικῶν πράξεων τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τῇ Ῥητορικῇ περὶ συναισθημάτων, παθῶν, χαρακτήρων.

ΟΥΣΙΑ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ. Ἡ ψυχὴ εἶναι αἰτία καὶ ἀρχὴ τῆς κινήσεως τῆς ζωῆς, τῆς αἰσθήσεως, τῆς γνώσεως. Εἶναι ἀρχὴ τῆς γνώσεως, χωρὶς αὕτη νὰ ἀποτελῆται ἐκ στοιχείων τοῦ ἐξωτερικοῦ ὑλικοῦ κόσμου. Ἐξ αὐτῆς γεννᾶται ἡ ἁρμονικὴ διαμόρφωσις τῶν στοιχείων ἐν τῷ σώματι, χωρὶς αὕτη νὰ συνταυτίζηται μετὰ τῆς ἁρμονίας τῶν ὑλικῶν τούτων συστατικῶν. «ἁρμονίαν γάρ τινα τὴν ψυχὴν λέγουσι· καὶ γὰρ τὴν ἁρμονίαν κρᾶσιν καὶ σύνθεσιν ἐναντίων εἶναι, καὶ τὸ σῶμα συγκεῖσθαι ἐξ ἐναντίων καίτοι γε ἡ μὲν ἁρμονία λόγος τίς ἐστι τῶν μειχθέντων ἢ σύνθεσις, τὴν δὲ ψυχὴν οὐδέτερον οἷόν τε εἶναι τούτων» (Περὶ Ψυχῆς Α΄ 3, 407b 30). «ὁμοίως δὲ ἄτοπον καὶ τὸν λόγον τῆς μείξεως εἶναι τὴν ψυχήν» (408a 13). Κατ᾽ ἀρχὴν ἀποκλείεται ἐκ τῆς ψυχῆς πᾶν ὑλικόν, τοιαύτη δὲ περὶ ὑλικῆς ψυχῆς ἐκδοχὴ εἶναι ἐντελῶς παράλογος. Ἐὰν ἡ ψυχὴ ἦτο σῶμα ἐξετείνετο δὲ εἰς ὅλον τὸ σῶμα, τότε ἔπρεπεν ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ τόπῳ νὰ ὑπῆρχον δύο σώματα. «εἴπερ γάρ ἐστιν ἡ ψυχὴ ἐν παντὶ τῷ αἰσθανομένῳ σώματι, ἀναγκαῖον ἐν τῷ αὐτῷ δύο εἶναι σώματα, εἰ σῶμά τι ἡ ψυχή» (Περὶ Ψυχῆς Α΄ 5, 409b 2). Καὶ αὐτὴ δὲ ἡ κίνησις τοῦ σώματος ὑπὸ τῆς ψυχῆς γίνεται διὰ προαιρέσεως καὶ λογισμοῦ, οὐχὶ δ᾽ οὕτω διὰ τῆς μεταφορᾶς τρόπον τινὰ τῆς κινήσεως τῆς ὑλικῆς ψυχῆς ἐπὶ τὸ σῶμα. «ὅλως δ᾽ οὐχ οὕτω φαίνεται κινεῖν ἡ ψυχὴ τὸ ζῷον, ἀλλὰ διὰ προαιρέσεώς τινος καὶ νοήσεως» (Περὶ Ψυχῆς Α΄ 3, 406b 24). Πρὸς τούτοις δὲ πῶς εἶναι δυνατὸν νὰ γεννηθῶσι τὰ φαινόμενα τῆς αἰσθήσεως, τῆς διανοήσεως ἐξ ὑλικῆς ἀρχῆς; «ἡ ψυχὴ δὲ τοῦτο ᾧ ζῶμεν καὶ αἰσθανόμεθα καὶ διανοούμεθα πρώτως· ὥστε λόγος τις ἂν εἴη καὶ εἶδος, ἀλλ᾽ οὐχ ὕλη καὶ τὸ ὑποκείμενον» (Β΄ 2, 414a 12). Ὅθεν ἡ παραδοχὴ μόνον ἀΰλου ἄνευ μεγέθους («οὐ καλῶς λέγειν τὴν ψυχὴν μέγεθος εἶναι» 407a 2) ἀρχῆς εἶναι ἱκανὴ νὰ ἱκανοποιήσῃ πάσας ταύτας τὰς ἀπαιτήσεις.

Ἡ ψυχή, ὡς αἰτία καὶ ἀρχὴ πασῶν τῶν σωματικῶν καὶ πνευματικῶν λειτουργιῶν («ἐπειδὴ δὲ τὸ γινώσκειν τῆς ψυχῆς ἐστι καὶ τὸ αἰσθάνεσθαί τε καὶ τὸ δοξάζειν, ἔτι δὲ τὸ ἐπιθυμεῖν καὶ βούλεσθαι καὶ ὅλως αἱ ὀρέξεις» Α΄ 5, 411a 26), εἶναι κατὰ τὴν ἑαυτῆς φύσιν τὸ κράτιστον καὶ προγενέστατον πάντων τῶν πραγμάτων. «τῆς δὲ ψυχῆς εἶναί τι κρεῖττον καὶ ἄρχον ἀδύνατον· ἀδυνατότερον δ᾽ ἔτι τοῦ νοῦ· εὔλογον γὰρ τοῦτον εἶναι προγενέστατον καὶ κύριον κατὰ φύσιν» (Περὶ Ψυχῆς Α΄ 5, 410b 12). Ἡ ψυχὴ χαρακτηρίζεται ὡς ὁ τόπος ἐκεῖνος ἐν ᾧ κυρίως πραγματοποιεῖται τὸ εἶναι ἐν τῇ ὁλότητι αὐτοῦ, διότι ἡ ψυχὴ φέρει ἐν ἑαυτῇ τὰς μορφάς, τὰ εἴδη παντὸς αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ. Ἡ γνώμη αὕτη διατυποῦται διὰ τῆς ἀκολούθου φράσεως, ἧς μεγίστη ὑπῆρξεν ἡ μετέπειτα ἐπίδρασις. «ἡ ψυχὴ τὰ ὄντα πώς ἐστι πάντα. ἢ γὰρ αἰσθητὰ τὰ ὄντα ἢ νοητά, ἔστι δ᾽ ἡ ἐπιστήμη τὰ ἐπιστητά πως ἡ δ᾽ αἴσθησις τὰ αἰσθητά» (Γ΄ 8, 431b 21). Ἡ γνώμη αὕτη δὲν πρέπει νὰ ἐκληφθῇ ὡς διδασκαλία παμψυχίας. Ἐν τῇ ψυχῇ περιέχονται αἱ ἔννοιαι. Ἐπειδὴ δὲ αἱ ἔννοιαι οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ αἱ μορφαί, τὰ εἴδη τῶν πραγμάτων, ἡ ψυχὴ περιέχει ἐν ἑαυτῇ τρόπον τινὰ δυνάμει τὰ πράγματα [1]. Ἡ δὲ σχολαστικὴ φιλοσοφία, ἰδίᾳ δὲ

[1] Εἶναι εὔκολον, νομίζω, νὰ διακρίνῃ τις τὴν στενὴν σχέσιν τούτων πρὸς ὅσα ὁ Πλάτων ἐν Παρμενίδῃ 132 b ἀναφέρει. «ἀλλά, φάναι, ὦ Παρμενίδη, τὸν Σωκράτη, μὴ τῶν εἰδῶν ἕκαστον ᾖ τούτων νόημα, καὶ οὐδαμοῦ αὐτῷ προσήκῃ ἐγγίγνεσθαι ἄλλοθι ἢ ἐν ψυχαῖς· οὕτω γὰρ ἂν ἕν γε ἕκαστον εἴη καὶ οὐκ ἂν ἔτι πάσχοι, ἃ νυνδὴ ἐλέγετο. τί οὖν, φάναι, ἓν ἕκαστόν ἐστι τῶν νοημάτων, νόημα δὲ οὐδενός; ἀλλ᾽ ἀδύνατον, εἰπεῖν. ἀλλὰ τινός; ναί. ὄντος ἢ οὐκ ὄντος; ὄντος. οὐχ ἑνός τινος, ὃ ἐπὶ πᾶσιν ἐκεῖνο τὸ νόημα ἐπιὸν νοεῖ, μίαν τινὰ οὖσαν ἰδέαν; ναί. εἶτα οὐκ εἶδος ἔσται τοῦτο τὸ νοούμενον ἓν εἶναι, ἀεὶ ὂν τὸ αὐτὸ ἐπὶ πᾶσιν;».

τοῦ Θωμᾶ τοῦ Ἀκυινάτου, ἐπὶ τῆς γνώμης ταύτης ἐστήριξε τὴν διὰ τὴν μεσαιωνικὴν γνωσιολογίαν, λογικὴν καὶ ψυχολογίαν χαρακτηριστικωτάτην θεωρίαν περὶ τῶν ἰδεατῶν εἰδῶν.

Η ΑΠΛΟΤΗΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ. Ὁ Ἀριστοτέλης ἐξετάζει τὸ ζήτημα, ἐὰν ἡ ψυχὴ εἶναι μεριστὴ ἢ μία, ἑνιαία καὶ ἁπλῆ, ὅπερ ἔχει μεγάλην σπουδαιότητα διὰ τὸν ὁρισμὸν τῆς ψυχῆς. Εἰς τὴν ψυχὴν ἀποδίδονται διάφοροι λειτουργίαι. Αἱ λειτουργίαι αὗται ἀποδίδονται εἰς ὅλην τὴν ψυχήν, ἢ διανέμονται εἰς τὰ μέρη αὐτῆς, ἐὰν αὕτη ἀποτελῆται ἐκ μερῶν; «πότερον ὅλῃ τῇ ψυχῇ τούτων ἕκαστον ὑπάρχει, καὶ πάσῃ νοοῦμέν τε καὶ αἰσθανόμεθα καὶ κινούμεθα καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον ποιοῦμέν τε καὶ πάσχομεν, ἢ μορίοις ἑτέροις ἕτερα; καὶ τὸ ζῆν δὴ πότερον ἔν τινι τούτων ἐστὶν ἢ καὶ ἐν πλείοσιν ἢ πᾶσιν, ἢ καὶ ἄλλο τι αἴτιον;» (Περὶ Ψυχῆς Α΄ 5, 411a 30). «πότερον δὲ τούτων ἕκαστον ἐστι ψυχὴ ἢ μόριον ψυχῆς, καὶ εἰ μόριον, πότερον οὕτως ὥστ᾿ εἶναι χωριστὸν λόγῳ μόνον ἢ καὶ τόπῳ, περὶ μὲν τινῶν τούτων οὐ χαλεπὸν ἰδεῖν, ἔνια δὲ ἀπορίαν ἔχει» (413b 13). Ὁ Ἀριστοτέλης ἐναντίον τῶν λεγόντων (Πλατωνικῶν), ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι μεριστὴ καὶ δι᾿ ἄλλου μὲν μέρους νοεῖ δι᾿ ἄλλου δὲ ἐπιθυμεῖ, προβάλλει τὴν ἀντίρρησιν, τίς εἶναι ὁ συνεκτικὸς ταύτης δεσμός. «τί οὖν δήποτε συνέχει τὴν ψυχήν, εἰ μεριστὴ πέφυκεν;» (411b 5). Τὸ σῶμα δὲν δύναται νὰ εἶναι ὁ δεσμὸς οὗτος, μᾶλλον δὲ τοῦτο συγκρατεῖται ὑπὸ τῆς ψυχῆς, διότι ἐὰν αὕτη ἀπέλθῃ, τὸ σῶμα διαλύεται καὶ σήπεται. «οὐ γὰρ δὴ τὸ σῶμα· δοκεῖ γὰρ τοὐναντίον μᾶλλον ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα συνέχειν· ἐξελθούσης γοῦν διαπνεῖται καὶ σήπεται» (411b 7). Ἐὰν δ᾿ ἄλλη τις ἀρχὴ ἀποτελῇ τὴν ἑνότητα ταύτην, τότε αὕτη εἶναι ἡ ψυχή. «εἰ οὖν ἕτερόν τι μίαν αὐτὴν ποιεῖ ἐκεῖνο μάλιστ᾿ ἂν εἴη ψυχὴ» (411b 9). Ἔπειτα πρέπει πάλιν νὰ ἐξετασθῇ, ἐὰν ἡ ἀρχὴ αὕτη εἶναι ἑνιαία, ἢ πολυμερής. Ἐὰν εἶναι μία, τί κωλύει νὰ νοηθῇ ἀμέσως ἡ ψυχὴ ὡς μία; Ἐὰν δ᾿ αὕτη εἶναι πολυμερής, θὰ ζητηθῇ πάλιν τί εἶναι τὸ συνέχον αὐτήν, καὶ οὕτως ἐπὶ τὸ ἄπειρον. Πρὸς τούτοις δὲ καὶ τὸ ἑξῆς γεννᾷ ἀπορίαν.

Ὅλη ἡ ψυχὴ συνέχει προδήλως ὅλον τὸ σῶμα. Ἐὰν ἡ ψυχὴ ἀπετελεῖτο ἐκ μορίων, τότε ὤφειλε καὶ ἕκαστον τῶν μορίων αὐτῆς νὰ συγκρατῇ μόριόν τι τοῦ σώματος, ὅπερ ἀδύνατον. Διότι τί μέρος τοῦ σώματος συνέχει ὁ νοῦς; Πάντα ταῦτα τὰ ἄτοπα ἀποφεύγομεν, ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν ψυχὴν μίαν, ἑνιαίαν καὶ ἁπλῆν οὐσίαν.

Ὅθεν ἡ ψυχὴ οὐδεμιᾶς ἄλλης ἀρχῆς ἀνάγκην ἔχει, εἰς ἣν νὰ ὀφείλῃ τὴν ἑαυτῆς ἑνότητα· μᾶλλον αὐτὴ αὕτη φύσει παριστᾷ ἑνότητα. Τὴν τοιαύτην δὲ περὶ ψυχῆς ἐκδοχήν, ὁ Ἀριστοτέλης ζητεῖ ν᾿ ἀποδείξῃ διὰ τῶν δεδομένων τῆς ἐμπειρίας. Φυτὰ καί τινα τῶν ἐντόμων διαιρούμενα ἐξακολουθοῦσι νὰ ζῶσι καὶ μετὰ τὴν διαίρεσιν καὶ δύνανται νὰ ἐκτελῶσιν ὡς καὶ πρότερον τὰς αὐτὰς ἐνεργείας. Τοῦτο ἀποδεικνύει, ὅτι ἐν ἑκάστῳ τῶν μορίων περιέχεται ὅλη ἡ ψυχή, οὐχὶ δὲ ὡρισμένον αὐτῆς μέρος, καὶ ὅτι τὰ μόρια ἔχουσι τὴν αὐτὴν ψυχήν, οὐχὶ κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἀλλὰ κατὰ τὸ εἶδος ὡς ὅλον τὸ ζῷον. «φαίνεται δὲ καὶ τὰ φυτὰ διαιρούμενα ζῆν καὶ τῶν ζῴων ἔνια τῶν ἐντόμων, ὡς τὴν αὐτὴν ἔχοντα ψυχήν, τῷ εἴδει, εἰ καὶ μὴ ἀριθμῷ. ἑκάτερον γὰρ τῶν μορίων αἴσθησιν ἔχει καὶ κινεῖται κατὰ τόπον ἐπί τινα χρόνον. εἰ δὲ μὴ διατελοῦσιν οὐθὲν ἄτοπον. ὄργανα γὰρ οὐκ ἔχουσιν ὥστε σώζειν τὴν φύσιν, ἀλλ᾿ οὐδὲν ἧττον ἐν ἑκατέρῳ τῶν μορίων ἅπαντ᾿ ἐνυπάρχει τὰ μόρια τῆς ψυχῆς, καὶ ὁμοειδῆ εἰσὶν ἀλλήλαις καὶ τῇ ὅλῃ, ἀλλήλων μὲν ὡς οὐ χωριστὰ ὄντα, τῆς δ᾿ ὅλης

ψυχῆς ὡς διαιρετῆς οὔσης» (Περὶ Ψυχῆς Α΄ 5, 411a 19). «ὥσπερ γὰρ ἐπὶ τῶν φυτῶν ἔνια διαιρούμενα φαίνεται ζῶντα καὶ χωριζόμενα ἀπ᾿ ἀλλήλων, ὡς οὔσης τῆς ἐν τούτοις ψυχῆς ἐντελεχείᾳ μὲν μιᾶς ἐν ἑκάστῳ φυτῷ, δυνάμει δὲ πλειόνων, οὕτως ὁρῶμεν καὶ περὶ ἑτέρας διαφορᾶς τῆς ψυχῆς συμβαῖνον ἐπὶ τῶν ἐντόμων ἐν τοῖς διατεμνομένοις· καὶ γὰρ αἴσθησιν ἑκάτερον τῶν μερῶν ἔχει καὶ κίνησιν τὴν κατὰ τόπον, εἰ δ᾿ αἴσθησιν, καὶ φαντασίαν καὶ ὄρεξιν· ὅπου μὲν γὰρ αἴσθησις καὶ λύπη τε καὶ ἡδονὴ ὅπου δὲ ταῦτα, ἐξ ἀνάγκης καὶ ἐπιθυμία. περὶ δὲ τοῦ νοῦ καὶ τῆς θεωρητικῆς δυνάμεως οὐδὲν φανερόν, ἀλλ᾿ ἔοικε ψυχῆς γένος ἕτερον εἶναι, καὶ τοῦτο μόνον ἐνδέχεται χωρίζεσθαι, καθάπερ τὸ ἀΐδιον τοῦ φθαρτοῦ. τὰ δὲ λοιπὰ μόρια τῆς ψυχῆς φανερὸν ἐκ τούτων ὅτι οὐκ ἔστι χωριστά, καθάπερ τινές φασι» (413b 15).

Ὁ Ἀριστοτέλης πολλαχοῦ βεβαίως ὁμιλεῖ περὶ μορίων ἢ δυνάμεων τῆς ψυχῆς. Ἀλλὰ τὰ μόρια ταῦτα εἶναι αἱ διάφοροι λειτουργίαι, δι᾿ ὧν ἡ μία ψυχὴ ἐκδηλοῖ τὰς ἐνεργείας αὐτῆς. Ὀφείλομεν νὰ διακρίνωμεν οὐσίαν τῆς ψυχῆς καὶ μόρια ἢ δυνάμεις ἢ λειτουργίας αὐτῆς. Ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς εἶναι μία καὶ ἁπλῆ, διότι πρέπει νὰ ὑπάρχῃ μία ἀρχὴ ἥτις νὰ συνάπτῃ εἰς ἑνότητα, τὰς διαφόρους τῆς ψυχῆς λειτουργίας. Ἐκ τῆς μιᾶς δὲ ψυχῆς ὡς ἐκ κοινοῦ τινος κορμοῦ φύονται αἱ διάφοροι αὐτῆς λειτουργίαι, αἵτινες παριστῶσι πολλότητα φαινομένων, εἶναι ὁλότης ψυχικῶν ἐνεργειῶν [1]. «περὶ δὲ τοῦ κινοῦντος τίποτέ ἐστι τῆς ψυχῆς σκεπτέον, πότερον ἕν τι μοριον αὐτῆς χωριστὸν ὂν ἢ μεγέθει ἢ λόγῳ, ἢ πᾶσα ψυχή, καὶ εἰ μόριόν τι, πότερον ἴδιόν τι παρὰ τὰ εἰωθότα λέγεσθαι καὶ τὰ εἰρημένα, ἢ τούτων ἕν τι. ἔχει δὲ ἀπορίαν εὐθὺς πῶς τε δεῖ μόρια λέγειν τῆς ψυχῆς καὶ πόσα. τρόπον γάρ τινα ἄπειρα φαίνεται, καὶ οὐ μόνον ἅ τινες λέγουσι διορίζοντες, λογιστικὸν καὶ θυμικὸν καί ἐπιθυμητικόν, οὐδὲ τὸ λόγον ἔχον καὶ τὸ ἄλογον· κατὰ γὰρ τὰς διαφορὰς δι᾿ ἃς ταῦτα χωρίζουσι, καὶ ἄλλα φανεῖται μόρια μείζω διάστασιν ἔχοντα τούτων, περὶ ὧν καὶ νῦν εἴρηται, τό τε θρεπτικόν, ὃ καὶ τοῖς φυτοῖς ὑπάρχει καὶ πᾶσι τοῖς ζῴοις καὶ τὸ αἰσθητικόν, ὃ οὔτε ὡς ἄλογον οὔτε ὡς λόγον ἔχον θείη ἄν τις ῥᾳδίως, ἔτι δὲ τὸ φανταστικόν, ὃ τῷ μὲν εἶναι πάντων ἕτερον, τινὶ δὲ τούτων ταὐτὸν ἢ ἕτερον, ἔχει πολλὴν ἀπορίαν, εἴ τις θήσει κεχωρισμένα μόρια τῆς ψυχῆς. πρὸς δὲ τούτοις τὸ ὀρεκτικόν, ὃ καὶ λόγῳ καὶ δυνάμει ἕτερον ἂν δόξειεν εἶναι πάντων καὶ ἄτοπον δὴ τοῦτο διασπᾶν· ἔν τε τῷ λογιστικῷ γὰρ ἡ βούλησις γίνεται, καὶ ἐν τῷ ἀλόγῳ ἡ ἐπιθυμία καὶ ὁ θυμός· εἰ δὲ τρία ἡ ψυχή, ἐν ἑκάστῳ ἔσται ὄρεξις» (Περὶ Ψυχῆς Γ΄ 9, 432a 18). Αἱ λειτουργίαι αὗται καίπερ διαφορώταται ἀλλήλων («τῷ δὲ λόγῳ ὅτι ἕτερα φανερόν· αἰσθητικῷ γὰρ εἶναι καὶ δοξαστικῷ ἕτερον, εἴπερ καὶ τὸ αἰσθάνεσθαι τοῦ δοξάζειν. ὁμοίως δὲ καὶ τῶν ἄλλων ἕκαστον τῶν εἰρημένων» 413b 29, «μόνον λογικῶς τῷ λόγῳ») εἶναι κεχωρισμέναι ἀπ᾿ ἀλλήλων, πραγματικῶς δὲ (τόπῳ καὶ ἀριθμῷ) ἀποτελοῦσι πολυμερὲς ἑνιαῖον ὅλον. Αἱ κατώτεραι εἶναι προϋπόθεσις τῶν ἀνωτέρων, περιλαμβάνονται δυνάμει ἐντὸς τῶν ἀνωτέρων ὡς ἐν τοῖς τελειοτέροις γεωμετρικοῖς σχήμασι περιλαμβάνονται τὰ ἀτελέστερα («παραπλησίως δ᾿ ἔχει τῷ περὶ τῶν σχημάτων καὶ τὰ κατὰ τὴν ψυχήν· ἀεὶ γὰρ ἐν τῷ ἐφεξῆς ὑπάρχει δυνάμει τὸ πρότερον ἐπί τε τῶν σχημάτων καὶ ἐπὶ τῶν ἐμψύχων, οἷον ἐν τετραγώνῳ μὲν τρίγωνον, ἐν αἰσθητικῷ δὲ τὸ θρεπτικὸν» Περὶ Ψυχῆς Β΄ 3, 414b 28), ἢ ὡς αἱ διάφοροι ὄψεις π. χ. τὸ κοῖλον καὶ τὸ κυρτὸν ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ φακοῦ. «ταῦτα δὲ (τὸ ἄλογον, καὶ τὸ λόγον ἔχον) πότερον διώρισται καθάπερ τὰ τοῦ σώματος μόρια

[1] Ὁ Ἀριστοτέλης ἀποδίδει εἰς τὴν ψυχὴν καί τινας λειτουργίας φυσιολογικάς.

καὶ πᾶν τὸ μεριστόν, ἢ τῷ λόγῳ δύο ἐστὶν ἀχώριστα πεφυκότα καθάπερ ἐν τῇ περιφερείᾳ τὸ κυρτὸν καὶ τὸ κοῖλον οὐδὲν διαφέρει πρὸς τὸ παρὸν» (Ἠθικ. Νικ. Α′ 13, 1102a 28). «διαφέρει δ᾽ οὐθὲν οὔτ᾽ εἰ μεριστὴ ἡ ψυχὴ οὔτ᾽ εἰ ἀμερής, ἔχει μέν τοι δυνάμεις διαφόρους καὶ τὰς εἰρημένας, ὥσπερ ἐν τῷ καμπύλῳ τὸ κοῖλον καὶ τὸ κυρτὸν ἀδιαχώριστον, καὶ τὸ εὐθὺ καὶ τὸ λευκὸν» (Ἠθ. Εὐδ. Β′ 1, 1219b 32). Μόνον ὁ νοῦς καὶ ἡ θεωρητικὴ δύναμις τῆς ψυχῆς ἀποτελεῖ ἕτερον ἐν τῇ ψυχῇ γένος, καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ κεχωρισμένος, ὡς εἶναι τὸ αἰώνιον ἀπὸ τοῦ φθαρτοῦ. Ὁ νοῦς ὁ ἀπαθὴς ἀφ᾽ ἑνὸς μὲν προέρχεται ἔξωθεν ὡς θεῖον καὶ αἰώνιον πνεῦμα καθόλου καὶ συνταυτίζεται μετὰ τοῦ Θεοῦ, ἀφ᾽ ἑτέρου δὲ ἀποδίδεται εἰς τὴν ψυχὴν ὡς συστατικὸν αὐτῆς. Αἱ δυσκολίαι τῆς περὶ τοῦ νοῦ διδασκαλίας τοῦ Ἀριστοτέλους πηγάζουσιν ἐκ τούτου, πῶς δύναται νὰ νοηθῇ ἡ σχέσις τοῦ ὑπερκοσμίου, αἰωνίου πνεύματος, πρὸς τὴν ἀνθρωπίνην ψυχήν, καὶ ποῦ πρέπει νὰ τεθῇ τὸ σημεῖον τῆς ἑνώσεως τῶν κατωτέρων τῆς ψυχῆς λειτουργιῶν μετὰ τῶν ἀνωτέρων. «λείπεται δὲ τὸν νοῦν μόνον θύραθεν ἐπεισιέναι καὶ θεῖον εἶναι μόνον· οὐθὲν γὰρ αὐτοῦ τῇ ἐνεργείᾳ κοινωνεῖ σωματικὴ ἐνέργεια» (Περὶ Ζῴων Γεν. Β′ 3, 736b 28. Μετὰ τὰ Φυσ. ΙΒ′ 9, 1074b 33. Περὶ Ψυχῆς 413b 15).

ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΗΣ ΕΝΝΟΙΑΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ. Ἡ ψυχὴ κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη εἶναι «ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ ὀργανικοῦ» (412b 4). Ἑκάστη τοῦ ὁρισμοῦ λέξις ἔχει ἰδίαν σημασίαν. Ἡ προσθήκη «πρώτη» ἐτέθη πρὸς διάκρισιν ἐν ἠρέμῳ καταστάσει διατελούσης δυνάμεως καὶ τῆς ἑκάστοτε ἐνεργοῦ αὐτῆς ἐκδηλώσεως «δευτέρας» ἐντελεχείας. Ἡ «πρώτη» ἐντελέχεια εἶναι προτέρα κατὰ τὴν γένεσιν ἢ ἡ «δευτέρα» δηλαδὴ ἡ ἐνέργεια αὐτῆς. Ἡ πρώτη ὑπάρχει καὶ ὅταν ἡ ψυχή, ὡς ἐν ὕπνῳ, δὲν εἶναι ἐνεργός. Παράδειγμα πρὸς διασάφησιν τῶν δύο τούτων σημασιῶν τοῦ ὅρου «ἐντελεχείας» εἶναι ἡ διάκρισις ἐ π ι σ τ ή μ η ς καὶ θ ε ω ρ ε ῖ ν, δ ι α ρ κ ο ῦ ς γ ν ώ σ ε ω ς (cognitio) καὶ ἐ ν ε ρ γ ο ῦ (παρατηρήσεως) θ ε ω ρ ί α ς (cogitatio). Διὰ τῶν ὅρων τούτων ὑποδηλοῦται ὁ παρ᾽ Ἀριστοτέλει ἀκόμη μὴ ἀναφαινόμενος ἁπλοῦς ὅρος σ υ ν ε ί δ η σ ι ς. «ἡ ἐντελέχεια διχῶς, τὸ μὲν ὡς ἐπιστήμη, τὸ δ᾽ ὡς τὸ θεωρεῖν» (Περὶ Ψυχῆς Β′ 1, 412a 9). «αὕτη δὲ (ἡ ἐντελέχεια) λέγεται διχῶς, ἡ μὲν ὡς ἐπιστήμη ἡ δ᾽ ὡς τὸ θεωρεῖν· φανερὸν οὖν ὅτι ὡς ἐπιστήμη· ἐν γὰρ τῷ ὑπάρχειν τὴν ψυχὴν καὶ ὕπνος καὶ ἐγρήγορσίς ἐστιν, ἀνάλογον δ᾽ ἡ μὲν ἐγρήγορσις τῷ θεωρεῖν, ὁ δ᾽ ὕπνος τῷ ἔχειν καὶ μὴ ἐνεργεῖν. προτέρα δὲ τῇ γενέσει ἐπὶ τοῦ αὐτοῦ ἡ ἐπιστήμη» (Περὶ Ψυχ. Β′ 1, 412a 22) [1]. Διὰ τοῦ ὅρου «φυσικοῦ» ἀποκλείονται ἀπὸ τοῦ ὁρισμοῦ τὰ ἔργα τῆς τέχνης καὶ τὰ μαθηματικὰ σχήματα. «οὐ γὰρ τοιούτου σώματος τὸ τί ἦν εἶναι καὶ ὁ λόγος ἡ ψυχή, ἀλλὰ φυσικοῦ

[1] Ἡ ἀριστοτελικὴ διάκρισις ἐπιστήμης καὶ θεωρίας καὶ ἐν γένει δυνάμεως καὶ ἐνεργείας ἔχει τὴν ἀρχὴν αὐτῆς ἐν τῇ πλατωνικῇ διακρίσει μεταξὺ κεκτῆσθαι καὶ ἔχειν, διαφέρουσα κατὰ τοῦτο τῆς πλατωνικῆς ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης ποιεῖται εὐρυτάτην χρῆσιν τῶν ὅρων τούτων. «Σωκ. οὐ τοί νυν μοι ταὐτὸν φαίνεται τὸ κεκτῆσθαι τῷ ἔχειν. οἷον (εἰ) ἱμάτιον πριάμενός τις καὶ ἐγκρατὴς ὢν μὴ φοροῖ, ἔχειν μὲν οὐκ ἂν αὐτὸν αὐτό, κεκτῆσθαί γε μὴν φαῖμεν. Θεαίτ. ὀρθῶς γε. Σωκ. ὅρα δὴ καὶ ἐπιστήμην εἰ δυνατὸν οὕτω κεκτημένον μὴ ἔχειν, ἀλλ᾽ ὥσπερ εἴ τις ὄρνιθας ἀγρίας, περιστερὰς ἤ τι ἄλλο, θηρεύσας οἴκοι κατασκευασάμενος περιστερεῶνα τρέφοι, τρόπον μὲν γάρ ἄν πού τινα φαῖμεν αὐτὸν αὐτὰς ἀεὶ ἔχειν, ὅτι δὴ κέκτηται. ἢ γάρ; Θεαίτ. ναί. Σωκρ. τρόπον δέ γ᾽ ἄλλον οὐδεμίαν ἔχειν ἀλλὰ δύναμιν μὲν αὐτῷ περὶ αὐτὰς παραγεγονέναι, ἐπειδὴ ἐν οἰκείῳ περιβόλῳ ὑποχειρίοις ἐποιήσατο, λαβεῖν καὶ σχεῖν ἐπειδὰν βούληται, θηρευσαμένῳ ἣν ἂν ἀεὶ ἐθέλῃ καὶ πάλιν ἀφιέναι, καὶ τοῦτο ἐξεῖναι ποιεῖν ὁποσάκις ἂν δοκῇ αὐτῷ. Θεαίτ. ἔστι ταῦτα» (Θεαίτ. 197 b).

τοιουδὶ ἔχοντος ἀρχὴν κινήσεως καὶ στάσεως ἐν ἑαυτῷ» (Περὶ Ψυχ. Β′ 1, 412b 15). Ἐπειδὴ δὲ πᾶν σῶμα ἔχον ζωὴν εἶναι ὀργανικόν, τουτέστι σῶμα ἐν ᾧ τὰ ἐπὶ μέρους συστατικὰ εἶναι ἁρμονικῶς καὶ τελολογικῶς συνηρμοσμένα, ὁ Ἀριστοτέλης ἀντὶ τοῦ ἐν τῷ προηγουμένῳ ὁρισμῷ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος σώματος, ἔθεσε τὸν ὅρον ὀ ρ γ α ν ι κ ό ν. «διὸ ψυχή ἐστιν ἐντελέχεια ἡ πρώτη σώματος φυσικοῦ δυνάμει ζωὴν ἔχοντος· τοιοῦτο δὲ ὃ ἂν ᾖ ὀργανικὸν» (412a 27). Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν δὲ «δυνάμει ζωὴν ἔχον σῶμα», νοεῖται σῶμα ὅπερ κέκτηται τὴν ψυχήν, οὐχὶ δὲ ὅπερ ἀπώλεσεν αὐτήν, ὡς π. χ. τὸ πτῶμα. «ἔστι δὲ οὐ τὸ ἀποβεβληκὸς τὴν ψυχὴν τὸ δυνάμει ὂν ὥστε ζῆν, ἀλλὰ τὸ ἔχον» (Β′ 1, 412b 25). Ἡ ἐντελέχεια ὡς ἐν τῇ ἀριστοτελικῇ μεταφυσικῇ σκοπεῖ νὰ συνάψῃ εἰς ἑνότητα τὴν ἰδέαν μετὰ τοῦ φαινομένου, τὴν μορφὴν μετὰ τῆς ὕλης, οὕτω καὶ ἐν τῇ ἀριστοτελικῇ ψυχολογίᾳ ἀποτελεῖ προσπάθειαν πρὸς καθορισμὸν τῆς ὑπὸ τοῦ Πλάτωνος γενικῶς ἐκφρασθείσης γνώμης, ὅτι ἡ ψυχὴ εἶναι στενώτατα συνδεδεμένη μετὰ τῆς ζωῆς, καὶ πρὸς λύσιν τοῦ περὶ τῆς σχέσεως τῆς ψυχῆς πρὸς τὸ σῶμα προβλήματος. Διὰ τοῦτο ἡ ἀριστοτελικὴ ψυχολογία ἐξαρτᾶται κατὰ μέγα μέρος ἐκ τῆς πλατωνικῆς ὡς αὕτη περιέχεται πρὸ πάντων ἐν τῷ Τιμαίῳ.

ΣΧΕΣΙΣ ΤΗΣ ΨΥΧΗΣ ΠΡΟΣ ΤΟ ΣΩΜΑ. Ἡ ψυχὴ ὡς ἐντελέχεια τοῦ σώματος, καθιστᾷ αὐτὸ σῶμα ζῶν. Αὕτη εἶναι οὐσία, ἀρχὴ καὶ αἰτία τῆς ζωῆς, δι᾽ ἧς τὸ σῶμα λαμβάνει ὕπαρξιν, ὅπερ ἄλλως θὰ ἦτο ἁπλῶς μόνον ὕλη. «οὐσία γὰρ ἡ κατὰ λόγον (ἡ ψυχή), τοῦτο δὲ τὸ τί ἦν εἶναι τῷ τοιῳδὶ σώματι, καθάπερ εἴ τι τῶν ὀργάνων φυσικὸν ἦν σῶμα, οἷον πέλεκυς· ἦν γὰρ ἂν τὸ πελέκει εἶναι ἡ οὐσία αὐτοῦ, καὶ ἡ ψυχὴ τοῦτο· χωρισθείσης γὰρ ταύτης οὐκ ἂν ἔτι πέλεκυς ἦν, ἀλλ᾽ ἢ ὁμωνύμως· νῦν δ᾽ ἐστὶ πέλεκυς» (Περὶ Ψυχῆς Β′ 1, 412b 9). «εἰ γὰρ ἦν ὁ ὀφθαλμὸς ζῷον, ψυχὴ ἂν ἦν αὐτοῦ ἡ ὄψις. ὁ δ᾽ ὀφθαλμὸς ὕλη ὄψεως. ἧς ἀπολιπούσης οὐκέτι ὀφθαλμός, πλὴν ὁμωνύμως, καθάπερ ὁ λίθινος καὶ ὁ γεγραμμένος» (412b 18). Πρὸς τούτοις ἡ ἐντελέχεια θέτει σῶμα καὶ ψυχὴν εἰς τὴν αὐτὴν ἀδιάλυτον ἕνωσιν, ἥτις χαρακτηρίζει τὴν ὕλην καὶ τὴν μορφήν. Ὡς οὐδεμία ὕλη ἄνευ μορφῆς οὐδεμία μορφὴ ἄνευ ὕλης ὑπάρχει, ἀλλ᾽ ἐν στενῇ ἑνότητι ἀποτελοῦσι τὸ ἀντικείμενον, οὕτω καὶ ψυχὴ καὶ σῶμα μόνον ἐν τῇ ἑνώσει ἀποτελοῦσι τὸ τέλειον ζῷον. Ὡς τὸ ὄργανον τῆς ὁράσεως καὶ ἡ ὅρασις, ὁ κηρὸς καὶ ἡ ἐπ᾽ αὐτοῦ σφραγὶς οὐδαμῶς χωρίζονται, οὕτω σῶμα καὶ ψυχὴ εἶναι ἀρχαὶ ἀχώριστοι. Μόνον λογικῶς εἶναι διάφορα, ἐν δὲ τῇ πραγματικῇ αὐτῶν ὑπάρξει παριστῶσι στενωτάτην ὀργανικὴν ἑνότητα. Οὐδεμίαν ἔννοιαν ἔχει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη ἡ ἐρώτησις, ἐὰν ψυχὴ καὶ σῶμα εἶναι ἓν ἢ δύο («διὸ καὶ οὐ δεῖ ζητεῖν εἰ ἓν ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα, ὥσπερ οὐδὲ τὸν κηρὸν καὶ τὸ σχῆμα, οὐδ᾽ ὅλως τὴν ἑκάστου ὕλην καὶ τὸ οὗ ἡ ὕλη· τὸ γὰρ ἓν καὶ τὸ εἶναι ἐπεὶ πλεοναχῶς λέγεται, τὸ κυρίως ἡ ἐντελέχεια ἐστὶν» 412b 6)· ὁ πραγματικὸς ἄνθρωπος εἶναι ἕν· θεωρούμενος κατὰ μὲν τὴν ἐντελέχειαν αὐτοῦ εἶναι ψυχή, κατὰ δὲ τὴν ὕλην εἶναι σῶμα. Καὶ ἡ ἐμπειρία μαρτυρεῖ περὶ τῆς ὀρθότητος τῆς τοιαύτης τοῦ Ἀριστοτέλους ἐκδοχῆς. Μόνον ἐν στενωτάτῃ ἑνώσει ἀναπτύσσονται σῶμα καὶ ψυχή, μόνον ἐν στενωτάτῃ ἑνώσει μετὰ τοῦ σώματος λαμβάνομεν γνῶσιν τῆς ψυχικῆς ζωῆς. Τὸ σῶμα δύναται νὰ ὑφίσταται μόνον, ἐφ᾽ ὅσον συγκρατεῖ αὐτὸ ἡ ψυχικὴ δύναμις, εὐθὺς δ᾽ ὡς ἡ ψυχὴ ἀπέλθῃ τὸ σῶμα διαλύεται. «ἀπελθούσης γοῦν (τῆς ψυχῆς) οὐκέτι ζῷόν ἐστιν, οὐδὲ τῶν μορίων οὐδὲν τὸ αὐτὸ λείπεται, πλὴν τῷ σχήματι μόνον, καθάπερ τὰ μυθευόμενα λιθοῦσθαι» (Περὶ Ζῴων Μορ. 641a 18). Οἱαδήποτε

ὅμως ὕλη οὐδαμῶς δύναται νὰ γείνῃ ὑποκείμενον οἱασδήποτε ψυχῆς, οὐδὲ οἱαδήποτε ψυχὴ δύναται νὰ ἐνεργῇ ἐν οἱῳδήποτε σώματι, ἀλλὰ μόνον ἐν τῇ οἰκείᾳ ὕλῃ. Ὡς πᾶσα τέχνη ἔχει ἴδιον ὄργανον, οὕτω καὶ ἡ ψυχὴ ἔχει τὸ ἴδιον εἰς αὐτὴν σῶμα ὡς ὄρ/ανον. «οἱ δὲ μόνον ἐπιχειροῦσι λέγειν ποῖόν τι ἡ ψυχή, περὶ δὲ τοῦ δεξομένου σώματος οὐθὲ/ ἔτι προσδιορίζουσιν, ὥσπερ ἐνδεχόμενον κατὰ τοὺς πυθαγορικοὺς μύθους τὴν τυχοῦσαν ψυχὴν εἰς τὸ τυχὸν ἐνδύεσθαι σῶμα· δοκεῖ γὰρ ἕκαστον ἴδιον ἔχειν εἶδος καὶ μορφὴν» (Α′ 3, 407b 19). «καὶ διὰ τοῦτο ἐν σώματι ὑπάρχει καὶ ἐν σώματι τοιούτῳ, καὶ οὐχ ὥσπερ οἱ πρότερον εἰς σῶμα ἐνήρμοζον αὐτήν, οὐθὲν προσδιορίζοντες ἐν τίνι καὶ ποίῳ, καίπερ οὐδὲ φαινομένου τοῦ τυχόντος δέχεσθαι τὸ τυχόν· οὕτω δὲ γίνεται καὶ κα.ὰ λόγον. ἑκάστου γὰρ ἡ ἐντελέχεια ἐν τῷ δυνάμει ὑπάρχοντι καὶ τῇ οἰκείᾳ ὕλῃ πέφυκεν ἐγγίνεσθαι» (Β′ 2, 414a 20). Ἡ ἀριστοτελικὴ αὕτη λύσις τοῦ προβλήματος ἔχει τοῦτο τὸ σπουδαιότατον νόημα, ὅτι ἐπιβάλλει νὰ παραδεχθῶμεν τὴν ἕνωσιν σώματος καὶ ψυχῆς οὐχὶ ἐξωτερικῶς οὐδὲ μηχανικῶς ἀλλὰ κατὰ τὸν τρόπον τῶν ὀργανικῶν. Οὐδεμία σύνθεσις οὐδεὶς σύνδεσμος τῶν δύο (Μετὰ τὰ Φυσ. ΙΓ′ 6, 1045) ἀλλὰ σκόπιμος ἐνέργεια δυνάμεως, ἥτις τὸ σῶμα ἔχει ὡς ἴδιον αὐτῆς ὄργανον.

Η ΨΥΧΙΚΗ ΟΛΟΤΗΣ

Ἤδη παρὰ Πλάτωνι ἀναφαίνεται ἡ γνώμη περὶ τῆς ὁλότητος τῶν ψυχικῶν φαινομένων. Ἐν Θεαιτήτῳ ὁ Πλάτων λέγει, ὅτι αἱ αἰσθήσεις ἐν ἡμῖν δὲν εὑρίσκονται ὡς οἱ ἥρωες τοῦ Δουρείου ἵππου καθήμεναι ἡ μία πλησίον τῆς ἄλλης, ἀλλ᾽ ὅτι ἅπασαι συνάπτονται εἴς τι κοινόν, ὅπερ συνενώνει αὐτάς, καὶ ὅπερ ὁ Πλάτων καλεῖ ἰ δ έ α ν ἢ ψ υ χ ή ν. «δεινὸν γάρ που, ὦ παῖ, εἰ πολλαί τινες ἐν ἡμῖν ὥσπερ ἐν δουρείοις ἵπποις αἰσθήσεις ἐγκάθηνται, ἀλλὰ μὴ εἰς μίαν τινὰ ἰδέαν, εἴτε ψυχὴν εἴτε ὅ τι δεῖ καλεῖν πάντα ταῦτα ξυντείνει, ᾗ διὰ τούτων οἷον ὀργάνων αἰσθανόμεθα ὅσα αἰσθητὰ» (Θεαίτ. 184d). Κατὰ τὴν γνώμην ταύτην ὁ Ἀριστοτέλης ἀναπτύσσει εὐρύτερον τὴν ψυχολογίαν τῆς ὁλότητος.

Ἐὰν αἱ ἐπὶ μέρους παραστάσεις ἦσαν ἀποκεχωρισμέναι καὶ ἀπομεμονωμέναι ἐν τῇ ψυχῇ τὸ ψυχικὸν γίνεσθαι θὰ διελύετο εἰς ἄμορφα τεμάχια καὶ οὐδαμοῦ θὰ ἦτο δυνατὸν νὰ συλλάβωμεν τὸ ὅλον, οὔτε θὰ ἠδυνάμεθα νὰ διακρίνωμεν τὰς ἐντυπώσεις τῶν διαφόρων αἰσθήσεων, οὔτε νὰ ἀντιπαραβάλλωμεν τὰς παραστάσεις καὶ νὰ εὕρωμεν σχέσεις καὶ ἀναφοράς. Πρόδηλον εἶναι ὅτι οὐχὶ μόνον διὰ τὴν νόησιν ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν αἴσθησιν εἶναι ἀνάγκη ἡ πολλότης νὰ συνάπτηται εἰς ἑνότητα. Τὴν ἀνάγκην τῆς κοινῆς αἰσθήσεως κατέδειξεν ὁ Ἀριστ τέλης διὰ πολλῶν. Οἱ περὶ τὰς αἰσθήσεις ἀσχοληθέντες φυσιολόγοι συνέχεον τὰ αἰσθητὰ ἅτινα εἶναι κοινὰ εἰς πάσας τὰς αἰσθήσεις πρὸς τὰ αἰσθητὰ ἅτινα εἶναι ἴδια ἑκάστης αἰσθήσεως. Τὸ μέγεθος καὶ τὸ σχῆμα, τὸ τραχὺ καὶ τὸ λεῖον, τὸ ὀξὺ καὶ ἀμβλὺ αἰσθάνονται ἀπὸ κοινοῦ πᾶσαι αἱ αἰσθήσεις, ἤ, ἂν οὐχὶ πᾶσαι, τοὐλάχιστον, ἡ ὅρασις καὶ ἁφή. «ἔτι δὲ τοῖς κοινοῖς τῶν αἰσθήσεων πασῶν χρῶνται (οἱ φυσιολόγοι) ὡς ἰδίοις· μέγεθος γὰρ καὶ σχῆμα καὶ τὸ τραχὺ καὶ τὸ λεῖον, ἔτι δὲ τὸ ὀξὺ καὶ τὸ ἀμβλὺ τὸ ἐν τοῖς ὄγκοις κοινὰ τῶν αἰσθήσεών ἐστιν, εἰ δὲ μὴ πασῶν, ἀλλ᾽ ὄψεώς γε καὶ ἁφῆς» (Περὶ Αἰσθήσ. καὶ Αἰσθητ. 4, 442b 4). Διὰ τοῦτο ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει αἰσθητὰ ἴδια καὶ αἰσθητὰ κοινά. Καὶ ἴδια μὲν καλεῖ τὰ μὴ δυνάμενα δι᾽ ἄλλης αἰσθήσεως νὰ γίνωσιν αἰσθητὰ ὡς π. χ. τὸ χρῶμα εἶναι ἴδιον τῆς ὁράσεως, ὁ ἦχος τῆς ἀκοῆς, ὁ χυμὸς τῆς γεύσεως. Κοινὰ δὲ τὴν κίνησιν, τὴν ἠρεμίαν, τὸν ἀριθμόν, τὸ σχῆμα, τὸ μέγεθος, τὸ ἕν, διότι ταῦτα οὐδεμιᾶς αἰσθήσεως εἶναι ἴδια, ἀλλὰ κοινὰ εἰς πάσας. Ἡ κίνησις π. χ. εἶναι αἰσθητὴ καὶ διὰ τῆς ὁράσεως καὶ τῆς ἁφῆς. «λέγω δ᾽ ἴδιον μὲν ὃ μὴ ἐνδέχεται ἑτέρᾳ αἰσθήσει αἰσθάνεσθαι, καὶ περὶ ὃ μὴ ἐνδέχεται ἀπατηθῆναι, οἷον ὄψις χρώματος καὶ ἀκοὴ ψόφου καὶ γεῦσις χυμοῦ» (Περὶ Ψυχῆς Β′ 6, 418a 11). «κοινὰ δὲ κίνησις ἠρεμία, ἀριθμός, σχῆμα, μέγεθος, τὰ γὰρ τοιαῦτα οὐδεμιᾶς ἐστὶν ἴδια, ἀλλὰ κοινὰ πάσαις· καὶ γὰρ ἁφῇ κίνησίς τίς ἐστιν αἰσθητὴ καὶ ὄψει» (Περὶ Ψυχῆς Β′ 6, 418a 18). «ἀλλὰ μὴ/ οὐδὲ τῶν κοινῶν οἷόν τ᾽ εἶναι αἰσθητήριόν τι ἴδιον, ὧν ἑκάστῃ αἰσθήσει αἰσθανόμεθα κατὰ συμβεβηκός, οἷον κινήσεως, στάσεως, σχήματος, μεγέθους, ἀριθμοῦ ἑνὸς» (Γ′ 1, 425a 14) [1].

Ἡ ὅρασις αἰσθάνεται τὰς διαφορὰς τῶν χρωμάτων, ἡ ἁφὴ τὰς διαφορὰς τῶν ἁπτικῶν· ἀλλ᾽ εἰς πάσας τὰς αἰσθήσεις ὑπάρχει κοινόν τι μέρος, ὅπερ αἰσθάνεται τὰ κοινὰ αἰσθητὰ ὁμοῦ μετὰ τῶν ἰδίων· οὕτω δὲ ἀποτελεῖται ὅλον τι. Ὁ Ἀριστοτέλης διεῖδε τὴν διαφορὰν μεταξὺ τοῦ κοινοῦ μορίου πασῶν τῶν αἰσθήσεων καὶ αὐτῶν τῶν αἰσθήσεων. Διὸ συνήγαγεν αὐτὰς εἰς θεμελιώδη ἑνότητα, εἰς κοινὴν αἴσθησιν. Διὰ ταύτης ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ διακρίνει ὅτι τὸ σχῆμα τὸ διὰ τῆς ὁράσεως αἰσθητὸν καὶ τὸ σχῆμα τὸ διὰ τῆς ἁφῆς αἰσθητόν, εἶναι τὸ αὐτό, αἰσθάνεται δηλονότι τὸ σχῆμα καὶ ἐν τῇ ὁράσει καὶ ἐν τῇ ἁφῇ. «τῶν δὲ κοινῶν ἤδη ἔχομεν αἴσθησιν κοινήν, οὐ κατὰ συμβεβηκός· οὐκ ἄρα ἐστὶν ἰδία» (Περὶ Ψυχ. Γ′ 1, 425a 27).

Πρὸς δὲ τούτοις δὲν βλέπομεν, οὐδ᾽ ἀκούομεν, οὐδ᾽ ὀσφραινόμεθα μόνον, ἀλλὰ συγχρόνως αἰσθανόμεθα ὅτι βλέπομεν, ὅτι ἀκούομεν, ὅτι ὀσφραινόμεθα. Ἡ ἐνέργεια ἑκάστης αἰσθήσεως καὶ ἡ συνείδησις τῆς τοιαύτης ἐνεργείας, τὸ αἰσθάνεσθαι δηλονότι τοῦ αἰσθάνεσθαι εἶναι διάφορα ἀλλὰ μία ἐνέργεια. Ἡ ὅρασις δ᾽ ὅμως δὲν βλέπει ὅτι βλέπει, οὐδ᾽ ἡ ἀκοὴ ἀκούει ὅτι ἀκούει, οὐδὲ ἄλλαι αἰσθήσεις ὁμοίως. Διότι ἡ ὅρασις τότε πρέπει νὰ βλέπῃ καὶ τὸ χρῶμα καὶ ἑαυτήν, ὅπερ ἀδύνατον, καθόσον ἑκάστη αἴσθησις αἰσθάνεται μόνον τὸ εἰς αὐτὴν ἴδιον αἰσθητόν. Ἑπομένως ἡ ὅρασις βλέπει τὸ χρῶμα, ἢ τὸ ἔχον χρῶμα, οὐχὶ δὲ ἑαυτήν, διότι δὲν εἶναι χρῶμα. Ὡς ἐκ τούτου σκόπιμον εἶναι νὰ ἀπονείμωμεν τὴν συνείδησιν τῆς ἐνεργείας τῶν αἰσθήσεων εἰς τὴν πρώτην αἴσθησιν, τὴν κοινὴν αἴσθησιν. Ἐν ἄλλαις λέξεσιν : Ἡ αἴσθησις εἶναι τοιαύτη, οὐχὶ ὡς ἁπλῆ ἀλλοίωσις («ἡ δ᾽ αἴσθησις ἐν τῷ κινεῖσθαί τε καὶ πάσχειν συμβαίνει καθ᾽ ἅπερ εἴρηται· δοκεῖ γὰρ ἀλλοίωσίς τις εἶναι» Περὶ Ψυχῆς Β′ 5, 446b 33· πρβλ. Α′ 5, 410a 25, Β′ 415b 23), ἀλλ᾽ ὡς ἐνέργεια τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς, ἥτις διακρίνει τὴν ἀλλοίωσιν ταύτην. Ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ εἶναι ἡ θεμελιώδης ἑνότης, ἥτις εἶναι ἀπαραίτητος διὰ τὴν ὕπαρξιν συνειδήσεως τῶν ἐνεργειῶν τῶν αἰσθήσεων. «ἐπεὶ δ᾽ αἰσθανόμεθα ὅτι ὁρῶμεν καὶ ἀκούομεν, ἀνάγκη ἢ τῇ ὄψει αἰσθάνεσθαι ὅτι ὁρᾷ, ἢ ἑτέρᾳ. ἀλλ᾽ ἡ αὐτὴ ἔσται τῆς ὄψεως καὶ τοῦ ὑποκειμένου χρώματος. ὥστε ἢ δύο τοῦ αὐτοῦ ἔσονται ἢ αὐτὴ αὑτῆς. ἔτι δὲ εἰ καὶ ἑτέρα εἴη ἡ τῆς ὄψεως αἴσθησις, ἢ εἰς ἄπειρον εἶσιν ἢ αὐτή τις ἔσται αὑτῆς. ὥστε ἐπὶ τῆς πρώτης τοῦτο ποιητέον» (Περὶ Ψυχῆς Γ′ 2, 425b 12). «ἔστι δέ τις καὶ κοινὴ δύναμις ἀκολουθοῦσα πάσαις ᾗ καὶ ὅτι ὁρᾷ καὶ ἀκούει καὶ αἰσθάνεται· οὐ γὰρ δὴ τῇ γε ὄψει ὁρᾷ ὅτι ὁρᾷ καὶ κρίνει δὴ καὶ δύναται κρίνειν ὅτι ἕτερα τὰ γλυκέα τῶν λευκῶν, οὔτε γεύσει, οὔτε ὄψει, οὔτ᾽ ἀμφοῖν, ἀλλά τινι κοινῷ μορίῳ τῶν αἰσθη-

[1] Τὰ κοινὰ αἰσθητὰ δὲν εἶναι ἀκριβῶς κεκαθωρισμένα ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους.

τηρίων ἀπάντων. ἔστι μὲν γὰρ μία αἴσθησις καὶ τὸ κύριον αἰσθητήριον ἕν» (Περὶ Ὕπν. καὶ Ἐγρηγ. 2, 455a 15). «τοῦ γὰρ κυρίου τῶν ἄλλων πάντων αἰσθητηρίων καὶ πρὸς ὃ συντείνει τἆλλα πεπονθότος τι συμπάσχειν ἀναγκαῖον καὶ τὰ λοιπὰ πάντα» (2, 455a 53).

Δι᾽ ἑκάστης αἰσθήσεως προσέτι κρίνομεν τὰς διαφόρους ἰδιότητας ἢ ποιότητας πράγματός τινος, ὡς διὰ τῆς ὄψεως τὸ λευκὸν καὶ τὸ μέλαν, διὰ τῆς γεύσεως τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρὸν καὶ διὰ τῶν ἄλλων αἰσθήσεων τὰς ἄλλας. Ὡσαύτως κρίνομεν ὅτι τὸ γλυκὺ εἶναι διάφορον τοῦ λευκοῦ, ἀλλὰ διὰ τίνος κυρίως αἰσθανόμεθα ὅτι ταῦτα διαφέρουσιν; Κατ᾽ ἀνάγκην διὰ τῆς αἰσθήσεως, διότι ταῦτα εἶναι αἰσθητά. Ἀλλὰ διὰ τῆς ὄψεως αἰσθανόμεθα μόνον χρώματα, διὰ τῆς γεύσεως μόνον χυμούς. Ἐπομένως διὰ τῶν διαφόρων αἰσθήσεων δὲν δυνάμεθα νὰ κρίνωμεν ὅτι τὸ γλυκὺ εἶναι διάφορον τοῦ λευκοῦ. Εἶναι διὰ τοῦτο ἀνάγκη τὰ δύο ταῦτα νὰ ὑπάρχωσι συγχρόνως εἰς τὴν αὐτὴν αἴσθησιν, ἵνα γίνῃ αἰσθητὸν τὸ διάφορον αὐτῶν. Διότι αἰσθάνεσθαι διαφορὰν σημαίνει αἰσθάνεσθαι συγχρόνως δύο τινά. Ἐὰν ἐγὼ μὲν αἰσθάνομαι μόνον Α, σὺ δὲ αἰσθάνεσαι μόνον Β, οὔτε ἐγὼ δύναμαι νὰ κρίνω ὅτι τὸ Α εἶναι διάφορον τοῦ Β, οὔτε σὺ ὅτι τὸ Β εἶναι διάφορον τοῦ Α. Οὕτως ἐκ τῆς ὑπάρξεως τῶν διαφορῶν καθίσταται ἀναγκαία ἡ ὕπαρξις τῆς ἑνότητος τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς. Αἱ αἰσθήσεις εἶναι διάφοροι, ὡς καὶ τὰ αἰσθητὰ διάφορα. Ἀλλ᾽ ἡ διαφορὰ αὐτῶν εἶναι συνδεδεμένη μετὰ τῆς θεμελιώδους ἑνότητος τῆς αἰσθητικῆς ψυχῆς. «ἑκάστη μὲν οὖν αἴσθησις τοῦ ὑποκειμένου αἰσθητοῦ ἐστίν, ὑπάρχουσα ἐν τῷ αἰσθητηρίῳ ᾗ αἰσθητήριον, καὶ κρίνει τὰς τοῦ ὑποκειμένου αἰσθητοῦ διαφοράς, οἷον λευκὸν μὲν καὶ μέλαν ὄψις, γλυκὺ δὲ καὶ πικρὸν γεῦσις. ὁμοίως δ᾽ ἔχει τοῦτο καὶ ἐπὶ τῶν ἄλλων. ἐπεὶ δὲ καὶ τὸ λευκὸν καὶ τὸ γλυκὺ καὶ ἕκαστον τῶν αἰσθητῶν πρὸς ἕκαστον κρίνομεν, τίνι καὶ αἰσθανόμεθα ὅτι διαφέρει; ἀνάγκη δὴ αἰσθήσει· αἰσθητὰ γάρ ἐστιν» (Περὶ Ψυχῆς Γ´ 2, 426b 8). «οὔτε δὴ κεχωρισμένοις ἐνδέχεται κρίνειν ὅτι ἕτερον τὸ γλυκὺ τοῦ λευκοῦ, ἀλλὰ δεῖ ἑνί τινι ἄμφω δῆλα εἶναι. οὕτω μὲν γὰρ κἂν εἰ τοῦ μὲν ἐγὼ τοῦ δὲ σὺ αἴσθοιο, δῆλον ἂν εἴη ὅτι ἕτερα ἀλλήλων. δεῖ δὲ τὸ ἓν λέγειν ὅτι ἕτερον· ἕτερον γὰρ τὸ γλυκὺ τοῦ λευκοῦ, λέγει ἄρα τὸ αὐτὸ ὥστε ὡς λέγει, οὕτω καὶ νοεῖ καὶ αἰσθάνεται» (Περὶ Ψυχῆς Γ´ 2, 426b 17). Ὁ Ἀριστοτέλης, ἀφοῦ διέστειλε τὰς ποιότητας ἢ ἰδιότητας τῶν πραγμάτων δηλονότι τὰ αἰσθητὰ εἴδη, καὶ τὰ ἴδια καὶ τὰ κοινά, τὴν ἐνέργειαν τῶν αἰσθήσεων, αἵτινες αἰσθάνονται ταῦτα καὶ τὴν συνείδησιν τῆς τοιαύτης ἐνεργείας, δέχεται ὅτι πάντα ταῦτα ἀποτελοῦσιν ἑνιαῖόν τι, μίαν καὶ τὴν αὐτὴν ἐνέργειαν. Ἐκ ταύτης δὲ τῆς ἐνεργείας προκύπτει ὡς ἀποτέλεσμα ἡ εἰκών, ἡ παράστασις τοῦ πράγματος. Ἓν καὶ τὸ αὐτὸ πρᾶγμα δύναται νὰ εἶναι λευκὸν καὶ γλυκύ, νὰ ἔχῃ καὶ ἄλλας πολλὰς ἰδιότητας ἢ ποιότητας. Πράγματι, ἐὰν αἱ ἰδιότητες τῶν πραγμάτων δὲν εἶναι χωρισταὶ ἀπ᾽ ἀλλήλων, μόνον δὲ ὁ τρόπος τοῦ εἶναι εἰς ἑκάστην ἐξ αὐτῶν τῶν ἰδιοτήτων εἶναι διάφορος, ἀνάγκη νὰ ὑποτεθῇ ὅτι τὸ αὐτὸ συμβαίνει καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς· ὅτι δηλαδὴ ἐκεῖνο ὅπερ ἐν τῇ ψυχῇ αἰσθάνεται πάντα εἶναι κατὰ τὸν ἀριθμὸν ἕν, καίπερ τοῦτο εἶναι διάφορον καὶ τῶν κατὰ τὸ γένος διαφόρων (χυμῶν καὶ χρωμάτων) καὶ τῶν κατὰ τὸ εἶδος διαφόρων (λευκοῦ καὶ μέλανος, γλυκέος καὶ πικροῦ). Ἡ ψυχὴ ἐπομένως αἰσθάνεται ἐν ἑνὶ καὶ τῷ αὐτῷ χρόνῳ τὰ πράγματα δι᾽ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ αἰσθητικοῦ. «εἰ δ᾽ ὅτι ὡς δύο ὄμματα φαίη τις οὐδὲν κωλύει, οὕτω καὶ ἐν τῇ ψυχῇ, ὅτι ἴσως ἐκ μὲν τούτων ἕν τι γίνεται καὶ μία ἡ ἐνέργεια

αὐτῶν» (Περὶ Αἰσθήσ. καὶ Αἰσθητ. 7, 448b 26). «εἰ δὲ δὴ ἄλλῳ μὲν γλυκέος, ἄλλῳ δὲ λευκοῦ αἰσθάνεται ἡ ψυχὴ μέρει, ἤτοι τὸ ἐκ τούτων ἕν τί ἐστιν, ἢ οὐχ ἕν. ἀλλ᾽ ἀνάγκη ἕν, ἓν γάρ τι τὸ αἰσθητικόν ἐστι μέρος. τίνος οὖν ἐκεῖνο ἑνός; οὐδὲν γὰρ ἐκ τούτων ἕν. ἀνάγκη ἄρα ἕν τι εἶναι τῆς ψυχῆς, ᾧ ἅπαντα αἰσθάνεται, ἄλλο δὲ γένος δι᾽ ἄλλου. ἆρ᾽ οὖν ᾗ μὲν ἀδιαίρετον ἐστὶ κατ᾽ ἐνέργειαν, ἕν τί ἐστι τὸ αἰσθητικόν, γλυκέος καὶ λευκοῦ, ὅταν δὲ διαιρετὸν γένηται κατ᾽ ἐνέργειαν ἕτερον; ἢ ὥσπερ ἐπὶ τῶν πραγμάτων ἐνδέχεται οὕτω καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς. τὸ γὰρ αὐτὸ καὶ ἓν ἀριθμῷ λευκὸν καὶ γλυκύ ἐστί, καὶ ἄλλα πολλά, εἰ μὴ χωριστὰ τὰ πάθη ἀλλήλων, ἀλλὰ τὸ εἶναι ἕτερον ἑκάστῳ. ὁμοίως τοίνυν θετέον καὶ ἐπὶ τῆς ψυχῆς τὸ αὐτὸ καὶ ἓν εἶναι ἀριθμῷ τὸ αἰσθητικὸν πάντων, τῷ μέντοι εἶναι ἕτερον καὶ ἕτερον τῶν μὲν γένει, τῶν δὲ εἴδει. ὥστε καὶ αἰσθάνοιτ᾽ ἂν ἅμα τῷ αὐτῷ καὶ ἑνί, λόγῳ δ᾽ οὐ τῷ αὐτῷ» (449a 5). Ἐν τῇ κοινῇ δηλονότι αἰσθήσει ἐπιτελεῖται ἐκείνη ἡ σύνθεσις τῶν ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων παρεχομένων ἰδιοτήτων καὶ ποιοτήτων, ἥτις ἐμφανίζει τὸ πρᾶγμα, ὡς τοῦτο ὑπάρχει ἐν τῇ φύσει, ἤτοι ὡς τὸ σύνολον πασῶν τούτων τῶν ἰδιοτήτων καὶ ποιοτήτων. Εἰς τὴν κοινὴν ταύτην αἴσθησιν ἀνήκουσιν ἡ φαντασία καὶ ἡ μνήμη. «τίνος μὲν οὖν τῶν τῆς ψυχῆς ἐστὶν ἡ μνήμη, φανερὸν ὅτι οὗπερ καὶ ἡ φαντασία» (Περὶ Μνήμης καὶ Ἀναμν. 450a 22). «τί μὲν οὖν ἐστὶ μνήμη καὶ τὸ μνημονεύειν, εἴρηται, ὅτι φαντάσματος, ὡς εἰκόνος οὗ φάντασμα, ἕξις, καὶ τίνος μορίου τῶν ἐν ἡμῖν, ὅτι τοῦ πρώτου αἰσθητικοῦ, καὶ ᾧ χρόνου αἰσθανόμεθα» [1]. Καὶ ἡ μὲν φαντασία εἶναι ἡ δύναμις, ἥτις μεταβάλλει τὰ αἰσθητὰ εἴδη εἰς παραστάσεις, φαντάσματα («εἰ δή ἐστιν ἡ φαντασία καθ᾽ ἣν λέγομεν φάντασμά τι ἡμῖν γίγνεσθαι καὶ μὴ εἴ τι κατὰ μεταφορὰν λέγομεν, μία τίς ἐστι τούτων δύναμις ἢ ἕξις» Περὶ Ψυχῆς Γ´ 3, 428a 1. «ἡ φαντασία κίνησις ὑπὸ τῆς αἰσθήσεως τῆς κατ᾽ ἐνέργειαν γιγνομένης» 429a 1), καλούμενα ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ «ἀσθενεῖς αἰσθήσεις» (Ῥητορ. Α´ 11, 1370a 28), ἡ δὲ μετ᾽ αὐτῆς συνδεδεμένη μνήμη διατηρεῖ ταύτας ἐν τῇ ψυχῇ. Τὸ σπουδαιότατον ἐνταῦθα εἶναι ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης διεῖδε τὸν συνθετικὸν καὶ ἑνιαῖον χαρακτῆρα τῶν αἰσθήσεων, ὡς καὶ πάντων τῶν ψυχικῶν φαινομένων καθόλου. Διὰ τοῦτο πᾶσαν ψυχικὴν ἐνέργειαν, πᾶν ψυχικὸν φαινόμενον θεωρεῖ ἔργον ἀναπτύξεως τοῦ εἴδους, τῆς ἐντελεχείας καὶ τῆς ἑνιαίας λειτουργίας τῆς ψυχῆς ὡς ὅλου. Ἡ ἀνάπτυξις δ᾽ αὕτη τῆς ψυχικῆς ζωῆς, παρουσιάζεται κατεχομένη ὑπὸ ὁρμῆς, ὑπὸ δυναμικότητος πρὸς ἀείποτε νέας καὶ διακεκριμένας μορφάς. Ἡ ἀρχικὴ κατάστασις τῆς ψυχῆς ὡς γραμματείου, ἐν ᾧ οὐδὲν ὑπάρχει ἐντελεχείᾳ γεγραμμένον (430a 1) εἶναι ἀνάλογος πρὸς τὴν φυσικὴν πρώτην ὕλην, ἅπασα δὲ ἡ περαιτέρω ἀνάπτυξις δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ζῶσα διαμόρφωσις καὶ διηνεκὴς ἀνέλιξις ὕλης εἰς μορφήν. «ἐπεὶ δ᾽ ὥσπερ ἐν ἁπάσῃ τῇ φύσει ἐστί τι τὸ μὲν ὕλη ἑκάστῳ γένει (τοῦτο δὲ ὃ πάντα δυνάμει ἐκεῖνα), ἕτερον δὲ τὸ αἴτιον καὶ ποιητικόν, τῷ ποιεῖν πάντα, οἷον ἡ τέχνη πρὸς τὴν ὕλην πέπονθεν, ἀνάγκη καὶ ἐν τῇ ψυχῇ

[1] Τὸ παρὰ Kant αἰσθητικὸν μέρος τοῦ ἐγώ, εἰς ὃ οὗτος ἀποδίδει τὸν χῶρον καὶ τὸν χρόνον, φαίνεται ὅτι ἔχει τὴν ἀρχὴν ἐν τῇ κοινῇ ταύτῃ τοῦ Ἀριστοτέλους αἰσθήσει. Μεταξὺ τῶν κοινῶν αἰσθητῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν ἐποπτειακῶν μορφῶν τοῦ Kant ὑπάρχει ἡ αὐτὴ σχέσις ὁποία μεταξὺ τῶν κατηγοριῶν τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν κατηγοριῶν τοῦ Kant. Οὗτος ἐζήτησε νὰ καθορίσῃ μετὰ μεγαλυτέρας ἀκριβείας τὰς κατηγορίας καὶ ἀπέδειξεν ὅτι αὗται εἶναι μορφαὶ τοῦ νοῦ. Τὰ δὲ κοινὰ αἰσθητὰ τοῦ Ἀριστοτέλους περιέστειλεν εἰς τὰς δύο ἐποπτειακὰς μορφὰς τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου, αἵτινες ἀπεργάζονται τὴν πρώτην σύνθεσιν τῶν στοιχείων τοῦ αἰσθητικοῦ.

ὑπάρχειν ταύτας τὰς διαφοράς, καὶ ἔστιν ὁ μὲν τοιοῦτος νοῦς τῷ τὰ πάντα γίνεσθαι» (Περὶ Ψυχῆς Γ′ 5, 430a 10). Ἑπομένως, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, τὰ ψυχικὰ φαινόμενα οὐδέποτε ἀποτελοῦσιν ἀθροίσματα ἀνεξαρτήτων καὶ κεχωρισμένων ἐπὶ μέρους στοιχείων, αἰσθημάτων, ἢ παραστάσεων, ἀλλὰ φέρουσιν ἀρχικῶς καὶ συνεχῶς χαρακτῆρα ὁλότητος, εἶναι μορφαὶ διηνεκοῦς γίνεσθαι, ἑνότητες διαρκῶς ἀνελισσομένου ὅλου.

Αἱ αἰσθήσεις δέχονται τὰς μορφὰς τῶν αἰσθητῶν ἄνευ τῆς ὕλης, ὡς ὁ κηρὸς τοῦ δακτυλίου δέχεται τὴν σφραγῖδα ἄνευ τοῦ σιδήρου, ἢ τοῦ χρυσοῦ. «ἡ μὲν αἴσθησίς ἐστι τὸ δεκτικὸν τῶν αἰσθητῶν εἰδῶν ἄνευ τῆς ὕλης, οἷον ὁ κηρὸς τοῦ δακτυλίου ἄνευ τοῦ σιδήρου καὶ τοῦ χρυσοῦ δέχεται τὸ σημεῖον, λαμβάνει δὲ τὸ χρυσοῦν ἢ τὸ χαλκοῦν σημεῖον, ἀλλ᾽ οὐχ ᾗ χρυσὸς ἢ χαλκός, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ αἴσθησις ἑκάστου ὑπὸ τοῦ ἔχοντος χρῶμα ἢ χυμὸν ἢ ψόφον πάσχει» (Περὶ Ψυχῆς 424a 18). «καὶ ἡ αἴσθησις εἶδος αἰσθητὸν» (432a 1). «οὐ γὰρ ὁ λίθος ἐν τῇ ψυχῇ, ἀλλὰ τὸ εἶδος» (451b 28). Πρὸς τούτοις ὅ τι διὰ τῶν αἰσθήσεων λαμβάνομεν δὲν εἶναι τὸ ἐπὶ μέρους ὡς τοιοῦτον, ἀλλ᾽ ἀείποτε αἱ ὁλικαὶ αὐτοῦ ἰδιότητες. Ἡ αἴσθησις παρέχει τὴν ὁλικὴν εἰκόνα, τὴν ὁλικὴν μορφὴν ἀντικειμένου τινός, π. χ. ἀνθρώπου, μετὰ τῶν ὡρισμένων αὐτοῦ ἰδιοτήτων, ὅτι δὲ ὁ ἄνθρωπος οὗτος εἶναι ὁ Καλλίας, οὐδεμίαν ἀσκεῖ ἐπίδρασιν ἐπὶ τὸ περιεχόμενον αὐτῶν. «ἡ δ᾽ αἴσθησις τοῦ καθόλου ἐστίν, οἷον ἀνθρώπου, ἀλλ᾽ οὐ Καλλίου ἀνθρώπου» (Ἀναλ. Ὕστ. Β′ 100a 17). Ἀρχικῶς κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη λαμβάνομεν αἴσθησιν τοῦ ὅλου. Τὸ ὅλον εἶναι τὸ χρονικῶς prius πρὸ τῆς συλλήψεως τῶν μερῶν αὐτοῦ. Ἡ ὑλικὴ μορφὴ ἀντικειμένου τινὸς εἶναι ἡ πρώτη καὶ ἀρχικὴ ἐντύπωσις, ἥτις εἰσέρχεται εἰς τὴν συνείδησιν, καθόσον ἡ ἐντύπωσις τοῦ ὅλου καὶ ἡ ἐπιβολὴ τῶν ἰδιοτήτων αὐτοῦ, ὡς ὅλου, ἐμποδίζουσι τὴν σύλληψιν τῶν μερῶν ἅτινα βαθμηδὸν καὶ κατ᾽ ὀλίγον καθίστανται γνώριμα [1]. Οὕτως ἐν ἀρχῇ τῆς Φυσικῆς Ἀκροάσεως ὁ Ἀριστοτέλης δέχεται τὸ ὅλον ὡς πρώτην ἐντύπωσιν, ἣν παρέχουσιν αἱ αἰσθήσεις, καὶ ἥτις, ὡς τοιαύτη, εἶναι ἀσαφὴς καὶ συγκεχυμένη· διότι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Σχολιαστής, ἡ αἴσθησις παχυμερῶς οἶδε καὶ ὁλοτελῶς ἀντιλαμβάνεται, προβάλλεται δ᾽ ἡμῖν ὡς ἔργον διὰ διαιρέσεως καὶ ἀναλύσεως νὰ ἀνεύρωμεν καὶ γνωρίσωμεν τὰ στοιχεῖα καὶ τὰς ἀρχάς. Τὴν δ᾽ οὕτως αὐξάνουσαν γνῶσιν παραβάλλει ὁ Ἀριστοτέλης πρὸς τὴν βαθμιαίαν κατανόησιν τῶν ὀνομάτων, ἐκ τῆς γενικῆς καὶ ἀορίστου δηλονότι τούτων σημασίας, ἐξάγομεν δι᾽ ἀναλύσεως τὰ μέρη αὐτῶν. Φέρει δ᾽ ὡς παράδειγμα ὅτι τὰ παιδία κατ᾽ ἀρχὰς ὀνομάζουσι πάντας τοὺς ἄνδρας πατέρας, καὶ πάσας τὰς γυναῖκας μητέρας, καὶ μόνον ἔπειτα βαθμηδὸν καὶ κατ᾽ ὀλίγον διακρίνουσι τὸ ἓν τοῦ ἄλλου. «πέφυκε δὲ ἐκ τῶν γνωριμωτέρων ἡμῖν ἡ ὁδὸς καὶ σαφεστέρων ἐπὶ τὰ σαφέστερα τῇ φύσει καὶ γνωριμώτερα· οὐ γὰρ ταῦτα ἡμῖν τε γνώριμα καὶ ἁπλῶς. διόπερ ἀνάγκη τὸν τρόπον τοῦτον προάγειν ἐκ τῶν ἀσαφεστέρων μὲν τῇ φύσει, ἡμῖν δὲ σαφεστέρων ἐπὶ τὰ σαφέστερα τῇ φύσει καὶ γνωριμώτερα. ἔστι δ᾽ ἡμῖν δῆλα καὶ σαφῆ τὰ συγκεχυμένα μᾶλλον· ὕστερον δ᾽ ἐκ τούτων γίνεται γνώριμα τὰ στοιχεῖα καὶ αἱ ἀρχαὶ διαιροῦσι ταῦτα. διὸ ἐκ τῶν καθόλου ἐπὶ τὰ καθ᾽ ἕκαστα δεῖ προϊέναι. τὸ γὰρ ὅλον κατὰ τὴν αἴσθησιν γνωριμώτερον, τὸ δὲ καθόλου ὅλον τι ἐστίν. πολλὰ γὰρ περιλαμβάνει ὡς μέρη τὸ καθόλου. πέπονθε δὲ ταὐτὸ τοῦτο τρόπον τινὰ καὶ τὰ ὀνόματα πρὸς τὸν λόγον· ὅλον γάρ τι καὶ ἀδιορίστως σημαίνει, οἷον κύκλος· ὁ δ᾽ ὁρισμὸς

[1] Εἰς τοῦτο συμφωνοῦσι κατὰ τὸ πλεῖστον καὶ τὰ πειράματα τῶν νεωτέρων ψυχολόγων.

αὐτοῦ διαιρεῖ εἰς τὰ καθ᾽ ἕκαστα. καὶ τὰ παιδία τὸ μὲν πρῶτον προσαγορεύει πάντας τοὺς ἄνδρας πατέρας καὶ μητέρας τὰς γυναῖκας, ὕστερον δὲ διορίζει τούτων ἑκάτερα» (Φυσ. Ἀκρ. Α′ 1, 184a 16). Ὁ Ἀριστοτέλης ἐνταῦθα καὶ ἀλλαχοῦ διακρίνει πρότερον καὶ γνωριμώτερον πρὸς ἡμᾶς, καὶ πρότερον καὶ γνωριμώτερον φύσει. Λέγει δὲ πρὸς ἡμᾶς μὲν πρότερα καὶ γνωριμώτερα τὰ πλησιέστερα πρὸς τὰς αἰσθήσεις, φύσει δὲ πρότερα καὶ γνωριμώτερα τὰ πορρώτερον τῶν αἰσθήσεων. Εἶναι δὲ πορρωτέρω τῶν αἰσθήσεων πρὸ πάντων τὰ καθόλου, πλησιέστερον δὲ τὰ καθ᾽ ἕκαστα. «οὐ γὰρ ταὐτὸν πρότερον τῇ φύσει καὶ πρὸς ἡμᾶς πρότερον, οὐδὲ γνωριμώτερον καὶ ἡμῖν γνωριμώτερον. λέγω δὲ πρὸς ἡμᾶς μὲν πρότερα καὶ γνωριμώτερα τὰ ἐγγύτερον τῆς αἰσθήσεως, ἁπλῶς δὲ πρότερα καὶ γνωριμώτερα τὰ πορρώτερον. ἔστι δὲ πορρωτάτω μὲν τὰ καθόλου μάλιστα, ἐγγυτάτω δὲ τὰ καθ᾽ ἕκαστα» (Ἀναλ. Ὕστ. Α′ 2, 71b 34). Ἀλλ᾽ ἐν τῷ ἀνωτέρω χωρίῳ (Φυσ. Ἀκρ. Α′ 1, 184a 16) δὲν γίνεται λόγος, ὡς καὶ ὁ Trendelenburg[1] καὶ ἄλλοι παρατηροῦσιν, περὶ τοῦ λογικῶς καθόλου, π. χ. ζῷον ἄνθρωπος, ἐν σχέσει πρὸς τὰ καθ᾽ ἕκαστον οἷον Σωκράτης, ἀλλὰ περὶ τοῦ κατ᾽ αἴσθησιν ὅλου τοῦ ἐμπειρικοῦ ὅλου, περὶ τῆς ἀορίστου ἔτι παραστάσεως ἀντικειμένου τινός, ὡς π. χ. ἔχομεν πρότερον τὴν παράστασιν σώματός τινος, προτοῦ διακρίνωμεν ἔτι καθαρῶς τὰ συστατικὰ αὐτοῦ. Τὸ ὅλον εἶναι ἐναργέστερον τῶν μερῶν αὐτοῦ· τοῦτο κατανοεῖ τις εὐχερέστερον ἢ τὰ μέρη αὐτοῦ. «ὥστε εἴπερ ἔοικεν ἔχειν καθάπερ τυγχάνομεν παροιμιαζόμενοι, τίς ἂν θύρας ἁμάρτοι; ταύτῃ μὲν ἂν εἴη ῥᾳδία· τὸ δ᾽ ὅλον τι ἔχειν καὶ μέρη μὴ δύνασθαι δηλοῖ τὸ χαλεπὸν αὐτῆς» (Μετὰ τὰ Φυσ. α ἔλαττον 1, 993b 4). Ἡ πολυμερὴς καὶ πλουσίως διηρθρωμένη μορφὴ ὑπερτερεῖ κατὰ τὴν αἴσθησιν τὴν σχετικῶς ἁπλουστέραν. «μάλιστα γὰρ τὸ στερεὸν ὑπὸ τὴν αἴσθησιν πίπτει, τὸ δ᾽ ἐπίπεδον μᾶλλον τῆς γραμμῆς, γραμμὴ δὲ σημείου μᾶλλον» (Τοπ. Ζ′ 4, 141b 10). Διὰ τὸ τὴν ψυχολογίαν διαφέρον ζήτημα, πῶς ἓν ἄθροισμα ὁμοίων αἰσθημάτων γίνεται αἰσθητόν, ἐνῷ ἕκαστον ἐπὶ μέρους αἴσθημα κεχωρισμένον δὲν γίνεται, ὁ Ἀριστοτέλης παρατηρεῖ ὅτι μόνον τὸ ὅλον εἶναι πραγματικῶς αἰσθητόν, ἕκαστον δὲ ἐπὶ μέρους κεχωρισμένον ἀπὸ τοῦ ὅλου καὶ καθ᾽ ἑαυτό, εἶναι δυνάμει μόνον αἰσθητὸν καὶ ἀπαιτεῖ τὴν συνένωσιν μετὰ τοῦ ὅλου, ἵνα γίνῃ καὶ πραγματικῶς αἰσθητόν. «καὶ διὰ τοῦτο τὸ μυριοστημόριον λανθάνει τῆς κέγχρου ὁρωμένης, καίτοι ἡ ὄψις ἐπελήλυθεν, καὶ ὁ ἐν τῇ διέσει φθόγγος λανθάνει, καίτοι συνεχοῦς ὄντος ἀκούει τοῦ μέλους παντός, τὸ δὲ διάστημα τὸ τοῦ μεταξὺ πρὸς τοὺς ἐσχάτους λανθάνει. ὁμοίως δὲ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις αἰσθητοῖς τὰ μικρὰ πάμπαν· δυνάμει γὰρ ὁρατά, ἐνεργείᾳ δ᾽ οὐ ὅταν χωρισθῇ» (Περὶ Αἰσθ. καὶ Αἰσθητ. 6, 44b 31). Ἡ τοιαύτη λύσις τοῦ προβλήματος θεωρεῖται ὑπὸ τοῦ Siebeck ἐντελῶς τυπική. Εἶναι, λέγει, τρόπος παρατηρήσεως, καθ᾽ ὃν οἱ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους ἀκριβέστερον καθορισθέντες ὅροι δύναμις καὶ ἐνέργεια χρησιμεύουσι καὶ πρὸς ἐξήγησιν τῆς ἐντάσεως τοῦ ἐρεθισμοῦ καὶ τοῦ ὁρίου τῆς συνειδήσεως [2]. Ὁ τρόπος δ᾽ ὅμως οὗτος δεικνύει πόσον ὁ Ἀριστοτέλης κατενόησε τὴν μεγάλην ἐπιβολὴν τοῦ ὅλου ἐπὶ τὰ μέρη καὶ τὴν ἐκ τούτου ἐξάρτησιν αὐτῶν. Ἐφ᾽ ὅσον δὲ τὸ ὅλον εἶναι τὸ ἀρχικὸν φαινόμενον, τὰ μέρη ἢ τὰ στοιχεῖα τῶν αἰσθήσεων δίδονται διὰ τοῦ χαρακτῆρος ἢ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ὅλου. Ὁ δὲ Wertheimer, ὁμιλῶν περὶ αὐτοῦ

[1] Trendelenburg, Arist. de An. σελ. 338.

[2] H. Siebeck, Geschichte der Psychologie, I. Teil, II Abt. Gotha 1884 σελ. 47,

τούτου τοῦ ἐν τῇ παλαιοτέρᾳ ψυχολογίᾳ πολὺ ἐρευνηθέντος ζητήματος τοῦ ὁρίου τῆς συνειδήσεως, παρατηρεῖ ὅτι δι᾽ ἐκεῖνο ὅπερ βλέπει τις ἢ ἀκούει οὐσιῶδες εἶναι νὰ καθορισθῶσιν αἱ σχέσεις αὐτοῦ πρὸς τὸ ὅλον [1].

Τὸ ὅλον ὡς ἀρχικὴ τῶν αἰσθήσεων ἐντύπωσις εἴδομεν ὅτι εἶναι ἀσαφὲς καὶ συγκεχυμένον [2]. Ἀλλ᾽ ἐκ τούτου γεννῶνται ἔπειτα διὰ τῆς νοητικῆς ἐνεργείας βαθμιαίως καὶ ἀνελικτικῶς ἀείποτε νέαι καὶ διακεκριμέναι μορφαί. «ἐπεὶ δ᾽ ἐκ τῶν ἀσαφῶν μὲν φανερωτέρων δὲ γίγνεται τὸ σαφὲς καὶ κατὰ λόγον γνωριμώτερον» (Περὶ Ψυχῆς 413a 11). Τὰ εἴδη τῶν αἰσθητῶν, ἅτινα αἱ αἰσθήσεις παρέχουσι, μεταβαλλόμενα ὑπὸ τῆς φαντασίας εἰς παραστάσεις καὶ διατηρούμενα διὰ τῆς μνήμης ἐν τῇ ψυχῇ, χρησιμεύουσιν εἰς τὴν νοητικὴν ψυχὴν ὡς ὑλικὸν πρὸς νέας ἀνωτέρας πνευματικὰς μορφάς.

Ἡ νοητικὴ ψυχὴ εἶναι δεκτικὴ τῶν εἰδῶν (Περὶ Ψυχῆς Γ′ 4, 429a 15), εἶναι ὁ τόπος τῶν εἰδῶν οὐχὶ ἐντελεχείᾳ ἀλλὰ δυνάμει. «ὁ ἄρα καλούμενος τῆς ψυχῆς νοῦς (λέγω δὲ νοῦν ᾧ διανοεῖται καὶ ὑπολαμβάνει ἡ ψυχή) οὐθέν ἐστιν ἐνεργείᾳ τῶν ὄντων πρὶν νοεῖν» Γ′ 4, 429a 22). «καὶ εὖ δὴ οἱ λέγοντες τὴν ψυχὴν εἶναι τόπον εἰδῶν, πλὴν ὅτι οὔτε ὅλη ἀλλ᾽ ἡ νοητική, οὔτε ἐντελεχείᾳ ἀλλὰ δυνάμει τὰ εἴδη» (429a 27). «ὅτι δυνάμει πως ἐστι τὰ νοητὰ ὁ νοῦς, ἀλλ᾽ ἐντελεχείᾳ οὐδέν, πρὶν ἂν νοῇ· δεῖ δ᾽ οὕτως ὥσπερ ἐν γραμματείῳ ᾧ μηδὲν ὑπάρχει ἐντελεχείᾳ γεγραμμένον» (429b 50).

Ἡ τοιαύτη νοητικὴ ψυχὴ εἶναι ὁ παθητικὸς ἢ δυνάμει νοῦς, ἡ δὲ νόησις εἶναι ἡ μεταβολὴ τοῦ δυνάμει τούτου νοῦ εἰς ἐνεργείᾳ νοῦν. Γίνεται δὲ ἡ μεταβολὴ αὕτη διὰ τοῦ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοκλέους, διδασκάλου Ἀλεξάνδρου τοῦ Ἀφροδισιέως, ὀνομασθέντος ποιητικοῦ νοῦ («ὁ παθητικὸς νοῦς φθαρτὸς καὶ ἄνευ τούτου οὐδὲν νοεῖ» 430a 25). Ὡς ὁ καλλιτέχνης ἀπεργαζόμενος τὴν ὕλην μεταβάλλει αὐτὴν ἀπὸ δυνάμει μορφὴν εἰς ἐνεργείᾳ μορφήν, οὕτω καὶ ὁ νοῦς τὰ ἐν τῇ νοητικῇ ψυχῇ δυνάμει εἴδη μεταβάλλει εἰς ἐνεργείᾳ εἴδη. «ἕτερον δὲ τὸ αἴτιον καὶ ποιητικόν, τῷ ποιεῖν πάντα, οἷον ἡ τέχνη πρὸς τὴν ὕλην πέπονθεν, ἀνάγκη καὶ ἐν τῇ ψυχῇ ὑπάρχειν ταύτας τὰς διαφοράς». Ὁ νοῦς ἀποκαθαίρων τὰς ἐν τῇ ψυχῇ μορφὰς παντὸς ὑλικοῦ περικαλύμματος μεταβάλλει εἰς καθαρῶς πνευματικὰς μορφὰς καὶ ἐν τοιαύτῃ καταστάσει καθιστᾷ ταύτας προσιτὰς εἰς τὸν παθητικὸν νοῦν. Τοῦτο δὲ γίνεται καθόσον ὁ νοῦς, ὢν καθαρὰ ἐνέργεια, περιέχει ἐν ἑαυτῷ πάσας τὰς μορφὰς («ὁ νοῦς εἶδος εἰδῶν» Περὶ Ψυχῆς Γ′ 8, 232a 2 καὶ «ταὐτὸν νοῦς καὶ νοητὸν» Α′ 3, 407a 7, Γ′ 4, 230a 3) καὶ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἀρχὴ πάσης ἐπιστήμης καὶ ἀρχὴ τῆς ἀρχῆς (Ἀναλ. Ὕστ. Β′ 19, 99b 35. 100b 5). Ἡ ἐνέργεια αὕτη τοῦ νοῦ εἶναι αὐθόρμητος καὶ δημιουργικὴ («διὸ νοῆσαι μὲν ἐπ᾽ αὐτῷ, ὁπόταν βούληται, αἰσθάνεται δὲ οὐκ ἐπ᾽ αὐτῷ» Περὶ Ψυχῆς Β′ 5, 417b 24), ἀνάλογος οὖσα ὑπό τινα ἔννοιαν πρὸς τὴν ἐνέργειαν τοῦ φωτός. Ὡς τὸ φῶς τὰ δυνάμει χρώματα μεταβάλλει εἰς πραγματικά, οὕτω καὶ ὁ ποιητικὸς ἢ μᾶλλον δημιουργικὸς νοῦς τὰς ἐν τῇ ψυχῇ δυνάμει ὑπαρχούσας μορφὰς μεταβάλλει εἰς ἐνεργείᾳ μορφάς. «ὁ δὲ τὰ πάντα ποιεῖν ὡς ἕξις τις οἷον τὸ φῶς· τρόπον γάρ τινα καὶ τὸ φῶς ποιεῖ τὰ δυνάμει ὄντα χρώματα ἐνεργείᾳ χρώματα καὶ οὗτος ὁ νοῦς χωριστὸς καὶ ἀπαθὴς καὶ ἀμιγὴς τῇ οὐσίᾳ ὢν ἐνέργεια» (430a 10). Ὡς δὲ ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ διακρίνουσα τὰ ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων παρεχόμενα αἰσθητὰ γίνεται ἡ ἀρχὴ τῶν κατωτέρων μορφῶν τῆς γνώσεως, οὕτω καὶ ἡ νοητικὴ ψυχὴ εἶναι ἀρχὴ τῶν ἀνωτέρων πνευματικῶν μορφῶν. Καὶ ἐνταῦθα γίνεται διάκρισις κατωτέρας καὶ ἀνωτέρας νοητικῆς ψυχῆς. Κατωτέρα νοητικὴ ψυχὴ εἶναι ἡ διάνοια ἧς ἔργον εἶναι ἰδίᾳ τὸ κρίνειν. Εἶναι δὲ ἡ κρίσις σύνθεσις ἐννοιῶν εἰς ἑνότητα ἢ καὶ διαίρεσις, ἀναφορὰ καταφατικὴ ἢ ἀποφατικὴ ὑποκειμένου καὶ κατηγορημένου. «ἐν οἷς δὲ καὶ τὸ ψεῦδος καὶ τὸ ἀληθὲς σύνθεσίς τις ἤδη νοημάτων ὥσπερ ἓν ὄντων» (Περὶ Ψυχῆς Γ′ 6, 430a 27). «ἔτι πᾶν τὸ διανοητὸν καὶ νοητὸν ἡ διάνοια ἢ κατάφησιν ἢ ἀπόφησιν· τοῦτο δ᾽ ἐξ ὁρισμοῦ δῆλον ὅταν ἀληθεύῃ ἢ ψεύδηται. ὅταν μὲν ὡδὶ συνθῇ, φᾶσα ἢ ἀποφᾶσα, ἀληθεύει, ὅταν δὲ ὡδὶ ψεύδεται» (Μετὰ τὰ Φυσ. Γ′ 7, 1012a 2). «ἐπεὶ δ᾽ ἡ συμπλοκή ἐστιν καὶ ἡ διαίρεσις ἐν διανοίᾳ ἀλλ᾽ οὐκ ἐν τοῖς πράγμασι» (Ε′ 4, 1027b 29). Ἀνωτέρα δὲ νοητικὴ ψυχὴ εἶναι ὁ νοῦς οὗ ἔργον εἶναι ἡ ἄμεσος καὶ καθαρὰ νόησις τῆς οὐσίας τῶν μορφῶν χαρακτηριζομένη διὰ τοῦ «θιγγάνειν» (Περὶ Ψυχῆς Α′ 3, 407a 16, Μετὰ τὰ Φυσ. Θ′ 10, 1051b 24, ΙΒ′ 1072b 21), ἡ ἀδιαίρετος νόησις ἧς τὰ ἀντικείμενα ἀποτελοῦσιν ἑνότητα. Ὁ νοῦς συνενοῖ τὸ πολλαπλοῦν ἐν τῇ ἑνότητι τῆς οὐσίας, ἥτις οὕτω δὲν δύναται νὰ χωρισθῇ μήτε χρονικῶς μήτε τοπικῶς μήτε διὰ λογικῆς ἀναλύσεως. «ὅλως δὲ ὧν ἡ νόησις ἀδιαίρετος ἡ νοοῦσα τὸ τί ἦν εἶναι καὶ μὴ δύναται χωρίσαι μήτε χρόνῳ μήτε τόπῳ μήτε λόγῳ, μάλιστα ταῦτα ἓν καὶ τούτων ὅσα οὐσίαι» (Μετὰ τὰ Φυσ. Δ′ 6, 1016b 1). «ὁ δὲ νοῦς εἷς καὶ συνεχὴς ὥσπερ καὶ ἡ νόησις· ἡ δὲ νόησις τὰ νοήματα· ταῦτα δὲ τῷ ἐφεξῆς ἕν, ὡς ἀριθμός, ἀλλ᾽ οὐχ ὡς τὸ μέγεθος» (Περὶ Ψυχ. Α′ 3, 407a 6). Ὁ νοῦς εἶναι ἡ ὑψίστη ἑνοποιοῦσα δύναμις τῆς ψυχῆς. «τὸ δὲ ἓν ποιοῦν, τοῦτο ὁ νοῦς ἕκαστον» (Περὶ Ψυχῆς Γ′ 6, 430b 5). Οὕτω κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη αἱ ψυχικαὶ λειτουργίαι, κοινὴ αἴσθησις, φαντασία, διάνοια, νοῦς, ἀποτελοῦσιν ἑνότητα. Ἑκάστη ἐξ αὐτῶν προϋποθέτει τὴν ἄλλην, ἡ ἀνωτέρα ῥιζοῦται ἐν τῇ κατωτέρᾳ. Ἑκάστη ἐπιτελεῖ τὸ συνθετικὸν καὶ ἑνοποιοῦν ἔργον αὐτῆς, ὅπερ εἶναι αὐτὴ ἡ οὐσία τῆς ψυχῆς. Διότι ἑνότης εἶναι ὁ νόμος τοῦ εἶναι καὶ τοῦ νοεῖν. Ἡ δὲ ψυχὴ εἰς πάσας τὰς βαθμίδας αὐτῆς ἐκπληροῖ τὸν νόμον τοῦτον τῆς ἑνότητος. Ἡ αἰσθητικὴ ψυχὴ διὰ τῆς κοινῆς αἰσθήσεως συνενοῖ τὸν κόσμον τῶν αἰσθητῶν, περικλείει δηλονότι ἐν ἑαυτῇ τὸν κόσμον ὡς αἰσθητόν. Ἀλλ᾽ ὁ κόσμος οὗτος δὲν ἔχει ἀκόμη ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐσωτερικὴν ἀναγκαιότητα, τὰ στοιχεῖα αὐτοῦ εἶναι πρὸς ἄλληλα συνδεδεμένα ἄνευ ἐσωτερικῆς λογικῆς ἀναγκαιότητος. Ὁ νοῦς διὰ τῶν λογικῶν ἀρχῶν δίδει εἰς τὸ σύμπλεγμα τοῦτο τὴν λογικὴν ἀναγκαιότητα.

Ὁ Ἀριστοτέλης καίπερ ἀποδίδων εἰς τὴν ἐμπειρίαν μεγάλην σπουδαιότητα καὶ ἀξίαν, δὲν δύναται νὰ θεωρηθῇ ἐμπειρικὸς ἢ αἰσθησιοκρατικὸς οὔτε ὡς πρὸς τὸν ἀντικειμενικὸν παράγοντα τῆς γνώσεως, τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, οὔτε ὡς πρὸς τὸν ὑποκειμενικόν, τὸν ψυχικὸν δηλονότι κόσμον. Διότι ἐν μὲν τοῖς ἐπὶ μέρους πράγμασι τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου δέχεται, ὡς εἴδομεν, ἐνυπαρχούσας ἀΰλους οὐσίας, ἐν δὲ τῷ ψυχικῷ, ὅτι ὁ ποιητικὸς ἢ δημιουργικὸς νοῦς δύναται ἀφ᾽ ἑαυτοῦ νὰ

[1] Wertheimer, Über Gestalttheorie Symposion σελ. 48.

[2] Ἡ ψυχολογικὴ σχολὴ τῆς Λιψίας διακρίνει τὸ τοιοῦτον συγκεχυμένον ἄνευ διακεκριμένων μερῶν καὶ διακεκριμένης περιοχῆς ἄμορφον ὅλον, ἀπὸ τῆς μορφῆς ἣν θεωρεῖ ὡς ἀποκεκλεισμένον καὶ μετὰ διακεκριμένων μερῶν ὅλον. Πᾶν ὅλον δὲν εἶναι μορφή, ἐνῷ πᾶσα μορφὴ εἶναι ὅλον. Ἡ μορφὴ οὕτω κατὰ τὴν σχολὴν ταύτην εὑρίσκεται μεταξὺ δύο ἄκρων, μεταξὺ σωροῦ ἀπομεμονωμένων, ἄνευ ἐσωτερικῆς συναφείας, στοιχείων, καὶ συγκεχυμένης ἄνευ διακεκριμένων μερῶν καὶ διακεκριμένης περιφερείας ὁλότητος. F. Sander, Experimentelle Ergebnisse der Gestaltpsychologie σελ. 26.

παράγῃ ἀνωτέρας πνευματικὰς μορφάς [1]. Αἱ ψυχικαὶ μορφαὶ δὲν εἶναι συμπλέγματα μόνον αἰσθημάτων ἢ παραστάσεων. Ὁ δὲ ψυχικὸς βίος παρουσιάζει κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη πάντοτε πολυσύνθετον μορφὴν διαφορωτάτων στοιχείων. Διότι οὗτος, ὡς ἐλέχθη, θεωρεῖται ὡς ἀνάπτυξις τῆς ἐντελεχείας καὶ τῆς λειτουργίας τῆς ψυχῆς ὡς ὅλου. Αἰσθήματα, παραστάσεις, σκέψεις, συναισθήματα, πάθη, ἐπιθυμίαι, βουλήσεις συνάπτονται πάντα ὁμοῦ εἰς ἓν ἑνιαῖον σύνολον, συμπλέκονται εἰς ἑνιαίαν ὁλότητα. Ἐπειδὴ δὲ ἐκ πάντων τῶν στοιχείων τῆς ψυχικῆς ὁλότητος ἡ ψυχολογικὴ σχολὴ τῆς Λιψίας καὶ ἰδίᾳ ὁ ἀρχηγὸς αὐτῆς Krueger πρωτεύουσαν θέσιν ἀποδίδει εἰς τὰ συναισθήματα, θεωροῦμεν καθῆκον νὰ παραθέσωμεν συντόμως τὴν περὶ συναισθημάτων γνώμην αὐτοῦ παρὰ τὴν τοῦ Ἀριστοτέλους, καθ' ὅσον νομίζομεν ὅτι ἡ γνώμη αὐτοῦ δὲν ἀπέχει πολὺ τῆς τοῦ Ἀριστοτέλους.

Ἡ ἀκριβὴς παρατήρησις, λέγει ὁ Krueger [2], διδάσκει ὅτι ἡ ψυχικὴ πραγμα-

[1] Ὁ Köhler καὶ οἱ περὶ αὐτὸν ψυχολόγοι καὶ φιλόσοφοι τῆς μορφῆς οὐδὲν μέχρι τοῦδε σαφὲς εἶπον περὶ τῆς αἰτίας ἥτις συνενοῖ τὰ στοιχεῖα τῶν αἰσθήσεων εἰς ἑνότητας, περὶ τοῦ παράγοντος τοῦ προξενοῦντος τὰς ἀνωτέρας πνευματικὰς μορφάς. Ἔκ τινων αὐτῶν ἐξηγήσεων ἠδύνατό τις νὰ συμπεράνῃ ὅτι αὐτὰ ταῦτα τὰ νεῦρα, ἅτινα ἀποτελοῦσι τὸ φυσιολογικὸν ὑποκείμενον τῆς κατατάξεως τῶν στοιχείων τῶν αἰσθήσεων, ἔχουσι πρὸς τούτοις ὡς ἔργον νὰ διαχωρίζωσι τὰ στοιχεῖα ταῦτα εἰς ἑνότητας, τουτέστι τὴν χαώδη συσσώρευσιν τῶν στοιχείων τούτων, ὡς ταῦτα εἰσέρχονται ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου, οὕτω νὰ διανέμωσιν, ὥστε ταῦτα νὰ ἀποτελῶσιν ἐπὶ μέρους ἑνότητας, ἢ ἐπὶ μέρους διακεκριμένας μορφὰς διαφόρους ἀπ' ἀλλήλων καὶ ἀπὸ τοῦ περιέχοντος αὐτάς. Κατὰ τὰς οὕτως ἐσχηματισμένας μορφὰς τῶν στοιχείων τῶν αἰσθήσεων, θεωρουμένας ὡς ὑποδείγματα, δύνανται νὰ ἑρμηνευθῶσι φυσιολογικῶς καὶ αἱ ἀνώτεραι καὶ ἀνώταται πνευματικαὶ μορφαὶ (παράβ. E. Rignano, Die Gestalttheorie, Psychologische Forschung Elfter Band 1928 σελ. 178. Erich Jaensch und L. Grunhut, Über Gestaltpsychologie und Gestalttheorie, Fr. Manns Pädag. Magazin Heft 1262 Langensalza 1929 σελ. 25). Ἡ παλαιά, ἡ πολεμία τῆς ζωῆς φυσιοκρατία, ἣν ἐπιστεύομεν ἐκδιωχθεῖσαν ἐκ τῆς ἐπιστήμης τῆς ψυχῆς, εἰσέρχεται ἐκ νέου μετημφιεσμένη εἰς αὐτὴν (F. Krueger, Über psychische Ganzheit. Neue psychol. Studien Erstes Heft 1926 σελ. 103). Ὅ τι κυρίως παρέχει κατ' αὐτοὺς εἰς ταύτην ἢ εἰς ἐκείνην τὴν ὁμάδα τῶν στοιχείων τῶν αἰσθήσεων τὸν χαρακτῆρα τῆς ἑνότητος καὶ τὴν «φυσιογνωμίαν» τοῦ «ἀντικειμένου» ἢ τοῦ «πράγματος» εἶναι ἡ ἱκανοποίησις ἢ μὴ ἱκανοποίησις ἣν ἡ ὁμὰς παρέχει ἐμμέσως ἢ ἀμέσως εἰς ταύτην ἢ ἐκείνην τῶν συναισθηματικῶν ἡμῶν κλίσεων· αὕτη ἢ ἐκείνη ἡ ὁμὰς τῶν στοιχείων τῶν αἰσθήσεων—καρπός τις, τεμάχιον ἄρτου, πηγή τις, ποτήριον οἴνου—καταπαύει πεῖναν ἢ δίψαν· αὕτη ἢ ἐκείνη ἡ ὁμὰς—δένδρον τι ἢ τὸ μάλλινον δέρμα προβάτου—προστατεύει ἀπὸ τοῦ καύσωνος ἢ τοῦ ψύχους· ὡσαύτως ἄλλαι ὁμάδες τοιούτων στοιχείων κλίνη ἀχυρίνη ἢ μέγας λίθος, ὃν ὀφείλει τις νὰ ἐγείρῃ καὶ μεταφέρῃ ἔκ τινος τόπου εἰς ἄλλον—παρέχουσιν ἀνάπαυσιν καὶ ἡσυχίαν ἢ ἀπαιτοῦσι μεγάλην καὶ κοπιώδη προσπάθειαν· ipso facto, ἑκάστη τῶν ὁμάδων τούτων τῶν στοιχείων καθίσταται ἑνότης, ἓν ἐπὶ μέρους σύμπλεγμα διάφορον πάντων τῶν ἄλλων, ἕνεκα ταύτης τῆς ἰδιότητος ἣν ἔχει, ὡς αἴτιον δηλονότι τῆς ἱκανοποιήσεως ἢ μὴ ἱκανοποιήσεως ταύτης ἢ ἐκείνης ἐκ τῶν συναισθηματικῶν ἡμῶν κλίσεων (E. Rignano αὐτόθι σελ. 179).

[2] Οἱ παλαιότεροι ψυχολόγοι, ὡς γνωστόν, ἐθεώρουν τὰ συναισθήματα εἴτε ὡς σκοτεινὰς σκέψεις εἴτε ὡς ὁρμὰς καὶ βουλήσεις. Ἔστρεψαν κατὰ πρῶτον τὴν προσοχὴν αὐτῶν, παρατηρεῖ ὁ Höffding (Psychologie in Umrissen auf Grundlage der Erfahrung, Leipzig 1893 σελ. 115), ὡς ἦτο φυσικὸν πρὸς τὴν γνῶσιν καὶ τὴν βούλησιν, παρεῖδον δὲ τὰ βαθύτερα ἐν τῇ ψυχῇ ὑπάρχοντα στοιχεῖα. Διότι ἡ προσοχὴ στρέφεται πρότερον πρὸς τὰ ἔξω, τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον, ἢ πρὸς τὰ ἔσω τὸν ἐσωτερικόν. Γνῶσις δὲ καὶ βούλησις χαρακτηρίζουσι πρὸ πάντων τὴν πρὸς τὰ ἔξω ἐστραμμένην πλευρὰν τῆς ψυχῆς. Ἐν τῇ γνώσει διαμορφοῦται εἰκών τις τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου καὶ αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου ὡς μέρους τοῦ κόσμου. Διὰ τῆς βουλήσεως πάλιν στρέφεται τὸ ἄτομον πρὸς τὸν ἔξω κόσμον. Τὰ συναισθήματα, ὁ ἐσωτερικὸς

τικότης εἶναι τοιαύτη, ὥστε τὰ συναισθήματα ἐν αὐτῇ εἶναι ψυχολογικῶς σπουδαιότερα ἢ πάντα τὰ λοιπὰ ψυχικὰ φαινόμενα. Κατὰ τὴν ψυχολογικὴν ἑρμηνείαν ἔχομεν πάντα λόγον νὰ ὁρμώμεθα ἐκ τῆς ἀρχῆς ὅτι τὰ συναισθήματα εἶναι τὰ δίδοντα τὴν κατεύθυνσιν εἰς τὸ ψυχικὸν γίνεσθαι. Ὁ ἰδιάζων χαρακτὴρ πάσης ψυχικῆς ὁλότητος ἐκδηλοῦται πρωιμώτατα, ἐναργέστατα καὶ ποικιλώτατα εἰς τὰ συναισθήματα. Τὰ συναισθήματα εἶναι ἰδιότητες τοῦ ὁλικοῦ συμπλέγματος, ἰδιάζουσα ἀπόχρωσις τοῦ ἑκάστοτε ὁλικοῦ ψυχικοῦ φαινομένου, ὁ τρόπος καθ' ὃν ἐκδηλοῦται ὁ χαρακτὴρ τῆς ὁλότητος παντὸς ψυχικοῦ φαινομένου. Τὰ συναισθήματα ἐξαρτῶνται ἐκ πάντων, διεισδύουσι διὰ πάντων τῶν στοιχείων ἅτινα ἀποτελοῦσι τὴν ὁλότητα, καὶ ὅμως εἶναι ὡς πρὸς αὐτὰ ἴδιόν τι. Ὁ φυσικώτατος, συνηθέστατος καὶ γενετικῶς πρωιμώτερος τρόπος καθ' ὃν ψυχικῶς ἀντιδρῶμεν εἰς πάντα ἐξωτερικὸν ἐρεθισμόν, ὁρίζεται ὑπὸ τῶν ἰδιοτήτων τοῦ ὅλου ψυχικοῦ φαινομένου, ἑπομένως εἶναι συναισθηματικός. Τὸ πρῶτον καὶ ἀρχικὸν ψυχικὸν φαινόμενον ὅπερ εἶναι συγκεχυμένον καὶ φέρει χαρακτῆρα ὁλότητος ἄνευ διακεκριμένων μορφῶν, εἶναι κατὰ μέγιστον μέρος συναισθηματικῆς φύσεως. Κατὰ δὲ τὴν ψυχοφυσικὴν ἐξέλιξιν τῶν ζῴων, μικρῶν παιδίων καὶ ἀπαιδεύτων λαῶν, ὁ πρῶτος αὐτῶν ψυχικὸς βίος εἶναι πλούσιος εἰς συναισθήματα καὶ διευθύνεται ὑπ' αὐτῶν. Πρὸς τούτοις ὑπάρχουσι συναισθήματα καὶ τῶν ἀνωτέρων μορφῶν τῆς διανοήσεως, τῆς ἠθικῆς ἢ θρησκευτικῆς ἀγωγῆς, τῆς καλαισθητικῆς δημιουργίας ἢ ἀπολαύσεως [1].

Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει τὰ συναισθήματα ἀπὸ τῶν αἰσθημάτων, παραστάσεων καὶ σκέψεων. «οὐ μὴν ἔοικέ γε ἡδονὴ διάνοια εἶναι οὐδ' αἴσθησις. ἄτοπον γάρ· ἀλλὰ διὰ τὸ μὴ χωρίζεσθαι φαίνεταί τισι ταὐτὸν» (Ἠθ. Νικ. Ι' 5, 1175b 34). Ἐπειδὴ δὲ γνῶσις καὶ συναίσθημα εἶναι πάντοτε στενῶς ἡνωμένα, ὀφείλουσι ταῦτα νὰ εἶναι διάφορα κατὰ τὸ εἶδος, διότι ἑτερογενεῖς ἐνέργειαι συμπληροῦνται. «ὅθεν δοκοῦσι καὶ τῷ εἴδει διαφέρειν· τὰ γὰρ ἕτερα τῷ εἴδει ὑφ' ἑτέρων οἰόμεθα τελειοῦσθαι. οὕτω γὰρ φαίνεται καὶ τὰ φυσικὰ καὶ τὰ ὑπὸ τέχνης, οἷον ζῷα καὶ δένδρα καὶ γραφὴ καὶ ἀγάλματα καὶ οἰκία καὶ σκεύη. ὁμοίως δὲ καὶ τὰς ἐνεργείας τὰς διαφερούσας τῷ εἴδει ὑπὸ διαφερόντων εἴδει τελειοῦσθαι. διαφέρουσι δὲ αἱ τῆς διανοίας τῶν κατὰ τὰς αἰσθήσεις καὶ αὐταὶ ἀλλήλων κατ' εἶδος καὶ αἱ τελειοῦσαι δὴ ἡδοναί. φανείη δ' ἂν τοῦτο καὶ ἐκ τοῦ συνῳκειῶσθαι τῶν ἡδονῶν ἑκάστην τῇ ἐνεργείᾳ ἣν τελειοῖ» (Ἠθ. Νικ. Ι' 5, 1175a 21). Οὐδέποτε δὲ εἶναι κεχωρισμέναι ἡδονὴ καὶ ἐνέργεια. «συνεζεῦχθαι μὲν γὰρ ταῦτα φαίνεται καὶ χωρισμὸν οὐ δέχεσθαι· ἄνευ γὰρ ἐνεργείας οὐ γίνεται ἡδονή, πᾶσάν τε ἐνέργειαν τελειοῖ ἡ ἡδονὴ (1175a 19). Διὰ τοῦτο ἀμφότεραι καὶ ἐσωτερικῶς κατὰ τὸ εἶδος εἶναι διάφοροι. Πολλοὶ δὲ τὴν παρακολουθοῦσαν ἡδονὴν μετὰ τῆς ἐνεργείας ἐταύτισαν. Διὰ τοῦ συναισθήματος γεννᾶται ἐν τῇ ψυχῇ ἰδιάζον ἑτερογενὲς περιεχόμενον, δι' οὗ αὕτη καθίσταται ζωηρά, σκυθρωπή, ἀνήσυχος, λυπηρὰ κλπ. «λέγω δὲ πάθη μὲν ἐπιθυμίαν, ὀργήν,

ῥυθμὸς ἡδονῆς καὶ λύπης, εἶναι τοσοῦτον στενῶς συνδεδεμένα μετὰ παραστάσεων σκέψεων ἢ μετά τινων ἐνεργειῶν, ὥστε πολὺ εὐκόλως συγχέονται μετ' αὐτῶν. Ἄλλοι πάλιν (Stout, Lipps) θεωροῦσι τὰ συναισθήματα δευτερεύοντα φαινόμενα οὐδεμίαν κινητήριον δύναμιν ἔχοντα ἐπὶ τῆς ψυχῆς, τρόπον τινὰ παράσιτα.

[1] F. Krueger, Der strukturbegriff in der Psychologie Jena 1924 σελ. 4. Τοῦ αὐτοῦ, Neue psychol. Studien Komplexqualitäten, Gestalten und Gefühle, Erstes Heft, München 1926 σελ. 26, 71, 74, 110. Τοῦ αὐτοῦ, Das Wesen der Gefühle, Leipzig 1929 σελ. 5, 14, 15.

φόβον, φθόνον, χαράν, φιλίαν, μῖσος, πόθον, ζῆλον, ἔλεον, ὅλως οἷς ἕπεται ἡδονὴ ἢ λύπη» (Ἠθ. Νικ. 1105b 21). «τῶν τῆς ψυχῆς ἔργων ἢ παθημάτων» (Περὶ Ψυχῆς 403a 10). «τὰ πάθη καὶ τὰ ἔργα τῆς ψυχῆς» (408a 4). «οἷον λογισμούς, αἰσθήσεις, ἡδονάς, λύπας» (409b 15). «πότερα ὅλῃ τῇ ψυχῇ τούτων ἕκαστον ὑπάρχει καὶ πάσῃ.... ἕκαστον ποιοῦμέν τε καὶ πάσχομεν» (411b 2). «ἔν τε τοῖς πάθεσι καὶ ἐν ταῖς πράξεσι» (Ἠθ. Νικ. 1107a 4). «οὐ πᾶσα δ' ἐπιδέχεται πρᾶξις οὐδὲ πᾶν πάθος τὴν μεσότητα» (1109a 23).

Τὰ συναισθήματα εἶναι προϋπόθεσις τῆς ἐπιθυμίας. «ὅπου γὰρ αἴσθησις καὶ λύπη καὶ ἡδονή, ὅπου δὲ τοῦτο ἐξ ἀνάγκης καὶ ἐπιθυμία» (Περὶ Ψυχῆς 413b 23). «ᾧ δ' αἴσθησις ὑπάρχει τούτῳ ἡδονή τε καὶ λύπη καὶ τὸ ἡδύ τε καὶ λυπηρόν, οἷς δὲ ταῦτα καὶ ἡ ἐπιθυμία· τοῦ γὰρ ἡδέος ὄρεξις αὕτη» (414b 1). Ἐὰν δηλονότι διὰ τῆς αἰσθήσεως λαμβάνῃ ἡ ψυχὴ γνῶσιν ἀντικειμένου τινὸς διὰ τοῦ συναισθήματος (τῆς ἡδονῆς καὶ τῆς λύπης) τίθεται αὕτη πρὸς αὐτὸ εἰς σχέσιν ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας, αἰσθάνεται αὐτὸ ὡς καλὸν ἢ κακὸν καὶ γεννᾶται ὡς ἐκ τούτου ἐν αὐτῇ ἐπιθυμίᾳ ἢ ἀποστροφή. Ἡ ἡδονὴ καὶ λύπη συνάπτονται ἀμεσώτατα μετὰ πασῶν τῶν ψυχικῶν ἐνεργειῶν ἀπὸ τῶν κατωτάτων μέχρι τῶν ἀνωτάτων. «κατὰ πᾶσαν γὰρ αἴσθησίν ἐστιν ἡδονή, ὁμοίως δὲ καὶ διάνοιαν καὶ θεωρίαν» (Ἠθ. Νικ. Ι' 4, 1174b 21). «καθ' ἑκάστην αἴσθησιν ὅτι γίνεται ἡδονή, δῆλον· φαμὲν γὰρ ὁράματα καὶ ἀκούσματα εἶναι ἡδέα» (b 26). Τὰ συναισθήματα ἔχουσι χαρακτῆρα ὁλότητος, ἐπεκτείνονται ἐφ' ἅπαντα τὰ ἐν τῇ ψυχῇ ὑπάρχοντα στοιχεῖα, ἐφ' ἅπασαν τὴν ψυχικὴν ὁλότητα. «ὑποκείσθω δ' ἡμῖν εἶναι τὴν ἡδονὴν κίνησίν τινα ψυχῆς καὶ κατάστασιν ἀθρόαν καὶ αἰσθητὴν εἰς τὴν ὑπάρχουσαν φύσιν, λύπην δὲ τοὐναντίον» (Ῥητ. Α' 11, 1369b 33). Ὁ Ἀριστοτέλης, ὡς καὶ ὁ Πλάτων, κατενόησε τὴν μεγάλην δύναμιν τῶν συναισθημάτων ἡδονῆς καὶ λύπης καὶ τὴν ἐπίδρασιν καὶ ῥοπὴν αὐτῶν ἐπὶ τὸν βίον τῆς ψυχῆς, καὶ πρὸς τὰς δύο αὐτῆς πλευρᾶς τῆς εὐγενοῦς καὶ τῆς ἀγενοῦς. «μάλιστα γὰρ δοκεῖ συνῳκειῶσθαι (ἡ ἡδονὴ) τῷ γένει ἡμῶν· διὸ παιδεύουσι τοὺς νέους οἰακίζοντες ἡδονῇ καὶ λύπῃ· δοκεῖ δὲ καὶ πρὸς τὴν τοῦ ἤθους ἀρετὴν μέγιστον εἶναι τὸ χαίρειν καὶ μισεῖν ἃ δεῖ. διατείνει γὰρ ταῦτα διὰ παντὸς τοῦ βίου, ῥοπὴν ἔχοντα καὶ δύναμιν πρὸς ἀρετήν τε καὶ εὐδαίμονα βίον» (Ἠθ. Νικ. 1172a). «περὶ ἡδονὰς γὰρ καὶ λύπας ἐστὶν ἡ ἠθικὴ ἀρετή· διὰ μὲν γὰρ τὴν ἡδονὴν τὰ φαῦλα πράττομεν, διὰ δὲ τὴν λύπην τῶν καλῶν ἀπεχόμεθα» (1104b 8).

Πρὸς τούτοις εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἐνεργοῦσι παρὰ τοῖς παιδίοις ἐν πλήρει δυνάμει τὰ συναισθήματα, ἐνῷ ὁ λογισμὸς παρατηρεῖται βραδύτερον κατόπιν προκεχωρημένης ἐξελίξεως. «θυμὸς γὰρ καὶ βούλησις ἔτι δὲ ἐπιθυμία καὶ γενομένοις εὐθὺς ὑπάρχει τοῖς παιδίοις, ὁ δὲ λογισμὸς καὶ ὁ νοῦς προϊοῦσιν ἐγγίνεσθαι πέφυκε» (Πολιτ. ΙΒ' 15, 1334b 22). «ἁπλῶς δ' οὐχ ὡς οἴονται οἱ ἄλλοι τῆς ἀρετῆς ἀρχὴ καὶ ἡγεμών ἐστιν ὁ λόγος, ἀλλὰ μᾶλλον τὰ πάθη. δεῖ γὰρ πρὸς τὸ καλὸν ὁρμὴν ἄλογόν τινα πρῶτον ἐγγίνεσθαι (ὃ καὶ γίνεται), εἶθ' οὕτω τὸν λόγον ὕστερον ἐπιψηφίζοντα εἶναι καὶ διακρίνοντα. ἴδοι δ' ἄν τις τοῦτο ἐκ τῶν παιδίων καὶ τῶν ἄνευ λόγου ζώντων· ἐν γὰρ τούτοις ἄνευ τοῦ λόγου ἐγγίνονται ὁρμαὶ παθῶν πρὸς τὸ καλὸν πρότερον, ὁ δὲ λόγος ὕστερος ἐπιγινόμενος καὶ σύμψηφος ὢν ποιεῖ πράττειν τὰ καλά· ἀλλ' οὐκ ἐὰν ἀπὸ τοῦ λόγου τὴν ἀρχὴν λάβῃ πρὸς τὰ καλά, οὐκ ἀκολουθεῖ τὰ πάθη ὁμογνωμονοῦντα, ἀλλὰ πολλάκις ἐναντιοῦται· διὸ μᾶλλον ἀρχὴ ἔοικε πρὸς τὴν ἀρετὴν τὸ πάθος εὖ διακείμενον ἢ ὁ λόγος» (πάθη=ἄλογον μέρος τῆς ψυχῆς, Μεγ. Ἠθ. Ε' 7, 1206b 17).

Ὁ Ἀριστοτέλης διακρίνει ἐφημέρους ψυχικὰς μορφάς, αἵτινες ἔρχονται καὶ παρέρχονται διαρκῶς ὡς ἀέναον ῥεῦμα[1] ἀπὸ ἄλλων ψυχικῶν μορφῶν κειμένων βαθύτερον, σχετικῶς μονιμωτέρων καὶ διαρκεστέρων, ἕ ξ ε ω ν καλουμένων. Ἕξεις εἶναι αἱ διάφοροι αὐτοφυεῖς καὶ ἐπίκτητοι σωματικαὶ καὶ ψυχικαὶ φύσεις, διαθέσεις, τάσεις, δεξιότητες, δυνάμεις, κλίσεις καὶ τὰ τοιαῦτα, αἵτινες ὑποκείμεναι μὲν εἰς ἐξέλιξιν καὶ τελειοποίησιν, διὰ τοῦ ἔθους δὲ καὶ τῆς ἐπαναλήψεως διαρκέστεραι καὶ μονιμώτεραι καθιστάμεναι («διαφέρει ἕξις, τῷ πολὺ χρονιώτερον εἶναι καὶ μονιμώτερον» Κατηγ. Η' 8b 28, «φανερὸν δ' ὅτι ταῦτα βούλονται ἕξεις λέγειν, ἅ ἐστι πολυχρονιώτερα καὶ δυσκινητότερα» Η' 9a 4), γίνονται οἱ κυριώτεροι παράγοντες τοῦ ἤθους τοῦ ἀτόμου. «ἐπεὶ οὖν τὰ ἐν τῇ ψυχῇ γινόμενα τρία ἐστί, πάθη δυνάμεις καὶ ἕξεις τούτων ἄν τι εἴη ἡ ἀρετή, λέγω δὲ πάθη μὲν ἐπιθυμίαν, ὀργήν, φόβον, θράσος, φθόνον, χαράν, φιλίαν, μῖσος, πάθος, ζῆλον, ἔλεον, ὅλως οἷς ἕπεται ἡδονὴ ἢ λύπη, δυνάμεις δὲ καθ' ἃς παθητικοὶ τούτων λεγόμεθα, οἷον καθ' ἃς δυνατοὶ ὀργισθῆναι ἢ λυπηθῆναι ἢ ἐλεῆσαι, ἕξεις δὲ καθ' ἃς πρὸς τὰ πάθη ἔχομεν εὖ ἢ κακῶς, οἷον πρὸς τὸ ὀργισθῆναι, εἰ μὲν σφοδρῶς ἢ ἀνειμένως, κακῶς ἔχομεν, εἰ δὲ μέσως, εὖ. ὁμοίως δὲ καὶ πρὸς ἄλλα....» (Ἠθ. Νικ. Β' 4, 1105b 19). «λείπεται ἕξεις τὰς ἀρετὰς εἶναι» (1106a 11). «καὶ ἡ τοῦ ἀνθρώπου ἀρετὴ εἴη ἂν ἕξις ἀφ' ἧς ἀγαθὸς ἄνθρωπος γίνεται καὶ ἀφ' ἧς εὖ τὸ ἑαυτοῦ ἔργον ἀποδόσει» (5, 1106a 22). «ταῦτα δὴ οὕτως ὑποκείσθω καὶ περὶ ἀρετῆς, ὅτι ἐστὶν ἡ βελτίστη διάθεσις ἢ ἕξις ἢ δύναμις ἑκάστων, ὅσων ἐστί τις χρῆσις ἢ ἔργον» (Ἠθ. Εὐδ. Β' 1, 1218b 37). «οὔτε ἄρα φύσει οὔτε παρὰ φύσιν ἐγγίγνονται αἱ ἀρεταί, ἀλλὰ πεφυκόσι μὲν ἡμῖν δέξασθαι αὐτάς, τελειουμένοις δὲ διὰ τοῦ ἔθους. ἔτι ὅσα μὲν φύσει ἡμῖν παραγίνεται τὰς δυνάμεις τούτων πρότερον κομιζόμεθα ὕστερον δὲ τὰς ἐνεργείας ἀποδίδομεν» (Ἠθ. Νικ. 1103a 23). Διότι ἑκάστης ἀρετῆς προηγοῦνται φυσικαὶ ἕξεις, τάσεις καὶ ὁρμαί, ἐν αἷς ἐνυπάρχουσι τρόπον τινὰ ἠθικαὶ ἰδιότητες. «πᾶσι γὰρ δοκεῖ ἕκαστα τῶν ἠθῶν ὑπάρχειν φύσει πως· καὶ γὰρ δίκαιοι καὶ σωφρονικοὶ καὶ ἀνδρεῖοι καὶ τἆλλα ἔχομεν εὐθὺς ἐκ γενετῆς» (Ἠθ. Νικ. 1144b 4). «καὶ γὰρ παισὶ καὶ θηρίοις αἱ φυσικαὶ ὑπάρχουσιν ἕξεις ἀλλ' ἄνευ νοῦ βλαβεραὶ φαίνονται οὖσαι» (1144b 8). «λέγω δ' οἷον εἰσὶν ἀρεταὶ καὶ φύσει ἐν ἑκάστοις ἐγγιγνόμεναι, οἷον ὁρμαί τινες ἐν ἑκάστῳ ἄνευ λόγου πρὸς τὰ ἀνδρεῖα καὶ τὰ δίκαια καὶ καθ' ἑκάστην πρὸς τὰ τοιαῦτα» (Μεγ. Ἠθ. Α' 35, 1197b 37). Αἱ ἕξεις αὗται οὐδαμῶς εὑρίσκονται πλησίον ἀλλήλων ἄνευ ἐσωτερικῆς συναφείας ὡς ἄμορφον ἄθροισμα, ἀλλὰ παριστῶσι διηρθρωμένον σύμπλεγμα, τὴν ψ υ χ ι κ ὴ ν σ ύ σ τ α σ ι ν (Struktur) ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ἣν ὁ Krueger ἀποδίδει τὸν ὅρον τοῦτον [2]. Ὁ τρόπος δὲ τῆς ἑνώσεως, τῆς κράσεως καὶ μείξεως τῶν διαφόρων

[1] Παράβ. Πλάτ. Συμπ. 207c «καὶ μὴ ὅτι κατὰ τὸ σῶμα ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν ψυχὴν οἱ τρόποι, τὰ ἤθη, δόξαι, ἐπιθυμίαι, ἡδοναί, λῦπαι, φόβοι, τούτων ἕκαστα οὐδέποτε τὰ αὐτὰ πάρεστιν ἑκάστῳ, ἀλλὰ τὰ μὲν γίγνεται, τὰ δὲ ἀπόλλυται».

[2] Ὁ ὅρος Struktur ἐν τῇ γερμανικῇ ψυχολογίᾳ δὲν ἔχει πάντοτε μίαν καὶ τὴν αὐτὴν σημασίαν. Ψυχολόγοι τινὲς ἐκφράζουσι δι' αὐτοῦ τὴν σχέσιν τῶν μερῶν πρὸς ἄλληλα, ἄλλοι τὸν χαρακτῆρα τῆς ὁλότητος τῶν ἐφημέρων ψυχικῶν φαινομένων, συγχέοντες αὐτὸν πρὸς τὴν μορφήν. Ὁ Krueger διακρίνει μορφὴν (Gestalt) καὶ ψυχικὴν σύστασιν (Struktur). Καὶ μορφὴ μὲν εἶναι, ὡς εἴδομεν, διηρθρωμένον ὅλον μετὰ διακεκριμένων μορφῶν τῶν ἐφημέρων ψυχικῶν φαινομένων, ψυχικὴ δὲ σύστασις (Struktur) εἶναι τὸ διηρθρωμένον ὅλων τῶν σωματικῶν καὶ ψυχικῶν αὐτοφυῶν καὶ ἐπικτήτων φύσεων, διαθέσεων κλπ., αἵτινες ὡς μονιμώτεραι καὶ διαρκέστεραι ἀποτελοῦσι τὴν βάσιν τῶν λοιπῶν ψυχικῶν φαινομένων, καὶ ἐξ ὧν ἐξαρτᾶται πρὸ πάντων ὁ χαρακτὴρ τοῦ ἀτόμου. (Der Struktur begriff in der Psychologie. σ. 13 καὶ 14).

τούτων φυσικῶν καὶ ψυχικῶν ἕξεων καὶ τῆς ἀμοιβαίας ἐξαρτήσεως καὶ συνεργίας αὐτῶν, ἐκφράζει τὸν ἰδιάζοντα χαρακτῆρα τοῦ ἤθους. «φαμὲν πάσας εἶναι τὰς ἀρετὰς ἐν τῷ πρός τι πῶς ἔχειν (δηλ. ἕξεις), τὰς μεν γὰρ τοῦ σώματος, οἷον ὑγίειαν καὶ εὐεξίαν ἐν κράσει καὶ συμμετρίᾳ θερμῶν καὶ ψυχρῶν τίθεμεν, ἢ αὐτῶν πρὸς αὐτὰ τῶν ἐντὸς ἢ πρὸς τὸ περιέχον. ὁμοίως δὲ καὶ τὸ κάλλος καὶ τὴν ἰσχὺν καὶ τὰς ἄλλας ἀρετὰς καὶ κακίας, ἑκάστη γὰρ ἔστι τῷ πρός τι πῶς ἔχειν» (Φυσ. Ἀκρ. Η′ 3, 246 3). Τὴν κανονικὴν δὲ σωματικὴν καὶ πνευματικὴν διάθεσιν, τὴν τελείαν φύσιν, ὁ Ἀριστοτέλης καλεῖ εὐφυΐαν. Ταύτην δὲ θεωρεῖ ὡς τὸ μέγιστον καὶ κάλλιστον, ὅπερ παρ᾽ οὐδενὸς δύναταί τις νὰ λάβῃ ἢ μάθῃ, ἀλλὰ κατέχει τις ὅπως ἔχει δοθῆ παρὰ τῆς φύσεως. Διότι ἡ ἔφεσις πρὸς ἐπίτευξιν σκοποῦ δὲν εἶναι ἀποτέλεσμα ἐλευθέρας ἐκλογῆς, ἀλλ᾽ ἕκαστος ὀφείλει ἐκ φύσεως νὰ ἔχῃ διορατικήν τινα δύναμιν, δι᾽ ἧς θὰ κρίνῃ καὶ θὰ ἐκλέξῃ τὸ ἀληθῶς ἀγαθόν. «ἡ δὲ τοῦ τέλους ἔφεσις οὐκ αὐθαίρετος, ἀλλὰ φῦναι δεῖ ὥσπερ ὄψιν ἔχοντα, ᾗ κρινεῖ καλῶς καὶ τὸ κατ᾽ ἀλήθειαν ἀγαθὸν αἱρήσεται· καί ἐστιν εὐφυής, ᾧ τοῦτο καλῶς πέφυκε· τὸ γὰρ μέγιστον καὶ κάλλιστον, καὶ ὃ παρ᾽ ἑτέρου μὴ οἷόν τε λαβεῖν μηδὲ μαθεῖν, ἀλλ᾽ οἷον ἔφυ, τοιοῦτον ἕξει, καὶ τὸ εὖ καὶ τὸ καλῶς τοῦτο πεφυκέναι ἡ τελεία καὶ ἀληθινὴ ἂν εἴη εὐφυΐα» (Ἠθ. Νικ. Γ′ 7, 1114b 6).

ΓΝΩΜΑΙ ΚΑΙ ΚΡΙΣΕΙΣ

Ἐξεδόθη πρὸ μικροῦ βιβλίον ἐπιγραφόμενον «Ἀριστοτέλους πρώτη φιλοσοφία, Τὰ μετὰ τὰ φυσικά, εἰσαγωγὴ καὶ ἑρμηνεία Κ. Δ. Γεωργούλη». Εἶναι βιβλίον ἐμφαντικὸν τῆς διανοητικῆς ἀτασθαλίας καὶ τῆς πνευματικῆς ἀναπηρίας, εἰς ἣν παρέσυραν πλείστους αἱ καινοφανεῖς δοξασίαι τῆς γλωσσικῆς αἱρέσεως καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀνατροπῆς. Ὁ θέλων νὰ λάβῃ ποιάν τινα ἔννοιαν τῆς διαστροφῆς τοῦ νοῦ καὶ τοῦ γλωσσικοῦ συναισθήματος, ἑνὶ λόγῳ τοῦ κατάντήματος, εἰς ὃ φθάνει καταπίπτουσα ἐν κρισίμοις καιροῖς ἡ ἀνθρωπίνη διάνοια, δὲν ἔχει νὰ πράξῃ ἄλλο ἢ νὰ ἀναγνώσῃ τὸ μνημονευθὲν βιβλίον τοῦ Κ. Γεωργούλη. Ὁ σκοπὸς αὐτοῦ ἐκτίθεται ἐν ὀλιγοστίχῳ προλόγῳ, οὗ ἀρχὴ εἶναι ἡ ἑξῆς: «Τὰ ὅσα ἀκολουθοῦν ἔχουν σκοπὸ νὰ κάμουν ὁρατὸν τὸ φιλόσοφο στὴν πλησίασή του (sic) πρὸς τὸ ὄν. Τοῦ ἑρμηνευομένου βιβλίου εἶναι τὸ κεντρικὸ πρόβλημα τί τὸ ὄν· ἐρώτηση **παραδοξικὴ** ἀφοῦ ὁ νυσταγμὸς τῆς δόξης ἀντιλογεῖ ὅτι ζοῦμε μέσα στὴν περιοχὴ τοῦ ὄντος καὶ ὁ διασκορπισμὸς τῆς ξεκομμένης ἀπὸ τὴν ἀρχικὴν ἑνότητα ψυχῆς **δὲν ἀντικόβεται** ἀπὸ τὸ κρυφὸ ἕνα νόημα—ὡσὰν νὰ ἦταν ἡ ὕπαρξη παμπάλαιο μυριοδιαβασμένο βιβλίο». Ἀνεγνώσαμεν κατ᾽ ἐπανάληψιν καὶ μετὰ προσοχῆς τὴν σοφὴν ταύτην ἀπόφανσιν ἀλλ᾽ ὁμολογοῦμεν ὅτι οὐδὲν ἐνοήσαμεν. Ἡ «παραδοξικὴ ἐρώτηση» καὶ «ὁ διασκορπισμὸς τῆς ξεκομμένης ψυχῆς ποὺ δὲν ἀντικόβεται...» εἶναι ἀσαφέστερα τῶν δυσκολωτέρων ἱερογλυφικῶν. Ἡ **γλῶσσα εἶναι ὑψηλοτέρα τῆς τοῦ** Πινδάρου καὶ τοῦ Θουκυδίδου καὶ τὰ νοήματα βαθύτερα τοῦ σκοτεινοῦ Ἡρακλείτου!

Ἀλλὰ καταλείποντες τὸν ἀδιανόητον πρόλογον ἂς σταχυολογήσωμεν μέρη τινὰ τοῦ πρωτοτύπου καὶ ὄντως καινοφανοῦς τούτου βιβλίου. Παρατρέχοντες τοὺς «ἐξωτικοὺς κόσμους» καὶ τὴν «ἐγωλογικὴ (sic) προσκόλληση», τὸ «ἄγγιαγμα τοῦ ἐξωόντος» καὶ «τὴ δράση τοῦ ψυχίατρου»—[ψυχίατρος καὶ μόνον οὗτος χρειάζεται]—καὶ ἄλλα τοιαῦτα τῆς πρώτης σελίδος, ἀναγινώσκομεν ἐν τῇ ἑπομένῃ: «ἡ βασικὴ κάθε στιγμὴ διαμφισβήτηση ἡ νίκη καὶ ὁ θρίαμβος ἀφήνουν ἀνοιχτὸ τὸ στάδιο μελλοντικῶν ἀθλημάτων». Καὶ τὸ κεφάλαιον καταλήγει διὰ τῆς «φανέρωσης τοῦ **συγκαιρινοῦ** εἴδους τῆς ἀρετῆς τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ». Ἵνα δὲ μὴ νομίσῃ ὁ ἀναγνώστης ὅτι ταῦτα εἶναι ἐπινοήματα, ἂς διεξέλθῃ, ἂν δυνηθῇ, μέρη τινὰ τοῦ βιβλίου προσπαθῶν πάντως νὰ συγκρατήσῃ τὸν ἐπερχόμενον ἰσχυρὸν ἔμετον. Τοῦτο καὶ ἡμεῖς κατ᾽ ἀνάγκην ποιοῦντες προχωροῦμεν εἰς τὴν σταχυολογίαν φράσεων καὶ ἐκφράσεων τῆς εἰσαγωγῆς:

«Ὁ χαρακτῆρας τῆς ἀναγκαιότητάς τους εἶναι ἡ ἀναγκαστικότητα τῆς ἐννομότητας τῆς ὑποκειμενικῆς ἐνεργητικότητας» (σ. XLVII).

Εἶναι ἀληθές, ὅτι πρό τινων ἐτῶν ἐνεφανίσθη βιβλίον φιλοσοφικοῦ περιεχομένου ἀδιανοήτου γλωσσικῆς μορφῆς. Ἀλλ᾽ ὁμολογουμένως ἐκεῖνο ὠχριᾷ πρὸ τοῦ προκειμένου ἔργου, ὅπερ εἶναι ἀμίμητον καὶ ἀνέφικτον, μέλλει δὲ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς πρότυπον φιλοσοφικῆς γλώσσης. Καὶ τίς δύναται νὰ φθάσῃ εἰς τὴν «ἀναγκαστικότητα τῆς ἐννομότητας τῆς ὑποκειμενικῆς ἐνεργητικότητας»;

«Ἡ καντιανὴ φιλοσοφία δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἀπόπειρα τῆς ἐξήγησης τοῦ κόσμου ἀπὸ τὴν ἄποψη **τῆς ἐμμονότητας καὶ νομοτέλειας τῆς ὑποκειμενικῆς ἐνεργητικότητας**»! (σ. XLVIII). Τὰ διαυγῆ νοήματα ἐκφράζει καὶ ἐνταῦθα ἐμμελὴς καὶ χαρίεσσα γλῶσσα.

Καὶ ὀλίγῳ κατωτέρω προστίθεται «οἱ ἰδέες εἶναι ὁδηγητικὲς ἀρχὲς τῆς συστηματικῆς ἑνότητας τῆς ποικιλίας τῆς ἐμπειρικῆς γνώσης».

«Ἡ βασικὴ θέση τοῦ Hegel εἶναι ἡ **κενὴ ἀπὸ κάθε πληρότητα ἀμεσότητα**» (σ. LI). Καὶ παρακατιὼν ὁ συγγραφεὺς λέγει περὶ τοῦ «ἑγελειανοῦ **πανλογικισμοῦ**»!

Ἀμίμητα καὶ τὰ ἑξῆς, ὅσα ἀναγράφονται ἐν σ. LIV: «Ἡ ὑπαρκτικὴ ὀντολογικὴ κατασκευὴ τῆς ὑποστατικῆς ὁλότητας θεμελιώνεται στὴ χρονικότητα. γι᾽ αὐτὸ πρέπει ἕνας πρωταρχικὸς τρόπος τῆς **χρόνωσης τῆς ἐκστατικῆς χρονικότητας** νὰ κάνῃ δυνατὸν τὸν ἐκστατικὸν σχεδιασμὸν τοῦ εἶναι». Ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ὑπομιμνήσκουσιν ὅσα ἔλεγε συχνὰ ἐν τῷ γυμνασίῳ μακαρίτης καθηγητὴς ἀποτεινόμενος πρὸς τὸν ἑκάστοτε ἀμελέτητον μαθητήν· ἔλεγε δηλαδὴ «Ἄρτενα χαρχάτενα,

ἀέρα μπαρτινέλα, στὸ γάμο πάω κι' ἂν θέλης ἔλα». Παραπλήσια ἀκούομεν καὶ νῦν διὰ τῆς «χρόνωσης τῆς ἐκστατικῆς χρονικότητας...».

Θέλετε νὰ μάθητε ἴσως καὶ περὶ ἀγωνίας; ἀκούσατε: «προνομιακὴ κατάσταση τῆς ἀγωνίας εἶναι ὅποια ἐμφανίζει δυνάμει μιᾶς **προδρομικῆς πρόληψης τὸ τέλος τῆς ὕπαρξης**. Ἡ πρόληψη καὶ **προδρομικὴ τούτη ἀνάληψη τῶν δυνατοτήτων** εὑρίσκεται στηριγμένη στὸ ἀντίκρυσμα ἑνὸς μέλλοντος. αὐτὸ θὰ εἰπῆ ὅτι ἡ συγκρότηση τῆς ὕπαρξης γίνεται ἀπὸ τὸ μέλλον (!). **σταλήθεια** ἠμποροῦμε νὰ **εἰποῦμε** ὅτι ἡ **ὕπαρξη τοῦ** ἀνθρώπου εἶναι **κάθε** στιγμὴ **δαπάνηση** τοῦ μέλλοντος. Ὥστε ἡ ὑφὴ τῆς ὕπαρξης εἶναι ἕνα **μόρφωμα τῆς χρονικότητας...»**! (σ. LXIII).

Ἂν δυνηθῆτε, μὴ ἐπικαλεῖσθε τοὺς φρενολόγους ἀναγινώσκοντες τὸ «**δοξολογικὸ διανοητικὸ γνωσιολογικὸ τρόπο**» καὶ μανθάνοντες (ἂν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐννοήσητε καὶ νὰ μάθητε), ὅτι «οἱ μελοντικες δηνατότητες στὸν ἐρχομό τους ἀναγνωρίζονται ὡς δυνατότητες ποὺ εἶχε ἡ ἴδια ἡ ὑπόσταση (!), **ὡς τὸ ὅτι ἤτανε νὰ εἶναι** ἡ ἴδια ἡ ὑπόσταση, ὡς ἐνεργητικοποίηση τοῦ εἴδους τῆς ὑπόστασης. γίνεται μὲ τὸν τρόπον τοῦτον τῆς ἀνάληψης τῶν δυνατοτήτων μιὰ ἐπανάληψη τῆς ἐσώτερης ὑποστατικῆς οὐσιαστικότητας τῆς ἀνθρώπινης προσωπικότητας!». Ἀλλ' ἂν ἡ φρενολογία εἶναι ἐπιστήμη, χάριν τίνων ἄλλων πρέπει νὰ ἀσκῆται;

Καὶ πάλιν ἡ χρονικότητα. «Ἡ ὁλοκληροποίηση τούτη ὅμως στηρίζεται στὴν ἐκστατικὴν ἑνότητα τῶν τριῶν ἐκστάσεων τῆς χρονικότητας» (σ. LXV). Εἰς ποίας ἐκστάσεις φρίκης δὲν ὁδηγεῖ «ἡ ἔκσταση τῆς χρονικότητας», ὡς ἐπίσης καὶ «ἡ πρωταρχικὴ χρόνωση τῆς χρονικότητας»!!

Ἂν ἐπιθυμῆτε νὰ ἀκούσητε τί εἶναι ἀληθινὴ πρωτοτυπία, ἀκούσατε: «εἶναι ὅποια φέρνει στὴν ὕπαρξη τὶς καθαυτὸ γνήσιες δυνατότητες τῆς ἱστορικότητας» (σ. LXVII).

Καὶ ὀλίγα περὶ φιλοσοφίας. «Ἡ φιλοσοφία ὑπάρχει ἔχοντας σκοπὸ νὰ θεμελιώση τὴν ἐπιστήμη καὶ δὲν προδικάζει τίποτε σχετικὰ μὲ τὴν ἐρώτηση ποὺ θὰ ἐτολμοῦσε νὰ θέση τὸ πρόβλημα μήπως εἶναι ἡ ἐπιστήμη μιὰ **ἀντίφραξη** σχετικὰ μὲ τὴ θεώρηση τοῦ ὄντος στὸ σύνολό του...» (σ. LXIX). Ἀλλὰ τί θὰ εἴπητε ἀναλογιζόμενοι, ὅτι ὁ τοιαῦτα γράφων εἶναι λειτουργὸς τῆς ἐκπαιδεύσεως καὶ δὴ καὶ γυμνασιάρχης; Ἡ πολιτεία ἐμπιστεύεται τοὺς νέους εἰς ἀνθρώπους πάσχοντας ἐκ τοιαύτης ἀλλοφροσύνης καὶ ἔπειτα ἀπορoῦσί τινες ὅτι βαίνομεν κατὰ κρημνῶν.

Ἀπὸ τῆς φιλοσοφίας ἐρχόμεθα εἰς τὴν θεωρίαν καὶ μανθάνομεν ὅτι «θεωρία εἶναι τρόπος βίου καὶ ὕπαρξης καὶ ὄχι **ἀποφαντικὴ λεκτικὴ ἄρθρωση**, εἶναι ὕψιστη ἐγρήγορση, μιὰ κατάσταση ὕψιστης δεκτικότητας προσαρμοστικότητας καὶ ἄμεσης ἀντίδρασης». Ἐν συνεχείᾳ δὲ φωτιζόμεθα καλύτερον περὶ τῆς ἐγρηγόρσεως. «'.. ἐγρήγορση εἶναι προϋπόθεση γιὰ τὴ συνάντηση τοῦ κόσμου στὸ κύκλο τῆς συνύπαρξης μαζὶ μὲ ἄλλες ὑπάρξεις ποὺ συνυπάρχουν... εἶναι ἡ ἐγρήγορση κατάσταση ἱκανότητας γιὰ συνάντηση τοῦ ὄντος μέσα στὴ συνυπαρκτικὴ **κοινότητα**· τὸ ὂν [διατὶ οὐχὶ τὸ **ὄντο**, ὅπως ἄλλος ὁμόφρων εἶπε;] εἶναι ἱκανὸ νὰ τὸ παρουσιάση στὸν ἄνθρωπο στὴν πληρότητά του μόνον ἕνα συναισθηματικὸ χρωματισμένο ἀντίκρυσμα». Ἐὸν μὴ ἐννοῆτε ἀπολύτως οὐδέν, εὑρίσκεσθε ἐν τῇ αὐτῇ θέσει πρὸς τὸν συγγραφέα. Ὅτι δὲ τὰ εἰρημένα δὲν εἶναι πλάσματα ἀλλ' ἀληθῶς γεγραμμένα καὶ ἔντυπα, πείθεσθε ἀναγινώσκοντες τὴν σελ. LXXII τῆς λεγομένης εἰσαγωγῆς. Ἐκεῖ που θὰ ἴδητε καὶ ἄλλα παραπλήσια, ὅτι «κάθε πράξη κατανόησης τοῦ ὄντος εἶναι ὄχι μόνον μιὰ θίξη ἀλλὰ σύγχρονα εἶναι ἐνέργεια καὶ ἡδονή». Ὡσαύτως θὰ εὕρητε ἑρμηνείαν τῆς ἀριστοτελικῆς ἀποφάνσεως καθ' ἣν ἡδονὴ εἶναι «ἐνέργεια τῆς κατὰ φύσιν ἕξεως»· ἡ ἑρμηνεία ἔχει ὡς ἑξῆς «δηλαδὴ **ἐνεργητικοποίηση** (sic) τῆς φυσικῆς ἱκανότητας πρὸς δράση· ἡ ὁδήγηση τῆς **φυσικῆς δύναμης** πρὸς δράση θεμελιώνει τὸ φαινόμενο τῆς ἡδονῆς καὶ **ἐγρήγορσης** ποὺ εἶναι δεῖχτος τῆς ζωῆς καὶ τῆς ὕπαρξης». Οὕτως ἡ «ἐνεργητικοποίηση τῆς ἱκανότητας» καὶ τὰ ἑπόμενα διασαφοῦσι τελείως τὸ ἀρχαῖον κείμενον.

Ὀλίγῳ κατωτέρω θὰ εὕρητε, ὅτι «ἡ ἡδονὴ **διαφορίζεται** ἀπὸ τὴν κίνηση γιατὶ

πέφτει **μέσα σὲ μιὰ ὁλοκληρωματικὴ** ἐκστατικὴν ἑνότητα τοῦ χρόνου», ἔτι δὲ θὰ ἴδητε «**μιὰ** πρόοψη **στιγμῶν ὕψιστης** ἐντελεχειοποίησης», **τὴν «διαλεκτικὴ** πόλωση (sic) τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς» καὶ τὴν «ὕψιστη φάση τῆς ὀντολογικῆς μελέτης»». Προϊόντες ἔτι μᾶλλον θὰ γνωρίσητε «τὸ νεώτερο διανοητικισμὸ» καὶ τοὺς «ἰντελλεκτουαλιστές», ὁπότε θὰ μάθητε ὅτι «χαρακτηριστικὸ τοῦ θεοῦ ἀποτελεῖ ἡ θεωρία ὡς πρᾶξις (sic) στὴ σημασία τῆς ἐνεργητικότητας».

Ἐὰν ἡ ὑπομονὴ μὴ ἐξηντλήθη καὶ ἐξακολουθήσητε, θὰ συναντήσητε τὴν νοηματικὴ ἑνότητα σημασίας σὲ πλήρη ἐποπτικότητα, τὴν προεννοιολογικὴ γνωριμία, ἐκεῖνο ποὺ κάνει βολετό, θὰ ὑψωθῆτε εἰς ὁρίζοντα ὁροτότητας, θὰ εὕρητε τὴν ἐμμονότητα τῆς ὑπέρβασης καὶ τὴν νοηματικὴ ἑνότητα καὶ ἐπὶ τέλους, ἐὰν μὴ προέλαβεν ὑμᾶς ὁ ἔμετος, θὰ πεισθῆτε ὅτι ἔχετε ἰσχυρὸν ἰδιοσυγκρασίαν.

Περατοῦντες τὴν εἰσαγωγὴν (ἐὰν κατορθώσητε τοῦτο), θὰ συνίδητε ὅτι οὐδὲν ἐνοήσατε· θὰ ἐνθυμηθῆτε ὅμως, ὅτι συνηντήσατε γνωστὰ ὀνόματα νεωτέρων φιλοσόφων, οἷον τὸ **τοῦ Hegel, τοῦ Heidegger, τοῦ Kierkegaard**, ὧν θεωρίας ἐπεχείρησεν ὁ «συγγραφέας» νὰ μνημονεύσῃ ἀκαίρως καὶ ἀπροσδιονύσως, χωρὶς νὰ κατορθώσῃ νὰ εἴπῃ δύο τρεῖς λέξεις σαφεῖς περὶ τῆς φιλοσοφίας τοῦ Ἀριστοτέλους, τῆς ὁποίας διατείνεται ὅτι παρέχει εἰσαγωγήν.

Ἐὰν δὲ ἡ ἀνεξάντλητος ὑπομονὴ ἐπιτρέψῃ καὶ προχωρήσητε εἰς τὴν ἑρμηνείαν, θὰ ἴδητε ὅτι τὴν πρώτην πρότασιν καὶ ἀρχὴν τῶν Μετὰ τὰ Φυσικά, τὴν περιώνυμον ἀπόφανσιν τοῦ Σταγιρίτου «πάντες ἄνθρωποι τοῦ εἰδέναι ὀρέγονται φύσει» μεταφράζει ὡς ἑξῆς: **«Κάθε ἄνθρωπος** ἀπὸ τὴ φύση τῆς οὐσίας κινημένος **ὀρέγεται μέσα στὴ θέα τοῦ εἴδους τῶν πραγμάτων νὰ ζῇ»**. Διὰ τὴν τοιαύτην διαστρέβλωσιν εἶναι ἀδύνατον πλέον νὰ προχωρήσητε, ὅσον καὶ ἂν εἶσθε ἀνεξίκακος· αὐτομάτως καὶ ἀκουσίως θὰ ἐκσφενδονίσητε τὴν περίφημον συγγραφὴν εὐχόμενοι νὰ συναντήσῃ τὰς κεφαλὰς τῶν ἁρμοδίων, οἵτινες τοιούτους ἀνθρώπους, οὑτωσὶ διανοουμένους (!) καὶ γράφοντας, δὲν περιμαζεύουν εἰς τὸ φρενοκομεῖα καὶ ἔτι μᾶλλον τοὺς ἁρμοδίους τῆς ἐκπαιδεύσεως, οἱ ὁποῖοι διατηροῦσι τοιούτους εἰς τὰ σχολεῖα τῆς Ἑλλάδος καὶ δὴ καὶ...ὡς γυμνασιάρχας...!!

***

Ἠρωτήθημεν παρὰ πολλῶν διατί, ἐνῷ ἡ λέξις ἀκαδημία οὐ μόνον παλαιὰ εἶναι ἀλλὰ καὶ ἔχει ἐπιβληθῆ, προετιμήσαμεν τὸ ὄνομα ἀκαδήμεια. Ἡ προτίμησις ἡμῶν προέρχεται ἐκ τῶν ἑξῆς: α') Διότι ὁ προπαροξύτονος τύπος εἶναι ὀρθότερος τοῦ παροξυτόνου (Ἀκάδημος — Ἀκαδήμεια, Ἀλέξανδρος — Ἀλεξάνδρεια, Σέλευκος — Σελεύκεια, Ἀντίοχος—Ἀντιόχεια καὶ οὕτω καθεξῆς). β') Διότι ἐφόσον λειτουργοῦσι παρ' ἡμῖν ποικιλώνυμοι ἀκαδημίαι ξιφασκίας, ὁπλομαχητικῆς, χορῶν, ῥαπτικῆς, μαγειρικῆς, μουσικῆς (=κατώτερα μουσικὰ σχολεῖα), θετικῶν ἐπιστημῶν (=ἁπλᾶ προπαιδευτήρια δι' εἰσαγωγικὰς ἐξετάσεις εἰς τὸ Πανεπιστήμιον, τὸ Πολυτεχνεῖον καὶ τὸ Σχολεῖον τῶν Εὐελπίδων), ἐμπορικαί, γεωργικαί, βιομηχανικαὶ (=κατώτεραι καὶ μέσαι σχολαὶ) καὶ ἄλλαι παρόμοιαι, παλαιότερον δὲ ἐν ταῖς Ἰονίοις νήσοις ἡ Ἀκαδημία τῶν Ἐξησφαλισμένων (1656—1716), μετ' αὐτὴν ἡ Ἀκαδημία τῶν Γονίμων καὶ ἡ Ἀκαδημία τῶν Περιπλανωμένων (1733), αἵτινες ἦσαν ἰδιωτικοὶ σύλλογοι φιλομαθῶν ἢ φιλοτέχνων ἄνευ μεγάλης τινὸς ὠφελείας, ἡ Ἀγροτικὴ Ἀκαδημία (1791) καὶ ἄλλαι, ἐθεωρήσαμεν πρέπον νὰ μὴ ἐκδίδηται καὶ περιοδικὸν ἐπιστημονικὸν ὑπὸ τὸν αὐτὸν τίτλον, ἵνα οὕτως ἐξαλλάττῃ ἀπὸ τοῦ κοινοχρήστου τούτου ὀνόματος. γ') Διότι δὲν πρόκειται περὶ ἀήθους λέξεως. Οὐ μόνον παλαιότερον ἐχρήσαντο τῇ λέξει ταύτῃ («εἰς τὴν γαλλικὴν ἀκαδήμειαν», «ἡ βερολιναία ἀκαδήμεια» ἐν «Ἑβδομάδι» β', 1885, σ. 81 καὶ 117, «αἱ μεταγενέστεραι ἀκαδήμειαι» ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Γραμματολογίᾳ Σπ. Φιντικλέους σ. 567, 568, 573, καὶ 574, «τὴν ἐν Παρισίοις ἀκαδήμειαν τῶν ἐπιστημῶν» ἐν «Παρνασῷ» α', 1877, σ. 967), ἀλλὰ καὶ νῦν ἔτι εἶναι γνωστὰ τοῖς πᾶσι τὰ «Ἀκαδημεικὰ Ἀναγνώσματα» τοῦ Χατζιδάκι, δι' ὧν ἐπὶ δεκαετηρίδας οἱ ἕλληνες φοιτηταὶ τῆς φιλολογίας σπουδάζουσι τοὺς νόμους τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης. Ἡ δὲ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν ἀποστείλασα τῷ 1928 συγχαρητήριον γράμμα πρὸς τὸν Wilamowitz ἐπὶ τῇ ὀγδοηκοστῇ αὐτοῦ ἐπετείῳ ἠναγκάσθη νὰ προσφύγῃ εἰς τὴν χρῆσιν τοῦ ὀρθοῦ τύπου («Ἡ Ἀκαδήμεια πυθομένη.....»).

***

Μέχρι πρό τινων ἐτῶν τὰ πάντα ἦσαν ἐξαιρετικῶς εὐνοϊκὰ διὰ τὴν μεγίστην πλειονότητα τῶν λεγομένων δημοτικιστῶν. Ἦσαν οἱ μόνοι προοδευτικοὶ καὶ νέοι ἄνδρες, πλήρεις ζωῆς καὶ ἰδανικῶν. Ἄνθρωποι ζάπλουτοι σαρκάζοντες τὴν δυστυχίαν τοῦ λαοῦ, ἄλλοι περιφρονηταὶ τῆς κοινωνίας ἐπαιρόμενοι ἐπὶ ὑψηλῇ κοινωνικῇ θέσει, ἄλλοι πλουτήσαντες δι' ὑπόπτων μεθόδων, ἐπιστήμονες ἀνάξιοι λόγου, λόγιοι ὧν ἡ διανοητικὴ ἀξία ἦτο ἴση τῷ μη-

δενί, συνέπηξαν τὸν «Ἐκπαιδευτικόν Ὅμιλον», ἵνα ἀναγεννήσωσι τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος. Πῶς δὲ θὰ ἐτελεῖτο ἡ ἀναγέννησις αὕτη; Ἐὰν μετεβάλλετο τὸ τυπικὸν τῆς γραφομένης γλώσσης, τὸ ὁποῖον ἐχρησιμοποιεῖτο ἐπὶ χιλιετηρίδας, διὰ τυπικοῦ ἰδιωματικοῦ ἢ καὶ ἰδιοτεύκτου. Καὶ ἐκήρυττον πάσῃ δυνάμει, ὅτι τὸ γλωσσικὸν ζήτημα ἦτο κίνημα προοδευτικὸν τῆς ἀστικῆς τάξεως, διὰ νὰ ἀποκτήσῃ τὸ ἔθνος νέας δυνάμεις, νέαν ζωήν. Πᾶς ἀντιτιθέμενος πρὸς τὰς ἰδέας τῶν νέων τούτων ἀνδρῶν, ἦτο ὀπισθοδρομικός, σχολαστικός, νεκρός. Ἔκτοτε τὸ τροπάριον τοῦτο ἐψάλλετο ἀδιαλείπτως ὑπὸ ἀργυρωνήτων ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν, ὑπὸ δημοσιογράφων ἀπαιδεύτων, ἢ ἐξωνημένων, ἢ μισελλήνων, ἢ ἀνελλήνων, ὑπὸ νέων ἀέργων τῆς ἀριστοκρατίας, ὑπὸ παντὸς ἔχοντος συμφέρον νὰ καλύψῃ ἢ νὰ ἐξυπηρετήσῃ διὰ τῆς γλωσσικῆς ἰδεολογίας ἐνεργείας ἢ ἐπιδιώξεις βρομεράς. Τὰ πράγματα μάλιστα εἶχον ἁπλοποιηθῆ: πᾶς δημοτικιστὴς ἦτο προοδευτικός, ἀγωνιζόμενος πρὸς φωτισμὸν τοῦ λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπὸ σκοποῦ ἐκρατεῖτο ἐν τῷ σκότει διὰ νὰ μὴ ἀντιλαμβάνηται τῶν συμφερόντων αὐτοῦ. Ταῦτα δὲ πάντα ἐπὶ τὸ ἁπλούστερον ἐσήμαινον, ὅτι οἱ ἀγωνιζόμενοι ὑπὲρ τῆς διατηρήσεως τῆς γραπτῆς παραδόσεως τῆς ἑλληνικῆς γλώσσης, ὁ Κόντος, ὁ Μιστριώτης, ὁ Βάσης, ὁ Ζολώτας, ὁ Σκιᾶς, διὰ νὰ ἀναφέρωμεν μόνον τοὺς θανόντας, εἶχον συμφέρον νὰ εὑρίσκηται ἐν ἀμαθείᾳ ὁ λαός, διὰ νὰ τὸν ἐκμεταλεύωνται, φαίνεται, οἰκονομικῶς, ἐνῷ οἱ ἑκατομμυριοῦχοι ἱδρυταὶ τοῦ «Ἐκπαιδευτικοῦ Ὁμίλου», οἱ μὴ ἔχοντες οἰκονομικὰ συμφέροντα, τὸν ἤθελον πεφωτισμένον. Ἀλλ' ἦτο ἀκόμη ἡ ἐποχὴ καθ' ἣν ἠδύναντο παίζοντες διὰ τῶν λέξεων νὰ ἐμπαίζωσι τὴν ἑλληνικὴν κοινωνίαν καὶ νὰ ἐξαπατῶσι τοὺς ἀφελεῖς καὶ τούς ἀνοήτους. Ὅτε, ὅμως, τὰ κομμουνιστικὰ κηρύγματα εἰσεχώρησαν καὶ εἰς τὸν «Ἐκπαιδευτικὸν Ὅμιλον», οἱ ἀποτελοῦντες αὐτὸν εὑρέθησαν ἀντιμέτωποι ἀλλήλων. Οἱ πλούσιοι, οἱ δοῦλοι αὐτῶν καὶ διάφοροι καιροσκόποι ἔμειναν εἰς τὰς συντηρητικὰς τάξεις καὶ ἐγένοντο οἱ ὀπισθοδρομικώτατοι τῶν ἀστῶν. Καὶ δὲν ἀπέβαλον μὲν τὸν γλωσσικὸν δημοτικισμόν, ἐμμένοντες εἰς τὴν κουτοπόνηρον ἀντίληψιν, ὅτι δύνανται οὕτω νὰ καλύπτωσι τὴν μὴ ἐκπλήρωσιν τῶν πρὸς τὴν κοινωνίαν οἰκονομικῶν ὑποχρεώσεων, δηλαδὴ τῆς πραγματικῆς ἐξυπηρετήσεως τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἡ λεοντῆ ἀνεσύρθη. Ἐκ τῶν ἄλλων, οἱ ἀσυνείδητοι, οἱ μωρόδοξοι, οἱ ἀνόητοι, οἱ μὴ ἔχοντες ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνωσι, καταφυγόντες εἰς τὸν κομμουνισμὸν ἤρξαντο λυσσώδους ἀγῶνος ἐναντίον τῶν «ἐκμεταλλευτῶν τῆς δυστυχίας τοῦ λαοῦ», τῶν «ἐχθρῶν τῶν ἐργαζομένων τάξεων», τῶν «ἀντιδραστικῶν», δηλαδὴ ἐναντίον τῶν χθεσινῶν συναγωνιστῶν καὶ ὁμοφρόνων αὐτῶν. Ἦτο πολὺ εὔκολον νὰ λέγῃ τις ἡ «πραγματικότητα» τῆς «πραγματικότητας» καὶ νὰ ἐμφανίζηται ὡς ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ τῶν δικαιωμάτων τοῦ λαοῦ, ἀλλ' ἡ πραγματικότης ἦτο ἄλλη. Πολλῷ μᾶλλον ἐπιτακτικωτέρα τῆς γλωσσικῆς ἰσοπεδώσεως προέβαλλεν ἡ οἰκονομικὴ ἰσότης. Οἱ ἄνθρωποι ὅμως οὗτοι ἐσιώπησαν ἢ ἀνέκρουσαν πρύμναν. Καὶ ἀποχωρήσαντες τοῦ «Ἐκπαιδεφτικοῦ Ὁμίλου» κατέλιπον τὸ σωματεῖον εἰς τοὺς κομμουνιστάς.

Ὅσοι, κατ' ἀκολουθίαν, ἐν ὀνόματι τοῦ γλωσσικοῦ δημοτικισμοῦ προβάλλουσιν ὡς προοδευτικοί, ὡς ἀναγεννηταί, ὡς ἀγωνισταὶ διὰ τὴν καλυτέρευσιν τῆς ζωῆς τῶν λαϊκῶν μαζῶν, εἶναι ψεῦσται, εἶναι ἀπατεῶνες, εἶναι ἐχθροὶ χείριστοι τοῦ λαοῦ. Διότι ὁ λαὸς ἔχει ἀνάγκην πρωτίστως πολιτιστικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἀγαθῶν, τὰ ὁποῖα δὲν παρέχει ἡ ἀλλαγὴ τοῦ γλωσσικοῦ τυπικοῦ.

Ἀλλὰ τὸ στασιαστικὸν κίνημα τῆς 1ης μαρτίου ἐγένετο ἀφορμή, ὅπως ἀποκαλυφθῆ ἡ εὐτέλεια τοῦ χαρακτῆρος καὶ ἄλλης κατηγορίας δημοτικιστῶν, οἵτινες ἐμφανίζοντες τὰ γλωσσικὰ αὐτῶν φρονήματα ὡς μόνον ἐφόδιον ἀπελάμβανον ἐπὶ βενιζελισμοῦ εὐνοιῶν καὶ εἰσέπραττον μισθοὺς μεγάλους ἐκ θέσεων, πρὸς κατάληψιν τῶν ὁποίων ὑπῆρχον Ἕλληνες μετὰ πραγματικῶν προσόντων καὶ ἤθους ὑπερβαίνοντες τὸ ἑκατομμύριον. Ἀλλ' ὁ Βενιζέλος ἦτο ἄτεγκτος. Ἤρκει νὰ εἶναί τις δημοτικιστής, ἔστω καὶ ἂν τὸ ὅλον του ἦτο σάκκος ἀχύρων, διὰ νὰ τὸν διορίσῃ εἰς θέσιν ἐπίζηλον ἢ νὰ τὸν προστατεύσῃ σκανδαλωδῶς. Ἡ εὐσυνειδησία, ἡ ἱκανότης, ἡ ἐντιμότης ἦσαν συστατικὰ ἄχρηστα καὶ ἔν τινι μέτρῳ καὶ ἐπιβλαβῆ. Ἐπανειλημμένως ὁ ἴδιος εἶχε δηλώσει: «Ἅμα μοῦ ὑποβληθῇ πρότασις διορισμοῦ ὑπαλλήλου ἐρωτῶ κατὰ πρῶτον ἂν εἶναι δημοτικιστής». Διατί δέ; Διότι οἱ ἄλλοι ἦσαν ἡ «ὀπισθοδρομικότη», ἡ «ἀνεδαφικότη», τὸ «μουχλιασμένο παρελθόν», ἡ «προγονοπληξία», ἐνῷ οἱ δημοτικισταί, καὶ μάλιστα οἱ περισαίνοντες τὸν Βενιζέλον, ἦσαν ἡ ζωή, ἡ πρόοδος, τὸ νέον ἔθνος τὸ βαδίζον πρὸς τὰ ἐμπρός. Ἀλλ' ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ συγκομίσῃ τοὺς καρποὺς ἰδεῶν καὶ πράξεων δι' ὧν καθύβρισεν ἐπανειλημμένως καὶ ἠδίκησε πρόσωπα ἄξια πάσης τιμῆς καὶ ἀνεβίβασεν ἐκ τῆς ἀφανείας εἰς τὴν ἐπιφάνειαν ἀσημότητας καὶ μηδαμινότητας. Σήμερον, οἱ ἄλλοτε πανίσχυροι εὐνοούμενοι πλειοδοτοῦσιν ἀπρόσκλητοι ὄχι μόνον εἰς ἀποδοκιμασίας τοῦ στασιαστικοῦ κινήματος, ὅπερ οὐδεὶς τῶν πραγματικῶν Ἑλλήνων ἐπεδοκίμασεν, ἀλλὰ καὶ εἰς σαρκασμοὺς καὶ εἰς ἐπικρίσεις καὶ τῆς προγενεστέρας πολιτείας τοῦ Βενιζέλου, ὅτε ἀνύψουν αὐτὸν μέχρι ἑβδόμου οὐρανοῦ καὶ ἐχλεύαζον παντοιοτρόπως τοὺς νῦν κυβερνῶντας.

Ἡ ἐπαίσχυντος αὕτη διαγωγὴ τῶν «προοδευτικῶν καὶ ζωντανῶν» ἀνθρώπων τοῦ δημοτικισμοῦ, διὰ τῶν ὁποίων ἐπεδίωξεν ὁ Βενιζέλος, μωρότατα σκεπτόμενος, διότι ἦτο ἐνέργεια ἐκτὸς τῆς πολιτικῆς, νὰ ἀναγεννήσῃ διανοητικῶς τὴν Ἑλλάδα, θέτει διὰ παντὸς τέρμα εἰς εἰκοσιπενταετῆ περίοδον ἀγυρτείας καὶ ψεύδους. Ἡμεῖς δέ, ἀποκονίσαντες τὰ ὑποδήματα μετὰ τὴν ἐπιστροφὴν ἐκ τῆς ἠθικῆς κηδείας τῶν ἀνθρώπων τούτων, ἐκδηλοῦμεν ἱκανοποίησιν, ὅτι οὐδέποτε ἠπατήθημεν ἐν τῇ ἐκτιμήσει τῆς διανοητικῆς καὶ ἠθικῆς ὑποστάσεως τῶν ἐκπροσώπων τοῦ δημοτικισμοῦ περὶ ὧν ἐπανειλημμένως ἠσχολήθημεν.

ΠΑΡΟΡΑΜΑΤΑ

Ἐν σελ.	5	ἀντὶ	οὖσα	γραπτέον	οὖσα
» »	8	»	συντεθεμένος	»	συντεθειμένος
» »	8	»	ἐφεξῆς	»	ἐφεξῆς
» »	12	»	**πλῆρες ἐπιστημονικὸν ἐγχειρίδιον**	»	**πλήρους ἐπιστημονικοῦ ἐγχειριδίου**
» »	15	»	Διέον	»	Δέον
» »	16	»	ἐν τῷ προλόγω	»	ἐν τῷ προλόγῳ
» »	69	»	ἐφορμὴν	»	ἀφορμὴν
» »	71	»	**ἔξω** τῶν πραγμάτων	»	**ἐκτὸς** τῶν πραγμάτων
» »	72	»	μυσθοδοτούμενοι	»	μισθοδοτούμενοι
» »	72	»	ἐν ἐφαρμογὴ	»	ἐν ἐφαρμογῇ
» »	73,3	»	τῷ 404	»	τοῦ 404
» »	73	»	οἴει **οὐ**	»	οἴει **σὺ**
» »	74α	»	πρᾶγ-μα	»	πρᾶ-γμα
» »	74β	»	μᾶς ἀπατᾷ **τελείως**	»	μᾶς ἀπατᾷ **εὐκόλως**
» »	»	»	τουλάχιστον	»	τοὐλάχιστον
» »	»	»	Σοφιανόπουλος	»	Σοφιανὸς
» »	75α	»	λαμβάνοντας	»	λαμβαίνοντας
» »	»	»	τὸ λεξιλόγιον;	»	τὸ λεξιλόγιον
» »	»	»	**τῶν** κειμένων	»	**τοῦ** κειμένου
» »	75β	»	μεταφρσατέον	»	μεταφραστέον
» »	»	»	ἑλληνικῶς	»	ἑλληνικῆς
» »	»	»	σκονεινὰς	»	σκοτεινὰς
» »	»	»	γελοῖα	»	γελοία
» »	»	»	ἀδελφός τινος;	»	ἀδελφός τινος,
» »	77α	»	σσμασίας	»	σημασίας
» »	77β	»	μνήμης παραστάσεως	»	μνήμης-παραστάσεως
» »	78α	»	ὀρθὸν	»	ὀρθὰ
» »	»	»	τάσον	»	τόσον
» »	»	»	**ὡς** εἰς οἴκησιν	»	εἰς οἴκησιν
» »	78β	»	ἳνα	»	ἵνα
» »	»	»	ἐκφρασθῆ	»	ἐκφρασθῶ
» »	»	»	ἐνοχλῆ	»	ἐνοχλεῖ
» »	79β	»	ὡς μὴ ὤφειλε	»	ὡς μὴ ὤφελε
» »	80α	»	ἐκ τοῦ στερητικοῦ α καὶ τοῦ ῥήματος δικαιώνω	»	ἐκ τοῦ στερητικοῦ α καὶ τοῦ ῥήματος γδικαιώνω
» »	80β	»	ἐκδοτικῆς	»	ἐκδοτικῆς,
» »	102	μετὰ τό:	**συζήτησις** νὰ τεθῇ τελεία στιγμὴ		
» »	105	μετὰ τό:	**καὶ εἴ τινας ἄλλας** νὰ τεθῇ κόμμα		
» »	108,1	ἀντὶ	ἀένναος	γραπτέον	ἀέναος
» »	121	»	**ὑπὸ** τῆς φύσεως	»	**ἀπὸ** τῆς φύσεως
» »	136,1	»	ἐπειτρέπει	»	ἐπιτρέπῃ

ΑΛΛΗΛΟΓΡΑΦΙΑ.—Δ. Γιαννάκην, Ἅγιον Βασίλειον Κορινθίας. Διὰ τὴν ἀποστολὴν τῶν τευχῶν πρέπει νὰ ἀποστείληται διὰ ταχυδρομικῆς ἐπιταγῆς δραχμὰς 70.

Παρακαλοῦνται οἱ κ. κ. Συνδρομηταὶ τῆς «Ἀκαδημείας», ὅπως μᾶς ἀποστείλωσι τὴν ἐκ δραχμῶν 50 συνδρομὴν τοῦ τρέχοντος ἔτους.

ΑΙ ΣΥΝΔΡΟΜΑΙ ΤΗΣ "ΑΚΑΔΗΜΕΙΑΣ"

Ἡ «Ἀκαδήμεια» εἶναι μὲν μηνιαῖον περιοδικόν, ἀλλ' ἕνεκα λόγων τεχνικῶν καὶ ἕως οὗ ὀργανωθῇ πλήρως ἡ ἔκδοσίς της, θὰ ἐκδίδηται εἰς διπλᾶ καὶ τριπλᾶ τεύχη. Οἱ συνδρομηταὶ οὐδεμίαν ζημίαν θὰ ὑποστῶσι, διότι ἡ συνδρομή των ὑπολογίζεται κατὰ τεύχη πρὸς δρ. 10 ἕκαστον· δηλαδή, οἱ ἀποστείλαντες δρ. 50 ὡς ἐτησίαν συνδρομὴν θὰ λάβωσι πέντε τεύχη τῆς «Ἀκαδημείας» ὁποτεδήποτε ἐκδοθῶσιν.

Οὐδεμία αἴτησις ἐγγραφῆς συνδρομητοῦ ἢ πρὸς ἀποστολὴν τευχῶν τοῦ περιοδικοῦ λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ἐὰν δὲν συνοδεύηται ὑπὸ τοῦ ἀντιτίμου.

Αἱ ἀπαντήσεις εἰς πᾶσαν ἐπιστολήν, ἐκτὸς τῶν ἐμπιστευτικοῦ χαρακτῆρος, δίδονται μόνον διὰ τῆς στήλης τῆς ἀλληλογραφίας.

ΤΑ ΤΕΥΧΗ ΤΟΥ "ΕΠΙΣΤΗΜΟΛΟΓΟΥ"

Τὰ τεύχη τοῦ «Ἐπιστημολόγου» καὶ τῶν τριῶν ἐτῶν (1932—1934) βιβλιοδετηθέντα μετὰ τοῦ πίνακος περιεχομένων καὶ ἐγχρώμου ἐξωφύλλου εἰς ἕνα ὀγκώδη τόμον ἐξ ἑξακοσίων περίπου διστήλων σελίδων, πωλοῦνται ἀντὶ δραχμῶν 250. Εἰς τὴν τιμὴν ταύτην περιλαμβάνεται καὶ τὸ α΄ τεῦχος τοῦ «Ἐπιτόμου λεξικοῦ τῆς γραφομένης ἑλληνικῆς», ὅπερ περιέχει τὴν εἰσαγωγὴν («Περὶ λεκτικῆς συνθέσεως»).

Ὅσοι τῶν συνδρομητῶν τῆς «Ἀκαδημείας» ἐπιθυμοῦσι νὰ λάβωσι τὸ α΄ τεῦχος τοῦ λεξικοῦ πρέπει νὰ μᾶς ἀποστείλωσι δραχμὰς 10.

Ἐν τῷ «Ἐπιστημολόγῳ» ἐδημοσιεύθησαν αἱ κάτωθι αὐτοτελεῖς μελέται, αἵτινες πωλοῦνται ἀντὶ δραχμῶν 10 ἑκάστη:

Γ. Ι. ΑΓΓΕΛΟΠΟΥΛΟΥ. Περὶ τῆς ἐννοίας λαοῦ καὶ ἔθνους ἐν τῇ ἑλληνικῇ νομοθεσίᾳ καὶ ἱστορίᾳ.—**Γ. ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΟΥ.** Αἱ σύγχρονοι φυσικαὶ θεωρίαι.—**Ε. Μ. ΑΝΤΩΝΙΑΔΟΥ.** Τὸ σύστημα τοῦ Κοπερνίκου καὶ οἱ ἀρχαῖοι Ἕλληνες φιλόσοφοι.—**Π. ΒΙΖΟΥΚΙΔΟΥ.** Τὸ νομοθετικὸν πρόβλημα.—**Κ. ΓΕΡΟΓΙΑΝΝΗ.** Κριτικὴ τῆς Αἰσθητικῆς τοῦ Volkelt.—**Ν. ΕΞΑΡΧΟΠΟΥΛΟΥ.** Ἡ ἐθνικὴ ἀγωγὴ τῶν ἀτόμων καὶ ἡ διεθνὴς συνεργασία τῶν λαῶν.—**Κ. ΖΕΓΓΕΛΗ.** Ἡ χημεία.—**Π. ΖΕΡΒΟΥ.** Φιλοσοφία καὶ ἐπιστήμη.—**Κ. ΚΑΡΑΘΕΟΔΩΡΗ.** Ἡ ἐξέλιξις τῆς μαθηματικῆς ἐπιστήμης.—**Α. ΚΟΥΖΗ.** Ἡ ἑλληνικὴ συμβολὴ εἰς τὴν ἰατρικήν.—**Τ. ΚΟΥΡΜΟΥΛΗ.** Αἱ παραισθήσεις τῆς λογοκρατίας. Ἡ ἠθικὴ τῆς Ἀνατολῆς καὶ τῆς Δύσεως. Αἱ γνωστικαὶ τῆς ψυχῆς λειτουργίαι.—**Μ. ΛΙΒΑΔΑ.** Οἱ νομικοὶ ὅροι.—**Γ. ΜΑΤΘΑΙΟΠΟΥΛΟΥ.** Ἡ χημικὴ ὀνοματολογία.—**Β. Α. ΜΥΣΤΑΚΙΔΟΥ.** Αἱ λέξεις Ἕλλην, Γραικός, Βυζαντινός, Ρωμαῖος.—**Θ. ΟΡΦΑΝΙΔΟΥ.** Ἡ βοτανικὴ ὀνοματολογία.—**Κ. ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΥ.** Ἡ φυσική.—**Δ. ΠΑΠΠΟΥΛΙΑ.** Τὸ ἑλληνικὸν ἀστικὸν δίκαιον ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτοῦ ἐξελίξει.—**Γ. Ν. ΧΑΤΖΙΔΑΚΙ.** Διατὶ εἶμαι μὲν δημοτικιστὴς ἀλλὰ δὲν γράφω τὴν δημοτικήν.